Inservio Musis
Georgii Abrahamovith
Marg: Prus:
Aō cIↄ Iↄ CCV.

M. ANTONII MVRETI I. C. ET CIVIS R.

ORATIONVM, EPISTOLARVM, HYMNORVM SACRORVM LIBRI.

IN GRATIAM ET VSVM STVDIOSORVM LECTORVM, VNO VOLVMINE COMprehensi, & accessione aliquot epistolarum aucti.

Eremi- Vigrensis
Emptus aº 1752.
post fata Georgij Abrahamo-
wicz Parochi Prusi.

INGOLSTADII,
Excudebat DAVID SARTORIVS.
M. D. LXXXIX.

M. ANTONIVS MVRETVS S. D.

SCIPIONI GONZAGAE MARCHIONI, ET S. R. I. PRINCIPI.

OFFERO TIBI MVnus Scipio Gonzaga, si aut ex sua, aut ex tua dignitate spectetur, perexiguum; si ex viribus meis, mediocre; si ex animo, magnum. Oratio-

nes quædam ſunt, variis à me temporibushabitę:quas,cùm partim diſperſæ atq; errantes vagarentur, partim apud me in aduerſariis neglectæ iacerent, nunc in vnum corpus collectas vt edi ac diuulgari paterer, amici quidam, multò mei, hac quidem in parte, quàm par eſt, & quàm ego ipſe vellem, ſtudioſiores, impulerunt. Satis ſuperq́; fuerat, earum partim in ſcholaſtico puluere, atq; in illis eruditorum hominum vmbraculis, non tantùm recto, vt dicitur, ſtetiſſe talo, ſed plauſum etiam & ἐπισημασίας tuliſſe: partim

in illo conſeſſu, quo nullum
habet terrarum orbis auguſti-
orem, & ſilentio auditas, &
principum virorum teſtimo-
nio commendatas fuiſſe. Su-
perârat fortuna ſpes meas:
quam ſæpius ſine cauſſa expe-
riri, negant eſſe ſapientis. Ne-
que neſcius eram, moroſiora
ac difficiliora eſſe legentium,
quàm audientium, iudicia:
ſæpeq́; accidere, vt, quæ audi-
entes mirabamur, eadem le-
gentes rideamus. Sed quid fa-
cerem? Cupiēti mihi iam la-
tere, amici obſtiterunt: qui-
bus parendum fuit: ne, ſi in
negando pertinax eſſem, ſu-

perbiæ deniq; id potiùs, quàm modestię, adscriberetur. Cùm igitur inibi esset, vt ederentur, libenter arripui occasionem diu optatã inscribendi tibi, vt nunc fit, aliquid depromptũ ex studiis meis, eademq́; opera testificandi & iudicij de te, & mirifici cuiusdam amoris erga te mei. Verè enim hoc dicam, SCIPIO: cùm omnes qui te nôrunt, ita te ament, vt eorum nemo sit, qui se studio atque obseruantia tui cedere cuiquã putet; ego tamen mihi videor diuturna & accurata notatione & obseruatione earum rerum, quæ te vsque eò

omni-

omnibus amabilem reddunt, ſingulare quiddam pręter ceteros πεπονθέναι. Quid eſt enim, quod ad conciliandas ac deuinciendas hominum voluntates valeat, quin id in te omni ex parte perfectũ reperiatur? Nihil hîc de ſumma atq; antiquiſsima gentis veſtræ aut nobilitate, aut potentia dicã: nihil de toto illo genere bonorum, quod ita tuum eſt, vt & aliorum ſit. Alios & iſta amatores habent. Ego in te nihil amo, niſi teipſum. Itaq; vt ille Rex potentiſſimus ex amicis ſuis alium dicebat eſſe φιλοβασιλέα, alium φιλαλέξανδρον: ita

tu, alios esse, qui & alia in te a-
ment, me planè & ex animo
φιλοσκιπίωνα esse tibi persuadeas
licet. Ac teipsum cùm dico, ne
illam quidem dico & oris &
totius corporis dignitatē, quę
tibi omnium elegantiorum
hominū animos primo sta-
tim adspectu conciliat, con-
stituens, quoad eius fieri po-
test, ante eorum oculos, & in-
genium & mores tuos. Quā-
uis enim verè dixit nescio quis
Poëtarum, gratiorem in pul-
chro corpore esse virtutem: ea
tamen est in te veriorū ac so-
lidiorum bonorū copia, quæ
te his secundæ, vt ita dixerim,
no-

notæ bonis cenſeri non ſinat. Ingenium excellēs, & in quo, tanquam in pingui ac feraci ſolo, omnes te dignæ artes ita facilè comprehendant, vt eas non ab aliis accipere, ſed ex te ipſe parere ac proferre videaris. Quo tu vſus ita vt decuit, à Græcæ Latinæque linguæ intelligentia, à Poëtarum, Hiſtoricorum, Rhetorum cognitione ad Philoſophiam, & ad eam, quam tibi ab ineunte ætate propoſueras, quæq; tibi nunc in amoribus ac deliciis eſt, Theologiam ea celeritate properâſti, vt, quæ honoris ac dignitatis præmia confecto

[S]tudiorum curriculo tribui ac decerni solent, ea tu nunc meritissimò consecutus sis, cùm adhuc maturum videri poterat, de animo ad illas grauiores disciplinas adiiciendo, cogitare. Atque vt istius generis ingenium nunquam ita esse otiosum potest, vt omninò nihil agat: quod tibi dabatur à seuerioribus studiis excepti ac subseciui temporis, eo tu, quasi ludibundus, eas artes, in quibus ingenui adolescentes exerceri olim Athenis solebāt, ita omnes didicisti, itáq; te in eis exercuisti, vt in earū qualibet cum sum-

mis

mis artificibus cōparari faci-
lè poſsis. Quid nūc ego mores
illos tuos planè, vt Poëtę lo-
qūntur, aureos laudē? Potuít-
ne quiſquam vnquam bonus
tecum biduum viuere, tuæq́;
ſuauitatis partem aliquā gu-
ſtare, quin, vt ſibi totā ætatem
tecum exigere liceret, optaue-
rit? Ita tu, quod rariſsimi exē-
pli eſt, ſummā integritatem
vitę, cum ſumma comitate ac
facilitate copulâſti. Sed nolo
nunc plura de te: ne ipſi tibi
moleſtus ſim. Equidē cùm de
ſcriptis meis nō magnoperè
laborare ſoleam, tamē hunc
librū pręcipuè cupio & cele-

brari

brari nunc, & ad posteros peruenire: vt exstet aliquod testimoniũ iudicij de singularib9 tuis virtutibus mei. In quo ne fortè quis eorum, qui te non nôrũt (Nam de iis, quibus tu notus es, nihil tale metuo) assentationi & cõsuetudini datum esse aliquid suspicetur, Deum immortalẽ testor, nihil vnquam à me verius, magisq́; ex animi mei sententia scriptum esse, quàm ea, quę de tuis laudibus scripsi. A te peto, vt me ames: quo me ipsi mihi efficias cariorem. Vale. Romæ. Kal. Maij. 1571.

IN-

INDEX ORATIONUM.

XII. Pro

XXII. *Pro*

IOAN. MATTH. TOSCANVS, AD MARCVM ANTON. Muretum, I. C. & Oratorem eloquentiss.

CERTAMEN, MVRETE, nouum: te Gallia ciuem
Asserit hinc; illinc terra Latina suum.
Quem nunc implentem Romana palatia voce
Eloquij priscum restituente decus.
Attonitus stupuit post ter sibi secula quina,
Tybris inauditos dum bibit aure sonos.
Te mea Roma suis dum nuper ciuibus vltro
Annumerat, gaudens talia verba dedit:
Terra mihi tales Lemouix dum mittat alumnos,
Nil te, ARPINE, moror municipesq; tuos.

ALITER.

RHETORA te tantum si secula prisca tulissent,
Iam iam immortalis lingua diserta foret.
Secula si tantum nouissent prisca poëtam,
Iam iam immortalis Musa canora foret.
RHETORA sed postquam, simul hæc genuêre poetam
Secula, noster erit Virgilius, Cicero.
Te tua posteritas Ciceronem sæpe vocabit,
Teq; vt Virgilium mente manuq; teret.

M. AN-

MARCI ANTONII MVRETI PRESB. ROM.

De dignitate ac præſtantia ſtudij Theologici:

ORATIO PRIMA.

HABITA LVTETIÆ PARISIORVM NON. FEB. M.D.LII.

CVM OMNES MIHI SINgulari quadam, ac præcipua laude digni videntur, qui in aſſequenda honeſtarum artium ſcientia operam & induſtriam ſuam collocant, tum ij præcipuè qui veluti maiore quodam nominis afflatu perculſi, ceteris omnibus poſthabitis, ad diuinarum rerum intelligentiã omnes cogitationes ſuas, atq; omnia ſtudia contulerunt. Nam ſi eorum omniũ, quæ in hac immenſa rerũ vniuerſitate cernuntur, vnumquodq; naturali perficiendi ſui deſiderio tenetur: & animus noſter ad ſimilitudinem diuinitatis effictus tanto perfectior eſt, quanto propius ad illud, ex quo ductus &

propagatus est, exemplar accedit: dubitari profectò non potest, quin ea sit omnium præstantißima facultas, quæ, quoad eius fieri potest, cum humanis diuina copulãdo, mortalitatem nostram, quantum illius imbecillitas patitur, diuinæ naturæ arctißima colligatione deuincit. De illius mihi facultatis laudibus, hodierno die, demandatum est ab iis, quorum & apud me plurimum valet, & apud omnes peræquè valere debet auctoritas, non vt eas quidem singillatim percensere omnes, ac flore orationis conuestire conarer, (quod & imperare iniquum esset, & suscipere temerarium) sed vt ex earum innumerabili copia pauca quædam seligerem, de quibus ex hoc amplißimo loco, vobis audientibus explicarem. Qua de re cùm mecum initiò ageretur, refugiebam equidem tanti oneris magnitudinem, veritus ne idem mihi contingeret, quod nobili olim sophistæ apud Annibalem de rebus bellicis longa accurataque oratione disputanti contigisse dicitur: si homo adolescens, & cùm à ceteris rebus satis tenuiter instructus, tum in hoc genere penitus rudis, inter tot eruditißimos viros, ad dicendum de rebus diuinis aggrederer. Illud etiam me commouebat, quod præclarè à Platone scriptum noueram, orationi, & iis rebus, quæ oratione tractantur, quandam inter se cognationem intercedere oportere, ex quo facilè intelligebam consequi, vt ad res diuinas pro dignitate tractandas diuinum quoddam requireretur orationis genus. At ista quidẽ, re adhuc integra, fortaßis maiore quadam cautione prouidenda fuerint: nũc quidem

dem iam semel altum ingreßis, quæ nos cumque tempestas exceptura est, vela nimirum facienda sunt. Illud modò antequàm vlteriùs prouehar, à vobis summopere contendo, vt quando omne mihi perfugium in vestra bonitate ac clementia situm est, tenuitatẽ meam vestro fauore, & silentio subleuetis, quò mea oratio his veluti secundis subuecta ventis, quem sibi proposuit, portum faciliùs consequatur. Atq; vt hinc exordiamur. Si nihil diceremus aliud, nisi eam, quæ antiquißimo vocabulo Theologia dicitur, scientiam esse quandam, quæ diuinæ sapientiæ thesauros hominibus recluderet, tamen illud, vt opinor, liquidò constaret, quanto æterna natiuis, immortalia caducis, diuina humanis antecellunt, tanto esse hanc facultatem ceteris omnibus anteponendam. Sed quemadmodum qui præclari alicuius ædificij pulchritudinem peruidere, ac penitus cognoscere cupiunt, non satis sibi esse ducunt illud vno totum aspectu contemplari, sed singulas etiã sibi partes accuratè perlustrandas, ac seorsum considerandas putant: ita nos, si huius præstantißimæ facultatis partes paulisper excutere voluerimus, tum demum, quãta illius pulchritudo sit intelligemus. Theologia igitur, viri eruditißimi, vt à maioribus nostris accepimus, duabus præcipuis partibus continetur, quarũ vna in lege posita est, altera in Euangelio. Est verò ea lex, de qua loquimur, nõ ab humano profecta consilio, neque similis earum, quæ hominum libidine statuuntur, in quibus multa ineptè ac ridiculè, nonnulla etiam impiè ac nefariè sancita reperias,

ſed primum quidem ab illo huius vniuerſitatis parente, ac opifice Deo in omnium hominum impreſſa, atque inſignita animis, pòſt etiam eiuſdem Dei digito in tabulis inſculpta lapideis, ne improbis vlla prætendendæ facinoribus ſuis ignorantiæ occaſio relinqueretur. Cumq; eam in duo ſumma capita tribuere liceat, eorum prius, quæ ad cultum nominis, poſterius, quæ ad tuendam hominum inter ſe ſocietatem pertinent, omnia ſumma breuitate complectitur. Atque hinc vel imprimis naturæ noſtræ imbecillitatem licet agnoſcere, quòd cùm pauca admodùm, eáq; ſuapte natura facillima præcepta ſint, ſemper tamen deficiamus alicubi, neque vnquam ſtabilem, inoffenſumq; curſum perpetuò retineamus. Tremefactus itaque comparatione ſui cũ diuinis præceptis animus, Chriſto ſe indigere cognoſcit, in cuius ſinum confugiat, cuius ſe viribus prouehat, ſub cuius bonitate, tãquam ſub firmiſſimo aliquo clypeo, tutus ab iis, quæ lege propoſita ſunt, ſuppliciis deliteſcat, vt rectißimè Paulus legem pædagogum, qui nos veluti manu apprehenſos ad Chriſtum deduceret, nominâſſe videatur. Eat nunc Lucianus aliquis: perfricet frontem, & dicat vllam eſſe legem, quæ cum hac lege vlla ex parte comparari queat. Quid enim? Quæ, Deum immortalem, portenta in omnibus omninò legibus, ſi ab hac diſceſſeris, reperiuntur? Quarum aliæ furta, aliæ adulteria, aliæ etiam quædam multò turpiora permittunt, vt nihil penè tam turpe ſit, quod non legiſlator aliquis licere voluerit. Hanc verò ſapientiſſimus ille

Moſes,

Moſes, non à Ioue quodam commentitio, vt Minos; non ab Apolline, vt Lycurgus; non ab Ægeria, vt Numa; ſed ab eo, qui ſolus veri Dei nomine cenſendus eſt, ſibi per manus traditam accepit, ita numeris omnibus abſolutam, vt nihil neq; immutari, neque adiici, neque detrahi poßit. Sed ea tamen, vti antea dixi, morbum quidem noſtrum commonſtrare ac detegere nobis poteſt: depellere eundem, ac ſanare non poteſt. Morbi autem cognitio magnam ea quidem vim maximumq; momẽtum ad vires recuperandas habet, neq; tamen tantum, vt in ea poſita ſint omnia. Quare Euangelio nobis Chriſtus aperitur, qui, modò firma in ipſum fide nitamur, non vana illa quidem, & ocioſa, quam multi ſtultè & inaniter iactant, ſed ſolida, & bonarum actionum perpetuò fœcũda, nos, velut humeris ſuis impoſitos, tollit in cœlum. O rem omni prædicatione maiorem! O nuncium verè iucundum & lætabilem! Cum humana natura primi parentis depreſſa lapſu peſſum tota ferretur, tantam fuiſſe in Filio Dei clementiam, vt delapſus è cœlo, humanam formam inducere voluerit, vt corporatus, ac carne tectus infinitis ſeſe laboribꝰ, cruciatibus, ærumnis, morti deniq; teterrimæ, atq; acerbißimæ expoſuerit, quò ſudore ac ſanguine ſuo ab animis noſtris durißimũ iugum æternæ depelleret ſeruitutis. Téne, Chriſte optime, vt nos liberali cauſſa aſſereres manu, omniũ dominus cùm eſſes, ſerui formam aſſumpſiſſe? Téne nobis quietem tuis laboribus, libertatem tua ſeruitute, vitam deniq; tua morte peperiſſe?

Admirantur historiæ veteres Pythagoreũ quendam, qui se pro amico in caussa capitis vadem dare veritus non est: at hoc quanto admirabilius est, Dei Filium, Deũq; ipsum, vt nos merito nostro inimicos sibi, æternis eriperet suppliciis, tot, tam dira, ac vel dictu, vel cogitatu aspera, & horribilia sustinere voluisse? Et quisquã est, qui alias omnes, si in vnũ conferantur, scientias cum hac, qua ista tam pulchra, tam admirabilia, tam diuina traduntur vllo modo comparãdas putet? Hæc verò vna est omni cura, studio, contentione dignissima. Hæc vna est nõ tàm liberalis vocãda, quàm liberatrix. Hæc aurea illa catena est, qua cum cœlestibus terrestria copulãtur. Hæc scala illa est, quam olim, per quietem sanctissimus Patriarcha vidit, cuius gradibus in cœlum scandere liceat, atq; illic Deum intueri, admirari, adorare, demittentem semetipsum ex augustissimo illo maiestatis suæ fastigio, seseq; accommodantem ad humanæ conditionis humilitatem: rursusque eundem defunctum nobili illa seruandorum mortalium prouincia, spoliatisque inferis (ô rem omni humana cogitatione sublimiorẽ!) in cœlum sublimem raptum, vallatumq; ac stipatum infinita tum geniorum concinentium, tum hominum de caliginosissimis illis Satanæ ergastulis erutorum multitudine, iusto ac pleno triumpho cœlum ingredientem, neque disiecta muri parte, sed valuis suo sanguine reclusis, iter eodem nobis omnibus aperientem. Atque hæc quidem quamuis eiusmodi sunt, vt ad excitandum, inflammandumque quamlibet torpentem ani-

animum sufficere posse videantur: tamen ex tam vbere campo alia quædam, nisi molestum est proferamus. Verè enim illud affirmare posse videor, eruditissimi viri, quemadmodum Platonici elementorũ in corporibus cœlestibus quendam veluti florem, in hisce inferioribus quandã veluti fæcem esse dicebãt: ita rerum omnium cognitione dignarum in Theologia florẽ, in aliis scientiis fæcem cõtineri. Namq; vt hinc nostra se primùm efferat oratio, quis nescit, quãtopere se in perscrutandis rerum principiis veteres Philosophi torserint, quamq́; nihil, si res ad verum exigatur, effecerint? Dum alius mundũ hunc, & quidquid in eo vel aspectabile, vel tractabile cõtinetur, putat ex temeraria quadã minutissimorum corporũ concursione coaluisse: qui si vel vnam earũ, quas somniabat, atomum cerebri habuisset, nunquam ista tam stultè, incogitanterq; scripsisset: alius æternum esse eum, neque desiturum vnquam, neq; exordium ducentem ab vllo temporis principatu, non animaduertens hac ratione illam, à qua ipse tantopere abhorrebat, infinitatem induci: qui verò optimè sensisse creduntur, tamen Deo veluti comitem quãdam materiam adiungunt, quasi vt artifex, ita Deus sine materia nihil possit efficere. Quid Theologi? huius vniuersitatis auctorem esse ac effectorem Deum, qui cùm innumerabilibus seculis antecessisset, quo temporis puncto ipsi placuit, mundum hunc, & quæ illius ambitu continentur, sine vllis vectibus, sine vllis ferramentis, sine vlla materia, verbo tantùm, ac nutu suo ex nihilo architectatus

ctatus est: eundemq́; aßiduè sua bonitate ac prudentia continet, moderatur, fouet, omnes in eo rerum ac temporum varietates, & viciβitudines efficit. Quòd status orbium cœlestium cursus, quòd certas siderum traiectiones, quòd constitutis vicibus insignes ac notabiles rerum commutationes intuemur, hæc & cetera omnia ad eum modum non fortunæ temeritate, aut vi vlla materiæ dirigi, sed diuina prouidentia temperari. Contemplemur & alia. Quid de animo humano Philosophi? Alius eum cor ipsum esse dicit, alius cerebrum, alius cordi suffusum sanguinem, alius spiritum innatantem sanguini, alius harmoniam quandam, alius eum ex numeris conficit, alius ex atomis, vt mihi quidem ista consideranti certamen aliquod insaniæ suscepisse videantur. Ita ex hoc tam confuso, tam vario, tam multiplici teterrimarum opinionum veluti cinno, nihil ferè colligere possumus, nisi semper copiosißimam messem hominum variè insanientium fuisse. Nam nonnulli quidem ea dicunt, vt eos in re tam seria risum captare atque aucupari putes, vt apud Dicæarchum Pherecrates, qui animum nihil omninò esse contendit, veritus credo, ne quid posset tam absurdè aut fatuè dici, vt id nemo dixisset Philosophorum. Illa verò, multo etiam apud eos perturbatior, atq; implicatior quæstio est, permaneat ne animus corporeis solutus vinculis, an qui corporũ, idem sit interitus animorum. Epicurus interire eos putat, nefas ratus, cũ tam multa sibi cum suibus conuenirent, se hoc vno ab eis interesse. Stoici lon-

gam

gam eis vitam, vt cornicibus, sed non perpetuam tribuunt. Pythagoras verò iucundus, eſt, qui remanere illos quidem docet, ſed ex corporibus in alia corpora migrare, vt idem ſit fortè hodie gallus gallinaceus, qui tempore belli Troiani fuerat Agamemnon. Quid Plato? Quid Ariſtoteles? de hoc quidem illud Homericum dici poteſt:

Τυ δέδημ δ' ὂυκ ἂμ γνοίης ποτέροισι μετείη
Ἠ ἐμετὰ τρώεσιμ ὁμιλέοι ἢ μετὰ ἀχαιοῖς.

Obſcuritate enim ſe inuoluens ſua in neutram partem ſatis apertè propendet, vt penè in legem Solonis incurrere videatur: Ille autem proximè quidem omnium accedit ad veritatem, ſed ei tam multa mendacia admiſcet, vt non abſurdè dicant, qui eum dicunt poëticè philoſophari. Quid porrò de iiſdem rebus Theologi? Animum hominis ſimplicem quandam & indiuiduam eſſe naturam, ad exemplar diuinitatis expreſſam, licet ortus participem tamen interitus expertem, quæ, corpore ſoluta, ſi ſe purè ac piè geſſerit, in cœlum euolet, æternam illic Dei beneficio adeptura felicitatem, ſin ſe malis, iiſq; expiabilibus cupiditatibus corrumpendam dederit, ad inferos nunquam deſituris damnanda ſuppliciis deprimatur. Quod ſi quæ de Deo à balbutientibus Philoſophis dicta ſunt, cum ſolida Theologorum doctrina comparare collibuerit, reperiemus hos quidem certa omnia, & explorata, & ſalutaria tradere: Illos verò neq; ſatis, quid dicant intelligere, & credula ingenia perniciosiſſimarum opinionum laqueis implicare.

Itaque quod Homerus de Thiresia, Cato de Scipione dixit, idem de Theologia dici potest, eam videlicet sapere solam, reliquas disciplinas, velut umbras per inanè volitantes vagari. Quod si quis eam quæ ex leuioribus studiis percipitur amœnitatem requirit, ne eam quidem in feracissimis Theologiæ campis frustra desiderauerit. Nam siue poëticis modulationibus aures demulcere meditamur, quis vnquam ita in hoc genere excelluit, vt cum Dauide comparatus non sordeat? Nisi fortè Orpheum, Homerum, Pindarum de leuissimis plerunque nugis verba fundentes audire præstat, quàm illum Deo acceptissimum regem nunc, Dei laudes plena hilaritatis oratione referentem, nunc eiusdem auxilium in summis suis difficultatibus implorantem, nunc insectantem improbos, nunc commendantem probos, nunc ea quæ multis postea seculis contigerunt, ita subiicientem oculis, vt nullus ea melius Apelles in tabula expingere potuisset. Siue historiæ cognitione ducimur, vnde veriores, vnde scitu digniores historias, quàm ex sacris litteris repetere poterimus? An verò suauius est cognoscere quid Crœso in Medos, quid Pyrrho in Romanos expeditionem paranti obliquè Apollo, quàm quid Mosi ad Pharaonem, quid Samueli in Palæstinos proficiscenti, apertè ac perspicuè Deus ipse responderit? Quomodo Regulus à Carthaginensibus, quàm quomodo seruator & σωτὴρ humani generis Christus, à Iudæis omni crudelissimorum suppliciorum genere diuexatus fuerit? Iucundiúsne, aut fructuosius arbi-

arbitramur intelligere quibus artibus Aſſyrij, Perſæ, Romani ceteras nationes deuicerint, quàm quibus auguſtiſſimi illi religionis noſtræ principes, aliiq́ue deinceps innumerabiles eorũ veſtigia ſecuti Chriſtianæ ditionis terminos ampliauerint? O hebetes & ſtupidos, aut, vt verius dicam, miſeros & perditos, ſi qui harum rerum ſuauitatem, fructumq́ non ſentiunt: Contrà verò ô ter & quater beatos illos, quorum ita eſt affectus animus, vt nuſquam ſuauius, quàm in his ſtudiis conquieſcat: non eos aut inanium dignitatum, aut fluxarum opum adurit ſitis: non eos voluptatum illecebræ molliunt, liberi & prauis omnibus cupiditatibus ſoluti, ex illo perenni puteo aquam æternæ vitæ effectricem hauriunt: ex illis perpetuò virentibus campis flores ſuauiſſimos colligunt, ex quibus qui odores afflantur, eorum nunquam eſt intermoritura ſuauitas: Deo inſeruiunt, Deo adhærent, eius tantum gloriæ velificantur, eo fruuntur, quæque olim plenè percepturi ſunt gaudia, ea iam nunc mente ac cogitatione præcipiunt. Ergo ſiue domi, ſiue foris verſentur, cum Deo aſſiduè colloquuntur, ſiue proſperis rerum vtantur ſucceſſibus, eidem vt proſperitatis ſuæ auctori gratias agunt: ſiue quid eis aduerſi accidit (quanquam quid eiuſmodi viris accidere aduerſi queat?) Sed tamen ſi quid eis accidit earum rerum, quas vulgus aduerſas vocat, neque indignantur, neque concidunt animis, ſed verbo diuino ſeſe ſolantes, quidquid à Deo immittitur, ſummi beneficij loco habendum eſſe ducunt. Prô

Deum

Deum immortalem: quid est, si hoc non est feliciter viuere; & in terris vitam cœlestium imitari? O vitæ Theologia dux, ô virtutum omnium parens, vitiorum expultrix, animorum liberatrix: Quid sine te non modò nos, sed omninò vita hominum esse potuisset? tu deprauatas impurissimis opinionibus hominum mentes, velut de integro interpolâsti: tu distractos, dissipatosq; variis idolorum cultibus homines in vnius veræ Religionis societatem conuocâsti: tu magistra morum ac disciplinæ fuisti: ac veluti sol exoriens, nubium caliginem dissipat: veluti sidus, quod Castoris & Pollucis dicitur, exortu suo maris rabiem placat, tempestatesq; dispellit: ita tu diuinitus exorta & tenebras ignorantiæ dissipâsti, & illo tuo salutari fulgore procellas veterum superstitionum dispulisti. Tu nobis velut Helice, aut Cynosura quæpiam es ad quam vniuersus nauigationis, id est, vitæ nostræ cursus dirigatur. Tu ignis ille cœlestis es, quem verus ille Prometheus, id est, Christus in terras attulit, sine quo vita constare non potest. Tu & vitæ tranquillitatem largita nobis es, & mortis terrorem sustulisti. Beatos igitur qui ad te, tanquam ad portum, confugiunt: beatos qui se tibi à teneris vnguiculis penitus totosq; tradunt: miseros contrà, qui, vt proci Homerici, ancillarum amoribus irretiti, te, quæ omnium artium domina es, negligunt. Tu enim earum rerum scientiam profiteris, quarum plena cognitio æternam beatitatem, ignoratio æternum exitium hominibus pollicetur. At vos, viri optimi, quos partim huius

præ-

præstantissimæ disciplinæ verticem consecutos, partim illius sacris imbutos atq; initiatos videmus, macti, inquam, macti animis, neq; vos aut labor deterreat, aut voluptates auocent, quò minus in sacratissima illius adyta penetretis. Vobis enim vigiliarum sudorumque vestrorum, & magna hic inter homines præmia, & infinitis partibus maiora sunt in cœlo diuinitus constituta. DIXI.

De laudibus litterarum.

ORATIO II.

HABITA VENETIIS MENSE Octobri Anno cIↃ. IↃ. LIV.

QVÆ singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueuerunt, patres amplissimi, vosq; cæteri ciues ornatissimi, ea mihi sese hodierno die obiiciunt vniuersa. Siue enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid potest, Venetiis dicimus: siue audientium dignitas, magna lectißimorum hominum adstante frequentia dicimus: siue ipsa orationis materia, dicendiq; conditio, ita dicimus, vt sit nobis eodem tempore de ingenio, de doctrina, de gloria, ornamentisq; omnibus in hoc litterarum certamine periclitandum. Venetiis dicere, si quisquam est,

est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum, earundemq́ toto orbe notissimarum rerum ignoratione versari. Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo non huius præstantissimæ ciuitatis fama peruaserit? quis populus, quæ gens, quæ hominum natio vel tam immanis atque barbara, vel tam exculta disciplinis atque artibus, quam non iampridem florentissima Venetorum Respublica non gloria modò & splendore nominis sui, verùm etiam admiratione compleuerit? Hæc verò firmamenta Reipublicæ, hæc ornamenta Italiæ, hæc virtutum omnium, laudandarumq́ artium præclarissima lumina intuentem, non commoueri, tantum id quidem est, vt, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenij, sed vix in quemquam hominem, qui cæterorum de se iudicia extimescat, cadere posse videatur. Etenim si eloquentissimos olim viros accepimus, cùm ad dicendum venissent, vnius principis adspectu ita conturbatos fuisse, vt obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omninò sum, & apud vos dico, senatores amplissimi, ad quos cùm oculorum conuerto aciem, totidem mihi consessum principum videor intueri? Ac ceteri quidem sæpe ad eam excusationem confugiunt, vt se, cùm tenuitatis suæ conscij essent, tamen vel necessitate, vel officio impulsos, vel amicorum siue precibus, siue tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetiuisse, quàm detrectare non potuisse dicant;

quam

quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura, conditioq́ præcludit. Non enim detrectantes, sed vltro nobis deposcentes hanc dicendi prouinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed vestra incredibili benignitate admissi sumus: vt si minus ex aliqua parte nostra vobis approbata fuerit industria, caussa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quàm imbecillitatem subleuandam putent. Equidem cùm & ab ineunte ætate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, & vbi primùm per ætatem licuit, quæ mihi meo ipse labore pepereram, aliis tradere ingressus, nouem prope iam annos in hac dicendi, ac docendi exercitatione consumpserim, tamen superiora illa considerans, ita commouebar animo, facile vt hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de vestra singulari humanitate concepta spes, & magna quædam approbandæ vobis, si minus eruditionis, at certè voluntatis meæ cupiditas impulisset. Ac mihi quidem, &, cuius rei caussa in hunc locum adscenderim, & ad quos verba facturus sum, cogitanti, prorsus ita videtur; nullo in argumento meam commodius orationem posse versari, quàm si, litterarum disciplina quantum non ornamenti solùm, verùm etiam præsidij bene temperatis ciuitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis, atque ex veteribus seculis repetita memoria exponam: minimè id quidem, quo vos, tales viros, commone-

faci-

faciam, excellentibus à natura ingeniis præditos, eruditos à studiis liberalium doctrinarum, à diuturno assiduoq; magnarum rerum vsu peritos: sed quia libenter facio, vt, quarum artium percepta scientia vnumquemq; vestrûm vehementer affici constat, earum animos vestros iucunda commemoratione delectem. Quæ cùm ita se habeant; mihiq; ipsa per se delectæ ad dicendum materiæ dignitas satis magnam audientiam factura videatur: tamen magis consuetudine, quàm quod ita necessarium iudicem, petam à vobis, vt mihi, res pulcherrimas breui oratione comprehendere meditanti, exigui temporis attentionem ne denegetis. Magna omninò vis, magnumq; momentum positum est in litteris, viri amplissimi, ad conseruandas, bonisq; cumulandas omnibus ciuitates. Nam cùm felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, è singulorum ciuium felicitate constet: singulorum autem felicitas in excolenda, exercendaq; virtute præcipuè sita sit; & ad perfectam virtutem consequendam, necessariam quandam præcursionem adhibeant litteræ: illud profectò consequitur, vt, nisi in qua literarum cultura vigeat, florere absolutè ciuitas nulla possit. Ponite vobis ante oculos, omnes ætatis humanæ partes; omnem publicorum temporum varietatem; omnes instituendæ vitæ rationes & vias animo & cogitatione percurrite: nullam omninò reperietis, quæ non ita litterarum auxilio indigeat, vt, eas si quis sustulerit, solem ipsum de mundo sustulisse videatur. Eæ nos, vbi primùm

firmiùs

firmiùs incedere, atq; articulatiùs loqui cœpimus, de ipso prope nutricum acceptos sinu, titillatione quadam honestissimæ voluptatis alliciunt, allectos præceptis saluberrimis complent: non tantùm bene dicendi, verùm etiam bene viuendi commonstrant vias: excitant in animis nostris igniculos gloriæ: quantus sit in virtute splendor, quanta in vitiis deformitas, edocent: quæ qui semel bene penitus imbiberint, ij nunquam non postea & vitij turpitudinem omni studio refugient, & officij honestatisque rationem rebus aliis omnibus anteponent. Ut autem in semente posita spes messis est, ita totius reliquæ vitæ exspectatio ab educatione pueritiæ pendet. Ubi verò infirmam illam ineuntis ætatulæ teneritatem robur adolescentiæ excepit, quæ tandem alia res, aut animum præclararum rerum studio accendere, aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insigniter agitari solet, frenos iniicere, præter litterarum tractationem, potest? Themistoclem olim, cùm somnum capere adolescens non posset, dicere solitum tradunt, se Miltiadis trophæo, quiescere volentem, excitari: quantò eos acriùs incendi, atque inflammari necesse est, qui quotidie non vnius, sed innumerabilium hominum virtute præstantium trophæa non è marmore constituta ad exigui prædicationem temporis; sed ad omnem æternitatem commendata litteris intuentur? Neque verò pertimescendum est, ne aut labore frangantur, aut voluptatis irretiantur illecebris ij, qui ætatis suæ florem litterarum stu-

diis dedicandum esse statuerunt. Tanta siquidem est oblectatio paullatim acquirenda cognitione rerum sese pascentis animi, vt, ea qui fruuntur, ab iis neque laboris tædium, neque auocantium voluptatum blanditiæ sentiantur. Itaque sapienter poëtæ, cùm ceteros omnes Deos Veneris Imperio subdidissent, in Mineruam modò & in studiorum præsides Musas nihil ei, nihil Cupidini iuris esse voluerunt. Quinetiam illud ab iisdem memoriæ proditum est, Iasonem olim, ceterosq; Argonautas, cùm eam insulam quæ ab amœnitate, florumq; copia nomen inuenerat, præternauigarent, periculumque esset, ne molli, ac delicato Sirenum cantu, quæ eam insulam incolebant, ad exitium perducerentur; vnum in Orpheo perfugium habuisse: qui cùm assedisset in puppi, simulque fides blandis impellere digitis, simul vocem illam, qua rupes nemoraque traxerat, explicare cœpisset, tanta simul aures animosque audientium voluptate compleuit, vt iam Sirenum vocibus nemo nauigantium moueretur. Hoc figmento, quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos volumus, indicârunt? Florida videlicet illa insula iuuentus est. Eam qui quasi præteruehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est, voluptatum blanditiis decepti, & à recto itinere abducti, in vada & scopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? Quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissimi vatis, lyra? cuius suauitatem qui percipiunt, ij & Acheloidum cantus pro nihilo putant, & tandem institu-

tum

tum illud iter emensi, vellus aureum, id est, virtutem cum immortali coniunctam gloria consequuntur. Nimirum vt maior lux minorem, ita minoris voluptatis sensum perceptio maioris exstinguit. Quantò autem voluptas ea, quæ discendo sentitur, cæteris omnibus maior, synceriorque sit, vel illud indicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, satietatem tamen quandam esse, ac tædium, confitentur; huius vt quisque percepit plurimum, ita eam acriùs, atque auidiùs concupiscit. Quod si cui fortè dubium est, prodeat in medium Chrysippus, qui sæpe studio intentus, tanta voluptate perfruebatur, vt eum tanquam extra se positum cibi potionisque caperet obliuio. Prodeat sollertissimus ille cœlestium orbium non perscrutator tantùm, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modò earum rerum, quas natura fert, præ ea, quam capiebat è studiis, oblectatione memor non erat; sed in illa ipsa Syracusanæ vrbis direptione, ita defixus erat in studio, vt prius hostilis gladij cuspidem corpore exceperit, quam vrbem in hostium potestatem venisse sentiret. O rem omnium seculorum admiratione dignissimam. Diripiebatur vrbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per vias milites, vt in quemque inciderant, sine vllo sexus, ætatis, ordinis discrimine obuios contrucidabant; vndique gladiorum fulgor præstinguebat oculos; vndiq; armorum sonitus; vndiq; cadentium tectorum fragor

audiebantur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, priuata publicaq; omnia circumsonabant; ipsa vrbs penè dimota & conuulsa sedibus suis, suorum ciuium in cæde ac sanguine natabat; cùm vnius hominis mens in media ciuitate, ciuitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem verò accepimus, cùm in lectulo, morti proximus, decumberet, inaudissetq; assidentes amicos, de re quapiam, summissè, ne ipsi molestiam parerent, disputantes, erecto, vt potuit, iam semimortuo capite, rogâsse eos, vt aliquando loquerentur elatius; sibi, si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum è vita iucundiorem fore. O discendi cupiditas; quid non efficis, vbi semel generosa ingenia occupâsti? Tenebatur homo sapientissimus grauissima vi morbi defixus in lecto: vicinitate iam mortis ab omnibus penè corporis partibus sensus abscesserat: egregius ille animus, mox liber ac solutus futurus, è corporeis vinculis exsilire cupiebat: cùm quidquid supererat virium, eò contulit, vt deficiente lingua, vocibusq; interruptis, ac morientibus suum doctrinæ, cognitionisq; desiderium indicaret. Quid hunc verisimile est firmum ac valentem fecisse; qui ne mori quidem, nisi discendo, voluerit? Meritò igitur tam diu floruit Atheniensium Respub. quam diu tam præclari viri tenuit disciplinam. Sed, vt eò redeamus, vnde nos facta præclarissimorum hominum mentio paulisper abduxit; dici profectò non potest, adolescentes nobilissimi:

vos

vos enim, vos mea iam compellabit oratio: dici, inquam, non potest, ea studia, in quæ nunc toto pectore incumbitis, quanto olim vobis & ornamento, & auxilio futura sint, cùm vos & generis vestri nobilitas, & vestra virtus ad Reipub. gubernacula admouerit. Etenim quibus artibus ciuitates præcipuè conseruantur, pietate, iustitia, fortitudine, inprimisq; prudentia, earum sunt omnium artium quasi semina literarum prodita monumentis. Neque verò hæc à me ita disputantur, vt contendam, nisi litteris eruditum, ciuem patriæ vtilem esse neminem posse: sed hoc dico; nisi litteris exculti sint ij, qui velut in Repub. puppi sedentes, clauum tenent, multis eos muneris sui, iisq; præcipuis partibus necessariò defuturos. Nam, cùm duo publicorum temporum genera sint, vnum pacis, alterum belli, quorum alterum semper optabile est, alterum nunquam optabile, nonnunquam necessarium; quomodo, vt hanc partem priore loco attingamus, in pace, ciuibus iura describere, quantum cuique tribuendum sit, intelligere, ciuium inter se dissidia componere, verba publicè facere, legationes cum laude gerere, præterita tenere, futura prospicere, quid in omnibus rebus factu optimum sit, videre, & ex aliis alia colligere poterit, nisi qui hæc sibi de litterarum fontibus haurienda omnia existimauerit? Nisi verò eorum recipienda sententia est, qui fieri putant posse, vt qui Reip. præest, quamuis litterarum sit expers, tamen ad eas res, quas modò enumerauimus, aliena opera non incommodè vtatur. An verò

T. Manlium Torquatum, memoriæ proditũ est, cùm consul declaratus fuisset, excusâsse valetudinem oculorum, & summum Imperium detrectâsse; quòd indignum duceret, ei capita ac fortunas cæterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alienaq́; lingua ad omnia uti necesse habebunt, ij satis ad gubernandos cæteros idonei videbuntur? At oculorum quidem lumine carentes, nihil prohibet acie ingenij etiam futura cernere, optimeq́; consulere: quales in fabulis Tiresiam, in historiis Appium legimus: cuius verò doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare præclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cùm litterarum tractationem tranquillis pacatisq́; temporibus & honestam inprimis & utilem esse fateantur: iidem tamen cum occupata bello aliquo ciuitas est, latere eas, quasi perterritas metu, & inter tubarum lituorumq́; clangorem, nullum sui amplius præbere vsum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, & quantum vel in medio bellorum tumultu litteræ valeant, aperiendum. Etenim si corporis tantùm, non etiam animi, viribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent: nunc quis est, qui cùm mihi & maximum esse in bellis consilio ac prudentiæ locum, & eas virtutes bona ex parte litterarum studio comparari, certè quidem insigniter augeri, confirmariq́; concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamem-

mem-

memnonis votum, qui vt Troia facilius potiretur, non Achillis, aut Aiacis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neq; temporis nobis ad viuendum a natura præscripti ea longitudo est, neq; ita fert humanarum rerum ratio, vt multis admodum bellis interfuisse vnus idemq; possit: itaq; qui vnum alterumue spectârunt, multum sibi militaris prudentiæ collegisse existimantur. Quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum euolutione pepererunt, vt omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse videantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, vt vtriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum viam, rationemque cognosceret, euentus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? At hæc omnia, qui versantur in litteris, aliaq; plurima, ac pulcherrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quàm multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de virtute, de gloria, de caritate patriæ, de animorum æternitate, de præmiis, quæ post mortem manent eos, qui se pro patria animosè ac fortiter gesserint, quæ tantam vim habent, vt neque qui ea ignorent, veræ laudis habere gustum, neque qui tractant, veræ ac solidæ gloriæ illam omninò rem anteferre possint. Quid illud, an non quantiuis est, quod sæpe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentium hominum voce legimus fuisse reuocatos? Citetur testis Lacedæmoniorum ciuitas, cuius exercitus Tyrtæi poëtæ versibus inflammatus,

pulcherrimam illam de Messeniis victoriam reportauit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus præstiterunt, aut fortissimos Imperatores, qui eruditionis & doctrinæ gloria excelluerunt, enumerare instituam. Nam & Architam Tarentinum sexies exercitum duxisse comperimus, & Melissum naualibus aliquot victoriis insignem fuisse, & ter stipendia fecisse Socratem, & Platonem, & Xenophontem egregiam in bello ciuibus suis operam præstitisse. Quid illa propugnacula Græciæ, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani Imperij columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliosq́ue innumerabiles proferam? quos omnes cùm bellicis laudibus claros, tùm præstantes doctrinæ studiis fuisse, historiæ loquuntur. Nam Iulium Cæsarem, quis nescit, vtra laude præstaret, ambiguum posteris reliquisse? Brutus autem, quanto litterarum ardore flagrauerit, vel ex eo colligi potest, quòd ea ipsa nocte, quæ mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum de animorum immortalitate legisse aliquoties dicitur. Atque hoc præclarè olim intellexisse videntur Mitylenæi, præcipuam esse in Rep. vim litterarum, qui, quos populos bello deuicerant, nullam eis aliam pœnam irrogabãt, nisi, vt ne liberos suos litteras edocerent. Sciebant videlicet eas tantùm ciuitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An verò, ciues, quòd viget hodie vestra Resp. quòd floret, quòd beata est,

quòd

quòd cũm cetera orbis vniuersi partes grauißimis bellorũ tempestatibus agitentur, vna hæc (quod ei Deus opt. max. proprium ac perpetuum faxit) in pace atq; in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quàm quòd ei & præsunt homines cùm ceteris omnibus, tum hac eruditionis & sapientiæ laude clarißimi, & semper eorum simillimi præfuerunt? O diuine Plato, tua sunt omnia & dicta & cogitata præclarè. Tu dicere solebas, tunc demum Resp. beatas fore, cùm eas aut Philosophi cœpissent regere, aut qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua iam mille amplius annorum felicitate Venetorum Resp. comprobauit. Equidem quò longius in altum inuehor, patres amplissimi, eò mihi amplior & patentior orationis quasi cursus ostenditur. Sed & temporis me ratio, & vestra singularis sapientia, vt vela contraham, portumq; tandem aliquando respiciam, monet. Neque enim credibile est, posse aut me, aut quemquam de litterarum præstantia, fructibusq; qui ex earum tractatione capiuntur, vobiscum melius, aut copiosius, quàm vnumquemque vestrûm secum loqui: & mihi non tàm orationis conquirenda copia est, quàm vestra satietas refugienda. Itaque finem dicendi faciam, si vos prius etiam atque etiam rogauero, vt si fortè minus à me ornatè ac copiosè dictum est, quàm & huius loci amplitudo, & summa audientium dignitas postulabat, meum tamen idcirco placendi vobis studium ne improbetis. Ego quidem si non indignus à vobis, qui sæpius audiar, iudi-

cer, erit, quod mihi magnoperè gratuler: sin fortè: sed reprimam mè: neq; committam, vt meis ipse votis videar male ominari: qui tamen à tot, tam præclaris viris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non huius modò laboris, sed totius anteactæ vitæ fructum hodierno die vestro singulari beneficio videor cosecutus.

De vtilitate ac præstantia litterarum Humaniorum aduersus quosdam earum vituperatores.

ORATIO III.

HABITA VENETIIS POSTRIDIE Non. Oct. Anno cIↃ. IↃ. Lv.

P*ERMVLTOS esse intelligo, qui de his litteris, quæ humaniores vocantur, eam animo imbibêre sententiam, vt earum tractationem leue quiddam esse, ac nugatorium existiment: neq; aut magnos admodum labores ab iis suscipi, qui eas iuuentuti tradant; aut eorum magnoperè fructuosam esse Reip. industriam: in eis deniq; non exquisitam vllam, ac reconditam, sed circumforaneam quandam, haustamq; de triuiis ac circulis requiri doctrinā putent. A quibus ego quoniam ita dissentio, vt ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum vel grauissi-*

uissimum munus esse contendã: neq; vllos esse, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in Rep. pariant fructus: doctrinæ deniq; à nullo hominũ genere maiorem aut copiam requiri, aut varietatem arbitrer: cõstitui hodierno die, patres amplissimi, vosq; ceteri viri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, & nobilissimam studiorum partẽ, quantum id quidem in me positum erit, à contemptu, atq; ab intolerabili ineruditorum hominum insolentia vindicare. Et verò quid aut huic tẽpori, aut omninò meo muneri facere conuenientius possum; quàm vt, quæ mihi studia celebritatis aliquid cùm aliis in locis, tùm hac ipsa in ciuitate pepererunt; à quorum ego veluti fontibus ad hanc quantulamcunque profluxi hominum famam; iis quoque vicissim oratione mea splendoris ac claritatis afferre aliquid coner? Præsertim cùm qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo poßint, quin de vestra, patres amplißimi, singulari, spectataque in omnibus rebus, ac penè diuina sapientia nonnihil eadem superbia detrahant. Etenim si hæc tota res tàm leuis est, quàm isti eam videri volunt: quæ vos tandem caussa commouit, vt proximo superiore anno, propositis publicè libellis, studiosorum hominum animos ad nobilem illam ingenij doctrinæque contentionem excitaretis; vtque iis, qui vobis in eo certamine probati essent, honestißimum postea præmium ex ærario decerneretis? Quæ certè vna res ad coërcendam istorum temeritatem satis ponderis habere debebat: vt si hebetiores eos natura,

stoli-

stolidioresq́ finxisset, quàm vt peruidere harum rerum præstantiam possent; quod tamen vestro talium virorum iudicio probatum foret, magnum esse aliquid, ac præclarum suspicarētur. Sed quoniam cum iis, qui auctoritate non mouentur, rationibus agendum est: adeste animis; mihiq́ breuiter ostendenti, quàm varia, quamq́ multiplex eruditio requiratur in iis, qui litteras humaniores docent; eademq́ opera, quantos ex eorum nauitate atq; industria Resp. percipiat fructus; non aures modò, sed mentes quoq; attentas, quæso, paulisper adhibete. Atq; adeò, vt hæc tota controuersia melius diiudicetur operæpretium est, initiò, quænam sit istorum contemptorum humanitatis oratio, cognoscere. Qui quoniā eos, qui hasce litteras tractant, ad nullum ferè maioris momenti negotium adhiberi vident, non ad iudicandas lites, non ad agendas caussas, non ad dicendam de rebus grauioribus sententiam: facilè in eam opinionē prolabuntur, vt ab eis, præter poëticas quasdam fabulas ad pueriles animos hilarandos compositas, & aliquot leuia comendæ ac poliendæ orationis præcepta, nihil omninò teneri putent. Quid autem magni negotij est, inquiunt, in puerorum consessu de eiusmodi figmentis commemorare, ac modò de Thebano, modò de Troiano bello, modò de Vlixis, aut Æneæ erroribus, molli, & ad inanem oblectationem composito sermonis genere disserere; identidemq́ velut è quibusdam arculis accommodata colorandæ orationi pigmenta depromere? Ecquæ autem magna eruditio est, scire,

quot nauibus Græci ad oppugnandum Ilium accesserint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, vt Homerus, an Helenæ simulachrũ, vt Euripides prodidit? quod emolumentum ex istorum omnium scientia; quod detrimentum ex ignoratione percipi potest? Nam ceterarum quidem artium professores quantum vtilitatis afferant, perfacile est ad intelligendum. Siue enim Dialecticos spectes; ab iis certa quædam veri falsiq; in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur: ij se, quid cuiq; consentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoq; efficiatur; quæ sit diuidendi, quæ finiendi, quæ argumentandi ratio, & tenere, & alios docere præ se ferunt. Quid Physici? qui rerum principia caussasque tractant; qui, quomodo, quidq; gignatur, quoque modo intereat, edisserunt; qui nimborum, fulminum, tempestatumq; caussas; qui corporum cœlestium magnitudines, interualla, cursus, progreßiones, institiones: qui animi naturam, qui rationem sensuum, qui animantium omnium ortus, victus, figuras: qui stirpium, qui omnium fermè rerum, quæ gignuntur è terra, naturas ita persequuntur, nulla vt pars ab eis cœlo, mari, terra, vt poëtæ loquuntur, prætermissa sit; hæc cùm tractant, mediocriter ne Reipub. prosunt? Nam si ad eos te conuertas, qui eam susceperunt Philosophiæ partem, in qua de rebus expetendis fugiendisq; disseritur; ij verò sunt, quorum industriæ nulla vnquam poterunt præmia satis ampla reperiri. Quibus enim, quamq; præclaris in rebus eorum disputationes consumi vi-

mi videmus? Qui hoc primùm docent, quis sit finis, quid extremum, quid vltimum bonorum omnium: quod vnum intueri, quò omnes actiones, omnes cogitationes, omnia consilia referri oporteat: quot sint virtutum, quotque vitiorum genera; quibusq; modis illas assequi, ab his declinare poßimus: quo modo exsultanti, iactantiq; se, & detrectanti rationis imperium, frenos iniicere oporteat cupiditati: tum quo modo quisq; se in re familiari gubernanda gerere debeat: postremò, quo nihil pulchriùs, nihil præclariùs, nihil deniq; diuiniùs ne votis quidem conceptis optari potest, quibus moribus, institutis, legibus temperandæ sint ciuitates: quibus illæ modis fundari atque institui; quibus augeri, atque amplificari, quibus denique copiosißimæ, locupletißimæ, vno verbo, beatißimæ effici possint. O res præclaras, & ardentißimo studio; summaque corporis atque animi contentione dignissimas. O vitæ Philosophia gubernatrix. O virtutum omnium parens, vitiorum omnium expultrix. Tuum est falsarum opinionum temeritatem diripere: tuum est omnem inanitatem & errorem amputare, ac circumcidere: tuum est vitiorum fibras euellere, stirpes elidere, semia exstinguere. Meritò diuinus Plato nihil te præstantius hominum generi à Diis immortalibus dari potuisse dicebat. Eant nunc isti verborum magistri, fabularum interpretes, nugarum architecti: perfricent frontem, si quam habent, & se vlla ex parte cum Philosophiæ doctoribus conferendos esse prædicent. Qui si ali-

quod

quod forte paulò abstrusius loquendi genus, aut aliquam voculam non ita peruulgatam, aut quampiam paulò reconditiorem fabulam reperire potuerunt, dignos se inaurata statua putant nonnunquam etiam de eiusmodi tricis ita inter se digladiantur, vt pro aris & focis certamen suscepisse videantur. Hæc ferè est, patres amplissimi, eorum, qui studia laboresque nostros deprimere conantur, oratio: qui quod Philosophiam laudant, libentibus id nobis, atque approbantibus faciunt: nunquam enim cuiquam concedemus, vt eam plus amet, plurisúe faciat: quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum ea esse commercium; in eo quantopere fallantur, facile ex iis, quæ dicturus sum, intelligetur. Nam primùm omnium, si hoc ipsis concederemus, nihil aliud à nobis, quàm poëticas fabulas, & exornandæ orationis præcepta tradi: non ex eo tamen efficeretur, quod isti volunt, inanem quandam, & ludicram nostram omnem esse doctrinam, neq; aliò, quàm ad puerorũ animos vana quadam oblectatione demulcendos, referri. Etenim poëtarũ fabulæ, quas isti tantopere exagitant, & insectantur, non leuia quædã, & frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt: immò verò sub eis, velut inuolucris, atq; integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis deniq; sapientia continetur. Eratosthenem quendam fuisse aiunt, qui poëticen ita contemneret, vt Homerum ineptæ loquacitatis magistrum nominaret. At certè Plato, ac Aristoteles,

quorum non paulò maior est, quàm nescio cuius Eratosthenis, auctoritas, ita sæpe repetitis ex eo testimoniis vtuntur ad confirmanda ea, quæ tradunt, vt eum non tantùm studiosissimè legisse, sed vix vnquam de manibus deposuisse videantur. Itaque mirari soleo, cùm quidam, qui se Philosophos videri cupiunt, & quidem eiusmodi Philosophos, vt, tanquam Atlante cœlum, ita Philosophiam supercilio suo niti putent, ita despicatui ducunt poëtas, vt eorum scripta aspicere se dignari negent. Qui quidem cuiusmodi Philosophi sint, ipsi viderint; cùm eos contemnant, quos Philosophorum coryphæus Plato modò sapientiæ patres ac duces, modò Deorum interpretes, modò Deorum filios vocat. Aristoteles autem, cuius isti se germanos esse interpretes gloriantur, non tantùm, vt antè dixi, in omnibus scriptis suis identidem poëtarum testimoniis vtitur, verùm etiam libro primo de sapientia, Philosophum omnem, fabularum amatorem esse confirmant. Quod igitur Aristoteleos esse se aiunt; fortasse verius, sine dubio quidem verisimilius dicerent, si se ab Epicuro esse affirmarent: hunc enim ex omni memoria vnum fuisse Philosophum accepimus, qui cùm omnem elegātiam doctrinæ, tum poëtarum præcipuè scripta contemneret. Quod quidem se, negligendis poëtis, ex Aristotelis disciplina ac familia censeri volunt; in eo, meo quidem iudicio, faciunt & impudenter, & imperitè. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, vt de poëtarū laude dicam: quod si esset; facilè ostenderem, omnia præcepta vitæ, omnia

virtu-

virtutum officia nihilo ab eis deterius, quàm à Philosophis ipsis, doceri. Non igitur, cùm poëtarum libros interpretamur, inanibus fabellis, nutricum more, animos ducimus; sed sementem quantam virtutis atq; doctrinæ facimus: non in leuibus, minimeq; frugiferis rebus operam sumimus; sed præcepta sapientiæ, quò facilius in animos influãt, insatiabili quadam admirabilium rerũ varietate condimus. Quid, cùm ornatè ac copiosè loquendi præcepta tradimus, ludere videmur, an ea docere, quæ semper principem locum in omni bene instituta ciuitate tenuerunt? An nescimus, eloquentiam à grauissimis auctoribus rerum omnium reginã vocari? Hæc enim est illa virtus, quæ quamlibet in partem arbitratu suo flectit audientium animos, eosq; pulchritudinis suæ splendore obstupefactos, quibusdam velut habenis numerosæ orationis regit. Hæc illa est, quæ consolatur mœrentes, afflictos excitat, iacentes erigit: quæ sceleratis exitio est; innocentibus præsidio: improbis terrori; probis ornamento. Hac Cicero fretus Catilinæ furores, & nefariè in patriam inita consilia dissipauit: Hac togatus superauit armatos: ut vel inimicorum confessione omnibus triumphis maiorem adeptus lauream diceretur. Hac instructi qui sunt, maius omnibus Tyrannis imperium in homines obtinent. Siquidem Tyranni possunt illi quidem corpora constringere; animis nullam adhibere vim possunt: hi verò dominantur in animis: quæque ipsis honesta atq; vtilia videntur, ea non facere modò alios, sed

etiam velle cogunt: illi inuitis imperant; hi volentibus; illi & oderunt omnes, & odiosi sunt omnibus; hos in omne hominũ genus beneficos, perpetua omnium beneuolentia comitatur. Neque verò non qui eloquentiam contemnere se simulant, illius præstantiam intelligunt: sed quod assequi non queunt, inuidiosè vituperare malunt, quàm ingenuè de imbecillitate suarum virium confiteri. Orationis igitur meæ summa eò redit denique: etiam si nihil aliud à nobis requireretur, quàm vt explicaremus poëtarum fabulas; & iuuentuti quasi vias, quibus ad dicendi facultatem peruenire posset, indicaremus: tamen neque mediocriter Reipub. prodesse nos, neque paruis in rebus contemnendisq́; versari. Nunc tantum abest, vt ea solùm requirantur à nobis; vt nulla sit ars digna hominis liberaliter educati studio, cuius non aliqua cognitione oporteat tinctũ esse eum, qui munus hoc cum laude sustinere meditetur. Itaque hoc inter nos & alios interest, quòd alij eos tractant scriptores, quorum vno aliquo de genere tota disputatio est. Non enim ferè in libris Dialecticorum, Physicorúmue, aut in iis quibus medicinæ iurísue ciuilis scientia continetur, quidquam reperias, cuius intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus inscripti sunt, artibus repetere possis: at nobis ij quotidie sunt explicãdi libri, qui cùm scripti sint à viris omni scientia excultis; ipsi quoq; innumerabiles locos ex omni disciplinarũ genere depromptos habent. Itaq; ceteri etiam si eam vnam artem teneant, quam docent, aliarum

omni-

omnium sint omninò rudes: tamen sufficere posse suo muneri existimãtur: neq; vnquam aut medico turpe habitum est, nescire leges; aut iurisperito vel medicinam, vel astrorum scientiam non tenere. Nos vnî sumus, quibus omnis illa liberalium artium varietas non pertractanda quidem, ac pernoscenda penitus, sed degustanda tamen, & delibanda necessariò est. Non longè abierimus. Superiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati sumus. Quàm multa ibi nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in quibus alios propemodũ omnes iuris ciuilis ignoratio fefellerat? Libros eiusdem de finibus nunc ipsum interpretandos suscipimus. Quàm multa nobis ex omnibus Philosophiæ partibus depromenda erũt, quibus ignoratis, hos quoq; libros ignorari necesse est? Quid astrorum ratio? Quid terrarum situs? nisi qui hæc vtraq; vtcunque teneat, satísne se quisquam idoneum poëtarum interpretem profiteri potest? Et tamen vsq; eò alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos, ac iocari, & nihil in docendo aliud, quàm puerilẽ voluptatem, aucupari putent? Nam illud quoque minimè prætermittendum est, quòd à grauiorum artium doctoribus neque ornata, neque elegans, neque, multis quidem in locis, Latina oratio postulatur. Itaque ruant licet in dicendo, & impurè, impropriè, barbarè loquãtur: suo id eis quodam iure licere creditur. At nobis dicentibus, sunt, qui quosdam quasi laqueos tendant; vt si quid exciderit parum expolitum, diem

nobis continuò dicant violatæ latinitatis; quodq; postremæ iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in iis etiam, quæ subitò fundimus, plurimi illigati sint & verborum & sententiarũ lepores. Quæ cùm ita sint, quis est, qui non intelligat, si hominum exspectationi huius professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores exhauriendos? Desinant igitur, desinant isti alienæ industriæ contemptores, gloriæ obtrectatores: comprimant vocem stultitiæ atq; inuidentiæ indicem. Vos verò, patres amplissimi, pergite, vt facitis, benignitate vestra labores nostros fouere: vt hæc florentissima, & bonarum artium studiis deditissima iuuentus, exercitationibus hisce nostris ad virtutem præparata atq; præculta, vestram olim in hac felicissima Repub. gubernanda sapientiam faciliùs imitari queat. DIXI.

De Philosophiæ & Eloquentiæ coniunctione.

ORATIO IIII.

HABITA VENETIIS MENSE Octobri Anno cIɔ. Iɔ. LVII.

SI QVIS *fortè vestrûm est, auditores, cui admirabile videatur, quod cùm ceteri ordinis mei homines in orationis fere alicuius, aut poëmatis explicatio-*

catione versari soleant, eos sibi libros, quibus abditarum retrusarumq; rerum ex vberrimis illis hausta Philosophiæ fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem caussa, vix esse attingendos putent: ego cõtra & altero ab hinc anno quinq; Ciceronis libros, quibus de summo bono in contrarias partes copiosissimè disputatur explicauerim, & hoc tempore Tusculanas mihi potissimùm disputationes, in quibus huius anni curriculum conficerẽ, elegerim: is si mei consilij atq; instituti caussam rationemq; cognouerit, simul & id, quod facio, probabit, & me, si aliter fecissem, iustam doctorum & intelligẽtium reprehensionem nullo pacto effugere potuisse existimabit. Ego enim, auditores, semper in ea fui sententia, præclaram illam minimè communium contritarumq; rerum scientiam, quam Philosophi & tenere se, & aliis tradere profiterẽtur, ita esse cum facultate ornatè copioseq; dicendi coniunctam atq; copulatam; vt eas qui distrahere ac diuellere conarentur, & vel rerum cognitionẽ sine vllo factæ ac politæ orationis instrumẽto consectari se dicerent, vel verborum flosculis contenti, ne adspirarent quidem ad reconditos sapientiæ fructus, pessimè vtrosq; tum suis, tum alienis studiis consulere & exitiale quasi corporis & animi dissidium inducere arbitrarer. Igitur & ab ipso ætatis meæ principio ita studiorum meorum rationem comparaui, vt exornandæ orationis curam cum rerum inuestigatione coniungerem: & postea omnibus qui se in disciplinam mihi dederunt auctor fui, vt eandem

illam viam, quam præsertim præstantissimorum omnis memoriæ hominum signatam atq; impressam vestigiis viderent, ipsi quoq; toto pectore, omniq; animi contentione sequerentur. Animaduerteram enim, & eos, quorum omnis in concinnitate vocum, & in verbis tanquā ad normam dirigendis, quadrandis, componendis consumeretur industria, ab iis, quibus cor, vt aiunt, saperet, vt leues futilesq; contemni: & eos qui se ita penitus rerum indagationi tradidissent, vt de comparanda lautæ orationis supellectile non laborâssent, quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum cœtibus repudiari. Ergo simul atque mihi publicè munus illud adsignatum est, vt iter vobis ad ea studia præirem, quibus exculti, Reipublicæ aliquando vsum aliquem afferre possetis: statim id consilium cepi, vt alternis annis modò Ciceronis orationes, modò eiusdem ad Philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, vt meministis, annus in aliquot Verrinæ accusationis librorum explicatione consumptus est. Secundo dissidentes veterum de summo bono sententias quinque libris expositas accuratè persecuti sumus. Tertium Catilinariæ sibi orationes vindicârūt. Hoc autem quarto, quem nūc felicibus ingredimur auspiciis, quas vobis, auditores, quàm exquisitas, quamque præclaras auidarum doctrinæ mentium epulas apparaui? Decreui enim animos vestros ipsa sui cognitione pascere, eorumq; vim ab omnibus rebus externis auocatam, totam in seipsam colligere,

& ad

& ad naturæ ſuæ contemplationem traducere, vos denique ipſos vobis oſtendere, & illam diuinæ auræ particulam quæ in nobis omnibus latet, conſiderandam, cognoſcendamq́; proponere. Excutiendæ nobis erunt omnes veterum Philoſophorum bibliothecæ: perluſtranda omnis antiquitas, replicanda omnium veterum hiſtoriarum, monumentorumq́ue memoria: vt ſciamus, quid homines ſapientiſſimi de humanis animis ſenſerint, quibus rationibus & argumentis adducti diuinos eſſe eos, & interitus expertes cùm ſibi, tùm aliis perſuaſerint: exagitãda & coarguenda eorum cæcitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint: confirmandus ac muniendus animus aduerſus mortis metum; proferenda exempla eorum, qui mortem partim aduentantem deſpicatui habuerint, ac pro nihilo putauerint, partim etiam cunctantem cupidè accerſierint. Stultè illi quidem: ſed tamen vt apertè oſtenderent, ſe nullo modo de animorum immortalitate dubitare: vt corporeis vinculis exſuti ac liberi, in illas ſedes, in quibus puros à ſcelerum contagione animos poſt obitum verſari acceperant, euolarent. O præclaram diſputationem & veſtro omnium concurſu, ſtudio, attentione digniſſimam. Etenim ſi verè ſcripſit Ariſtoteles, magis expetendam eſſe quantulamcunq́ue præſtantiam rerum, & remotarũ à captu vulgi cognitionem & intelligentiam, quàm cõmunium & peruagatarum quamlibet exquiſitam tractationẽ: quis eſt qui non videat, quantulamcunque cognitionem animi,

quo nihil est diuinæ naturæ propius aut similius, quamlibet accuratæ aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non vel nitido concepta speculo, vel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet: quantò iucundius quantoque suauius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingeniis animi sui quasi quandam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quòd vitam nihil magis conturbet, quàm mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allaturos esse profitemur? Non sine magnis hæc meis laboribus, sudoribus, vigiliis fient; sed mihi cùm rerum ipsarum pulchritudo, tùm flagrantissima cupiditas studia vestra modis omnibus adiuuandi, omnem laborem non modò facilem ac tolerabilem, verùm etiam dulcem iucundumq; reddit. Alios vulgaria atq; obsoleta delectent: vos mecum, auditores, ad hæc recondita & abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia: illos procliuia, nos ardua: illos in promptu posita, nos à vulgarium oculis remota delectent: illos deterreat & exanimet difficultas, nos exacuat & exstimulet: illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor: illi nihil sibi proponant, quod non quilibet vnus è multis consequi possit: nos quidquid ignaui vel sperare audeant, nostro indignum studio esse ducamus. Sed quoniam nonnulli reperiuntur, qui, quod vel erroris caligine occæcati, hæc Philosophiæ cum eloquentia coniunctio quàm sit fructuosa, nō vident;

vel

vel inuidiæ veneno suffusi, ad quæ adspirare ipsi non queunt, ea præstare alios indignantur: vel deniq;, quòd, si omnia aliorum consilia atq; instituta reprehendant, ita se demum sibi aliquam iudicij famam confecturos esse confidunt: qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipsa reprehendere nos atq; accusare non verentur: clamantq; regendos esse professionum fines, suisq; quamq; limitibus ac terminis coërcendam: neq; patiendum vt aut Philosophi, quæ sunt eloquentium vsurpent: aut diserti philosophica attingant: eiusq; rei rationes quasdam afferunt, non admodum validas illas quidem, sed quæ tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere posse videantur: statui hodierno die, auditores, vobis disceptatoribus atq; arbitris aduersus eos disserere, & quidem ea lege disserere, vt nisi eos non dicam ego, sed ipsa Philosophia eloquentiæ armis instructa fregerit atq; abiecerit, caussam nullam dicam, quin illi præclarè sentire, nos desipere; illi consideratè ac sapienter loqui, nos vaticinari atq; insanire; illi studiis adolescentũ optimè consulere, nos iisdem vehementissimè officere iudicemur. Intelligitis autem, esse mihi cum duplici hominum genere negotium: quorum alij leuem & ineruditam loquocitatem, alij inornatam & indisertam Philosophiam colunt: aduersus quos vtrosq; dum dissero, peto à vobis per eas ipsas artes, de quibus dicere institui, quarum vtramq; vobis maximopere cordi esse noui, vt studium meũ attentione vestra excitetis, attentionem silentio indicetis.

Primùm autem congrediamur cum delicatis istis & mollibus, quos perinde ac paruos puerulos, seuera & torua quodammodo Philosophiæ facies ita deterret, vt ad eam propius accedere non audeant: efficiemus enim de duobus alterum: vt aut fusi ac fugati, molesti nobis esse desinant, aut, quod malim, confirmati, ac bene sperare iussi, socios se nobis honestissimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicunque vocum illecebris tanquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tanquam ad Sirenios scopulos, adhærescendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus constare & ex verbis: rerum autem copiam & vbertatem non aliunde, quàm à Philosophis peti posse: idcircoque esse Philosophiæ cognitionem eloquenti futuro necessariam? Non enim vt lusciniis canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectationis caussa natura concessit: nec tantum munus suum, tamque præclarum ad aures modò demulcendas voluit adhiberi: sed cùm eos ita fabricata esset, vt eis rationis societatem cum Dijs immortalibus intercedere voluisset, aptosque eos fecisset ad rerum præstantissimarum cognitionem adhibito studio consequendam: instrumentum etiam largita est, quo de illis rebus inter se disserere, easque alij cum aliis communicare possent. Placet autem hoc loco huius disputationis principia paulò altius repetere: & ex ipsis Philosophorum libris caussæ nostræ firmamenta desumere, atque istis Philosophiæ contemptoribus, earum rerum quas contem-

nunt

nunt specimen aliquod exhibere. Interiectum quodammodo & intermedium est hominum genus inter animantes consilij expertes, & inter purissimas illas mentes ab omni corporis societate secretas: ita vt illis quidem superius perfectiusq; sit, his autem inferius, minusq; perfectum. Nam illæ quidem sensibus tantùm degentes, nulla prorsus ratione ad intelligentiã & cognitionẽ progredi queunt: hæ verò sine vllo sensuum adminiculo ac ministerio, simplicissimis notionibus, quæcunq; ipsis ad intelligendũ obiecta sunt, apprehendunt, Homines autem possunt illi quidem ad rerũ intelligentiam prouehi, eoq; sunt mutis animantibus superiores: sed, quoniam immortalis ipsorum, et simplex, & cœlestis animus, mortalis, & concreti, & terrestris domicilio corporis hebetatur, eo fit, vt ad cognitionem & scientiam sine sensuum ministerio peruenire non possit. Itaq; rectè Plato mentis internuncios, quasiq; satellites sensus nominauit, eosdemq; duces ad veritatem esse dixit: eius autem auditor Aristoteles pronunciauit, nihil intelligi, nisi prius aliquid sensu perceptum fuisset, quod quasi viam strauisset ad illud intelligendum. Idemq; alio loco statuit, si cui sensum aliquem à primo ortu natura denegauerit, eidẽ necessariò aliquam esse scientiam defuturã. Cùm autem duobus tanquã itineribus ad scientiã peruenire liceat: quod alia reperimus ipsi per nos, quasiq; parimus, alia verò ab aliis accipimus: quorũ illam inuentionem, hanc disciplinam vocant: necesse erat, ad earũ vtramq; sensum aliquem accõmodari.

Sed

Sed cùm ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem sensus ad rerum præstantissimarum indagationem, aurium verò ad earundem, cùm ab alio traderentur, perceptionem ab ipsa natura constitutus est. Instrumentum autem communicandarum participandarumq́ animi notionum eadem natura orationem esse voluit: cumq́ ceteris animantibus sonos modo quosdam dedisset, quibus voluptatem, dolorem, desideria naturæ, affectus deniq; indicarent: distinctam hominibus, articulatamq́ tribuit vocem, vnde eos Homerus μέροπας *nominauit: quam cùm ipsi arbitratu suo flexissent atque variâssent, quasiq́ compacto statuissent, quam cuiq; voci vim esse vellent, tum eo instrumento ad ea quæ animo concepissent patefacienda vterentur. Sic fit, vt res quidem ipsæ singulares percipiantur sensibus: qua ex perceptione existunt in animis rerum vniuersarum notiones: ad eas verò euoluendas & in medium proferendas adhiberi debeat oratio: cuius vsus cùm ad eos tantùm qui eodem tempore, iisdemq́ in locis viuerent pertineret, hoc amplius machinata est hominum solertia, litteras, quæ, vt voces notionum, sic hæ vocum ipsarum essent notæ; efficerentq́, vt & absentes cum absentibus, & ij, qui multis antè seculis floruissent, cum omni posteritate quasi colloqui possent. Ex hisce liquidò constare arbitror id, quod in huius sermonis ingressione posueram: orationem non oblectandarum aurium caussa nobis esse à natura tributam: sed vt animus, cùm se rerum cognitione*

satu-

saturâsset, haberet, quo modo alios ad earum communicationem vocare posset. Quo modo autem poterunt aut quidquam communicare cum aliis, qui nihil ipsi, nisi loqui, didicerint: aut quidquam egregium discere, nisi qui Philosophorum monumenta contriuerint? Etenim qui sunt tandem scriptores illi, qui distinctè ordinateq́ dicendi præcepta tradunt? Philosophi. Qui rerum admirabiliū, quæ in terris, mundoq́ fiunt, caussas aperiunt? Philosophi. Qui herbarum, qui stirpium, qui animantiū, ortus, progressus, naturas, vires, vtilitates prosequuntur? Philosophi. Qui de officio, qui de virtute, qui de ratione instituendæ vitæ, qui de moderandis affectibus disputant? Philosophi. A Philosophis omnis doctrina liberalis, à Philosophis omnis historia, à Philosophis omnis artium varietas sumi potest: ab his oratores, ab his imperatores, ab his Rerumpublicarum rectores exstiterunt: neq́ quisquam vnquam aut in dicendo, aut in rebus gerendis, excelluit, qui non priùs in Philosophorum officina politus ac limatus fuisset. Ac mihi quidem sæpenumerò permirum videri solet, reperiri nonnullos vsq́ eò excordes, vt oratoris munus ab homine Philosophiæ ignaro sustineri posse credant. Nam cùm illi ipsi fateantur, tria esse, quæ orator dicendo efficere debeat, vt fidem faciat iis qui audiunt, vt eos suauitate perfundat, & vt eorum animos aptis & accommodatis ad obtinendum id quod vult affectibus concitet: nullum est horum, quod mihi sine Philosophiæ auxilio perfici posse videatur. An verò sa-

rò faciendæ fidei erit idoneus, qui non illos à Philosophis propositos fontes animo & memoria contineat, ex quibus ad omnẽ disputationem incredibilis argumentorum copia emanat? Ratiocinationes autẽ contexere, & id, quod probandum susceperis, acutè circumscripta conclusione conficere, tum ea quæ ab aduersariis allata sint subtiliter dißoluere, quorum tandem est, nisi Philosophorum? Neq; verò video, quomodo delectare, nisi fortè pueros, aut homines puerorum simillimos, queat inanis & nullo librata sententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quòd, vt præclarè docet Aristoteles, is demum motus efficit voluptatem, qui perducit id, quod mouetur ad statum naturæ ipsius accommodatum & congruentẽ. Itaq; corpora cùm aut exinanita sunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulsione & eiectione superfluentium rerum lætantur; & in animis idem vsu venire credendum est. Quid est autẽ, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quasi fame sitiq; teneatur? Doctrina nimirum atq; cognitio: hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est: eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione deuinciũt, quorum omnis sermo cum vrbanitatis sale perspersus est, tum distinctus et illuminatus doctrinæ notis, quorum ex ore, tanquam ex perenni quodam fonte, nunquam intermittente, nusquam insistente fluxu, nouarum vsq; & admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ij demum

modò

modò clamores faciunt, modò auditores admiratione percussos silere, & vno in obtutu defixos hærere cogunt. Illud verò, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuũ, eorumq́; pertractare intimos sensus, & quocunq; collibuit flectere, quis vnquam nisi Philosophia munitus consequetur? An verò vel accendere, vel restinguere iracundiam, vel incutere, vel excutere timorem, vel conflare inuidiam, vel leuare, vel ad misericordiam adducere, vel à misericordia abducere, audientes, et eos quasi gubernaculo quodam linguæ impellere arbitratu suo poteris is, qui non horũ omnium affectuum caussas rationesq́; pernouerit? Sed increbuit sermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitãt, vt ne inspiciantur quidem Philosophorum libri, satis magnam tamen earũ omnium rerum vberemq́; notitiam ex ipsis Rhetorum scriptis posse desumi. Quod si ita est, quid, quæso, commouit veteres illos, qui dicẽdi laude ceteris antecelluisse perhibentur, vt tantam curam tantũq́; studium in audiendis Philosophis & in perscrutandis penitusq́; cognoscendis eorũ præceptis consumerent? Quid Periclẽ illum, cuius in labris persuadendi Deã sessitauisse dictum est, quem fulgurare, quẽ tonare, quem permiscere Græciam Comici veteres tradiderunt? Quid igitur illũ impulit, vt Anaxagoræ se Physico erudiendũ daret, eumq́; assectaretur, si ad illã, ad quam adspirabat, eloquentiæ laudẽ, nihil in illius doctrina intellexerat esse momenti? Quid Demosthenẽ, quid M. Tullium cõmemorem?

tan-

tantam in vtroq; dicendi copiam fuisse censeremus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Posidonium, aliosq; permultos nobiles Philosophos studiosè ac diligenter audisset? Qui si ea, quæ ab illis accipiebant, à dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potiùs, quam domo & à suis petere maluissent. At queruntur asperam quodammodo & salebrosam esse Philosophiam, inamœnumq; illius studium, quodq; nulla dulcitudine aut allicere aut allectos detinere animos possit. O molles ac voluptarios homines. Vos igitur in tanta rerum præstantia ac dignitate etiam delicias quæritis? & quo vobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi viam videatis tum mollissimam & planissimam, tum rosis & violis constratam, quamq; viridantes omni ex parte opacent patularum arborum comæ? At etiam si perpetuò per Athonis & Caucasi niues, si per feruentes Lybiæ arenas gradiendum foret, tamen, si viri essetis, omnem laborem omnemq; difficultatem contemneretis. Sed non patiar vos diutius in errore versari. Scitote enim, hoc studium, quod vos asperum & inamœnum putatis, ita esse dulce, itaq; iucundum, vt nihil suauius, aut iucundius ne votis quidem conceptis expeti possit. Cui rei vel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ij postea neq; rei familiaris cura, neq; honorum cupiditate, neq; corporearum voluptatum blandimentis ab eo auocari queunt. Possem hoc loco euagari latiùs, & id, quod dixi, tum

repe-

repetitis è vetere memoria, tum viuis ac ſpirantibus exemplis confirmare, niſi me temporis ratio breuem eſſe admoneret. Nunc igitur, quàm poterimus breuiſſimè, eorum refutemus errorem, qui ſe ita Philoſophiæ ſtudio contentos eſſe aiunt, vt omnem orationis cultum penitus negligant. Quorum non vnum genus eſt. Quidam enim nihil aliud dicunt, niſi verborum elegantiam Philoſopho minimè neceſſariam eſſe. Quidam etiam indecoram eſſe contendunt: Sunt qui, cùm eam non indecoram eſſe fateantur, fieri tamen negant poſſe, vt vnus idemq; in vtroq; excellat; & tum rerum ſcientia polleat, tum dicendi facultate præſtet: idcircoq; nolle ſe in ſequendo eo, quod aſſequi nunquam poſſint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotij eſt. Nam ne nos quidem dicimus ita neceſſariam eſſe Philoſopho eloquentiam, vt, ea ſi careat, nomen ſuum tueri ac retinere non poſſit. Sed profectò ſordida hominum, planeq; miſera vita ſit, ſi ſtudia noſtra neceſſitate tantùm, non etiam commoditate & ornatu dirigantur. Caſis contectis ſtramine & anguſtis tuguriis, ac gurguſtiis, opertis etiam plauſtris, vt Scythæ, aut, vt Cynici, doliis cœli defendere iniurias poſſumus: idq; ad neceſſitatem ſatis eſt. Num idcirco ædificandi artem repudiemus? In veſtitu cultuq; corporis, ſi nihil ſpectemus aliud, niſi vt imbres, vt niues, vt ventos, vt ſolem, vt frigus arceamus: ſatis fuerit, vel pellibus animalium corpus amicire: an quiſquam propterea

honestior ciuilem ea in re consuetudinem negligit? Sic & in hoc genere studiorum non in iis modò, quibus nullo modo carere, verùm etiam in iis, quibus satis commodè carere non possumus, elaborandum: neq; tantùm necessitas, verùm etiam dignitas & pulchritudo spectanda est: præcipuè cùm omnibus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum summa vtilitate natura ipsa copulârit. Hos igitur sine vlla contumelia dimittamus: tantum moneamus, vt si in omnibus vitæ partibus ornatus rationem habendam esse ducunt, in studiis quoq; eam omittendã non esse fateantur. Isti nobis acriùs insectandi sunt, vehementiusq́; repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, & non aliter se Philosophos visum iri putant, quàm si dictione inquinatissima vtantur, &, vt sues in luto ac cœno, sic ipsi in orationis sordibus volutentur. Antiquis temporibus quoddam stultorum genus fuisse proditum est, qui pedore ac squalore horridi, panis obsiti, semper illoti, semper intonsi, semper impexi, illo ipso incultu ac neglectu corporis, Philosophorum nomen in vulgus assequebantur. Non valde dissimilis est eorum amentia, qui orationem nullo studio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam, Philosophiæ professoribus conuenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores: quòd corporis colendi curam multi, ornandæ orationis studium nemo olim, qui aliquo inter Philosophos lo-

co ha-

co haberetur, neglexit. Nisi fortè quis Epicurum & eos qui ab eo sunt obiiciat: quos ego vix in hominum, in Philosophorum quidem numero, nullo modo habendos esse censeo. Est autem operæpretium audire, quomodo hanc suam tam præposteram, tamq; absurdam opinionem confirment. Grauis alicuius & seueræ matronæ Philosophiam similem esse aiunt, quam omnis fucus dedeceat: quæ natiua pulchritudine contenta, augere eam pigmentis & lenociniis non laboret. Ut incultos & horrentes solitariosq; lucos plus habere maiestatis ac venerationis, quàm nitidas & viridicatas, & digestis in quincuncem arboribus consitas syluas; sic squalentem, &, vt ita dixerim, impexam, nescio quo modo augustiorem & maiestatis pleniorem videri, quàm comptam, & quasi vnguentis delibutam orationem. Quibus nos ita responsum volumus: non si calamistro intortus capillus, & buccæ minio ac cerussa fluentes, & vulsa supercilia, & quæsitus arte dentium candor matronam dedecent: continuò illuuiem & situm, ac sordes decere. Est & suus non modò matrifamilias, verùm etiã viro cultus. Et, vt reprehendendus sit, si quis quotidiè radatur ad speculum, quod tamen Africanum fecisse accepimus, & facie feminibusq; leuatis in publicũ prodeat: sic si quis Patroclẽ illũ imitari velit, quem cauillans Aristophanes, nunquam in vita lauisse dicit, ita vt nunquã os, nunquã manus abluat, nunquam sudorem detergeat, nemo

ſit, qui non fœdum illius adſpectum, & tetrum ac virulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neq; verò nos à Philoſopho exigimus, vt verborum paritatem ac ſimilitudinem aucupetur, neq; vt in rotundandis periodis occupetur, neque, ſi agreſtem eſſe illius & inconcinnam locutionem nolumus, effœminatam & canticorum ſimilem volumus: neque tam vt rerum præſtantiam verborum ſplendore illuminet, quàm vt ne illam orationis impuritate contaminet, poſtulamus. Tu mihi cùm de rebus cognitu digniſſimis dicere ingreſſus ſis, ea verborum portenta euomas, vt, qui aderunt, non hominem loqui, ſed aſinum rudere exiſtiment: & tamen ea fatuitate atque impudentia ſis, vt homines politè dicendi cupidos deſpicias, & iſtud, quod tu facis, voces philoſophicè loqui? Nam quod in eo maieſtatem quandam, & quaſi religionem ineſſe vis: vide ne potius impium ſit, vt vaſa Deo dicata impuris manibus, ita Philoſophiam impuro ſermone tractare. Enimuerò, ſi ea demum ſacra ac religioſa ſunt, quæ ornatu carent: remoueatur aurum à templis: gemmæ, ſigna, tabulæ, donaria deniq; omnis generis remoueantur. Sin hoc vel cogitare nefarium eſt: fateamur id, quod ratio quodam modo ipſa præſcribit, neque opes vſquam melius, quàm in Dei cultu, neque dicendi copiam præclarius quàm in excolenda exornandaq; Philoſophia collocari. Supereſt, vt iis ſatisfaciamus, qui negant Philoſophiam

phiam

phiam cum eloquentia posse coniungi; necessarioq́ qui alteram ex animo colat, ei esse alteram deserendam: qui ad vtramq́ animũ adiecerit, ne vtraque excidat, periculum esse. Qui cùm hæc dicunt, se de sui tantùm ingenij imbecillitate loquerentur, ferendi essent, nunc, cùm ex se ipsis alios metiantur, & quod se præstare posse diffidunt, id vniuersè ac generatim fieri non posse pronuncient, in eo quam vehementer errent, admonendi videntur. Vsque eò ne rerum veterum, & eius ipsius, quam profitemini, Philosophiæ imperiti estis, vt summam in Philosophis veteribus extitisse dicendi vim ac copiam nesciatis? Ecquis vnquam Platonem, aut Philosophiæ scientia, aut dicendi facultate superauit? de quo Cicero bonus inprimis æstimator eloquentiæ ita magnificè sentiebat, Iouem vt ipsum, si Græcè loqui vellet, non alio quàm Platonis sermone vsurum esse diceret. Quid Aristoteles? non & ipse dicendi præcepta vnus omnium optimè tradidit, & ea dicendi copia fuit, vt eum idem Cicero auro fluentem fluuium nominârit? non Xenophontis summi Philosophi ore Musas quasi locutas ferunt? non Theophrastus à loquendi diuinitate nomen inuenit? non posterioribus seculis eam in Carneade vim fuisse proditum est, nullam vt vnquam rem confirmandam susceperit, quam non probauerit; nullam impugnandam, quam non euerterit? Sed quid vetera & externa exempla conquirimus, cùm recentium & domesticorum

corum copia suppetat? hæc ciuitas quàm multos & olim protulit, & quotidie profert, qui vt nemini, quin vtraq; laude præstiterint, ita omnibus, vtra potius præstiterint, ambiguum relinquunt? quorum vos adolescentes, per Deum immortalem, exemplum imitamini, neq; committite, vt Veneta ciuitas, quæ semper toto orbe terrarum habita est fœcundissima virorum omni virtutis & doctrinæ laude præstantium parens, per vestram ignauiam, atq; desidiam ista tam præclara laude spolietur. An verò vos, illis orti maioribus, qui nihil vnquam sibi dulce præter virtutem & eruditionem putârunt, quidquam virtuti, quidquam eruditioni anteponendum esse ducetis? at exteræ nationes, non alio potius, quàm Venetorum hominum exemplo, ad eas colendas excitari atque inflammari solent. Hic sedem virtutis, hîc domicilium litterarum, hîc seminarium quoddam præstantium virorum esse omnes vno consensu gentes exteræ confitentur. Hanc vos tam præclaram, tamq́; magnificam laudem, quæ ad hunc vsq; diem, semper & creuit & floruit, vestra culpa decrescere ac deflorescere patiemini? non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos, ceterosq́; heroas, consecrata ad omnem posteritatis memoriã nomina, qui nunquam in cœlum hominum prædicatione conscendissent, nisi, quamdiu vixêre, illam, ad quam mea vos cohortatur oratio, Philosophiæ cum eloquentia coniunctionem, posthabita omni alia cogitatione coluissent. Hos

spe-

ſpectate adoleſcentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesq́; cogitate, & ad eam veſtra induſtria exæquandam contendite. Habetis in hac ciuitate publicè cõſtitutos homines eruditiſſimos, qui vobis in illo itinere duces optimi eſſe poſſint. Quorum me in ſocietatem, licet valde ipſis omnibus imparem, quando ipſa Reſpublica vocauit, & eo me collocauit in gradu, vnde poſſem in ipſius ciuitatis oculis voluntatis erga vos meæ quotidianas ſignificationes dare: equidem non parcam labori: abiectisq́; aliis omnibus curis, quantum conniti atq; efficere potero, tantum conferam ad ingenia veſtra omni genere diſciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda. DIXI.

Pro Franciſco II. Galliarum Rege ad Pium IV. Pont. Max.

ORATIO V.

HABITA ROMÆ POSTRIDIE Kal. Mai. Anno cIↃ. IↃ. Lx.

OMNES *quidem Chriſtianos principes,* PIE *Pontifex maxime, credibile eſt, accepto delati tuis maximis virtutibus honoris ampliſſimi nuncio, admirabili quadam lætitia perfuſos eſſe: nec eo-*

rum fuisse quemquam, quin, sublatis in cœlum manibus, omnium rerum moderatori Deo singularibus verbis gratias egerit, quòd sacrosancto Cardinalium Collegio eam mentem dedisset, vt te potissimùm deligerent, quem in ista dignitatis sede celsissima concordibus suffragiis collocarent. Sed quanto nostri, Reges obseruantia erga Romanam Ecclesiam, & insigni atque assiduo defendendæ ornandæq; illius studio ceteros ex omni antiquitate superârunt: tanto Francisci II. Regis, te Pontifice declarato, maius quam pro virili parte gaudium fuit. Quare, etsi non dubitabat, quin tu de clarissimo viro, Episcopo Engolismensi, Oratore apud te suo, cuius fidem & integritatem tibi planè perspectam esse nouit, animum suum erga te, & erga hanc orbis terrarum principem Ecclesiam, & optimè, & libentissimè cogniturus esses: tamen vt illustriorem etiam, & expressiorem significationem voluntatis suæ omnibus hominibus daret, iudicauit, sibi faciendum esse, vt ad te de suis eo propriè nomine eiusmodi quempiam mitteret, in quo & dignitas inesset ea, quæ ad tantum munus obeundum requiritur, & aliæ præterea caussæ, propter quas eum tibi vnum ex omnibus gratissimum atq; acceptissimum fore consideret. Misit igitur clarissimum, & nobilissimum equitem, Ioannem Babonem a Burdæsia, eius quem modò nominaui Episcopi fratrem, arcanorum regni, & regiorum omnium consiliorum participem, cuius in maximis

rebus

rebus gerendis virtutem, & fidem exploratam habet, quiq́ præterea pietate, & obseruantia erga hanc Sedem neque fratri, neque cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permissu, regiæ voluntatis hodierno die apud te constitutus interpres, gratulor. non tam equidem tibi, Beatissime Pater, quàm vniuersæ Christianæ Reipub. quæ pristinum illum splendorem suum, qui magno bonorum omniū mœrore, apud plerasque gentes prauis opinionibus corruptas, magis ac magis in singulos dies obsolescebat, breui se, tuo ductu atque auspiciis recuperaturam, non dubitanter sibi de tua præstanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa planè omnia, ac prope diuina in eo requiruntur, qui clauum in Ecclesiæ naui teneat: cuius à nutu pendeant leges: cuius ad pedes Reges ipsi suppliciter se abiiciant: cuius arbitrio pandatur cœlum: qui denique, supra omne humanæ dignitatis fastigium euectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si diuinæ litteræ a quolibet Episcopo tantam integritatem ac virtutis perfectionem exigi volunt, nullus vt in omni eius vita reprehensioni pateat locus: neque grauitatem eius muneris dignè à quoquam sustineri posse tradūt, nisi quem pietas, prudentia, iustitia, vno verbo, virtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo imperio tractare gubernacula Ecclesiæ debeat, cuius vita ceteris omnibus pro exemplo, voluntas pro lege, vox pro oraculo fu-

tura sit, quantò hæc omnia requiri maiora, & diuinitati propiora censemus? Itaq; vt alia, sic hoc quoque sanctè ac sapienter institutum est à maioribus, vt quoties de summo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur: interea dum ea de re amplissimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & priuatim & publicè precarentur à Deo, vt eũ ipse gregi suo præficeret, quem dignissimum, quem ad publicam concordiã, & tranquillitatem aut constituendam, aut conseruandam aptissimum, quem deniq;, quantum humana conditio fert, sui simillimum iudicaret. Quod si eiusmodi Pontificem vlla vnquam tempora desiderârunt, nostrorum certè is status est, vt nunquam magis ex istius Sedis auctoritate vniuersi orbis salus pependisse videatur. Non enim Petri nauis, vt solebat, placido mari, secundis conspirantium ventorũ flatibus impulsa fertur. Horribiles eam procellæ, & turbinũ vis vel exercitatissimis metuenda rectoribus agitat: vt, quanquam à naufragio quidem nullum periculum est, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam sæua tempestas multos mortales, nouarum opinionum fluctibus inuolutos, in ea breuia præcipites abripiat, vnde postea nec enatare ipsi, nec euadere atq; emergere alieno auxilio possint. Quo nos omnes diuinæ bonitati maiores agere gratias conuenit, quæ, depositis prope iam rebus, certè quidem in summum discrimen adductis, & extrema spe pendentibus

eum

eum gubernatorem dedit, quò meliorem, & ad hæc omnia in melius conuertenda accommodatiorē, non dicam reperire, sed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur præcipimus mentibus eius diei lætitiam, quo gentes illæ, quæ tum fallacibus improborum hominū sermonibus in laqueos erroris inductæ, tum fortaßis etiam, quorundā è nostris licentiori, & dissolutiori viuendi genere offensæ, absciderunt seipsas à corpore Ecclesiæ, & aduersus eam impium ac nefariū bellum susceperunt, mutato consilio, ad sanitatem redeant, & erroris sui veniā petentes, deposita omni cōtumacia, sanctissimis pedibus tuis osculum figant. O præclarum illum triumphū, & cùm omnibus, tùm iis præcipuè, de quibus agetur, optabilē. Non enim tu illos opprimere, sed oppressos erigere; non in seruitutem abducere, sed à teterrima seruitute in veram libertatem asserere; non perdere, sed seruare vis: non eorum sanguinem fundere, sed, ne sanguis IESV CHRISTI *frustra pro eis fusus sit, efficere: non retortis post tergum manibus, collo catenis grauato, ante currū ducere, sed iis ipsis vinculis, quibus impediti tenētur, exsoluere meditaris. Quibus igitur ipsis, nisi in eo vt vincātur, nulla spes salutis est: credimꝰ vsq; eò præfractos ac ꝑuicaces fore, vt ad extremū perire, per obstinationē animi malint, quàm cedēdo, & obsequendo seruari? Immò verò certa spes est, cessurā tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mēdacium veritati.*

tati. Quantam ille dies non terris modò, sed cælo ipsi hilaritatem allaturus est? Nam si, cùm vnus aliquis, qui à recto viuendi tramite deflexerit, in viam redit, innumerabiles illas legiones Angelorum exsultare ac gestire gaudio credimus: quid tandem facturas esse auguramur, cùm tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem ruentium millia resipuerint, & vnde Satanæ instigatione discesserant, eò se sancti Spiritus afflatu distincta receperint? Age igitur optime maxime Pontifex: præripe posteris tuis hanc gloriam: &, quod aliquando fieri necesse est, id vt te potissimùm Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus nostris, vt in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quæ, quasi contagione quadam paulatim serpentes, per omnes propemodum Christiani nominis prouincias peruaserant, auctoritate tua disiectas, dissipatas, exstinctas, exterminatas fuisse. Damnentur votorum suorum per te omnes veræ pietatis studiosi, qui multos iam annos nihil ardentius à Deo, quàm cõcordiam, & harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc præcipuè titulo Pontificatus tuus: vt, si quis quõdam non expresso nomine PIVM quartum intelligi velit, eum Pontificem dicat, qui affectis, & ægrotis Ecclesiæ membris tam salubrem medicinam adhibuerit; vt etiam ea, quæ desperata videbantur, integra, & incolumia conseruârit. O nos beatos, cùm illa, vt speramus, euenerint. O te Pontificem modis omnibus

maximum ac beatissimum. Quæ futura est tam barbara, aut tam longinqua natio, quò non, tam diuini beneficij à te in totum hominũ genus collati, fama perueniat? Quæ tam ingratæ litteræ, quæ de tuis laudibus conticescant? Quæ tam surda posteritas, quæ clamores nostros admiratione virtutis ac felicitatis tuæ excitatos non exaudiat? Magnam verò tam præclaræ rei & suscipiendæ occasionem, & ex animi sententia conficiendæ spem tibi offerre tempus ipsum videtur. Nam superioribus annis, cùm duo Christianorum maximi potentissimiq; Reges graui, & diuturno bello inter se contenderent: ceterorum autem Principum non ferè quisquam esset, qui non ad alterutram partem aut suapte voluntate inclinaret, aut aliqua officij ratione adduceretur, aut etiam necessitate traheretur: cùm vndique armorum fulgor, strepitus, terror, omnium oculos, aures, animos, præstingueret, obtunderet, consternaret: cum quibusdam locis, pauciores iam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quàm qui agros ipsos aut sua, aut aliena cæde quotidie cruentando pinguiores efficerent: eueniebat, vt in illa rerum omnium perturbatione & improbi ac conscelerati homines opinionum suarum venena per omnes populos fidentius atq; impunius spargerent, & principes, aliis cogitationibus occupati, ad coërcendam illorum audaciam animum conuertere non satis commodè possent. Habet in se bellum cùm alia mala plurima, tum il-

lud

lud inprimis, quod & malè animatis hominibus affert peccandi facultatem, & plerumque princibus conniuendi necessitatem. At nunc, cùm, diuino numine, atroces illi bellorum impetus resederint: cùm illa tamdiu exoptata pax, cœlo demissa, eorum animos, qui odiis, vt videbantur, implacabilibus dissidebant, æterno, vt speramus, fœdere coniunxerit: quis non intelligit fore, vt principes, aliis curis soluti, ad purgandas prouincias suas, & ad omnes impiorum dogmatum fibras elidendas, omnes radices euellendas, atq; excidendas toto pectore incumbant? Quod quidem Franciscus, Rex Christianissimus, & iam nunc diligentissimè facit, & diligentiùs atq; animosiùs indies facturum se esse profitetur. Meminit enim, eis se maioribus editum, qui, vt sectas religioni nostræ inimicas exstirparent, vt Christiani nominis fines quàm longissimè propagarent, vt Apostolicæ Sedis auctoritatem sanctam atque inuiolatam præstarent, nullam sibi vnquam difficultatem pertimescendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimicationem refugiendam putârunt. An ille cùm vetera illa Christianæ pietatis columina, Childebertos, Martellos, Pipinos, Carlomannos, aliosq; innumerabiles heroas, hæresum exstinctores, veræ fidei assertores, Pōtificiæ dignitatis vindices ac propugnatores memoria repetat: eorumq́ue se sanguinem ac progeniem esse cogitet, quorum pro Christi doctrina expeditionibus, bellis, victoriis totus terrarum

orbis

orbis nobilitatus est: &, vt vetera taceantur, cùm se Francisco primo prognatum, Errico secundo natum recordetur, duobus post hominum memoriam præstantissimis Regibus, quorum vtriusq; tanta tamque insignia exstiterunt in Ecclesiam promerita, maximo animo maiorum suorum vestigia non persequatur? Ille verò faciet: nec adæquare modò eorũ gloriam, verùm etiam, si fieri possit, superare conabitur: quiq; se Principem inter Ecclesiæ filios locum obtinere intelligat, vt illo se honore dignissimum præstet, omni studio elaborabit. Tu modò, Pater Beatissime, pro tua singulari, & eximia sapientia, quid ad compescendos tumultus, & ad statũ Ecclesiæ componendum vtilissimum sit, statuito. Notum est, maximas sæpe, & perniciosissimas in Ecclesia dissensiones ritè conuocato ex omnibus Christianæ ditionis partibus Episcoporum Concilio sedatas fuisse. Eodem remedio si tibi nunc quoque ægrotis exulceratisque rebus subueniendum esse videatur: nihil est, quod Regi gratius, aut optatius posit accidere: neque tibi dubium esse debet, quin ipse omnes vires suas eò collaturus sit, vt quæcunque ab eiusmodi Concilio decreta fuerint, piè inuiolateque seruentur. Ominò autem, Beatißime Pater, quæcunque obedientia ab optimo, & obsequentißimo filio præstari potest, eam tibi Rex summa fide summaq; constantia præstiturus est, idque se semper facturum esse, per hos clarißimos, & ornatißimos viros, oratores suos, sanctißimè polli-

pollicetur. Tu viciſſim perge, vt facis, & Regem ipſum, & vniuerſum Galliæ regnum paterna caritate complecti. Multæ ſunt cauſſæ, quæ te, vt id facias, excitare debent. Primùm ipſa muneris ampliſſimi, quod te Deus in terris ſuſtinere voluit, ratio. Deinde ardentiſſimum illud ſtudium, quod ſemper vſq; à Clodouæo viguit in Regibus noſtris, adiuuandi Romanam Eccleſiam: vt, quoties ita tempora tulerunt, ſe, regnumq; ſuum in apertum diſcrimen obiicere maluerint, quàm Eccefiæ laboranti deeſſe. Qua ex re illud aſſecuti ſunt, vt, & ipſis, & eorum poſteris primus inter Eccleſiæ filios locus, nemine diſſentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis ſanguinisq; coniunctio, quæ inter te, & lectiſſimam, omniq; laude ac prædicatione digniſſimam fœminam Catharinam regis matrem intercedit. Nam cùm ei, neque quidquam vnquam optatius fuerit, vt tu ipſe omnium optimè noſti, quàm vt te tertium è gente ſua ſummum Pontificem videret: neq; maiorem lætitiam attulerit, quam cùm intellexit, ſe id, quod tantopere optauerat, conſecutam: æquum eſt, tanto illius erga te ſtudio parem à te voluntatem referri. Poſſemus, & alia eodem pertinentia proferre, niſi ea iam mutuæ inter te, & regem voluntatis teſtimonia vtrinque data eſſent, quæ neminem dubitare patiuntur, quin & ipſe tibi dicto audiens futurus ſit, & tu eum paterna beneuolentia proſecuturus.

Hæc

Hæc habuimus, Beatissime pater, quæ tibi Francisci II. Christianissimi Regis nomine exponeremus. Nunc, cùm idem Scotiæ regnum obtineat, vnâ ipse cum Maria vxore, à qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi eius, & opes, & copias deferũt, seq; omnibus in rebus auctoritati tuæ libentissimè obtemperaturos, omnemq; tibi, quæ à filiis debetur, obedientiã præstituros pollicentur. Nos, ne rursus orationem à capite accersere necesse sit, quæcũq; de Galliæ regno diximus, eadem, vt de Scotiæ quoq; regno dicta esse existimes, obsecramus. Dixi.

Pro Antonio Rege Nauarræ ad Pium IV. Pontif. Max.

ORATIO VI.

HABITA ROMÆ POSTRIDIE ID. DEC. ANNO CIↃ: IↃ. LX.

Quo tempore Ioanna missis ad summũ Pontificẽ litteris sua manu subscriptis se & Catholicã esse profitebatur, & se nunquam à S. R. E. obediẽtia desciturã pollicebatur.

S*I* QVANTVM *lætitiæ Pontificatus tuus Antonio Regi Nauarræ, & Ioannæ ipsius vxori attulit, Beatissime Pater, tantum eis commoditatis*

ad eam lætitiam, nulla interiecta mora, tibi significandam tempora tribuissent: nihil omninò habuissent antiquius, quàm vt ad te statim mitterent, qui tibi summum honorem, huic amplißimo Cardinalium Collegio summam prudentiæ ac iudicij laudem, vniuersæ Christianæ Reipub. magnam & prope exploratam antiquæ dignitatis recuperandæ spem suo nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum ex optimi, & ad sedandas horum temporum discordias aptißimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipsorum probitate, ac fide positum fuit: quam vacuum tempus, & ad legationem eius rei caussa subitò decernendam idoneum haberent, non fuit: iudicârunt, si temporibus suis parerent, & quod recenti re facere, cùm magnopere cuperent, non satis commodè poterant, id in diem differrent, nihilominùs ea caussa testificationem voluntatis suæ aut sibi honorificam, aut tibi iucundam, atque acceptam fore. Et verò, Beatißime Pater, si apud te, & apud hoc sanctißimum, augustißimumque concilium non ex vulgi opinionibus, sed ex veritate vnaquæque res penditur: gratulatio paulò seriùs facta, non tàm propter tarditatem aliquid de illa nouitatis suauitate, ac dulcedine deperdere, quàm propter maturitatem aliquid auctoritatis, ac fidei acquirere videtur. Etenim qui tibi, cùm primùm ad istum cœlo proximum in terris locum diuino consilio sublatus es, gratulabãtur, eam tantũ gaudij sui caussam afferre poterant, quod certò spera-

ſperarent fore, vt qui te per totã vitam omnibus maximis honoribus digniſsimum præbuiſſes, eum conſecutus, quo nullus amplior exoptari poteſt, tantã dignitatis amplificationem pari virtutis acceſſione cumulares. Magna prorſus illis, & illuſtria ſuppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmiſſimis fundamentis nitebatur incredibilis illa ſpes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum intereſt inter ea quæ futura creduntur, & ea quæ iam ſunt: quanto experta iam & explorata, quàm ſperata, & exſpectata, maiorem lætitiam in animis hominum commouent: quantò certiùs & veriùs homines præterita, & præſentia cõmendare, quàm de futuris affirmatè pronunciare poſſunt: tantò plus ponderis ac fidei habere debet ea gratulatio, quæ tibi fit, annum prope iam integrum ex iſta ſanctiſſima Sede vniuerſum orbem ſapiẽtiſſimè gubernanti, quàm illæ, quæ tum fiebant, cùm homines, qualem eſſe te plus plusq; indies experiuntur, talem futurum eſſe proſpicerent, quaſiq; augurarentur. Neq; verò hæc in eam ſententiam idcirco à me diſputantur, quòd non libentiſſimè facturi fuerint Antonius Rex & Ioanna Regina Nauarræ, vt, quẽadmodum nulli Chriſtianorum Principũ concedebant, qui maius ex tua dignitate gaudiũ percepiſſet: ita nemini, quantũ per locorum interualla licuiſſet, concederẽt, qui tibi citiùs de illius adeptione gratularetur: ſi quàm ſolutæ ipſis et liberæ voluntates, tã ſolutæ

etiam, & nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitârunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere: ipsi tibi, cui maximè probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna caritate, vbi rem cognosses, insuauem fore celeritatem sine vlla necessitate cum ipsorum incommodatione susceptam. Nunc autem miserunt ad te, clarissimum, & spectatissimum virum Petrum Albretium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter aduolutus, tibi, vero IESV CHRISTI *in terris Vicario, certissimo Petri Apostolorum principis successori, communi totius Ecclesiæ Christianæ pastori, ac gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine præstaret, atq; exhiberet: tibiq; atque huic Sacrosancto Collegio confirmaret, Antonium Regem, & Ioannam Reginam Nauarræ, vti veros Ecclesiæ filios decet, tibi semper dicto audiẽtes futuros: neq; vllam euenire posse rem tantam, quæ ipsos ab huius sanctæ & Apostolicæ Sedis obseruantia, & ab ea, quam sibi per manus à maioribus traditam, summa firmitate ac constantia perpetuò retinuerũt, persuasione diuellat. Hic ego, Beatissime Pater, si orationis vela pandere, & quasi aperto inuectus mari, per eorum Principum laudes, quorũ nomine apud te verba facio, decurrere instituam, vereor, ne, cùm dicendi principium vel facillimè reperero, exitum reperire non possim. Nam quæ tandem nominari potest vllo in genere virtus, quæ non in eorum vtroque*

ita

ita emineat, vt ad quamcunque se quis animo & cogitatione conuerterit, ea demum excellere ac præstare videantur? Sed quoniam & ipsi nos hoc tempore suæ modò voluntatis interpretes, non etiam suarum laudum explicatores esse voluerũt, & eorum virtus excelso atq; illustri sita loco, satis ipsa per se nullo adhibito alienæ prædicationis lumine in oculos omniũ incurrit: laudandis ipsis, quod verissimè ac copiosissimè facere possem, supersedebo: tantùm ex veteribus historiis nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, & ab iis illos ortos esse maioribus, & in eorum opes atque imperia successisse, qui sibi posterísque suis amplissimam gloriam nulla re magis quàm frangendis, ac domãdis nostræ religionis hostibus, defendendáque Apostolicæ Sedis dignitate pepererunt. Quis est enim ita veteris memoriæ ignarus, ita in superiorum temporum historiis peregrinus atq; hospes, qui non Diui Ludouici Gallorum Regis optimi, ac sanctissimi res pro Ecclesia fortiter gestas, si minus è scriptorum monumentis cognouerit; at auditione certè aliqua acceperit? Cuius viri per omnem vitam domi forisq; spectata virtus, & viuum maxima laude cumulauit, & confecto huius vitæ curriculo in cœlestium concilio collocatum ad Diuorum religionem & sanctimoniam consecrauit. Ab eo igitur, & Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarræ, duobus quasi riuis ex eodem capite manantibus originem ducunt: ut non sine diuino consilio sancti Regis so-

boles in plures familias sparsa atq; diducta, post trecentos propemodũ annos, matrimonij fœdere copulata, in vnam eandemq; domum denuò coaluisse videatur. Etenim & tanti herois progeniem quàm latissimè fundi ac propagari oportebat, vt à stirpe generis, ac seminis quamplurimis populorũ rectoribus integra illa & incorrupta religio, quæ in eo fuerat, ingeneraretur; & æquum erat, ex ea profectos tandẽ aliquando rursum inter se coniungi, vt exstarẽt, qui vtraq; stirpe possent Diuo Ludouico generis sui auctore ac principe gloriari. Quod si mihi fas est, Beatissime Pater, audiente te, in hoc augustissimo religionis antistitum consessu res diuinas attingere, & de Diuorum sensibus, ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem Diuum Ludouicum, pro caritate illa, quæ beatos ne tùm quidem deserit, cùm spes, & fides finem suum consecutæ deficiunt, credo, inquam, eum è cœlo in suos intuentem, horum de quibus loquimur principum coniunctione lætari, & assiduis hoc à Deo precibus exorare, vt à se orti per sua vestigia gradiantur, vtq; in vero Dei cultu non tantùm ipsi se, populosq; suos contineant, verùm etiam illius propagationem primam sibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, vt & Galliarũ Reges eius gloriæ, quæ conseruanda, & propugnanda religione paritur, principatum sibi præter ceteros appetant; & qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos, quàm Nauarræ Rex, & Regina, necessitudine attingit nemo) nulla

nulla in re magis elaborent, quàm vt se perpetuò eiusdem laudis societate dignissimos præstent. Nam quid ego nunc Ludouicum, Philippi & re & cognomine Animosi Galliarum Regis filium, Diui Ludouici nepotem, Eburouicum Comitem, Regem Nauarræ, à quo per multos gradus nūquam interrupto successionis ordine, hæreditas regni ad Ioannam Reginam peruenit; eum igitur cur mihi pluribus verbis commendandum putem? Quid eius Philippum filium? Qui non tantùm regni, verùm etiam patritæ atq; auitæ virtutis hæres, pro Christianæ pietatis defensione cum Granatæ Rege, acerrimo per id tempus Christianorum hoste, magnum & diuturnum bellum, summa & fortitudine & prudentia administrauit. Theobaldi verò Campaniæ Comitis, qui & ipse Nauarris regio imperio præfuit, virtutē quis se vnquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cùm totam prope ætatem in oppugnandis CHRISTI aduersariis consumpsisset, eiusque rei caussa, vsque in Africam inuictum exercitum duxisset, multa prælia commisisset, multas victorias reportâsset, tandem è sacro bello, ad quod Diuum Ludouicum comitatus fuerat, rediens, paucis post eum diebus ad Superos euolauit. Fuit, fuit illa semper, & adhuc est, in Nauarrorū Regibus virtus, vt religionis defensioni alia omnia posthaberent: pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modò suas, verùm etiam sua capita sine vlla cunctatione in quodlibet periculum offerrent.

Neque verò ita eos animatos esse mirabitur quisquam, qui cognouerit nunquam eos ipsa regni sui insignia adspicere posse, quin recordentur antiquæ maiorum suorum virtutis, & laborum, quos illi pro religione nostra maximos maximeque memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriæ proditum est, Castellæ Regnum in Hispania quondam à triginta barbarorum Regibus, Duce, atq; Imperatore Smaragdo, occupatum fuisse. Unde cùm illi magnum omnibus Christianis terrorẽ iniicerent, breuiq; se tota reliqua Hispania, quæ Christianorũ erat, potituros esse confiderent: Sanctium Nauarrorum Regem, collecto forti magis quàm numeroso exercitu, aduersus eos profectum esse, cùm prius pulcherrimũ clarissimumque iusiurandum iurâsset, nunquam se ex bello, nisi parta victoria, reuersurum. Excogitauerant barbari cùm alia multa ad prohibendas nostrorum incursiones aptissima, tum catenas quasdã ferreas, quibus ita vias omnes occluserant, vt equitatui, quo plurimum valebant nostri, omnis adempta spes faciendæ in hostem irruptionis videretur. Sed nihil virium habent aduersus prudentiam subdola, & astuta consilia: debiles sunt omnes aduersus constantiã machinæ: imbecilla & inutilis aduersus fortitudinẽ multitudo. Deo duce per medios hostes sibi & suis viã ferro faciens Sanctius non priùs destitit, quàm barbaros fusos, fugatos, castris exsutos docuit, victoriã non in munitionibus operibusque bellicis, sed in caussæ

bonitate

bonitate positam esse: qui pro CHRISTI nomine dimicarent, eorum impetum non posse ne collatis quidem in vnum aliorum omniũ viribus sustineri. Superatis igitur, & in potestatem redactis hostibus, omnium nostrorum & imperatorum & militum incredibilis concursus ad Sanctium factus est: alius amplexari eum, alius ad genua accidere, alius fortem illam dexteram barbarorum domitricem, Hispaniarum liberatricem, victoriæ confectricem, exosculari: qui propter multitudinem propius accedere non poterant, vultu, oculis, manibus, corpore, quascunque poterant, animi sui significationes dabant: vna omnes voce, & bellatorem fortissimum, & imperatorem inuictissimum consalutabant. Inde cùm de diuidenda præda agi cœptum esset: quæ tanta erat, quantam triginta potentissimorum Regum collatæ vnum in locum opes coaceruare potuerant: nemo erat in vniuerso exercitu, qui non ita sentiret, itaque prædicaret, quantamcunque sibi partem ex ea vel deposceret, vel etiam suo iure sumeret Sanctius, nunquam tantum ad eum peruenturum esse, vt non multò plus ipsius virtuti præclarisque factis deberetur. Erat in castris barbarorum auri, argenti facti, infectique permagna vis: gemmarum maximi pretij admirabilis multitudo: multum tapetium, multum conchiliatæ vestis, multum peristromatum: vt est illa etiam in bellis luxuriosa gens: armorum omnis generis optimorum & exquisitissimo artificio fabricatorum in-

finitus prope numerus: equi præstantes permulti: phalerarum, ephippiorum, ceterorumq; ornamentorum equestrium incredibilis copia: captiui longè plurimi: ex quibus ingens pecunia confici posset: quibus omnibus ex rebus, Sanctium, vt quantum vellet sibi ipse sumeret, summo omnes consensu obsecrabant. Ille, alacri vultu, cùm gratam sibi esse illā exercitus voluntatem significâsset: Non me, inquit, barbaricarum opum cupiditas, vt in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis hostium obiicerem, induxit. Christianæ mihi pietatis ardor, & huius pulcherrimæ regionis ab iniusto immanium belluarum dominatu vindicandæ studium, faces ad eam rem, & stimulos subdiderunt. Nunc, cùm id, quód volui, diuino beneficio, & vestra milites virtute consecutus sum: non committam, vt maiori animo videar armatorum & stantium copias, quàm inermium & iacentium spolia contempsisse. Ornamento sint ista primùm immortalis Dei nostri Diuorumq; templis ac delubris: vt partim in sacrariis reposita, partim è tholis pendentia, propagent in omne tempus memoriam nostri: posterosq; nostros ad suscipiendam semper magno animo religionis nostræ defensionem exsuscitent. Ditent cetera egenos & exhaustos, pro suis quemq; meritis, milites: vt, cùm iuuentutis suæ firmitatem in periculis & laboribus consumpserint, habeant olim, quo senectutis infirmitatem in tranquillitate atq; in otio sustentare possint.

Ego

Ego quidem, quod ad me attinet, præter has catenas, quas spectantibus adiuuantibusq; vobis perfregi atq; perrupi: & præter illam gemmam, illam, quam meis manibus deiectam, illic iacentem videtis (hæc autem dicens, ostendebat illis prostratum, & in sanguine suo inuolutum exanimem Smaragdum) nullam omninò mihi mercedem, nullum præmium, aut postulo, aut appeto. Ergo ad conseruandam tam nobilis victoriæ memoriam, simulq; ad incitandos successorum suorum animos, & ipse postea catenas pro insignibus gestauit; & instituit, vt iisdem insignibus cæteri post se Reges vterentur. Ac quoniam eo in prælio præcipuum quem dixi barbarorum ductorem Smaragdum sua ipse manu obtruncauerat: eiusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu voluit contineri. Quinetiam propter hanc aliasque similes victorias, Regibus Nauarræ honoris ergô tributum est, vt inungantur, coronentur, consecrentur. O beatum illud seculum, cùm Christiani & principes, & populi sine vllis discordiis, sine vlla opinionum varietate ac discrepantia, summo consensu, omnes vires suas ad proferendos Christianæ ditionis terminos conferebant. Nostra ætas & Christianos principes alios aliorum viribus collisos attritosq; vidit, & in populis, ne quid abesset miseriis nostris, grauissimas pestilentissimasque seditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus suis falsò religionis nomen prætexerent, concitatas.

Qui-

Quibus malis finem per te impositum iri, PIE Pontifex optime & sanctissime, omnes ita confidunt, vt, si hæc spes fefellerit, omnia quæ possunt euenire miserrima maximeq; detestanda vereantur. Erexisti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, vniuersali Concilio. Iniecisti spem, fore, vt, hæresim peste sublata, sacrosanctum IESV CHRISTI nomen eodem animo, eadem voce, iisdem ritibus ab omnibus inuocetur. Agedum, Beatissime Pater, ita te Deus ille, cuius tu personam in terris sustines, quàm diutissimè, & quàm felicissimè Ecclesiæ suæ præesse velit, vrge constanter, vt facis, istud propositum: omnemq; diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tam tetri mali contagio latiùs serpat. Memento, te nostrum omnium communem patrem, & pastorem esse: nostram omnium salutem ab eo tibi commissam, ac creditam, qui cùm Deus esset, humana natura assumpta, quin sanguine suo viam nobis in cœlum panderet, non recusauit. Omnia speramus à te excitatum iri, quæ iacere sentis, tantis tamque diuturnis dissensionibus perculsa atq; prostrata. Videre iam videmur illud tempus, cùm per te constituatur Ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmentur veteres ritus, prauæ opiniones aboleantur, concordia, ne vnquam postea dissolui possit, seueris legibus vinciatur. Multa perdidit Ecclesiasticus ordo & ornamenta dignitatis, & præsidia stabilitatis suæ: quæ nisi per te recipiat, à nemine sibi restitui posse censet.

Ad

Ad ea autem recuperanda cùm cæteros Principes Christianos tibi affuturos esse credimus: tum Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarræ, se Regnumq́; suum, & Bearniam, et quascunq; deniq; summo cum imperio obtinent prouincias in tua potestate semper fore, seq́; vt par est, obsequentissimos Ecclesiæ filios, auctoritati tuæ nunquam non libentissimè obtemperaturos esse, sanctissimè pollicentur. DIXI.

De Moralis Philosophiæ laudibus.

ORATIO VII.

HABITA ROMÆ XVI. KAL. Decemb. Anno cIↃ. IↃ. LXIII.

VETERI *consuetudine receptum est, vt omnes, qui artem aliquam publicè docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem instituti sui cum eius, quam se tradituros esse profitentur, artis laude coniungant; eoq́ue quidquid habent in dicendo virium conferant, vt in ea cùm vtilitatis & emolumenti, tùm dignitatis & amplitudinis longè plurimum inesse confirment. Quæ consuetudo etsi minimè reprehendenda mihi quidem videtur:*

tur: quod omnia laudanda sunt, quæ ad amplificandã honestarũ artium dignitatem, & ad excitandum in hominum animis earum studium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscuè iisdem ferè afficiuntur laudibus, eiusdemq́; rei gloriam diuersarum artium homines ad suam quisq; traducere ac transferre conantur: fit, vt in vulgus eleuetur omnium auctoritas: & vt, quoties aliquis de quacunque arte quippiam honorificè ac splendidè dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamq́; susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda & exaggeranda esset. Ergo, vt qui comœdias aut tragœdias spectant, cùm histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem viderint, facilè intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse: sed futurum, vt æquè illis indueretur quilibet alius è grege, qui ad tempus eam personam sustineret: ita, qui eiusmodi orationes audiunt, cùm hanc aut illam artem magnificis & exquisitis exornatam laudibus vident, statim iudicant, nihilo magis eas in hanc, quàm in illam, conuenire: futurumq́; vt eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tanquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere voluisset. Quæ cùm mihi de principio in mentem venirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, vt eam Philosophiæ partem, quæ ad confirmandos

mores

mores, instituendaq́; vitæ rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meæ vires ferent, illustraturus, nihil initio, quo dignitatem ipsius vobis commendarem, dicendum arbitrarer; verentem, ne cum suis eam modò ac propriis laudibus extulissem; communes tamen illæ nonnullis ac tralaticiæ viderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum peruidissent, assidua, & diligens harum præceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateq́; viuendum, fore, vt breui eis pro me res ipsa loqueretur: ex qua multò id eos melius, multoq́; perfectius, quàm aut ex mea, aut ex cuiusquam oratione cogituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium auctoritas, qui cùm alia multa, tùm hoc argumentum attulerunt: cùm hæc ipsa Philosophia præcipiat, non esse cuiquã temerè à publica consuetudine discedendum, minimè conuenire, qui eam se traditurum profiteretur, eum in ipso quasi vestibulo illius præcepta migrare. Quocirca dicam hodierno die breuiter & modicè de moralis Philosophiæ laudibus, deq́; fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur: sed philosophico magis, quàm oratorio more: non vt ei quidquam alieni affingã, aut quæ ipsius propria sunt, amplificandi caussa in maius extollam: quorum alterutrum si coner, ipsa mihi Philosophia, vt est veritatis amans, tanquam Achilli Homerica Pallas, manũ iniiciat: sed vt nudo ac simplici orationis genere,

quale

quale veritatis proprium esse ait Euripides, ea, quæ ad rem facere videbuntur, exponam. Primùm igitur non artium modò, sed omnium omninò humanarum rerum dignitatem atq; præstantiam ex fine, ad quem earum quæq; dirigitur, quemq; sibi proponit, pendi ac spectari arbitror oportere: ut, quanto cuiusq; finis præstantior ac diuinior est, tanto ipsa cæteris excellere iudicetur. Quo posito: est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat: quis vnquam reperietur tanta vi præditus ingenij, tanta eloquentiæ copia instructus, qui se de Philosophia, pro ipsius dignitate, verba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes ac copias, quæ & sæpe possessoribus suis exitio sunt, & tam multis casibus eripi possunt; non honores & imperia, quæ, quod concupiuerint, multi, quod aspernatus sit, nemo vnquam vituperatus est, non quidquam deniq; proponit eiusmodi, quo & carere sine probro, & abundare sine gloria liceat: sed eam, ad quam omnes adspirant, quam sibi votis omnibus expedunt, ad quam omnes suas actiones, omniaq; consilia referunt, felicitatem. Quanto igitur ceteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto Philosophia ceteris artibus antecellit. Quod si tanto studio coluntur artes quædam, quæ nihil sibi aliud, quàm lucrum, & rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt: quanto hæc studio digna est, qua parantur veræ illæ opes animi, quæ non furto eripi,

non

non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt, quæq́; certam rectamq́; viam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere leuationem morborum, quibus tentatur corpus, bonæq́; valetudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum conseruatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quæ se in animis idem effecturam esse profitetur? Nam & præstantior corpore animus est; & huius, quàm illius, multò plures morbi, multoq́; periculosiores. Quod si cui fortè dubium est, excutiat ille paulisper intelligentiam suã, secumq́; reputet, quàm sæpe vnius hominis ambitio, auaritia, libido integras funditus euerterit ciuitates. His autem & similibus morbis medetur Philosophia, eamq́; in suis efficit animi firmitudinem, quam non voluptatum illecebræ, non dolorum faces, non diuitiarum splendor, non obscura & contempta paupertas, non honorum sitis, non ignominiæ metus, non vitæ cupiditas, non mortis terror conuellere ac labefactare possit. Vt enim Olympi cacumen poëtæ semper quietum esse aiunt: propterea quòd altius sit, quàm vt eò vis ventorum tempestatumq́; perueniat: sic Philosophorum animus sublimior & excelsior est, quàm vt istos flatus sentiat furentium, & de rebus abiectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, vt in medio mari edita & altissimis defixa radicibus rupes: cuius summa fluctus ne attingunt quidem; infima sic verberant, non vt eam

commoueant, sed vt ipsi frangantur. Nouit Philosophus vulgarium voluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indignas non modò quas consectentur, sed quas respiciãt viri; partim cũ dedecore ac turpitudine coniunctas, vt satius sit, quouis dolore lacerari, quàm venenata ac pestifera earum suauitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas voluptates, easdemq; sincerissimas, nullaque ne minima quidem permistione molestiæ contaminatas, quas ex ipsa virtute, & ex honestis actionibus carpit: iis fruitur, iis mentem pascit, iis se oblectat, eas solas caras ac iucundas habet. Nam vt in beatorum insulis dicuntur esse arbores quædam adspectu iucundißimæ, quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites iam, & ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc, & in primum se florem induentes: sic in eorum, qui verè ac seriò philosophantur, animis toto vitæ tempore aliæ actiones honestæ ac laudabiles confectæ iam sunt, & absolutæ, aliæ in eo sunt vt absoluantur, aliæ inchoantur adhuc & informantur, primisq;, vt ita dixerim, lineis designantur. Itaq; aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac præsentia, aliarum meditatione & prospicientia sic afficiuntur, nihil vt sibi præterea iucundum aut amabile existiment. Immensa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum auiditas, quã, incertum est, copia an inopia magis incedat, radices agere in animo Philosophiæ præceptis consito & ex-

culto

culto non potest. Quid ita? Nimirum quia hæc id vel præcipuè in suorum animis inserit, naturales opes & terminatas esse, & facilè parabiles: eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum: non qui plurimũ habeat, sed qui minimum desideret, ditissimum esse: nihil magnifaciendum, quod æquè pessimus atq; optimus quisq; consequi possit. Neq; tamen eorum consilium probat, qui aut aurum in mare abiecisse, aut possessiones suas incultas ac desertas reliquisse memorãtur: hæc enim aut ignauorum hominũ videntur, aut pecunia vti nescientium: quorum vtrumq; in vitio, non in laude ponendum est. Ac fuêre quidem ij, de quibus illa narrantur, Philosophi: sed rudior illa quædam, & simplicior Philosophia tum fuit, politior nostra hæc, & ad vsum ciuilẽ accommodatior: quæ docet, opes si quis aut à parentibus acceperit, aut industria sua quæsierit, aut alia quapiam honesta ratione ad eas peruenerit, nõ aspernandas aut reiiciendas esse, sed ita habendas, vt virtutis, non vt luxuriæ, administras. Nam illud mihi quidem permirũ videri solet, quid ita veteres illi iudicârint, non posse se simul & rem habere, & in sapientiæ studia incumbere: qui mihi etiam videntur, quo facto summã diuitiarum contemptionem significare ac præ se ferre voluerunt, eo ipso indicâsse, nimiam quandam erga eas naturæ suæ propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, vt non omnes cogitationes suas in eandẽ arcam includerent: neq;, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, vt aliis rebus contemplandis ac

cognoscendis vacarent. Equidem nunquam eum militem laudauerim, neq; fortem habendum duxerim, qui aduersarium à se quàm longissimè amoueat, ne cum eo manus conserat: sed eum potius, qui & congrediatur, & vincat. Neq; verò video, quî minus impedimento sit egestas studiis, quàm diuitiæ. Necesse est enim, qui, vnde viuat, non habet, eum sibi vitæ subsidia aliunde quærere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiæ studiis detrahit. Melius igitur Philosophia, cui qui se regendos permittunt, ij opes, si non habent, non requirunt; si habent, vtuntur vt decet: neq; vnquam torquentur, aut augendi cupiditate, aut amittendi metu. Quid ego nunc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cuiusq; ingenij corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam semper virere in eorum quos semel occupauit animis, neq; vnquam consenescere, grauissimus auctor ait Thucydides, verba faciam? Nunquid illius vnquam facibus accendi poterit pectus, quod infusa prius Philosophiæ præcepta irrigauerint? Imò verò etiam si antea subiecti ab ea ignis aliquid fortè conceperit, id totum instillata Philosophia restinguet. Ea enim magistra ac præceptrice cognoscimus, verum decus, veramq; gloriam in sola virtute positam esse: eam qui consecutus sit, quid alij de se iudicent, non admodum laborare oportere: præcipuè verò despiciendam leuis & imperitæ multitudinis temeritatem, quæ ad mandandos honores cæco sæpius & inconsiderato impetu, quam certo, & explorato iudicio fertur.

fertur. Præclarè & sapienter Cato: malle se dicebat, quærere homines, cur sibi posita non esset statua, quam si quærerent, cur posita fuisset. Eodem animo sunt veri omnes Philosophi: esse se, vt de Amphiarao ait Æschylus, quam videri optimos malunt: honores autem & magistratus aut non petunt, aut alienæ, non suæ vtilitatis caussa petunt: neq; si adepti sint, exsultant: neq; si repulsam tulerint, anguntur animo, sed placatè id & moderatè ferunt: aut, si quando dolent, Reipub. dolent vicem, non suam. Cæsarem ferunt, cùm pontificatum petiturus ad comitia descenderet, matri dixisse, illam eo die, aut Pontificem habituram filium, aut exsulem. Iam tum præsagire ac præcognoscere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum ciuitati daturam. Itaq; quid postea effecerit, videmus. At Cato, in petitione præturæ etiam Vatinio posthabitus, æquissimo ac moderatissimo animo tulit. Ita sunt Philosophi. Maximam voluptatem in prætermittendis voluptatibus, maximas opes in quieto, ac contento suis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis honoratum putant esse, qui honore dignus sit; satis magnum Regem, qui seipsum regere; satis potentem imperatorem, qui cupiditatibus suis imperare possit: qui verò eis planè domitis ac subactis iugum rationis, quod illæ nec conentur quidem vnquam excutere, imposuerit, ab eo omnes aliorum victorias triumphosq; superatos. Quod si libidinem, auaritiam, ambitionem pestas quasdam ac furias

esse nouimus, quæ funditus humanam vitam conturbent: quantus honos habendus est Philosophiæ, quæ se omnes earum conatus repulsuram, omnes igniculos repressuram, omnia semina elisuram, non magnificentius, quàm verius, pollicetur? videre vos opinor, quàm se latus orationi meæ campus ostendat, si, quæcunque hoc loco se offerunt, persequi, & in singulis insistere atq; immorari velim. Nam cùm virtus nulla sit, de qua non splendidè, & ornatè dicere, nullum vitium, in quod non grauiter, & copiosè inuehi liceat: quidquid de eorum vtrolibet dici potest, idem ad Philosophiam laudandam accommodari potest: quam virtutis indagatricem, vitiorum expultricem Latinorum omnium eloquentissimus verè ac meritò nominauit. Sed non committam, vt cuiquam videar transilire eos terminos, quos initiò pegi: potiusq; reprehendi me patiar, quod multa, quæ fusiùs explicare licuisset, compresserim, ac coartauerim, quàm quòd in vlla re dilatanda euectus sim longius iusto, neq; satis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atq; etiam considerate: ceterarum omnium artium fines, neque eos modò, sed omnia prorsus, quæ bona putantur in vita, nisi quis Philosophiam vitæ ducem habeat, pestifera ac perniciosa esse. Da homini non Philosopho opes ac copias: da honores atq; imperia: da firmam valetudinem: da gladiatorium totius corporis robur: da multarum magnarumq; rerum cognitionem ac scientiam: da flexanimam illam, vt poëtæ vocant, & om-

omnium rerum reginam eloquentiam: da quidquid in filiis parentum votis optari solet: quò eiusmodi plura in talem hominem congesseris, eò illum magis & in suam & in aliorum perniciem armaueris. Opibus abutetur ad suam libidinem explendam: imperiis ad alienam libertatem opprimendam: firmitate & robore ad obeunda facinora: scientiam copiamq; dicendi ad circumueniendos ciues suos, ad perturbandam Remp. ad omnia deniq; tum sacra, tum profana permiscenda, & euertenda conuertet. Da hæc eadem vero, minimeq; fucato Philosopho: Deum quendam ad bene faciendum humano generi è cœlo demissum esse dices. Atq; hoc illud est, quod in Alcibiade minore siue Plato, siue Xenophon disputat, ea quæ suapte natura bona sunt, sine scientia eius quod optimum est, quam eandem & Philosophiam esse statuo, ad perniciem non ad salutem valere. O præclaram laudem Philosophiæ, cuius ope ne mala quidem nocere; qua detracta, ne bona quidem prodesse possunt. Meritò dixit Plato, nullum à Diis datum esse hominibus ea maius aut præclarius donum. Meritò Cicero, vnum diem ex eius præceptis actũ immortalitati anteponendum. Neq; verò non illud ad eius, de qua propriè sermo nobis institutus est, Philosophiæ laudem ac commendationem facit: quod omnia propemodum, quæ à veteribus de Philosophia honorificè dicta sunt, ad hanc pertinent, quæ in vitæ ac morum emendatione versatur. Non enim Plato, cùm illam nobilissimam vocem, tanquam

ex oraculo, edidit, tum demum beatas ciuitates fore, cùm aut regnarent Philosophi, aut Reges Philosopharentur, intellexit, tum id euenturum, cùm Reges aut in differendi subtilitate, aut in peruestigandis rerum naturalium caussis occupati essent: quæ quanquam præclara sunt, longissimè tamen absunt ab eo, vt beatas Respublicas efficere possint: sed, cùm virtutis pulchritudine incensi omnes vires suas ad eam non cognoscendam modò, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contrà quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis aduersus Philosophiam iactatum est, quoscunque in eam aculeos scurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipsius dignitatem veteris comœdiæ licentia effutiit, id omne, si diligentiùs excutiatur, ad Dialecticos potiùs, & ad Physicos, quàm ad Politicos, pertinere videbitur. Quod si vllus in orbe terrarum locus est, vbi Politicen florere, suamque dignitatem obtinere deceat, Romæ id, Romæ potissimùm fieri debet: cui vrbi à primo ipsius ortu diuino permissu datum est, vt aliis imperaret: vnde leges, vnde iura, vnde religionem ceteræ nationes & olim petierunt, & nunc petunt: vnde quondam exstiterunt tam multi clari viri, qui hæc præcepta, quæ nos tradituri sumus, exemplo suo comprobârũt. Nolite enim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Lælios, ceterosque præstantes viros, quos olim hæc vrbs innumerabiles tulit, quorũ quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta

cerni-

cernitis, statuas tanta cum admiratione intuemini, quòd de Philosophia neque disputârũt ferè, neque scripserunt, eò minus Philosophos fuisse. Vita illi, non oratione; factis, non dictis; moribus, nõ sermonibus, philosophabantur: quod pulcherrimũ ac verißimũ est philosophandi genus. Integritatem, iustitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique virtutem & colebant ipsi, & alios colere iubebant: Eo ad tantam maiestatem atque amplitudinem peruenerunt, vt pleræque gentes, quòd ipsæ olim à talibus viris subactæ ac superatæ sint, quàm quod ipsæ alias deuicerint, præclariùs sibi ac gloriosiùs ducant. Quantam oportet gloriã fuisse vincentium, cùm victi tot pòst seculis glorientur? Eorũ ego potißimùm exemplis, adolescentes, incitabo vos quotidie atque exacuam: neque vllum ex Aristotele præceptum proferam, cuius non ex hac vrbe plurima maximeque illustria exempla repetantur. Constitui enim, quando PIVS *optimus ac sanctißimus Põtifex, qui ipse omnis virtutis perfectißimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, vt à me virtutis & officij præcepta vobis proponi atque explicari voluerit, modis omnibus eniti, vt ea non arido, & inculto, & molestis implicato quæstionibus orationis genere prosequar: sed, quantum id quidem in me erit, florido, & vbere, &, quasi stellis quibusdam, ita petitis ex vetere historia exemplis illuminato atque distincto. Peto autem à vobis, vt, si & in iis rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis, & me nullis vigiliis, nullis laboribus,*

nulli deniq; rei parcentem, vt vestris commodis consulam, videbitis, industriam meā diligentia ac beneuolentia vestra adiuuetis. D I X I.

De moralis Philosophiæ necessitate.

ORATIO VIII.

HABITA ROMÆ VII. ID. NOuemb. Anno cIↄ. Iↄ. LXIV.

S*VPERIORI anno, cùm iniunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus Philosophiæ, cohortatusq; vos sum quam potui diligentissimè, si tranquillitatem vitæ, si libertatem, si dignitatem atq; honestatem, si salutem deniq; & vestram & publicam caram haberetis: vt, quæ ars tranquillaret animos, quæ eos à teterrima vitiorū seruitute in iustam plenamq; libertatem assertos, ad verum decus quod in virtute positum est, traduceret, quæ deniq; & singulos priuatim & publicè totas ciuitates conseruaret, eius in studium toto pectore, alia omni cogitatione posthabita, incumberteis. Quam cohortationem meam etsi non præteruectam esse aures vestras, sed in animis plurimorum penitus insedisse vel ex eo probabiliter intel-*

ligi potuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco Philosophiæ præcepta tradenti satis frequentes assiduam operam dedistis, facere tamen pro meo erga vos amore non possum, quin vos hoc quoq; tempore non abhortertantum, sed obsecrem etiam & obtester, qui iam iter illud ingressi estis, vt constanter persequamini: qui nondum, vt id vobis, primo quoq; tempore ingrediendum esse statuatis. Nulla enim vitæ pars, nulla viuendi ratio, carere fructu, qui ex eorum, quæ nos quotidie tractamus, cognitione percipitur, sine maximo incõmodo potest. Magnum est, fateor, rerum naturalium principia caussasq; nosse: siderum ceterorumq; corporũ cœlestium situs, magnitudines, interualla scientia comprehensa tenere, præclarum: illa verò etiam quam in hæc inferiora vim habeant, quidque ad quamlibet multos annos effectura sint, sie vllo errore posse prædicere, prope diuinum. Sed certè, quòd ne illi quidem ipsi, qui ea se docere profitentur, negauerint, eorum, in quibus nostra exercetur industria, & fructuosior cognitio est, & perniciosior ignoratio. Itaque vt nos iis qui abdita illa & retrusa tractãt & ingenij acumine, & doctrinæ magnitudine, & rerum admirabilitate non inuiti cedimus: ita ipsi nobis, nisi valde iniqui sunt, ea, quæ disputantur à nobis, & magis necessaria esse, & vberiores hominum generi fructus afferre fateantur necesse est. Nullus enim vnquam, quòd illa aut non teneret, aut etiam negligeret, minus propterea vir bonus, aut minus vtilis patriæ ciuis existimatus est:

hæc

hæc aut ignorata, aut neglecta non singulos modò perdiderunt homines, sed integras funditus afflixerunt & euerterunt ciuitates. Nos, quæ adolescentum, quæ constantis ætatis, quæ senum officia sint, quærimus: nos quid domi, quid militiæ, quid à priuatis, quid ab iis, qui cum imperio sunt, præstari debeat, disputamus: ex nobis intelligit pauper, quo modo tolerare inopiam; diues, quomodo vti diuitiis debeat: à nobis quid inter patrem & liberos, quid inter virum & vxorem, quid inter fratres, cognatos, amicos, ciues, quid deniq; inter omnes homines obseruari par sit, explicatur: nos fortitudinis, nos temperantiæ, nos liberalitatis, nos iustitiæ, ceterarumq; virtutum vim atq; naturam disputationbus nostris patefacere atq; illustrare conamur. Sine horũ præceptorũ cognitione muta conticescet eloquentia, manca & mutila erit iuris legumq; cognitio: illa ipsa domina & regina artium Theologia animos requirit diligenti harum rerum tractatione præparatos atq; præcultos. Quæ cùm ita sint, quamcunq; quis vitæ viam ingredi parat, ita statuere debet, ceterarum Philosophiæ partium cognitionem sibi & vtilem & honorificam, huius planè necessariam esse. Sed sunt quidam peruerso homines ingenio, qui caussas, propter quas & ipsi à pulcherrimo studio abstineant, & ab eodem ceteros auocent, comminiscuntur. Partim enim communia & contrita esse dicunt, quæ hîc docentur, vt ad ea percipienda doctore nihil opus sit: partim non habere eam vim, vt ad virtutis studium excitent:

cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles & olim fuerunt, & hodie sunt, qui cùm hæc omnia se scire profiteantur; nequissimè tamen & flagitiosissimè viuunt. Quibus vtrisq; breuiter respondere institui: & efficere, si possum, vt ij, qui ista temerè iactant, cognoscant errorem suum: cumq; se nihil dicere videant, sententiam mutent: sin minus (nihil est enim difficilius, quàm vincere pertinaces) certè quidem, vt ne alij stultitiæ & maleuolentiæ plena eorum oratione moueantur. Primùm igitur agamus cum istis, qui, vt ad cibos nimium dulces, ita ad disputationes nimium apertas & faciles nauseare se dicunt. Ex quibus libenter quæsierim; quî tandem fiat, vt, quibus rebus omnes ad alia studia inuitari atque allici solent, iisdem se ipsi ab hoc studio auerti absterreriq; dicant. Certè enim, cùm ea, quæ docentur vtilia & præclara sunt, si eodem accedit, vt clara, perspicua, aperta, cognitu facilia sint, eo maiores concursus ad eos qui illa docent fieri constat. Quid igitur cum illis agas, qui, quæ res ad concilianda ceterorum studia plurimum valere consueuit, ea se ipsi tardari ac retrahi aiunt? Ego verò, etiamsi præcepta virtutis quamlibet multis obstructa difficultatibus forent, laborandum tamen, & sudandum, & nunquam nisi eis cognitis ac comprehensis conquiescendum putarem: nedum ea, quia, vt isti volunt, a quolibet non tardissimo neq; inertissimo percipi possunt, omittenda aut minoris facienda censeam. An de rebus ad vitam nihil pertinentibus inter homines erudi-

eruditissimos summa cõtentione disputabitur, in eisque, quia inuoluta & prope inenodabiles sunt opera præclarè collocari videbitur: hæc quæ vitam omnem continent, ut nimis obuia & in medio posita, negligentur? Quanquam quid diutius ita disputamus, quasi eis concedamus, quod volunt, nihil hîc doceri, quod non aut etiam vulgo notum sit, aut quiuis sine doctoris opera facilè consequi possit? Ergo ille omnium, qui tunc erant, mortalium, ut creditum est, sapientissimus Socrates, qui nulla vnquam alia de re, quàm de virtutibus & vitiis disputauit, vulgaribus & satis per se notis in rebus spatium ætatis omne consumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid ceteri suæ quisque ætatis principes viri? Quid erat caussæ, cur tam multa in hoc genere scripta posteritati reliquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantùm, quæ quilibet è populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia iustitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assiduè in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima quidem fæce vulgi, quin se de eiusmodi rebus optimè iudicare posse confidat, idcirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longè secus est, interestque nimium quantum inter eos, qui tantùm tenent nomina, & eos, qui ex eruditorum hominum scriptis ac sermonibus de rebus ipsis verè iudicare didicerũt. Plena est exemplorum vita communis, ex quibus facilè intel-

intelligi licet, quàm sæpe vulgus hominum in iudicandis virtutibus vitiisq; fallatur. Quod ni ita est, cedo caussam, cur qui mimis, lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largiuntur, & suo & multorum iudicio sint liberales: cur multi restricti, tenaces, sordidi, qui faciliùs patiantur sibi dentem vnum ex ore excuti, quàm nummum vnum ex arca moueri: parcimoniæ ac frugalitatis nomen ferant: cur tam multi ad audendum proiecti & temerarij commendentur pro fortibus, tam multi timidi & ignaui pro cautis & consideratis prædicentur. Quid? Iurisconsultorum vigiliæ in quo consumuntur: quid spectant eorum labores, qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi vt videre ac diiudicare possint, quid in quaque re iustum iniustúmue sit? Non igitur, vt nimium facilis, despicienda est ars ea, quæ virtutum omnium vim naturamque pertractat, cùm in vna virtute cognoscenda videamus tamdiu, tanta diligentia, ab hominibus summo ingenio præditis laborari. Informauit quidem natura & impressit in animis nostris adumbratas quasdam virtutum & vitiorum omnium notiones: sed illæ tantam vim non habent, vt quisquam eis fretus confidere debeat, se sine disciplina verè de rebus expetẽdis fugiendisque iudicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi hæc tam vtilia, tamq; salutaria quãlibet nudo & inornato dicendi genere traderemus; calũniari tamẽ nemo nos posset, nisi alienæ nimis iniquus æstimator industriæ. vt in rebus nimium peruulgatis

& faci-

& facilibus occupatos. Nunc cùm & ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus: & res suapte sponte pulcherrimas, tum præstantissimorum omnis æui scriptorum testimoniis fulcire ac corroborare, tum insatiabili quadam veterum exemplorum copia exornare atq; illustrare soleamus: tamen ne inuenientur, qui eleuare labores nostros audeant: quæque præstãtur à nobis iis sudoribus, ac vigiliis, quarum ipsi nobis conscij sumus, ea quemlibet vnum è multis ludibundum perficere posse contendant? Qui si periculum facerent ipsi, quàm non quarumlibet virium sit munus hoc ita vt nos facimus, sustinere & exsequi, fortassis, experientia edocti, minus de se elatè ac magnificè sentirent, minus de aliis maledicè contumelioséque loquerentur. Sed omittamus istos. Nescio enim quo modo factum est, vt de re dicere ingressus, de me plura quàm volueram dixerim: quod ipsum vt facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil necesse habeo, iniquitas coëgit. Difficilior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus nostris quemquam ad virtutem incitari: idq; ex eo colligunt, quod sæpissimè contingit, vt qui optimè loquuntur pessimè viuant. Nos verò si diceremus eam in disputationibus philosophicis inesse vim, vt ex audientium animis vitia radicitus euellere, virtutesque eisdem ingenerare possent, meritò vt vani atq; ineptè gloriosi reprehenderemur. Multas magnasque mercedes, vt ait Theognis, ferrent Philosophi, si, quem-

quemadmodum Circe herbis & cantibus suis homines statim cõuertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex feris homines facerent, id est, homines ferarũ simillimos ad virtutem à vitio, ad rationem à furore, ad humanitatem ab immanitate reuocarent. Et tamen aliquid se aliquando eiusmodi effecisse Philosophiæ gloriari licet. Producet enim Polemonẽ ab infami vita moribusq; perditissimis ad bonam frugem & ad seueritatem vnica Xenocratis disputatione reuocatum. Sed vt non peræquè in omnibus campis agricultura; ita non in omnibus animis Philosophia idem efficit. Illud quidem certè negari nõ potest, aut nullam omninò esse artẽ, quæ medeatur animis, quæ quanta sit in vitiis deformitas, quanta in virtute dignitas, doceat, quæ ab illis auertat, ad hanc incitet; aut eum honorem Philosophiæ potissimùm esse tribuendum. Quod autem obiiciunt plerosq; Philosophorum factis dogmata sua euertere, neq; ignẽ aquæ magis contrarium esse, quàm eorum mores orationi: ita enim loqui, vt vitio; ita viuere, vt virtuti bellum indixisse videantur: vtinam tale esset, vt id nobis infitiari liceret. Est enim acerbissimum negare non posse, quod sit turpissimum confiteri. Sed quoniam iis, quæ omnibus nota sunt, fidem abrogare velle dementiæ est: non negabimus verum esse, quod obiicitur: tantùm deprecabimur, ne propter hominũ vitia res ipsa in inuidiam vocetur, néue, quorum facta meritò auersamur, eorundem sermonem immeritò repudiemus. Vt enim quorundam ex Epicureis dogma

reprehenditur, vita laudatur: sic horum vitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum insignem statuarum opificem tradũt librum de artificio suo edidisse, quem Canona, id est, Regulam inscripsit: quo libro omnia, quæ in statua hominis fingenda obseruari conueniret, quæ singularum partium minimarum, maximarum figura esset, qui situs, quæ inter se proportio, subtilissimè & accuratissimè persecutus est. Eodem autem tempore statuam à se factam publicè proposuit, in qua ea omnia diligentissimè obseruata erant: ne quid præcipere aliis videretur, quod non ipse præstaret: quam statuam ipsam quoq; Canona nominauit. Vellem eandẽ rationem Philosophi teneremus: neq; tantùm traderemus aliis præcepta, ad quæ vitam suam dirigerent, verùm etiam vitam nostram ad ea conformatam ostenderemus. Magna sine vlla dubitatione præceptis nostris ex eo accederet auctoritas. Sed, quando id optandum potius, quàm sperandum videtur, quod in frugibus, in fœtibus arborum, in corporibus animantium, quibus vescimur, facimus, vt resectis & amputatis iis, quæ inutilia sunt, iis, quæ prodesse possunt, vtamur; idem in hoc genere Philosophorum faciendum est, vt, reiecta eorum turpi flagitiosaq; vita, grauem seueramq; doctrinam non auribus tantùm, sed multò magis animis combibamus. Non enim, si qui ex medicis cibo se & potu aliquando ingurgitant, eò illis continentiam præcipientibus, qui sapiunt, minus parent: sed, illi quidem quid agant,

non

non laborant: artis autem ipsius placitis & decretis obtemperant. Nam cùm alicuius mores & præcepta congruunt ac concinunt: tunc aut vtraque laudanda sunt, aut vtraq; vituperanda: cùm discrepant & dissident: caussa nulla dici potest, quin alterum retinendum sit, alterum reiiciendum, horum à dictis facta ita distare constat, vt non cœlum à terra longius distet: sunt autem facta turpissima: igitur sermones quibus ea ipsa facta damnantur, ac reprehenduntur, dignissimi qui audiantur. Atq; vt medici, quò maiorem auctoritatem arti suæ concilient, solent interdum enumerare quosdam è præcipuis auctoribus disciplinæ suæ, qui, quod ita se comparârũt, vt præcepta sua non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putarent, diutissimè saluberrimeque vixerunt: ita nos nihil, si volumus, impedit, quamlibet multos Philosophos nominare, qui, quòd decretis suis paruerint, quasq; leges aliis proponebant, ipsi seruauerint, meritò sunt apud omnes populos nunquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum: quorum primus vsque ad annum centesimum quartum ætate prouectus est: alter eò processit, artis suæ fiducia, vt ausus sit cum fortuna sponsionẽ facere, ne medicus haberetur, si vllo vnquam morbo tentatus esset: & victor, cùm ad extremã senectutem sine vllo morbo peruenisset, scalarũ lapsu exanimatus est: tertius cum imbecilliori valetudine vsus esset adolescẽs, ita eam arte correxit, vt ad septuagesimum annum

peruenerit. Nos è Philosophiæ castris ad repellendos ipsius vituperatores primùm quidem in aciem educemus illud honestatis, illud modestiæ, frugalitatis, innocentiæ, fortitudinis, omnis denique virtutis specimen & exemplar Socratem: qui ita locutus est, vt ex eius sermonibus omnes quæ postea consecutæ sunt Philosophorum disciplinæ fluxerint: ita vixit, vt hodie quoque nomen illius non hominis, sed integritatis & innocentiæ nomen putetur. Cui succedet par illud nobile in eodem institutum ludo Xenophon & Plato: quorum vterque summã in dissimili genere eloquentiæ laudem pari vitæ grauitate cumulauit. Proximè hos Xenocrates: de cuius eloquentia dicit Polemon: de continentia Phryne: de frugalitate & cõtemptione pecuniæ Alexander: de fide & iustitia vniuersus populus Atheniensis, qui eum, dicto publicè testimonio, ad aras iurandi caussa accedentem, vna voce reuocauit, ac iurare vetuit: parum sibi decorum ratus, tam spectatæ fidei viro, nisi iurato, non credidisse. Inde æternũ Alexandri crimen Callisthenes, vnoque verbo tota vetus Academia, & Lyceum, & illa non tàm Myconis & Polygnoti picturis, quàm Zenonis & Chrysippi disputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quasi virtutis & doctrinæ officinis innumerabiles viri incertum doctiores, an meliores prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Musonius, ceteríque illi ætati suppares, quos ita philosophatos accepimus, vt iis, quibus cum viuebant, ad omnia recta & laudabilia non voce magis, quàm exem-

exemplo præirent. His copiis facilè speramus fore, ut eorum, qui Philosophiā maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita victi erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari velint, & in eius ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, victoriam adepti erimus longè ei dissimilem, quam veteres Cadmeam nominabant. Illa enim & victori luctuosa erat, & victo: hæc & victoribus erit lætitiæ, & victis saluti. Sin, cùm se fractos ac perculsos videant, permanebunt tamen in eadem prauitate atq; obstinatione animi: &, ut ignaui canes, Philosophiam, ad quam propius accedere nō audent, eminus allatrabunt: vos tamen, optimi adolescentes, quorum caussa hîc à me institutus est sermo, quibus mei labores seruiunt, quorum ad vtilitatem omnes mei conatus, omnes vigiliæ, omnia studia referūtur, vrgete constanter propositum: neq; patimini vos cuiusquam sermonibus à suscepto studio abduci. In ea ætatis parte constituti estis, in qua & ingenium ad omnia percipienda docilius, & corpus ad tolerandos studiorum labores firmius esse consueuit. Videte, vt eam iis in studiis collocetis, quæ vobis olim maximo & vsui & ornamento futura esse cognoscitis. Atq; vt obtrectatoribus nostris eripiatis omnem ansam maledicentiæ, connitimini, quantum potestis, vt virtutis & officij præcepta, quæ ex me quotidie audietis, non tantùm excipiatis animo, verùm etiam vita & moribus exprimatis.

DIXI.

De iustitiæ laudibus.

ORATIO IX.

HABITA ROMÆ POSTRIDIE Non. Mart. Anno cIↃ. IↃ. LXV.

QVOD principiò me, cùm hos libros explicare ingrederer, dicere meministis, accuratam rerum tractationem & intelligentiam cùm ad omnes vitæ partes vtilissimam, tum iis, qui in iure ciuili excellere, locumq; aliquem, non inter circumforaneos istos clamatores, sed inter veros & graues, & veterum illorum simillimos iurisconsultos obtinere meditarentur, necessarium esse: id & aliqua iam ex parte, quàm verum sit, iudicare potuistis, & ex iis præcipuè, de quibus in hoc libro disputabimus, intelligetis. Ingrediendum enim nobis est duce & quasi mystagogo Aristotele in augustissimum & religiosissimum iustitiæ templum: lustranda oculis omnia illius adyta: contemplanda inprimis ipsius Deæ forma: & tum quæ quantaq; vis illius potestasque sit; tum quibus ipsa se rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoscendum est. Hæc illa est, auditores, omnium domina & regina virtutum: à qua in omne hominum genus leges & iura manârunt: quæ benefactis honores & præmia, malefactis ignominias & suppli-

ſupplicia proponens, ſtudia bonorum excitat, malorum improbitatem coërcet: qua ſublata, non domus vlla, non ciuitas, non hominum inter ſe ſocietas, non ipſa deniq; vniuerſitas rerum ſtare ac tueri ſe punctum temporis poſſet. Etenim, quoniam hodiernus dies cetera diſputationis proluſionem modò quandam habiturus eſt: dabitis mihi hanc veniam, vt, paulò altius huius ſermonis principia repetens, percurram ea, quæ, priſcis temporibus, ſumma ſapientia præditi homines de iuſtitia tradiderunt. Iuſtitiæ originem à cœlo eſſe dicebant: illic eam & vigere, & ex omni æternitate viguiſſe: certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia: ideoque æterna atque immortalia eſſe. In iis autem, quæ ſub orbem lunæ ſubiecta ſunt, abſolutam quidem illam & omni ex parte perfectam iuſtitiam materiæ vitio cerni non poſſe: eſſe tamen aliquam cœleſtis illius imaginem, alibi expreſſiorem, alibi minus expreſſam: futurum enim alioqui, vt permiſcerentur ac corruerent omnia. Atque vt quæque res plura & certiora illius veſtigia retineret, ita eſſe eam perfectiorem, ſtabiliorem immortalitati viciniorem: vt pauciora minusque certa, ita minus perfectam, minusque conſtantem, pluribusque caſibus atque interitui deniq; obnoxiam. In elementis hoc primum notari volebant: eaque dupliciter conſiderabant: quatenus vnumquodque eorum totum quiddam atque integrum eſt: & quatenus ad compoſitionem quaſique coagmentationem ceterorum corporum

 parti-

particulæ quædam illorum assiduè permiscentur ac temperantur. Tota igitur elementa nisi sedes ac regiones sibi à natura datas atq; attributas obtineant, si irruere in alienas & migrare conentur: si ignis proximè sibi suppositam animalem spirabilemq; naturam depascat, & absumat: si aqua non contenta iis terminis, quos pegit Deus, terram operiat & obruat: quis nõ intelligit, peritura funditus omnia, & talem quandam confusionem, qualem poëtæ ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cùm partes eorum copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda & constituenda oportet: nónne iustitia quadam temperationis illius moderatrice opus est: vt tantum cuiusque pro rata portione, quantum satis est, admisceatur? In illa etiam quadripertita tempestatum varietate, qua distinctus est annus, idem obseruari posse dicebant. Quæ cùm ita eunt, vt quædam ipsius naturæ quasi lege sancitum est: hoc est, cùm & tellus conceptis seminibus hiberno frigore adstringitur, & vernis modicis imbribus ac tepore laxatur; cùm & fruges fructusque arborum æstiuis caloribus probè percoquuntur, & eodem sub autumnum remittente se paulatim ac frangente mitescunt: tum & saluberrimus annus est, & maxima rerũ ad victum necessariarum vbertate ac copia insignis. Cùm contrà fit, tum & caritas exsistit annonæ, & variis morborum generibus omne genus animalium tentari solet. Cumq; vnusquisq; nostrûm duabus ex partibus cõiunctus concretusq; sit, corpore

& animo:

& animo: earum partium ex vtraq; quæ iustitiæ iniustitiæq; vis esset, liquidò perspici posse adseuerabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnẽ perniciem & corporibus & animis ex iniustitia euenire: iustitia salutem, incolumitatẽ, bona deniq; omnia effici ac contineri. Nam cùm in corporibus quatuor sint, quæ quatuor elementis proportione respondeant, igni flaua bilis, animæ sanguis, aquæ pituita, bilis atra terræ: quamdiu hæc cum æquabilitate quadam inter se permista sunt, valemus ac vigemus: cùm eorum aliquod aut potentius, aut infirmius, aut plus aut minus iusto est, aut se à communione ceterorum segregauit: conflictamur variis morbis, tandemq; interimus. Qua de re principis medicorum Hippocratis in libello de natura hominis hæc verba sunt: Corpus hominis habet in se sanguinem & pituitam & bilem duorum generum, flauam & nigram: ex iis omnibus ipsius corporis natura est: eis fit, vt & doleat, & bene valeat. Bene igitur valet, cùm ea moderatè inter se affecta sunt & temperatione & potestate & copia: maximeq; si permista sint: dolet autem, cùm eorum aliquod aut plus aut minus est, aut in corpore secretum, neq; cum ceteris omnibus temperatum. Hæc Hippocratis verba ipsa expressi: ex quibus intelligimus, in æquabilitate, cuius effectrix iustitia est, sitam esse bonam corporis constitutionem. Sed ne ali quidem corpus vtiliter ac salutariter sine aliqua imagine iustitiæ potest. Nisi enim vis aliqua sit, quæ & siccum & humidum ali-

mentum vbi iam coctum atq; confectum & in succum ac sanguinẽ conuersum est, æquabiliter distribuat, ac dispertiat; atq; id quod cuiq; parti aptum & accommodatum est, & quantum opus est tribuat, neq; alias partes tumidas & redundantes, alias exhaustas & enectas esse patiatur: facilè intelligimus, hæc tam admirabilis fabrica corporis nostri quantam deformitatem habitura & quàm citò ruitura sit. Atque hæc in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum à iustitia, quantum malorum ab iniustitia effici creditis? In quibus cùm pars vna sit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proximè ad diuinam naturam accedimus: altera, quæ rationis ipsa quidem per se particeps non est, sed obtemperare tamen rationi potest: cùm quod fieri ius est, id fit, hoc est, cùm pars illa superior imperat, & tanquam habenas tenens, currum regit: paret altera, & quo illa cumq; ducet sequitur: tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officij ac virtutis splendor elucet. At cùm excusso ac depulso rationis iugo, cupiditas, quasi seditiosus aliquis ac turbulentus ciuis, fasces arripit, in arcem inuadit, mentem de sua sede contra ius fasq; deturbat: tum, vt nauis discordibus acta ventis; sic hominis vita contrariis & inter se pugnantibus fœdissimarum libidinum flatibus agitata, in omnem scelerum ac flagitiorum turpitudinem præceps ruit. Ipsis igitur & animorum & corporum nostrorum inter se partibus, vt vtrisq; bene ac beatè sit, iustitiam quandam intercedere necesse est.

est. Sed idem in societatibus conuictuq́; hominũ multò euidentius multoq́; illustrius cernitur. Quo modo enim patrifamilias cum vxore, cum liberis, cum seruis, quæ primæ coniunctiones sunt, conuenire poterit: quæ eis omnibus vita erit, nisi & ille iustè imperet, & hi iustè pareant? Si vir in vxorem iniurius ac contumeliosus esse velit, neq; eam pro comite indiuidua vitæ, pro diuinorum humanorumq́; omnium socia, sed pro scorto aut pro ancilla habere: si vxor sua domestica curatione nòn contenta, implicare se aliis rebus & viri partes præripere conetur: neq; se ei morigeram præbeat: si vterq; liberos in seruorum, seruos in pecudum loco ac numero habeat, duriorq́; eos quàm ius est, imperio premat: si liberi parentum, serui dominorum imperium detrectent, eisq́; obtemperare ac dicto audientes esse abnuant: quis non videt nullam in domo ita instituta concordiam, nullam beneuolentiam, nullam animorum voluntatumque consociationem, plena perpetuò omnia rixarum, discordiarum, querelarum, contentionum fore? Vt in qualibet solitudine, in quamlibet vastis ac desertis, & ab omni hominum cultu ac consortio remotis locis suauior vita, quàm in ea domo, vnde iustitia exsulet, esse videatur. Ita omnem fructum, omnem dulcitudinem, omnem amabilitatem vitæ, vitam deniq; ipsam tollit è vita, qui iustitiam tollit. Egrediamur, si videtur, domo: & in forum ac publicum prodeamus. Quis est omnium, qui eum, quem iniustum esse opinetur, aditu, congressione, sermone

dignum iudicet? quin eum, quasi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, auersetur, odio habeat? quin eius concursum dirum sibi ac tetrum atq; ominosum putet? Quamuis enim omnia vitia bonis viris odiosa atq; inuisa sunt: tamen iniustitia præcipuè alienat ab iis, in quibus est, aliorum animos: omniumq; sibi odia conflat, conciliat, colligit. Ceteris vitiis affectos aliquo modo ferimus: quibusdam ignoscimus: quibusdam non nimis offendimur: quibusdam in hac vitæ ac morum corruptione etiam oblectamur: prodigos multi amant: auaros tolerant: multos aliena intemperantia non offendit: qui voluptates nimis refugiunt, etiam seueritatis ac castimoniæ laudem ferunt: audacium in bello interdum aliquis vsus est: timidis & nimis cupidis vitæ ignoscitur: iniustus communi omnium mortalium odio flagrat: suis, alienis, ciuibus, peregrinis, notis, ignotis iuxta omnibus inuisus, exosus, intolerandus est. Itaq; etsi illud omnibus hominibus à natura tributum est, vt rarò sua vitia agnoscant, eaq; modis omnibus tegere & occultare conentur, aut etiam eis virtutum nomina imponere: vt se prodigi pro liberalibus, auari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac consideratis, audaces pro fortibus haberi & prædicari velint: facilius tamen reperias, qui se auarum, timidum, audacem, libidinosum, quàm qui iniustum esse fateatur. Quinetiã ceteris vitiis suis hanc aut defensionem aut excusationẽ prætendere ac prætexere consueuerunt, se in neminem iniurios esse.

Aua-

Auarus sum, fateor: sed ita, vt mea conseruem, suo neminem fraudem. Prodigus: sed cui, vt largiar, eripio? in quem contumeliosius sum? Indulgeo voluptati, hilarè viuo: quidquid animo meo collubitum est, facio: sed quid tum postea? meæ libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium homo impurissimus:

Leno, inquit, sum, fateor: pernicies communis adolescentium:
Periurus, pestis. tamen tibi à me nulla est orta iniuria.

Videte, quàm odiosa, quamq́ abhorrens à natura sit iniustitia: quàm turpè atq; inuidiosum iniuriam facere: cùm qui negare non possunt aliis se vitiis implicatos atq; illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantùm, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Ciuitates verò & regna & imperia quæ res alia nisi iustitia aut initiò fundare ac constituere, aut postea tam multa secula conseruare ac propagare potuisset? Nam & conuenerunt homines, & vitam vnâ colere decreuerunt, cùm se æquo iure vsuros, & quod suo sibi labore peperissent, eo sine metu fruituros esse neq; mœnibus magis, quàm legibus à vi atq; ab iniuria tutos fore confiderent: & quamdiu id obseruatur, tamdiu amicè inter se ac concorditer viuunt: simul atq; ab æquitate disceditur, partes, factiones, secessiones, seditiones, & bella ciuilia exsistunt. Præclarè, vt omnia, Euripides.

Custodia legum ciuitates continet.

Idemq́ alio loco ait, iustitiæ neglectum plerisq; ciuitatibus

tatibus exitiosum esse. Iustitia ciuitates à paruis & humilibus profectæ principiis breui tempore ad magnam potentiam peruenerunt: iniustitia florentissimæ & opulentissimæ breuiori tempore funditus conciderunt. Neq; enim adamantinis illis vinculis, quæ Dionysius senior crebrò in ore habebat, vi atq; metu, sed iustitia & æquitate magna imperia retinentur. Quare sapienter Persæ ei ex regiis liberis, qui natu maximus erat, quiq; in spem regni educabatur, cùm alios ad virtutem magistros dabant, tum vnum inprimis, à quo iustitiam doceretur. Pædalios etiam Indicam gentem litteris proditum est in sacris publicis nihil aliud à Diis, quàm iustitiam petere solitos esse: quod eam si consequerentur, affatim sibi bonorum omnium putarent fore. Iustitiam enim & perpetuas illius, vt poëtæ loquuntur, siue comites, siue sorores, veritatem & fidem pax & amicitia, & bonarum artium cultus, & omnium rerum expetendarum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, nunquam tubæ, nunquam litui audirentur: arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac vomeres conflarentur: belli, dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scitè sanè, & ex patriæ suæ consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cùm quæsitum esset, vtra esset virtus præstantior, iustitiáne an fortitudo: hæc, inquit, sine illa tantùm ad perniciem valet: at, illi si pareant omnes, huius vsus nullus futurus est.

Tutus bos etenim rura perambulat.

Nutrit

Nutrit rura Ceres, almaq́; faustitas:
Pacatum volitant per mare nauitæ:
Culpari metuit fides.
Nullis polluitur casta domus stupris:
Mos & lex maculosum edomuit nefas:
Laudantur simili prole puerperæ:
Culpam pœna premit comes:

Quemadmodum suauissimè cecinit Horatius: vbicunq; iustitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exsulant: non adulteri, non raptores, non fures, non sicarij, non venefici, non latrones, non testamentorum subiectores, non obsessores itinerum reperiuntur: ea deniq; propemodum eueniunt, quæ aureæ ætatis hominibus euenisse memorantur. Nam ne tum quidem aliam ob caussam

Ver erat æternum, placidiq́; tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores:
Nec renouatus ager grauidis canebat aristis,

quàm quoniam homines.

Sponte sua sine lege fidem rectumq́; colebant.

Neq; enim debemus illa poëtarum figmenta tanquã inania modò quædam aurium oblectamenta accipere: sed ex eis discere, Deum ipsum fauere hominibus iustis: eorum labores fortunare: eorum conatus ac consilia ad bonos exitus ducere. Nam neq; dictu, neque cogitatu fas est, eum, qui summè iustus est, aut ipsa potiùs iustitia, non esse amicum, beneuolum, propitium iis, qui ad iustitiam omne suum studiũ conferunt, eamq́; toto pectore sequuntur. Itaq; Hesiodus

quoq; non tantùm aureus & ad verbum ediſcendus poëta, verùm etiam Philoſophus inprimis bonus, multis verſibus perſequitur ac percenſet ea bona, quæ à Deo tribuuntur cultoribus iuſtitiæ, contraq́; eas, quæ ab iniuſtitia ciuitatibus inferuntur, calamitates. Illorum enim vrbes lætas florere populis, nunquam bello, nunquam fame, nunquam aliis eiusmodi peſtibus conflictari: hos & fame, & peſte, & bello, & aliis innumerabilibus malis iniuſtitiæ ſuæ pœnas dare. Recitarem verſus ipſos: niſi Græca quidem huic ſermoni admiſcere nollem: Latinè autem me in affectatam quandam illorum iucunditatem pari grauitate coniunctam aſſequi poſſe diffiderem. Quòd ſi hæc non eſſent, ſiq́; iniuſti quidem abundarent omnibus copiis, in ſumma opum atq; honorum affluentia viuerent, fortunam ſibi arbitrio ſuo fingerent ac temperarent: iuſtos autem odium, contemptus, egeſtas, exſilia, orbitates, damna omnia ſequerentur: tenere tamen mordicus deberemus id, quod à Platone diuinitus & religioni noſtræ conuenienter traditum ac diſputandum eſt, iuſtos, etiamſi omnes fortunæ acerbitates excipiant, ſemper beatos; iniuſtos etiam in maximis proſperitatibus ſecundiſſimisq́; rebus infeliciſſimos eſſe. Dixi de iuſtitia, non quæcunq; poteram: neq; enim id tempus tuliſſet: neq; omnia in vnum locum congerenda ac ſemel effundenda erant: ſed ex infinita copia eorum, quæ dici poſſunt, quantum ſatis eſſe hodiernæ diſputationi indicaui: quotidie autem, vt ſpero, plura & meliora dicentur.

Nunc

Nunc, quod interdum disertos homines facere animaduerti, vt cùm ad clausulam orationis ventum est, illa, de quibus egerunt, breuiter ac summatim colligant, quo ea in vno conspectu posita altius in audientium animis ac memoria infigant: id ego quoq; facere cupio: sed quia eius artis magistri singularis cuiusdam artificij eam rem indigere aiunt, quod mihi deest, ab alio mutuabor, recitaboq; vobis verba quædam Poli Lucani nobilis Philosophi, vnius ex illis veteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiæ, quæ magna Græcia vocabatur. Quibus verbis summa eorum omnium, quæ à me hodie dicta sunt, continetur. Iustitia, inquit, ceterarum omnium virtutum parens & altrix vocanda mihi videtur: neque sine ea fieri posse, vt quisquam aut temperans sit, aut fortis, aut prudens. Est enim harmonia quædam & pax totius animi cum apto & composito motu. Illius autem quanta sit vis, magis è ceterorum habituum inspectione cognosci potest. Nam ceterorum vtilitates ad vnum modò pertinent: huius ad omnia, quæ composita sunt & ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem prouidentia vocatur, & harmonia, & iudicium, & mens Deorum, qui ita statuerunt. In ciuitate autem pax & bona legum constitutio meritò dicitur. In priuata domo, viri quidem & vxoris mutua concordia, seruorum autem in dominos bonus animus, & vicissim in dominis amica & beneuola seruorum procuratio: in corpore autem & animo, primùm quidem ea, quæ omnibus

carissima sunt, vita, & bona valetudo, & integritas virium: tum autem sapientia omnisq́ scientia. Quæ igitur vna & totum & partes ita regit & seruat, efficiens omnia iter se concordia & amica, quid ni communis omnium parens & altrix omnium suffragiis prædicetur? Hæc ille. Ego autem ad huius virtutis tractationem & cognitionem, & ad has pulcherrimas animorum epulas nobis omnibus ab Aristotele paratas vos, auditores, voco. Cogitate, quid agatis. Virtus, qua de agitur, præstantissima est. Qui de ea scripsit, Philosophus præstantissimus. Utinam ex me quoq; tertium argumentum sumi posset ad animos vestros excitandos. Sed, quo minus doctrina & ingenio valeo, eo plus laboris ac diligentiæ afferam. Nullus autem est, quin adhibito labore efficere aliquid & nauare possit. Multum à me operæ iampridem in hoc libro positum est: multæ noctes vigilatæ, vt ad illius intelligentiam peruenirem: præcipuè olim, cùm in iuris ciuilis studia incumberem: ad quæ hunc librum mirificè vtilem esse intelligebam. Non puto me vsq; adhuc valde fefellisse vestram de me opinionem: neq; sæpe id, quod pollicitus sim, non præstitisse. Mihi credite: si quantum ego ad docendum, tantum vos ad discendum diligentiæ afferetis, efficiam, vt multos magnosq́; fructus ex huius libri cognitione capiatis.

D I X I.

De sui

De ſui cognitione, deq́; omnibus humani animi facultatibus.

ORATIO X.

HABITA ROMÆ IV. ID. Nouemb. Anno cIↃ. IↃ. LXV.

CRoesvm olim Lydorum Regem opulentiſſimũ, petendi oraculi cauſſa, Delphos miſiſſe accepimus, qui ſciſcitarentur ex Deo, nõ leue quiddam & nugatorium, vt antea, cùm clam in eodem aheno teſtudinem ſimul & agnum coquens, experiri voluerat, numquid eorum quæ agerent homines Deũ lateret: neq; quid ſe facere oporteret, vt ex ſe procrearet liberos: neq; ecquid aduerſus Perſas bellum ſuſcipere deberet, neq; deniq; quidquam ſimile eorum, quæ prius quæſiuerat: ſed rem omnium multò maximam, multoq́; digniſſimam, in qua cognoſcenda plurimũ ab omnibus operæ ac ſtudij collocetur: quomodo felicitatem conſequi, & quid agens, id quod ſupererat ætatis beatiſſimè tranſigere poſſet. Sapienter hoc quidem, & non pro ea, qua plerisq; in aliis rebus vſus eſt, inconſiderantia & temeritate: quod de via, quæ ad ſummum bonum ferret, neq; ſtatuendum ſibi ipſe, neq; cuiuſquam hominis fidendum conſilio, ſed Deum conſulendum iudicauit. Reſponſum autem ei redditum eſt planè præclarum, & illa, quæ tum de

Apollinis sapientia erat, opinione dignissimum: non si maximos auri argentiq; aceruos exstrueret, non si multos exercitus aleret, non si terminos imperij sui longè lateq; proferret; sed si se ipse cognosceret, ita demum beatum fore. Iam, etsi apud nos, qui vera religione imbuti sumus, nihil Apollinis valere debet auctoritas: tamen eiusmodi oracula, quæ præceptum aliquod vtile ad instituendam vitam continent, amare & magnifacere debemus. Constat enim, ea nihil esse aliud, quàm insignes quasdam & eximias sapientissimorum hominum sententias, quæ quoniam diuinitus immissæ in eorum animos videbantur, ad Deum referebantur auctorem. Quoties igitur audimus, Apollinem respondisse Crœso, beatum eum fore, si se cognosceret: quoties præceptum eadem de re in templo Delphico inscriptum fuisse legimus: toties illud cogitare debemus, magnum quoddam bonum esse cognitionem sui: cùm inter omnes omnium ætatum sapientes viros conuenerit, in eo positum esse fundamentum felicitatis: neq; vlla re vnumquemq; nostrûm in plura aut grauiora mala, quàm sui ipsius ignoratione, prolabi. Quod cùm ita se habeat, omnibus viribus elaborandum est nobis, vt cognitionem nostri, quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam vitam situm est, consequamur. Sed in hac re illud primùm videndum est, quid sit nosse se: ne, eo secus quàm oportet accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorsus non potest, vt rectè id faciamus, quod iubemur, nisi prius, quid iubeatur,

intel-

intelligamus. Hoc autem non alius melius nos, quàm Plato docuerit: apud quem Socrates in Alcibiade primò multa disputat, quibus hominem animum esse, non corpus ostendat. Semper enim id, quod aliqua re vtitur, ab eo, quo vtitur, aliud esse. Vti autem homines & partibus corporis sui, vt manibus pedibusque, & toto corpore: ex quo effici, vt, quantum inter artificem & instrumentum interest, tantum inter hominem & corpus intersit: quam sententiam & Aristoteles libro decimo Ethicorum comprobauit, & apud Ciceronem libro sexto de Repub. his verbis Africanus expressit: Mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Quod si homo non corpus est, sed animus: qui iubet, vt nosipsos noscamus, illud videlicet iubet, vt noscamus animum nostrum. Atque hoc à Platone acceptum ita extulit idem Cicero libro primo Tusculanarum disputationum. Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: & nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis: quo monet, vt se quisque noscat. Non enim, credo, id præcipit, vt membra nostra, aut staturam, figurámue noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego, tibi hæc dicens, corpori tuo dico. Cùm igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit, Nosce animum tuum: nam corpus quidem quasi vas est aliquod animi aut receptaculum. Duo sunt, quæ hactenus probare studuimus: eximium quoddam bonum esse cognitionem sui, & nosse se nihil esse aliud, quàm nosse animum suum. Nunc ante-

quam progrediamur vlterius, illud admonendi estis, vnam eandemq; rem non vno eodemq; modo a diuersis artificibus considerari. Angulum rectum, aiebat Aristoteles primo horum librorum, alia ratione considerat Geometres, alia faber. Sic & hominem aliter medicus, aliter pictor; & animum hominis aliter Physicus considerat, aliter politicus. Physici, quæ sit animorum natura, quærunt: simplex, an composita atq; concreta: corporea, an expers corporis, mortalis & caduca; an immortalis & æterna: sit ne totus animus in qualibet parte corporis, an vnaquæq; illius facultas suam in corpore sedem quasiq; domicilium habeat à ceteris secretum ac separatum. Nos quæcunq; de iis & talibus ab eis, duntaxat religioni nostræ consentanea, traduntur, tanquam vera & indubitata ponentes, animum ea tantùm ratione consideramus, qua vel deprauari & corrumpi vitiis, vel virtutibus perfici & ad Dei similitudinem, quantum natura patitur, perduci potest. Quare cùm hodiè nobis illud propositum sit, vt ex Aristotelis in iis libris qui ad moralem Philosophiam pertinent, sententia, de animi humani partibus, deq; vniuscuiusque illarum perfectione verba faciamus, (hoc enim potissimùm modo præparandos esse vos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum quæ in huius sexti libri explicatione tradentur) certos quasi cancellos circumdabimus orationi nostræ, eamq; suis regionibus ac terminis circumscribemus: vt ab iis quæ Physicorum sunt abstinentes, ea tantùm quæ

ad

ad munus noſtrum propriè pertinent, explicemus. Hoc loco prope ſuperuacaneum eſſe iudico, petere à vobis, vt me attentè audiatis. Certè enim ea vobis cauſſa huc veniendi fuit. Et vt ridiculus fuerit balneator, ſi, quos lauandi cauſſa in balneas ingreſſos videt, ab eis multis precibus petat, vt lauent: ita ego mihi videor ridiculus fore, quod facturi huc conueniſtis, id ſi vt faciatis vos rogem. Oratorum iſte mos eſt, qui, etiam cùm exploratum habent, ſe attentiſſimè auditum iri: tamen attentionem petunt: non quod opus eſſe eo putent, ſed quoniam, ſi aliter fecerint, aduerſus artis ſuæ præcepta feciſſe ſe putant. Meum eſt conari, vt auditu digna adferam; veſtrum, ne ea præteruolare patiamini, ſed ſingula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos veſtros. Mihi, vt ne ad id, quod mearum partium eſt, præſtandum imparatus venirem, prouiſum eſt: vos quoq; ad me qua ſoletis benignitate & attentione audiendum ſatis veſtrapte ſponte paratos eſſe confido. Animi noſtri ſiue partium, ſiue facultatum bipartita diuiſio eſt. Partim enim ipſarum ratione præditæ ſunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem præditas eas vocamus, quæ ex omni animantium genere in ſolis hominibus; rationis autem expertes, quæ etiam in beſtiis atq; ex aliqua parte in ſtirpibus reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri & ab infimis quaſi per gradus ad ſumma contendere decreuimus) duplicem ipſæ quoq; habent varietatē. Aliæ enim ſunt, quæ vitam continent; aliæ,

quæ animal constituunt. Quæ vitam continent, tres sunt: quas illa & in rebus inueniendis acutissima, & in eisdem appellandis disertissima Græcorum natio vocat τὸ θρεπτικὸν, τὸ αὐξητικὸν, τὸ γεννητικόν. Nos quia vetera quidem Romana vocabula, quibus hæc exprimamus, non habemus: iis autem, quæ postea cusa sunt, vti propter quandam, vt verum fatear, stultam & ineptam religionem non audemus, vnum in plura spargere ac diducere cogimur, dicimusq́; vim nutriendi, vim augendi, & vim procreandi. Hæ omnes non in animalibus modò sunt, verùm etiam in stirpibus. Quæ autem constituunt animal, duorum ipsæ quoq; generum sunt. Partim enim cognitione quadam & apprehensione, partim appetitione & declinatione cernuntur. Illas γνωστικὰς Græci, has ὀρεκτικὰς vocant. γνωστικαὶ in animalibus sunt duæ, sensus & phantasia: vtendum enim est hoc, quando Latino caremus. Sensibus apprehenduntur singula tantum, non etiam vniuersa, nisi quatenus sunt in singulis. Non enim lapidem aut lignum propriè ac per se videmus, sed hunc lapidem & hoc lignum: aut potius neq; hunc lapidem neq; hoc lignum, sed huius lapidis aut ligni colorem. Sensus enim non percipit essentiam, vt Ciceronem locutum esse aiunt, siue, vt posteriores locuti sunt, substantiam: sed ea tantùm, quæ ei adiuncta sunt: neq; rosam aut videmus, aut olfacimus, sed rosæ odorem olfacimus, colorem videmus. Sensus autem sunt, vt notum est, numero quinq;: quorum tactus in omnibus est animalibus,

cete-

ceterum alij in aliis deſiderantur. Phantaſia rerum ſenſu perceptarum formas quaſdam, &, vt Græci loquuntur, typos recondit ac continet: ac præterea iudicat de quibuſdam, de quibus ſenſus exteriores iudicare non poſſunt: vt hoc fluuiũ eſſe dulce: & hunc, qui accedit, eſſe Socratem. Senſus in eo, ad quod propriè percipiendum aptus eſt, nunquam fallitur: dum & interuallum moderatum ſit, & inſtrumentum, & id, quod interiicitur, probè affectum. At phantaſia ſæpe fallitur: vt cùm in picturis eminere videntur quæ plana ſunt: vt cùm remus in aqua inflexus videtur: vt cùm cani Æſopeo imago carnis in aqua caro videbatur. Hanc ineſſe in beſtiis vel ex eo cognoſcimus, quod earum pleræq; & meminerunt & ſomniant: vt equi, vt canes: quorum neutrum ſine ea de qua loquimur facultate facere poſſent. Ex eis naſcuntur illæ, quas in perſequendo fugiendoq; cerni, & Græcè ὀρεκτικὰς vocari diximus. Nam cùm omnem ſenſum voluptas aut moleſtia comitetur: quarum altera naturæ conſentanea & amica eſt, altera aduerſa & inimica: fit, vt nullum animal ſit, in quo non inſit naturalis & appetitio eorum quæ iucunda, & fuga eorum quæ moleſtia eſſe videantur. ὀρεκτικὰς δυνάμεις Ariſtotelis interpretes Hammonius, Euſtratius, & alij vulgo, duas tantùm faciunt, ἐπιθυμίαν, καὶ θυμόν. Sed intelligendum eſt, in omnibus animalibus exſiſtere & ex bono præſenti & lætitiam, & ex eo quod nondum adepta ſunt cupiditatem, & ægritudinem ex præſenti malo,

& metum ac declinationem si mali quid imminere videatur. Hæc Stoici, vt me tertio ab hinc anno ex hoc ipso loco dicere memini, propria hominis, non ei cum ceteris animalibus communia esse voluerunt. Neque enim metuere bestias, sed quasi metuere: nec cupere, sed quasi cupere: eodemq; modo neque vera ipsas lætitia, neque vera molestia affici: sed vtriusque imaginem modò quandam ac similitudinem habere. Quam opinionem vt stultam & deliram exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius, & alij. Sed Stoici si dogmatum suorum constantiam ac conuenientiam retinere ac conseruare vellent, ita dicere necesse habebant. Hæc enim omnia ita definiebant, vt ex opinione nasci dicerent: ex opinione boni præsentis, lætitiam; ex opinione mali præsentis, molestiam: ex opinione boni imminentis, cupiditatem; ex opinione mali imminentis, metum. Cùm igitur opinio in solis sit hominibus sequebatur, vt ea quoq; hominum propria essent. Sed verius est hæc omnia conuenire etiam in bestias: neque ex opinione tantùm exsistere, sed etiam ex sensu aut phantasia boni malíue aut præsentis aut imminentis. Omnes igitur illæ facultates, de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita sunt rationis expertes, nullam vt prorsus cum ratione habeant aut communicationem aut societatem. In homine eæ quæ Græcorum lingua ὀρεκτικαὶ *nominantur, etsi ratione prædita non sunt, rationem tamen audire, & eius obtemperare imperio possunt. Quorum vtrumq; nobis*

paulò

paulò enucleatius explicandum videtur. In eis igitur non inesse rationem, ex eo quiuis facilè intelligas, quod ratio ipsa secum pugnare non potest: at sæpenumerò lætitiam, molestiam, cupiditatem, metũ rationi aduersari videmus. Rursus, esse iis omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio est, quòd suscepti præter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur aut mitigantur. Itaq; rectè ex Aristotelis sententia dicitur, τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διττὸν εἶναι. τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἁπλῶς ἄλογον εἶναι καὶ κατ' οὐδένα τρόπον λόγου κοινωνεῖν τὸ δὲ, ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μεθέξει δὲ τινι λογικόν. Hæc Latinè ita expeditè, & , vt ita dixerim, rotundè explicari non possunt. Sed nihil difficile amanti.

Libenter hoc & omne militabitur
bellum in vestræ spem gratiæ. Conabor si qua ratione possim hæc ita Latinè eloqui, vt intelligantur. Earum animi nostri facultatum, quæ ratione carere dicuntur, duplex ratio est. Quædam ita sunt rationis expertes, vt nulla prorsus eis intercedat cum ratione communio: Tales autem sunt quinque, vis alendi, vis augendi, vis generandi, sensus, & phantasia. Nam hæ omnes & communes nobis sunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi possunt. At eæ duæ, quarum in altera vis est concupiscendi bonum propositum, eiusq; adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens, & eo, cùm iam vrget, dolendi, suapte quidem natura ratio-

orationis expertes ſunt, ſed quodam modo tamen rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes eſſe cognoſcimus? Primùm, quòd his omnibus modis afficiuntur etiam beſtiæ. Nam & concupiſcunt, & lætantur, & metuunt, & dolent. Deinde quòd ſæpenumerò cum ratione pugnant: vt cùm incontinentē aliò ratio, aliò cupiditas trahit. Qualis eſt Ouidij Medea, quæ ſe ait videre quidem & probare meliora; deteriora autē ſequi. Nullo autē modo fieri poteſt, vt eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cùm aliò ratio, aliò cupiditas trahit, facilè intelligitur, aliam à ratione eſſe cupiditatem. Vnde igitur colligimus eas eſſe tamē in homine rationis quodam modo participes? quoniam eas rationis audire imperium, eiq́; parere interdum videmus. Agamemnoni apud Homerū iraſcitur Achilles: multa iratus dicit, quæ neq; eum, cui dicuntur, neq; eum, à quo dicuntur, decent. Hinc cognoſcas licet, iram à ratione aliam eſſe. Cùm iam eò proceſſiſſet, vt ſtricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Palladi? Atq; ibi Achilles diuinam illam & nunquam delendam ex animis hominum ſententiam profert:

χρὴ μὲν σφωΐτερόν γε θεὰ ἔπος ἐρύσσασθαι,
καὶ μάλα περ θυμῷ κεχολωμένον. ὣς γὰρ ἄμεινον.

Homini quantum libet irato, rationem tamen audiendam, eiusq́; obſequendum imperio dicit: id enim

ſatius

satius esse. Potest igitur iræ furentis impetus ratione cohiberi: vereque dictum est ab antiquo poëta, morbis hominum rationem mederi. Sic qui gaudent dolentue quibus non oportet, aut plus minusue quàm oportet: eodemq; modo qui aut cupidi sunt, aut timidi, aut contrariis vitiis laborant, rationis imperium accipere & conformare se ad illius præcepta possunt. Atq; hoc est, quod Aristoteles primo horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere; sed tamen quodammodo participem esse rationis. In ea igitur sunt omnes eæ virtutes, de quibus in superioribus libris disputatum est: quæ vsitato iam & recepto vocabulo morales nominantur. Sequitur nunc vt eam animi partem consideremus, quæ suapte natura ratione prædita & hominum propria est: cuius etiã ipsius vires ac potestates antiqui duorum generum esse dixerunt: Appetitionis duas, voluntatem & προαίρεσιν, quam vulgo electionem vocant: quarum voluntas semper tendit ad bonum; προαίρεσις variat, & modò bona malis, interdum etiam mala bonis anteponit. Sed hac de re & diximus multa, cùm librum tertium explicaremus, & in librum septimum, vbi de continentia incontinentiaq; disputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitionis, δόξαν. id est, opinionem: διάνοιαν, quam mentis agitationem, Cicerone, nisi fallor, auctore vocare institui: & νοῦν, quem aut mentem, aut intelligentiam vocemus licet. Mentis cum sensu ac præcipuè cum sensu oculorum magna quædam similitudo est:

vnde

vnde & ſæpe Ariſtoteles oculum mentis vocat: & dictum eſt id eſſe mentem in animo, quod oculum in corpore: &, vt ſuo loco oſtendimus, ſenſum ac mentem interdum confundit. Vt enim ſenſus, ita mens quoque extremorum eſt: ſed ſenſus eorum quæ ſunt inferiora demonſtratione, mens eorum quæ ſupra omnem demonſtrationem. Mente apprehenditur Deus: apprehenduntur mentes illæ ab omni contagione materiæ ſeparatæ: apprehenduntur mundi & eorum quæ illius ambitu continentur primordia, ceteraq́; eiuſmodi, quæ multis magniſq́; obſcuritatibus inuoluta & in intimis rerum omnium parentis naturæ receſſibus abdita & retruſa, iis demùm perfectè patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo, cœleſtem quandam in terris vitã agunt. Ad illud mentis lumen cùm ſe applicuit & admouit διάνοια, *in qua ineſt vis ratiocinandi & ex aliis alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione exſiſtit, & exoritur illa omnium virtutum ſuprema, quã magnificentiſſimo vocabulo* σοφίαν *Græci, Latini Sapientiam nominârunt. Ea perfecta cadere in hominem non poteſt: recteq́; iudicauit ſiue Thales Mileſius, ſiue quis alius (non enim inter omnes conuenit) ſolum Deum eſſe ſapientẽ. Sed tamen priſcis temporibus qui de Deo rebusq́; diuinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum cauſſis diſſerebant, earumq́; rerum cognitione ceteris excellere videbantur, eos ſapientes vocabant. Sapientiam autem eſſe dicebant cognitionem diuinarum humanarumq́;*

narumq́;

narum rerum, & caussarum quibus eæ continentur. Primus Pythagoras arrogantiam verbi fugiens, non sophon se, id est, sapientem, sed Philosophum, id est, sapientiæ amantem esse professus est: ab eoq; deinceps qui se iisdem quibus ille studiis dediderunt, Philosophorum appellationem retinuerunt. At mente in rebus tam sublimibus tamq; arduis vti, paucissimis hominibus datũ est. Pleraq; pars in fœdissimo eodemq; tenacissimo corporearum cupiditatum cœno hærentes, & quasi clauis quibusdam, vt Plato loquitur, terræ affixi, ad diuina & cœlestia ne adspirare quidem possumus. Quod cùm ita sit, in omnibus tamen hominibus lucent quasi scintillæ quædã illius luminis; quibus fit, vt principia disciplinarum, & cõmunes illas sententias, quas ἀξιώματα aut κοινὰς ἐννοίας vocant, ita videamus, quasi ea quæ cernũtur oculis, eisq; sine caussa firmiùs etiam ac certiùs, quàm iis quorum caussam tenemus, assentiamur. Ad quas cùm se admouit ἡ διάνοια, & ex illis alia quædam necessariò collegit, efficitur ἐπιστήμη, id est scientia, quam esse aiunt cognitionem rei per primam, propriam & necessariam caussam. Quid mens propriè, quidq; διάνοια sit, diximus, simulq; paucis tũ sapientiæ tum scientiæ originem ostendimus. Quarum vtraq; ad eam vim mentis pertinet, quã Græci ducto à contemplatione vocabulo νοῦν θεωρητικὸν vocant. Est enim & altera quæ ab eis dicitur ὁ πρακτικὸς νοῦς, aut latiori nomine & aptiori ad omnia cõplectenda, ὁ νοῦς ὁ ἐν ἑκάτῳ, quasi tu dicas mentẽ, quæ non simplicẽ, vt illa,

veri-

veritatem sibi propositam habeat, in eaq́; acquiescat, sed referatur praeterea aliò, vt ad actionem, aut ad operis alicuius molitionem & effectionem. Hac aut videmus duce natura, aut certè facilè percipimus communes quasdam sententias de rebus bonis & malis, expetendis & fugiendis: cuiusmodi sunt, tuendam esse hominum inter ipsos societatem: colendam esse iustitiam: ab iniuria abstinendum: vim vi repellere ius fasq́; esse: itemq́; alias quae quasi principia sunt ac semina artium ad vitam necessariarũ. Ad haec principia cùm accessit primum διάνοια, *quae, vt dixi, alia cum aliis comparans, alia ex aliis nectens progreditur ac prouehitur paulatim longiùs: deinde diuturnus vsus & experientia cum accurata & diligenti animaduersione ac notatione eorum quae eueniunt in vita, exsistit illa magistra vitae, omnium bonorum consiliorum praeceptrix, omnium honestarum actionum moderatrix, omniũ moralium virtutum dux gubernatrixq́; prudentia; eademq́; illa vi excogitatae, auctae, & ad summum perductae sunt artes illae, quibus aut nullo modo, aut certè non satis commodè carere poteramus. Reliqua est opinio, varium & multiforme monstrum: quoq; non Proteus aut Vertumnus plures induerit species. Quamquam enim in rebus incertis & fortuitis proprium illius munus est: non tamen eis se finibus continet: sed indomita quadam & effrenata licentia per omne genus rerum temerè ruens, omnia permiscet atq; perturbat. Interdum etiam sese pro sapientia, pro scientia,*

tia, pro prudentia venditans, homines nimium fidentes ſibi in grauiſſimos ac pernicioſiſſimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta, & inſtabilis eſt, nullius virtutis origo tribuitur: niſi quod bona opinio de iis quæ ſciri poſſunt præparatio quædam eſt ad ſcientiam: bona opinio de rebus agendis, vtiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immò verò, vt in diſciplinis quædam ponuntur, quibus ſine vlla dubitatione credendum eſt: ita ait Ariſtoteles opinionibus ac ſententiis ſenũ, & eorũ quos longa & multiplex rerum experientia cautos ac prouidos effecit, in conſilio capiendo et in inſtituenda vita maximam fidem habẽdam eſſe: eas enim eandem vim ad prudentiam, quam illa principia ad ſcientiam, obtinere. Dixi breuiter, vt propoſueram, de omnibus humani animi facultatibus: & quamquam hanc totam diſputationem quotidianis verbis & inornato dicendi genere contexui; tamen confido eam vobis non minus gratam fuiſſe, quam ſi omnes vndique floſculos colligens, omnes dicendi lepores ac feſtiuitates aucupans, concinno quodã ac modulato verborũ ſono aures veſtras demulcere ſtuduiſſem. Poteſtis autem facilè perſpicere ex iis quæ dicta ſunt, quibus de rebus in hoc ſexto libro explicando diſputaturi ſimus. Nam cùm in ſuperioribus libris, earũ virtutum, quæ ſunt in illa parte animi, quam per ſe ratione carere, ſed rationi tamen parere poſſe diximus, natura pertractata ſit: in hoc de virtutibus illius ſuperioris ac diuinioris partis, hoc eſt de intelligentia,

ſapientia, ſcientia, arte, prudentia, ſed potiſſimùm de prudentia diſſeremus. Quid igitur? finémne ſtatim faciam, (id enim à me iam exſpectari video) an priuſquam deſino, ad hæc toto pectore amplectenda paucis vos cohortabor? Ego verò ita faciam, neque committam, vt aut ad ineundam, aut ad perſequendam pulcherrimam & fructuoſiſſimam ſtudiorum viam, vllo aut loco, aut tempore, mea vobis cohortatio defuiſſe videatur. Dubitatis igitur, adoleſcentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiſcendam omnis vobis diligentia ſuſcipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis voluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eiicienda ſit? Vbi, quæſo, iſtam egregiam indolem, quam in pleriſque veſtrûm videmus, vbi iſtud ingeniũ ad omnia ſumma natum, vbi iſtam partem ætatis ad concipienda doctrinæ virtutiſque ſemina omnium aptiſſimam, aut honeſtius, aut ſuauius, aut fructuoſius collocare poteritis? Quid enim eſt, quo quiſquam oblectari, quo ad diſcendum inuitari atq; allici poſſit, cuius non in hiſce quotidianis diſputationibus noſtris copiam reperire aliquam liceat? Eſt quem arduarum rerum & remotarum à cognitione vulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principiis humanarũ actionum euoluendis, in patefacienda ſapientiæ ſcientiæq; natura, neceſſariò tractanda erunt. Eſt quem non tam ardua & ſublimia, quàm in quotidiano vſu poſita, & ad inſtituendam vitam accommodata, delectent?

Vti-

Vtilissimis ad vitam præceptis aures eorum qui me audient quotidie personabunt. Est cui antiquitatis cognitio & veteris historiæ commemoratio iucunda sit? At nos quidem scitis vix vllum præceptum tradere solitos esse, quin ei illustrando repetitam ex Græca Romanáque historia, exemplorum lucem adhibeamus. Poëtarum alius amœnitate ducitur? Nos verò ex optimis vtriusque linguæ poëtis pulcherrima quæque libantes, perpetuò disputationes nostras eius quasi salis adspersione cõdimus. Græcam linguam amat aliquis? Aristotelem hic quotidie Græcè loquentem audiet: qui ea lingua dictus est aureum orationis flumen fundere. Latinam anteponit alius? Dabimus nos quidem operam, vt ex optimis Græcis, non pessima Latina faciamus: neu quis à nobis audiendis, tanquam in latinè loquendo non satis diligentibus, absterreatur. Omninoque quicunq; tantam huc animorum alacritatem tantámque discendi cupiditatem adferent, quantam ego rerum optimarum varietatem, & quantum perspicuè docendi studiũ adferam, faxo, nunquam eis veniat in mentem, quod docenti mihi assiduam operam dederint, pœnitere.

D I X I.

Pro Alfonso II. Duce Ferrariæ, &c. ad Pium IV. Pontif. Max.

ORATIO XI.

NON EST HABITA.

Siquis est qui scire cupiat, Beatissime Pater, quanto gaudio perfusus sit Alfonsus II. Ferrariæ Dux, posteaquam te in summum istum & cœlo proximum dignitatis, atque amplitudinis gradum communi patrum omniũ voluntate ac iudicio sublatum esse cognouit: is, si orationem meam cogitatione sua subsequi, quasq; ille gaudendi caussas habuit, earum vnaquæque quantum ponderis ac momenti habeat, diligenter expendere voluerit, simul & id quod cupit intelliget, & mihi, si fortè illius gaudij magnitudinem verbis exæquare non potuero, ignoscendum potiùs, quàm succensendum putabit. Nam cùm ea dicendo tractãda sunt, quæ nullo verborum genere satis exprimi possunt, acris & intelligentis æstimatoris est, non dicentis imbecillitatem accusare, sed eo ipso potiùs argumento vti, vt id quod agitur singulare quiddam & eximium esse iudicet, quod ad id exprimendum nulla potuerit satis vehemens atq; illustris oratio reperiri. Alfonsus autem secundus vt insignem quandam lætitiam perciperet ex

*eo, quod sapientiæ tuæ summa totius Ecclesiæ guber-
natio delata esset, cum iisdem illis caussis adductus
est, quæ ceteros quoq; principes Christianos admira-
bili ob eam rem voluptate cumulârunt, tum aliis e-
tiam quibusdam ad se propriè pertinentibus, quæ in
communi omnium gaudio gaudium ipsius maius, &
insignius reddunt. Ac primùm quidem gratissimum
ei, atque optatissimum accidit, illi potissimùm sum-
mam rerum concreditam esse, qui per omne antea-
ctæ vitæ spatium talem se præstitisset, vt tanquã per-
fectum & absolutum antiquæ illius innocentiæ, &
integritatis exemplum omnium prædicatione com-
mendaretur. Quis enim per illum, cuius locum in
terris obtines, rerum omnium præpotentem Deum,
multos iam annos ad istam sanctissimam sedem pro-
uectus est, te vno iis omnibus virtutibus, quas bonũ,
& omni ex parte absolutum principem habere decet,
ornatior? Qui cùm intelligeres, animum huma-
num duabus præcipuè rebus perfici, & ad illud, ex
quo ductus est, diuinitatis exemplar proximè acce-
dere, cognitione primùm, & intelligentia earum re-
rum quæ dignæ sunt in quibus studiũ collocetur: de-
inde procurandis hominum commodis, iisq; actioni-
bus suscipiẽdis, ex quibus quàm maximus fructus ad
quàm plurimos perueniret: iam inde à principio ita
vitam instituisti tuam, vt perpertuò ad eos quos dixi
fines omnia retulisse, neq; vnquam vllum temporis
punctum mentis aciem ab eis deflexisse videaris. Ita-
que totum illud adolescentiæ tempus, cui & commu-*

ni hominum consuetudine, & quadam prope ipsius naturæ tacita lege maior quædam licentia tribui ac permitti solet, à te, non in remissionibus animi, neque in eis voluptatibus, quibus ætas illa plerunq; etiam sine reprehensione capitur, positum, sed in assidua præstantium doctrina virorum consuetudine, diligentissimaq; cùm omnium honestarum artium, tùm earum præcipuè, quæ populorum rectoribus necessariæ sunt, peruestigatione consumptum est. Neq; verò te ab eo, quod tibi proposueras, curriculo, aut deterrere postea laboris asperitas, aut auocare voluptatum blandimenta potuerunt. Qui semel ad solidam & immortalem gloriam recto itinere contendere penitus imbibisses, omnia tibi, dum eò quò institueras, peruenires, contemnenda, & pro nihilo putanda esse duxisti. Nimirum illam tu virtutis pulchritudinem, quam Plato, si cerneretur, mirabiles sui amores excitaturam esse dicebat, non corporeis, sub quos illa non cadit, sed iis, qui, si nulla cupiditatum nubes opposita est, multò perspicatiùs & acutiùs cernunt, animi oculis videras: eiusque desiderio incensus, nisi adepta ea, vitam ipsam tibi acerbam, atq; insuauem fore statuebas. Igitur cùm Patauij primum, deinde Bononiæ, defixus in præstantissimarum artium studio, primam ætatis partem exegisses, iisque adolescens egregiè nauatæ in studiis operæ insignibus atque ornamentis affectus esses, quæ amplissima in eis ciuitatibus tribui solent: iudicâsti tibi iam esse ex domestico illo, & vmbratili vitæ genere, quod ad illud

vsque tempus, flagrantissimam illam cognitionis & doctrinæ sitim explere cupiens, necessariò colueras, in solem, quod dicitur, & in puluerem prodeundum: tempus esse, vt præclara illa semina, quæ diligenter subacto ac præparato animo colueras, omni ratione foueras, alueras, auxeras, efferrent tandem ipsa se, & fructus exspectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla consequeretur actio, mancam quodammodo & inchoatam esse: qui se ita studiis abdidissent, vt nihil ex eis ad vtilitatem publicam protulissent, eos nunquam magnopere commendatos, sæpe etiam reprehensos ac vituperatos fuisse. Quapropter in patriam reuersus, vt, quæ te prima vrbs nascentem gremio, & sinu suo exceperat, eadem quoque primos perciperet industriæ tuæ fructus, non tantùm magnas controuersias, inter principes ciuitatis ortas, cùm illi te communi consensu iudicem sumpsissent, sapientissimè diremisti, verùm etiã sedatis grauibus illis inter Franciscum Sfortiã Mediolani Ducem, & Ioannem Iacobum Medicẽ fratrem tuum discordiis, pacem, pacem inquam, qua nihil optabilius est, nihil salutarius, ciuibus tuis insperantibus reddidisti. O felix, & auspicatum principium. O præclarè positũ rudimentum. Quid non bonorum ab eo sperare poterant ciues, qui primum virtutis suæ specimẽ pace, & priuatim, & publicè cõponenda dedisset? Sed videlicet illa tanta virtus maiorẽ aliquem campum in quo excurreret, maius theatrum in quo

spectaretur, requirebat. Roma te, Roma vrbium princeps iam tunc ad se vocabat, & sub cuius olim imperio beata futura erat, eius præsentis virtutẽ tanto antè gustare, ac cognoscere cupiebat. Romam igitur venisti, vbi virtutis tuæ tam multa, tamq; luculenta testimonia, & pace, & bello dedisti, vt Paulus III. P. M. quem & omnes confitentur, & res ipsa loquitur, cùm in ceteris rebus rara quadam & exquisita prudentia, tùm miro in pernoscendis hominum ingeniis acumine, & acerrimo in ponderandis cuiusq; meritis iudicio præditum fuisse, cùm in plurimis maximi momenti negotiis prudentiam, fidem, magnitudinem animi tuam expertus esset, primùm quidem te Epidaurio Archiepiscopatu cohonestauerit: deinde verò absentẽ Reipublicæ caussa in augustissimum & sanctissimum Cardinalium Collegium adsciuerit. Hic ego, si, quod poëtæ solent, idem nobis quoq; facere liceret, Nestoreũ mihi aliquod, aut Vlixeum eloquentiæ flumen optarẽ: vt quemadmodũ vnâ cum honoris amplificatione, tua semper virtus accreuit, ita mea quoq; in explicatione laudum tuarum, quasi per gradus attolleretur, & seipsa grandior, ac sublimior fieret oratio. Vix enim fas videtur de raris inusitatisq; rebus dicentẽ, vsitato, & quotidiano genere sermonis vti. Sed in hac cõscientia tenuitatis meæ vna me cogitatio subleuat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerũ à te diuinitus gestarum nõ testes modò ac spectatores, sed existimatores etiam & exornatores fuerunt. Nam quo die tot amplissimi

& illu-

& illustrissimi Cardinales, non inconsulto aliquo & subito animorum impetu, sed post accuratã in Conclaui aliquot mensium deliberationem, ad deferendam tibi summam in Ecclesia potestatem consenserunt, eodem die apertissimum iudicium de perspecta sibi & explorata tua omnis generis præstanti & eximia virtute fecerunt. Quare non est mirandum, si, te tali Pontifice creato, Alfonsus II. Ferrariæ Dux, qui studium quoddam incredibile erga hanc sacrosanctam Sedem à maioribus suis quasi hæreditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus est, quantum neq; mea, neq; cuiusquam oratione exprimi potest. Nam ad eas lætitiæ caussas, quæ communes ipsi sunt cum ceteris omnibus Christianis Principibus, non parui quoq; ponderis aliæ accedunt. Primùm quod, Ecclesiæ cliens cùm sit, omnes opes ac facultates suas huius sacrosanctæ Sedis auctoritate nixas & fundatas esse non ignorat: vt etiam hoc nomine impendio magis omnibus, quæ ad eius dignitatem pertinent, affici debere videatur. Deinde, qui & patrem habuerit amplitudinis tuæ studiosissimum, & ipse non paterni magis imperij quàm illius in te obseruantiæ hæreditatem creuerit, sciatq; præterea è suis omnibus neminem esse cuiuscunq; ordinis, qui non eodem planè animo sit semperq; fuerit, quiq; honori tuo ex animo, atq; ex illa summa voluntate non fauerit, cui dubiũ est, quin is, facta ad gloriam tuam ea, quæ maxima fieri potuit, accessione, incredibilem quandam ex eo hauserit voluptatem? Postremò, qui sese haud

ita pridem cum illustrissimo Principe Cosmo Florentinorum & Senensium Duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate deuinxerit, cur non immortaliter gaudeat, qua ex gente ipse vxorem acceperit, ex eadem qui vniuersam Ecclesiam cum summo imperio regeret exstitisse? Ille verò statim accepto nuncio sese in viam dedisset, neque vllam moram interponendam putâsset, quin præsens tibi gratularetur, pedibusque tuis suppliciter aduolutus in tua potestate esse se ac semper fore ostenderet, nisi prius perculsis & afflictis nec opinata patris sui, optimi ac præstantissimi principis morte, suorum animis aliquid consolationis adhibendum esse duxisset. Quam quidem excusationem partim ineuitabili necessitate, partim naturali pietate subnixam, à te, Beatissime Pater, æquo animo acceptum iri confidit: quodque multò antea, si licuisset, facturus erat, ad pedes tuos prostratus, te patrem ac dominum agnoscit, tibi se suaque omnia in fidem & clientelam tradit: & vt vna cum sententia, verborum quoque formulam apud maiores hac in re vsitatam retineamus, DEBITAM TIBI OBEDIENTIAM PRÆSTAT: *seque semper non ad fortunas modò suas, verùm ad sanguinem quoque & vitam pro huius sanctissimæ Sedis dignitate profundendam paratissimum fore, omni asseueratione confirmat.*

DIXI.

Pro

Pro Alfonſo II. Duce Ferrariæ, &c. ad PIVM V. Pont. Max.

ORATIO XII.

HABITA ROMÆ V. KALEN. Quinctil. Anno cIↃ. IↃ. LXVI.

IN COMMVNI *omnium Christianorum Principum gaudio, quo eos optatiſsima ſummi honoris ad te concordibus horum ampliſsimorum Patrum ſuffragiis delati fama cumulauit,* PIE *V. Pontifex Maxime, ſi præcipuam quandam ac prope ſingularem Alfonſi ſecundi Ferrariæ Ducis lætitiam exſtitiſſe dixero, vereor ne quis id magis ex veteri, & quotidiana omnium conſuetudine, quàm quod ipſi præter ceteros gratum id ac iucundum acciderit, à me dictum arbitretur. Ita enim iam vſitatum eſt, vt omnibus Pontificibus, omnium Principum nomine eadem illa dicantur, vt & eos qui audiunt veriſimile ſit ea modò ſibi videri audire, quæ cuilibet alii eundem adepto honorem dicerentur: & ij qui dicunt non tàm ex ſuo ſenſu orationem depromere, quàm ex vetere aliquo libro ſolennem, & certis conceptam verbis gratulandi ſummis Pontificibus formulam recitare videantur. Neq; verò dubitari poteſt, quin æquiſſimum atq; honeſtiſſimum ſit, quemcunq; hic ampliſſimus ordo ad Eccleſiæ gubernacula admo-*

admouerit, quando totum illud negotium nō humanis consiliis, sed diuini spiritus instinctu atq; afflatu administrari certissimum est, eius ut ceteri quoque Principes libentissimis animis imperium accipiant, auctoritatem agnoscant, leges obseruent, se suaq; omnia eius potestati tradant ac permittant: eum deniq; qui Deo maximè placuit, sibi quoq; gratissimum acceptissimumq; esse profiteantur. Sed tamen & longè alia illa est animorum alacritas, cùm homines eum quicunq; sibi rector diuinitus datus est libenter accipiunt: alia cùm, quē semper ipse eo munere dignissimum iudicârant, quemq; semper toto pectore optauerant, eum diuino quoq; iudicio probatum vident: & quanquam omnium publicè interest, qualis sit Pontifex: non est tamen obscurum, esse quosdam populos quosdamq; principes, quorū id priuatim multis de caussis maximè intersit. Ex quibus ut vnum esse Alfonsum secundum Ferrariæ Ducem omnes homines intelligant: neq; vulgarem illam, aut mediocrem lætitiam fuisse, qua ipse accepto Pontificatus tui nuncio perfusus est, idq; eò dici, non quòd ita dici soleat, sed quòd verissimum sit: constitui, si per te liceat, Beatissime Pater, primùm quidem breuiter exponere, cur tibi potissimùm boni omnes communibus votis istum honorem mandari & optauerint, & optare debuerint, deinde verò quas priuatim caussas Alfonsus habuerit, propter quas eximiam quandam ex eo perceperit voluptatem. Sed quoniam prior orationis meæ pars explicari aliter non potest, quin de tuis lau-

laudibus nõnulla dicantur, idq́; cum aliqua tua molestia fieri necesse est: propterea quòd, vt quisq; laude dignissimus est, ita minimè libenter laudes suas audire consueuit, supplex à te etiam, atq; etiam peto hanc veniam, Pater optime ac sanctissime, vt quæ de virtutibus tuis toto orbe iampridem sparsa ac disseminata sunt, ea me strictim ac modicè attingere, ac delibare patiaris. Vos autem, patres amplissimi, oro atq; obtestor, vt si me sublimia humiliter, ampla tenuiter, illustria inornatè tractantem, & ex innumerabilibus, quæ ad dicendum suppetunt, plurima prætermittentem, pauca proponentem, veriùs quàm exponentem audietis: cogitetis cum animis vestris, neque posse quenquam in tam vbere materia omnia persequi, neq; ea quæ satis per se splendida & magnifica sunt, ornatu verborum indigere, & mihi eam inprimis cautionem adhibendam fuisse, ne sanctissimi eiusdemq́; modestissimi Principis patrisq; nostri aures, quanquam verissimis, & omnium sermone celebratissimis, inusitatis tamen, & longè multumq́; supra exempla vulgaria positis laudibus suis offenderentur. Atq; equidem, Beatissime Pater, vt mea tibi quantum in me situm est minimè molestia sit oratio, abducam, & auocabo eam à persona tua, & de te reticens rem tantam ipsam excutiendam considerandamq́; proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab ipso ineuntis ætatis principio illud arduum ac cum labore ad virtutem directum iter ingressus, hoc robore animi, atq; hac indole continentiæ esset, vt omnia

nia blandimenta voluptatum respuens, & aspernans, nihil in vita expetendum, aut magnifaciendum putaret, nisi quod esset cum laude & cum dignitate coniunctum, seq; iam tum à corpore quàm maximè abstrahens ad diuinarum rerum cognitionem cura omni studioque raperetur: quis non facilè auguraretur ex illa herbescentis adhuc, seque paulatim exserentis ingenij teneritate magnas aliquando virtutis ac sapientiæ fruges exstituras? Quod si idem, cùm se paulùm iam corroborâsset, vt planè liber ab omnibus impedimentis iter sibi destinatum expeditiùs conficeret, secederet, segregaretque se à commercio vulgi, & solitariam vitam amplexus, nomen daret in eam sodalitatem, quæ ex quo primùm instituta est, perpetuum quoddam inexhaustæ fœcunditatis seminarium hominum & doctrina, & virtute præstantium fuit, quis non in ea spe, quam iam antea concepisset, magis, ac magis confirmaretur? Iam verò, si multos annos in eodem ordine ita vixisset, vt non æqualibus modò suis, aut minoribus natu, sed ipsis senioribus exemplum innocentiæ, & integritatis esset, nullam vnquam vllius turpitudinis aut flagitij ne tenuissimam quidem suspicionem dedisset, neq; in castigandis aliorum delictis remissus esset, & tamen aliis omnibus faciliùs ignosceret, quàm sibi: pium ac iustum bellum indixisset cùm omnibus vitiis, tùm præcipuè prauis, & veræ ac Catholicæ religioni contrariis opinionibus, multos mortales, aut errore lapsos, aut ab aliis in fraudem inductos

ductos reuocâsset in viam; obstinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obesset, repressisset legum habenis, & omnes vires suas ad eos exterminandos contulisset, eiusq́ rei caussa nullam offensionem, nullam simultatem, nullum odium, nullam deniq; capitis dimicationem sibi vnquam defugiendam putâsset: nemo, vt opinor, inueniretur qui non tantum illud virtutis & constantiæ lumen in excelso aliquo & illustri loco collocandum arbitraretur. Ad hæc omnia si iudicium & auctoritas acris alicuius, ac seueri Pontificis accederet, qui nulla prorsus alia re quàm illa præstanti virtute commotus, eum virum, de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in sacrosanctum Cardinalium Collegium adsci sceret, isq; se in illo dignitatis gradu constitutus, eundem toto decennio præstaret, quẽ in aliis vitæ partibus præstitisset, quis non ei bonus Pontificatum maximum spe & votis omnibus destinaret? Quis non omnes Christiani nominis & animi prouincias gaudio triumphaturas, florentesq́, ac beatas futuras, tali sibi dato gubernatore confideret? Si hæc in extremis Galliæ, aut Hispaniæ, aut etiam remotioris alicuius prouinciæ finibus dicerem, pro certo tamen haberem cognitum iri ab omnibus, te Pie Quinte eum esse, quem mea iam dudum notaret ac designaret oratio. Nam quæ tandem vitæ tuæ pars non eiusmodi fuit, vt in ea cùm semper reperirent boni, quod imitarentur, nihil reperire possent improbi, quod calumniarentur? Maiori tu & tranquilliori animo paupertatem

tatem tulisti, quàm ceteri diuitias fuerunt. Nunquam tu honores secutus es: sed recto semper itinere gradientem, & de sola virtute sollicitum, de aliis rebus non laborantem, ipsi te vltro sunt honores consecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutauit; nisi quod vt tua virtus à pluribus cognosceretur effecit: eandem quam priuatus comitatem, atque affabilitatem, eundem cultum, eandem vitæ ac disciplinæ seueritatem retinuisti. Vna erat omnium vox, neminem esse, qui maiori libertate sententiam diceret, qui minùs ad gratiam loqueretur, qui quæ vera rectaque erant constantiùs, aut animosiùs tueretur. Itaque non in sermone tantùm, sed in vultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur, & tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus es, vt si cui fortè adhuc dubium fuerat, hominúmne iudicio, an diuino numine summi Pontifices crearentur, quod tamen nemini vnquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitiis sublata esse videatur. Non enim fumosæ maiorum imagines, non inuidiosa diuitiarum magnitudo, non eblanditæ principum commendationes viam tibi ad Pontificatum munierunt: eadem illa virtus, quæ te ab ipsis incunabulis susceptum perpetuò comitata erat, seriùs omninò & votis nostris, & meritis tuis; sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines Deo proximæ solio, suis ipsamet manibus collocauit. At hæc quidem omnia omnibus Christianis, & principibus & populis ingentem lætitiam attu-

attulerunt. Quas autem caussas habuerit Alfonsus II. cur ex eo præcipuum quoddam gaudium caperet, sequitur vt exponam. Non est dubium, quin totius Christianæ Reipub. intersit, quàm optimos Pontifices creari; sed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos qui reguntur ab ipso Pontifice, quàm ad illos qui procul positi, etiamsi in iis, quæ ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent, in ceteris tamen à regibus aliisue principibus gubernantur: itidemq́ inter principes, magis ad eos, qui sunt in fide ac clientela Ecclesiæ, quàm ad eos quibus nulla talis intercedit cum hac sancta, & Apostolica Sede coniunctio. Cùm igitur antiquissima, & nobilissima principum Estensium familia & antiquitus à Pontificibus Romanis Ferrariam acceperit, & ab eisdem ducali nomine, atq; auctoritate decorata fuerit, semperq́ ex eo in huius sanctæ Sedis patrocinio permanserit: constat, cuiusmodi Pontifices sint, quàm amantes religionis ac iustitiæ, eorum magis, quàm multorum aliorum principum, interesse. Deinde cùm ex aliis multis & præcipuè ex illustrissimo Cardinali Ferrariensi patruo suo Alfonsus II. de tua præstanti virtute cognôsset: neq; nescius esset quanto opere & is, & frater suus illustrissimus Cardinalis Estensis dignitati tuæ verè atq; ex animo fauerent, fieri nullo modo poterat, vt non & ipse idem euenire cuperet, quod & patruum quem semper meritissimò plurimi fecit, & fratrem quem æquè amat ac seipsum, tanto studio procurare intelligebat. Postremò, cùm ita natura comparatũ sit,

vt eos quisq; ornatissimos ac florentissimos esse cupiat, quorum caussa plurimùm laborauit, in plurimaq́; se ac maxima pericula exposuit, necesse est insigniter caram esse Alfonso Ferrariæ Duci huius sanctæ Sedis dignitatem, pro qua maiores ipsius tot labores susceperunt, tot discrimina adierunt, toties de vita fortunisq́; omnibus dimicârunt. Nihil augendi aut amplificandi caussa loquar, Pater Beatissime: sed id tantùm optima fide testabor, quod, si opus sit, certissimis ac locupletissimis auctoribus probare nullo negotio possum: si ea minutatim persequi velim quæ à principibus Estensibus pro Apostolicæ Sedis auctoritate, ac totius Italiæ salute fortiter facta sunt, non dies modò me, sed vox ipsa viresq́; deficient. Sed, vt omittam ea quæ nimis antiqua videri possunt, (si quidem mille iā anni, & eo amplius sunt, cùm hæc nobilissima familia floret, aliosq́; assiduè ex aliis Principes perpetua quadam serie propagat) illud certè prætermitti non potest, quod cùm Fridericus Ahenobardus à Gregorio nono damnatus atq; hostis iudicatus, ob idq́; implacabili aduersus Ecclesiā Romanam odio flagrans, per Italiam immanissimi latronis more baccharetur, vastaret agros, oppida diriperet, depopularetur, incenderet, non sexui, nō ordini, non ætati vlli parceret, cæde ac sanguine compleret omnia, administrumq́; ac satellitē crudelitatis suæ haberet Eccelinum, quem non tam inter sceleratos tyrannos, quàm inter tetras, & immanes belluas numerare meritò possumus, vtriusq; copias non tam numeroso, quàm valido exerci-

eu fudit, ac fugauit Azo nonus Marchio Estensis. Quinetiam cùm Salinguerra Taurellus, qui Ecceli-ni sororem in matrimonio habebat, eiq; in omni scele-re geminus erat, Ferrariam vi & armis occupatam & oppressam teneret, miserorumq; ciuium ceruicibus prædo crudelissimus incubaret, eiusdem Azonis vir-tute, & armis Ferraria ab illius tyrannide vindicata est. Cuius rei caussa primùm quidem vniuersus po-pulus Ferrariēsis Azonem ipsum dominum, ac prin-cipem suum consalutauit, deinde verò Pontifices, ha-bita ratione & sumptuum quos ipse in liberanda Fer-raria fecerat, & beneficij quod ab eo Apostolica Se-des acceperat, eandem illam vrbem ei posterisq; eius habendam ac regendam concesserunt. Neq; vnquā, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusârunt Princi-pes Estenses, dum pro Ecclesia propugnarent, se suaq; omnia prompto animo in discrimen opponere. Quæ omnia aliaq; eiusdem generis plurima non Fer-rariensium tantùm annalibus, quorum hac in parte fides alicui fortassis suspecta esse possit, sed optimi cu-iusq; illorum temporum aut etiam inferiorum scri-ptoris monumentis prodita, & testata sunt. His vir-tutibus domus Estensis ad tantam gloriam iampri-dem peruenit, vt summi Pontifices, vt Imperatores, vt Hungariæ, vt Galliæ Reges, aliiq; potentissimi Prin-cipes pulchram sibi ac decoram illius affinitatē iudi-cârint. Hæ caussæ sunt, Beatissime Pater, cur Alfonsus II. qui neq; pietate in Deum, neq; obseruantia erga Sedem Apostolicā, neq; vlla deniq; virtute cuiquam

ex maioribus suis cedere meditatur, te Pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium cepit. Neq; quidquam libentiùs fecisset quàm vt ad te primo quoq; tempore veniret, & sanctissimis pedibus tuis aduolutus quantopere tibi, & huic sanctæ Sedi deuotus addictusq; sit, modis omnibus declararet, ac patefaceret, nisi id temporum ratio prohibuisset. Sed cùm ita euenisset vt felicißimi Pontificatus tui principium in id tempus incidisset, quo ipse vxorem domum duxerat: iudicauit te pro tua singulari clementia non iniquo animo laturum, si priùs cœpta nuptiarum solemnia celebraret, ac cum vxore vnũ, aut alterum mensem commoraretur: deinde ad debitum officium tibi præstandum veniret. Nunc autem aliud interea multò grauius obiectum est impedimentum. Nam, cùm sceleratissimus ille religionis nostræ hostis Turcarum tyrannus numerosissimo exercitu Hungariæ immineat, generosissimus Princeps, qui admirabili studio ardeat incedendi assiduè per vestigia maiorum suorum, Maximiliano Imperatori vxoris suæ fratri, sponte se in belli, ac discriminis societatem obtulit, eiq; pollicitus est, simulatq; accersitus esset, se ad eum nulla interiecta mora cum quantis posset copiis esse venturum. O vis virtutis, quid non in pectoribus verè generosis efficis? Non dulcedine patriæ, quam abitu suo mœstam & pauentem relinquit, non nuper ductæ vxoris caritate, quæ sibi eo discedente à visceribus suis distrahi ac diuelli videtur, non hostis feritate, non periculi magnitudine retine-

tineri fortissimus Princeps potest. Valeant, inquit, valeant alia omnia, ubi Christianæ Reipub. defensio agitur, indignus sim maioribus meis, si quidquam ei anteponendum putem. Verebatur autem, si huc iter cepisset, ne interea accideret aliquid, ut statim regredi, atque in Hungariam proficisci necesse haberet: neque dubitabat fore ut hæc excusatio sua à te quoque, Beatissime Pater, non modò acciperetur, verùm etiam commendaretur. Sed quod ipse si licuisset præsens facturus erat, idem nunc per hunc illustrissimũ Principem ac Marchionem Franciscum Estensem patruum suum facit: quo deligere neminem poterat, in quo plus inesset vel fidei vel autoritatis. Per eum igitur, Beatissimè Pater, Alfonsus II. Ferrariæ Dux eam quam debet TIBI, ET SANCTÆ SEDI APOSTOLICÆ OBEDIENTIAM PRÆSTAT, SE SVAQVE OMNIA TIBI TRADIT AC CONSECRAT, SEMPERQVE SE IN TVA ATQVE HVIVS SANCTÆ SEDIS *potestate fore sanctissimè pollicetur. Tu eum vicissim, Beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubitatione facturum esse confidit, paterna beneuolentia complectere: & quemadmodum ipse semper omnes vires suas ad defendendam tuam, & Apostolicæ Sedis dignitatem studiosissimè conferet: ita tu eum totamque unà familiam Estensem, eximium nobilitatis Italicæ florem, non tuendam modò tibi, ac conseruandam, sed amplificandam etiam indies ac cohonestandam iudicato. DIXI.*

Pro Carolo IX. Rege Christianissimo ad Pium V. Pontif. Max.

ORATIO XIII.

HABITA ROMÆ ANNO CIƆ. IƆ. LXVI.

SI eorũ, quæ oratione tractantur, magnitudo & præstantia non aliunde, quàm ex eius, qui de eis disserit, ingenio & dicendi copia penderetur: magnopere mihi verendum esset, Beatissime Pater, ne hodierno die, in hoc augustissimo & ad dicendum amplissimo orbis terrarum loco, splendor ac dignitas maximarum pulcherrimarumq́ rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum est, ingenij mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, huius clarissimi viri Oratoris ad te regij iussu, quantum gaudium Rex Carolus nonus, te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum esse, vt veteri atq; vsitato eorum qui ante me idem munus obierunt, instituto, de singulari atq; eximia pietate, qua Reges nostri, multis ab hinc seculis præ cæteris omnibus perpetuò floruerunt, breuiter disseram: & non omnia quidem, quod infinitum esset, sed aliqua tamen eorum, quæ illi tum pro religione, tum pro huius sanctæ Sedis defensione piè

fortiterq; gesserunt, commemorem: ostendam deinde, quanto studio atq; ardore animi Rex noster iam nunc in hoc ineuntis adolescentiæ flore, per illorum vestigia gradiatur: quamq; sibi huius præcipuè laudis principatum appetat ac concupiscat: quibus expositis, illud quoq; facilè intelligetur, quantæ ipsi curæ esse debeat Ecclesiæ status: qui cùm, secundum Deum, ex Pontifice potissimùm pendeat: quantopere te tali viro his turbulentissimis temporibus diuinitus Pontifice creato, sibi præter cæteros gaudendum arbitretur. Quæ omnia si quis ita se tractare posse confidat, vt rerum magnitudini orationis pulchritudo respondeat: eum oportet aut ita exercitatum esse in dicendo, vt facultate sua fretus, nihil sibi difficile atq; arduum putet; aut ita inexercitatum, vt errore ductus, rerum pondera & momenta satis acutè atq; intelligenter perspicere ac diiudicare non possit. Neq; mihi nunc alia vlla res perculsum ac debilitatum hac cogitatione animum erigit ac confirmat, quàm quod apud te dicendũ est, Beatissime Pater, qui & ea sapientia es, vt, quanti quæq; res sit, ex natura ipsius, non ex iis, quæ de ea dicuntur, ponderes; & ea lenitate ac mansuetudine, vt eis, qui, potiùs quàm officium deserant, eius onere opprimi malunt, facilè ac libenter ignoscas. Mihi verò memoria vetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum nostrorum decora circumferenti, non vnde incipere, sed vbi desinere debeam, statuere difficile videtur. Tanta est enim rerum ab eis gestarum magnitudo, tanta

tanta copia, vt neq; poßit quisquam, ne si mentirì quidem velit, maiora confingere; neq;, vera consectans, omnia tam breui temporis spatio persequi: sed aut ab ipso multa, aut ipsum à tempore deseri necesse sit. Nam quæ tandem gens toto orbe terrarum nominari potest, quæ semel susceptam IESV CHRISTI *Saluatoris nostri religionem maiore constantia puram incorruptamq́; seruauerit? Quæ plures atrocioresúe illius hostes aut exstinxerit, aut bellica virtute domitos errorem suum deponere, seq́; ad Ecclesiæ societatem recipere coëgerit? quæ Apostolicæ Sedi laboranti tam sæpe subuenerit, eamq́; Tyrannorum iniquitate & iniuria oppressam non in pristinam modò dignitatem restituerit; sed tam multis ornamentis affecerit, tā firmis præsidiis muniuerit? Omnia, quæ ab aliis regibus, aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si vnum in locum collata cum iis quæ nostri gesserunt comparentur, & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille iam anni sunt, & aliquanto amplius, cùm Hlodoueus, qui postea Hludouicus vocatus est, primus Regum nostrorum, salutari aqua ablutus, nomen in Christi militiam dedit. Neq; diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacißimos hæreseos Arianæ defensores, eos commisso in Pictonibus prælio vicit, regemq́; eorum Alaricum manu sua interfecit. Neq; multò pòst haud procul Burdigala reliquias eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arianus vocatur. Itaq; ob id factum Anastasius Imperator, honoris caussa, tunicam*

ei pur-

ei purpuream, siue, vt tum loquebantur, blatteam misit, simulq́; coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretij gemmis vnionibusq́; collucentem: atq; eum per legatos non consulem modò ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperij, sed generis humani patrem vocauit: felicem prædicans, cuius potissimùm manu diuina prouidentia illos vrbis Romæ euersores, prouinciarum vastatores, Dei hominumq́; hostes cadere voluisset. Ille, vt principem verè magnanimum decuit, munera quidem Imperatoris non repudiauit: sed illam, quam dixi, coronam augustiùs quiddam & magnificentius esse duxit, quàm vt cuiquam mortalium conueniret: dignam rem sacrario, dignam quæ non humano visui, sed diuino cultui addiceretur: itaq; eam summa cum veneratione, in templum Lateranense missam, diuo Petro Apostolorum principi consecrauit. Nimirum vt belli principia ex solo diuini cultus studio exstiterant, ita victoriæ insignia non alibi, quàm in celeberrimo aliquo templo, collocari par fuit: vt omnibus seculis in illo nobili munere, non tam illa clarissimarum gemmarum multitudo, quàm Hlodouei regis pietas religioq́; fulgeret. Neque se tanto patre parum dignum præstitit Childebertus: qui Almaricum Alarici filium, cui etiam, sanciendi fœderis caussa sororem Hlotildem in matrimonium dederat, cùm in paterna impietate perstare, ideoq́; in vxorem, quam abducere à Catholica religione non

poterat, iniurium ac contumeliosum esse cognosset: bello eum persequi non prius distitit: & Tyrannum ipsum obtruncauit, & populos, qui ei paruerant, ab Arianæ opinionis prauitate reuocauit. O sancta bella, quæ non ad vnius hominis ambitionem, aut auaritiam explendam, sed ad veram & Catholicam religionem latiùs spargendam suscipiebantur. O felices victorias, quæ & victoribus immortalem gloriam, & victis æternam salutē afferebant. Sed ita magna & memorabilia sunt, quæ mihi se ad dicendum offerunt, vt, cùm singula intueor, nihil eorū sine flagitio prætermitti posse existimē: ita multa rursus, vt, cùm vniuersa contemplor, plurima mihi necessariò omittenda esse cognoscam. Dagoberti tamen primi singularē eximiamq; pietatem tacitus præterire non possum: qui, & edicto proposito, omnes qui fidem Catholicam non amplecterentur, intra certā diem, aut Galliæ finibus excedere, aut capitis supplicio affici iußit: & in reliquis vitæ partibus ita se gessit, vt, qui honores more nostro relatis in diuos haberi solent, eos illi post mortem Ecclesia decreuerit. De Carolo autem Martello quid primum, quid postremum eloquar? Ille Saracenos, ferocissimam, & Christiano nomini inimicissimam gentem profligauit, quorum infinitam quantam multitudinem vno ad Ligerim prælio cecidisse, cùm è nostris paucissimi desiderati sint, historicorum monumenta testantur. Ille Frisios, impio falsorum Deorum cultui deditos, & à Christiana religione abhorrentes; repudia-

pudiata superstitione, Christo initiari coëgit. Ille Visigothos & Saracenos coniunctis copiis bellum renouare & Narbonensem prouinciam occupare ausos aggressus, agros eorum cadaueribus strauit, fluuios eorum sanguine infecit. Ille, cùm Gregorius tertius Pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem eius implorâsset, Luitprandum, Longobardorum Regem, ab hac vrbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neq; me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, Beatissime Pater, ille inquam Pipinus, Patres amplissimi, à quo est Pontificum maximorum auctoritas à contemptu vindicata, opes auctæ, potentia stabilita. Etenim, vt ab optimis auctoribus memoriæ proditum est, cùm Aistulphus Rex Longobardorum vniuersam Italiam sub imperium suum subiungere meditaretur, iamque Rauennam, & magnam præterea Flaminiæ partẽ occupâsset, Stephanus secundus Pontifex, cùm prius opem ab imperatore Constantino petisset, atq; ab eo neglectus esset, consilium cœpit eundi in Galliam ad Pipinum: illum vnũ & ea pietate esse, vt auxiliũ sibi libentissimè laturus esset; iis viribus, vti facile posset. Neq; eum sua frustrata est opinio. Nam Pipinus & illũ excepit iis omnibus honoribus qui maximi poterãt excogitari, vsq; eò vt ei obuiam profectus, tria millia passuũ pedibus confecerit, manu sua frenũ equi quo ille vehebatur tenẽs; et cùm Alpes incredibili celeritate superâsset, transportato in Ita-

in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, vt, collatis signis depugnare non ausus, Ticini se mœnibus tueretur. Vbi tã diu obsessus est, dum se omnia quæ abstulerat, restituturũ, neq; vnquam Pontifici molestiam exhibiturum, interposito etiam iureiurando fidem daret. Qua postea neglecta, cùm, longè lateq; omnia populatus, postremò hanc ipsam vrbem obsidione cinxisset Pipinus, qui tanquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuò reuersus, virtute & armis perfecit, vt Aistulphus supplex easdem conditiones denuò acciperet; neq; priùs pedem ex Italia mouit, quàm præfectura Rauennatiũ, finibus longè maximis, vtpotè quibus & Flaminia & Æmilia tota contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiæ nomen est, in qua hæc omnia olim honoris ergô incisa & perscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur. PIPINVS PIVS PRIMVS AMPLIFICANDÆ ECCLESIÆ VIAM APERVIT ET EXARCHATVM RAVENNÆ CVM AMPLISSIMIS. *Pars tabulæ, in qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut temporum, aut hominum iniuria confracta est. At ænea quidem & marmorea monumenta conficere ac consumere longinquitas temporis potuit: Pipini certè gloriam nulla vnquam delebit vetustas, nulla inobscurabit obliuio. Sentio tantas res multò breuiùs multoq; exsilius à me tractari, quàm dignitati atq; amplitudini ipsarum conueniret. Sed quis modus futurus erat, si quæ sic quoq; vix à me percursa sunt,*

sa sunt, iis in singulis immorari, atq; insistere voluissem? Nunc quoque si de Caroli Magni laudibus disserere vellem, quantus se mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniã, in qua hæreses denuò efferre se & subcrescere cœperant, ab adolescentulo perpurgatam. Dicerem immanissimam Saxonum gentem, semper victam, semper rebellantem, cùm inter se cõstantia Caroli, & illorum peruicacia certarent, vix tandem continuo triginta trium annorum bello perdomitam, & abiecto idolorum cultu CHRISTI *leges accipere coactam. Dicerem Italiam vincendo peragratam, dignitatem Hadriani Pontificis vindicatam: Desiderium Aistulphi successorem, cùm eadem, quæ ille moliretur, oppressum: additam ditioni Pontificiæ Corsicam: additos ducatus Spoletanum & Beneuentanum, additum quidquid Lucam & Parmam interiacet. Neq; præterirem reditum in Italiam, & Leonem tertium Hadriani successorem in sedem suam, fractis & obtritis hostium Ecclesiæ viribus, restitutum. Illa verò quanto pleniore ore laudarem: relicto amplissimo & florentissimo regno, susceptum iter impeditissimum, & difficultatis ac periculi plenum, & ducto per tam varias gentes validissimo exercitu, terram illam quæ vagitus* IESV CHRISTI *nascentis excepit, quæ eum concionantem audiit, admirandis operibus certissima diuinitatis suæ signa dantem obstupuit, spectauit sublatum in crucem, & suo sanguine peccata nostra expiantem, ex impiorum manibus ereptam & recuperatam.*

tam. Talia quamlibet multa dicerem, multa tamen necessariò præterirem, summa omnia, & illo nobili Magni cognomine maiora. Quod si vellem vlterius progredi, & tum quæ priscis temporibus Hludouicus Pius, Philippus primus, Hludouicus Crassus, Philippus Augustus, Diuus Hludouicus, alij reges, tum recenti memoria Franciscus primus, Henricus secundus, Franciscus secundus religionis & sedis Apostolicæ caussa fecerunt, exponere: commemorarem, quàm multi ex eis ad eam defendendam in Italiam cum exercitu venerint: quàm multi Pontifices laborantibus rebus suis in Galliã confugerint: quàm multa Concilia, cùm alibi nusquam possent, in Gallia tutò ac liberè celebrauerint: multorum dierum multorumq́ voluminum, non vnius horæ & vnius orationis negotium esset. Ob quæ omnia semper summi Pontifices & quoscunq; potuerunt honores habuerunt regibus nostris, & ex omni antiquitate in scriptis suis eos omnibus exquisitissimis laudibus extulerũt. Exstat epistola D. Gregorij ad CHILDEBERTVM *regẽ, cuius hoc principiũ est:* QVANTO CETEROS HOMINES REGIA DIGNITAS ANTECELLIT, TANTO CETERARVM GENTIVM REGNA, REGNI VESTRI CVLMEN EXCELLIT. *Innocẽtius tertius* REGES GALLORVM, PRÆ CETERIS TOTIVS ORBIS REGIBVS, *ait* SEMPER APOSTOLICÆ SEDI, *vt ipsius verba ponam,* OBSEQVIOSOS, ET DEVOTOS EXSTITISSE. *Honorius tertius eosdem* OPPOSVISSE SE TANQVAM MVRVM INEXPVGNABILEM PRO POPVLO

CHRI-

CHRISTIANO. *Gregorius nonus* REGNVM GALLIÆ *ait* ESSE QVASI PHARETRAM QVAM CHRISTVS SIBI CIRCA FEMVR ACCINXIT, EX QVA SAGITTAS ELECTAS EXTRAHENS, IPSAS, VT SIBI GENTES, ET REGNA SVBIICIAT, IN ARCV, *ita enim loquitur*, BRACHII POTENTIS EMITTIT. REGEM GALLIÆ *Gregorius primus* REGEM CATHOLICVM, ET PRÆCELLENTISSIMVM FILIVM SVVM; *Gregorius nonus* CHRISTIANISSIMVM INTER OMNES CHRISTIANOS; *Innocentius quartus* CATHOLICVM PRINCIPEM ET CHRISTIANISSIMVM REGEM; *Vrbanus quartus* PRINCIPEM INCLYTA DEVOTIONE PRÆCLARVM, PRINCIPEM CHRISTIANISSIMVM PRÆCELLENTIVM MERITORVM, ATHLETAM CHRISTI STRENVVM, ET SOLLICITVM FIDEI CHRISTIANÆ DEFENSOREM *vocat*. *Quæ omnia honoris & dignitatis plenissima nomina, & illum, quem tot seculis obtinuerunt, atque obtinent, inter omnes Reges principem locum, Reges nostri, non aut ambitione sua, aut aliena assentatione consecuti sunt; sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine comparârunt. Ab iis igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet, nihil aliud dies noctesq; curat ac cogitat, quàm quomodo possit eorum quàm simillimus euadere, & quam nobilitatẽ à maioribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatam. Quam ad rem diuinus adolescens & ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, & assiduis Catha-*

Catharinæ matris, omnium, quas hodie sol adspicit, sapientissimæ, ac præstantissimæ mulieris vocibus incitatur. Itaq; in iis acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcherrimo spectaculo, matris omnia recta & salutaria suadentis, & filij omnibus maternis consiliis libentissimè obsequentis. Quàm multæ ex eo adhuc puerulo auditæ sunt voces, erumpente foras seq; iam tum patefaciente natura, quæ & excellens acumen ingenij, & indolem virtutis omnia mox egregia exempla edituræ indicarent? Quarũ ego si nonnullas proferre instituam facilè conuincam, neq; Cyri illius veteris, neque Alexandri Magni dicta quædam in pueritia, quæ in admiratione sunt, vllo modo esse cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus est, vbi facta ipsa loqui quodammodo videntur. Quis est enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis, ac tempestatibus agitata sit? Nam cùm inaudita quadam ante hoc tempus calamitate, multorum ex nostris hominibus animos nefariæ quædam & exsecrãdæ opiniones occupâssent, atq; ita in eis insedissent, vt ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab Ecclesiæ communione, & ab huius sanctæ Sedis obedientia abduceret: tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, vt toti Galliæ vltimum, quod imperium potius capiti sit, venisse exitium videretur. Videre erat eadem in domo filios à patribus, fratres à fratribus, viros ab vxoribus,

propter

propter hanc de religione dissensionem, capitali odio dißidentes. Neque se priuatis parietibus continuit mali vis. Inita occulta primùm, mox etiam aperta aduersus Deum, aduersus Regem, & Reginam, aduersus omnes rectè sentientes scelerata consilia. Perditi quidam ac nefarij homines, quos illa furens turba, quasi nuper cœlo delapsos noui Euangelij doctores, sequebatur, conuocatos suos, nocturnis concionibus, ad contemnendos magistratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda oppida, ad cædem & sanguinem, ad rapinas & ad prædas incitabant. Horum vocibus, quasi quibusdam furiarum facibus, cùm accensa impiorũ pectora essent, itum est ad arma: occupatæ improuisò opulentißimæ ac munitißimæ vrbes; interceptæ regiæ pecuniæ: direptæ bonorum fortunæ: ipsi aut expulsi, aut occisi: antiquißima & religiosißima templa partim spoliata, partim inflammata, partim diruta & solo æquata: quæ deiecta non sunt, in iis ea patrata, quæ commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporũ vel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam: cùm de legum auctoritate sceleratorum audacia triumphabat: cùm prostratæ religioni victrix insultabat impietas: cùm tremefactis omnibus bonis, & optimo quoq; peßima omnia metuente, volitantiũ huc illuc, & in publicis ruinis bachantium improborum voces vndiq; audiebãtur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus Rex plura se et difficiliora, propugnandæ religionis caussa, fecisse, ac præstitisse, quàm quen-

quam alium ex omni memoria principem, verè ac meritò gloriari potest. Omnes enim alij in externos bella gesserunt; hic suis bellum inferre coactus est. Alij & à suis, & ab alienis adiuuabantur; hunc & sui, & alieni oppugnârunt. Alius, si vincerent, proposita erat, præter gloriam, imperij ac potentiæ suæ amplificatio; sin vincerentur, erat, quo se reciperent: Huic, siue vinceret, spectanda magna strages suorum, cum insigni virium suarum imminutione; siue casu aliquo vinceretur, regno fortassis carendũ fuit. Et hæc tamen omnia eum non deterruerunt, quo minus vrbes suas obsideret, earum mœnia tormẽtis bellicis quateret, agros popularetur, obsessos commeatibus intercluderet, prælia, in quibus multi fortissimi imperatores militesq; ceciderunt, committeret: omnia denique in solo suo faceret, quæ in hostili fieri solent. Neque, vt opinior, aliud bellum ætate nostra gestum est, in quo, quidquid ex vtraq; parte periret, vni periret. Quanquam autem messes se suas, vt dicitur, vrere intelligebat: tamen, quoniam integritas religionis aliter conseruari non poterat, omnia sibi perferenda esse statuebat. Reginæ autem in illis tumultibus quod studium, quæ sollicitudo, quæ concursationes fuerunt? Quid non illa tentauit, quid non molita est, vt omnia quàm minimo damno componerentur: vt & conseruaretur Catholica religio, quod semper ei præcipuum fuit, & quàm minimum sanguinis funderetur? In quo fecit rem gẽtis suæ nomini mirificè congruentem. Medicata enim est

con-

consilio ac prudentia sua communibus totius Galliæ malis; & eam se difficillimis temporibus præstitit, vt non iam verius mater Regis, quàm mater regni nominari meritissimò possit. Eius enim præcipuè, & aliorum regni sui procerum, consiliis, & virtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alij occubuerunt, alij adhuc superstites sunt, Carolus Rex Galliam ex atrocissima tempestate seruauit, & in eum in quo nunc est statum redegit. Quod si nondum omnia, quò vellemus planè perducta sunt: cogitare debemus, bene agi cum iis, qui tam grauiter ægrotârunt, cùm, etiamsi nondum recuperârunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes Medici solent ex malè affectis corporibus vitiosos humores paulatim educere: ne, si semel vniuersos exhaurire voluerint, quos sanare conatur, occidant. Non est verendum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora perfecit. Idem tādem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigenses D. Hludouici temporibus concitârunt. Duodecim annos natus erat D. Hludouicus, cùm ad regnum vocatus est. Carolum, aliquando etiam minorē natu, fratris mors in regio solio collocauit. Tum Blanca Regis mater, & filium sanctissimè educabat, & propter teneram illius ætatē, ipsa Galliam administrabat. Horum munerū vtroq; ita Catharina perfūcta est, vt omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigenses, pueritiam Regis, occasionē suā rati, omnia in Gallia permiscere

 tentâ-

tentârunt. Albigensibus multò tetriores nostrorum temporum hæretici, eadem spe delusi, Regem regno, regnum religione spoliari studuerunt. Illi cùm sæpe victi, neque quiescere, neque ad sanitatem redire vellent, exstincti tandem deletique sunt. Non alia hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigensium confutandos, & ad multorum animos eis liberandos, D. Dominici conciones & vitæ sanctitas incredibiliter profuerunt. Non minus te, Beatissime Pater, qui & in D. Dominici familia educatus es, & illum moribus refers, & singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus Rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Nouit enim eximiam integritatem vitæ tuæ: nouit perpetuum purgandæ Ecclesiæ studium: nouit labores in exstirpandis hæresibus ab ineunte ætate susceptos: nouit animum nihil nisi de Deo & de vtilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quæ tu ad mores hominum corrigendos, & ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem, & iam fecisti, & quotidie facis. Refrenatas libidines, repressam & cohibitam luxuriam, expulsa nequitiæ instrumenta, sublatam penitus omnem Ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos, & iussu, & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius vrbis faciem, nos vidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus Rex incredibile gaudium capit: & vt quod facis quàm diutissimè facere possis, à Deo optimo maximo

ximo

ximo votis omnibus petit. Quem animum suum vt tibi patefaceret, legauit huc clarissimum & nobilissimum virum Iustum Turnonium, Comitem Russilionis, magni illius Francisci Cardinalis Turonij, cuius memoriam & tibi, Beatissime Pater, & vobis omnibus, Patres Amplissimi, gratam esse ac iucundam scio, fratris nepotem, hominem, vt omnia vno verbo complectar, suo genere dignissimum: cuius egregiam virtutem & sæpe alias, & proximè in illo memorabili aduersos hæreticos prælio spectatā, Rex ipse amplis & honorificis præmiis prosecutus est, cooptato eo in equites ordinis sui, & quinquaginta cataphractis equitibus praeesse iusso. Per eum Carolus Rex, Beatissime Pater, sibi, & toti Ecclesiæ de tuo Pontificatu gratulatur: te verum IESV CHRISTI vicarium, verum Petri successorem, non dubitanter agnoscit: tibi, & huic sanctæ Sedi verè, atque ex animo quam debet obedientiam præstat ac defert: & vt certò sperat, se, in omnibus quæ à te præstari poterunt, à te adiutum, atque ornatum iri: ita se omnes vires suas ad Ecclesiæ & Sedis Apostolicæ defensionem semper promptißimo animo collaturum, neque hac in re cuiquam mortalium concessurum pollicetur.

DIXI.

Pro Sigiſmundo Auguſto Rege Poloniæ ad Pium V. Pont. Max.

ORATIO XIIII.

HABITA ROMÆ XIIX. KAL. FEBR. Anno cIↃ. IↃ. LXVII.

QVANTO opere gauiſus ſit uniuerſus orbis Chriſtianus, poſteaquam auditum eſt, ſummum honorem, iam pridem ſummis virtutibus tuis debitũ, tandem aliquando tibi diuinitus delatum eſſe, PIE, Quinte Pontifex maxime, vel ex hoc intelligi poteſt, quod concepti ex ea re gaudij vis non vicinarum ſe regionum, ac prouinciarũ finibus continuit, ſed ſolis inſtar, omnia, ſimul vt exortus eſt, ſua luce cõplentis, ad remotiſſimas gentes, & poſita in ipſis Chriſtianæ ditionis finibus regna, admirabili celeritate penetrauit. Neq; verò ei contigit, quod ventis ſolet, qui cùm vnde oriuntur, ibi vehementiſſimi ſint, ad longinqua fracti ferè, debilitatiq́; perueniunt; ſed quod ingentibus, vaſtisq́; fluminibus: quæ cùm ab ortu ipſo magna ſint, perpetuo tamẽ aucta, & tumefacta progreſſu, eò maiores vndas voluũt, eò amplioribus, ac capacioribus feruntur alueis, quò à fontibus ac capitibus ſuis longiùs receſſerunt. Vt cùm aliis permultis nominibus beatiſſimum te omnium mortaliũ prædicare liceat, tum hoc non minimum ſit, quod ex honore tibi

habi-

habito, & ad illos qui eum tibi decreuerunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis lætitia redundârit. Ac ceteri quidem viciniores principes, ac populi quanta omnes animorum alacritate recentẽ Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulandi caussa, suo quisq; tempore miserunt, cognoscere potuisti: hodierno autẽ die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorũ imperium terminatur, quando gaudio pij omnes exsultauerint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora, & prosperiora omnia sperare cœperint, cùm, quò iã pridem sanctitatis tuæ fama peruenerat, eôdem te in istam celsissimam dignitatis, atq; honoris sedem adscendisse, perlatũ est. Potentissimus enim, idemq; religiosissimus Princeps, Sigismundus Augustus Rex Ponloniæ, quàm iucundus, & exoptatus sibi suisq; populis eius rei nuncius acciderit, testari cupiens, ea de caussa legauit huc illustrem virum Petrum Barzium, Senatorem Regni, ex quo hæc omnia non minùs certò cognosceres, quàm si Regis ipsius non os modò intueri, & sermonẽ audire, verùm etiam penitus perspicere intimos sensus animi posses. Is cùm mihi mandauerit, vt hodie apud te, in hoc dignitatis maiestatisq; plenissimo cœtu, & de regni antiquitate, atque amplitudine, & de rebus, quas, multis ab hinc seculis, Polonorum Reges ad Christiani imperij fines tum tuendos, tum propagandos, sine vlla propemodum intermissione gesserunt, & de ipsius Sigismundi

Augusti Regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac constantia, deq́ue quotidianis pro Christiana Republica laboribus ac periculis dicerem: quæso obtestorq́ue te Beatißime Pater, tribue mihi hoc beneficium, vt, dum hæc summatim persequor, orationis meæ cursus aura lenitatis ac facilitatis tuæ adiuuetur. Maximas res, memoratuq́ue ac cognitu dignißimas afferam, & quanquam notas atque illustres, tum suopte splendore ac magnitudine, tum propter regiæ fortunæ sublimitatem, quæ magnorum & potentum Regum actiones obscuras esse non patitur: tamen eò minus peruulgatas, quod Polonorum gens semper in præclaris rebus gerendis, quàm in iis quæ gesßisset memoriæ prodendis, occupatior fuit: semperque maiorum suorum virtutem imitari, quàm celebrare, gloriosiùs duxit. Atque vt, vnde proposui, exordiar, & Poloniæ Rex quàm longè lateq́ue dominetur, expediam: tota illa Germaniæ pars orienti soli propior, quæ est inter fluuios Guttalum, quem hodie Odram vocant, & Vistulam, qui antiquis temporibus Germaniam à Sarmatia diuidebat, & Sarmatiæ quantum est à Vistula ad Borysthenem, & à ponto Euxinio vsque ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum millia interiecta sunt, illius imperio cõtinetur. Regio propè tota æqua, & plana, multis magnisq́ue fluminibus & ad fertilitatem & ad mercatura, commodißimis irrigua, rebus ad vitã necessariis vsque ad abundantiã diues. Habitatorum autem ea multitudo, vt, cùm equitatus regius ex solis

nobi-

nobilibus constet, centum quadraginta equitum millia armare, & in aciem secum, si res ferat, educere Rex Poloniæ possit. Homines natura fortes & animosi, quiq; non facilè aut voluptatibus molliantur, aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam, immortalitatis instar; vitam per dedecus retentam, quauis morte peiorem putant. Ignominiam, vt fugiant, nihil non fecerint; vt mortem, nihil. Hæc hominum, hæc locorum ingenia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus, & partim ab Ecclesiæ communione dissociatis ac diremptis, partim apertis & capitalibus Christiani nominis hostibus, vt in illo confinio, tanquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortissimi viri ad sustinendam ac propulsandam barbarorum immanitatem, & ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias diuino consilio constituti ac collocati esse videantur: quo essent ceteri Polonorum virtute tecti, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neq; mihi videor quidquam à suscepto munere facturus alienum, si breuiter exposuero, quemadmodam illos Deus, ante sexcentos ab hinc annos, discussis errorum, quibus inuoluti erant, tenebris, ad Euangelij lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste quæso animis, quicunq; corporibus adestis, & in re maximi momenti diuinæ bonitatis ac sapientiæ magnitudinem considerate. Omnes ferè magnæ & memorabiles in rebus humanis mutationes aliquanto antea aut vno, aut pluribus

illustribus ac notabilibus signis diuinitus portendi ac præsignificari solent. Cùm igitur tempus illud appropinquaret, quo se Deus Polonis patefacere, eosq; impia superstitione purgatos cœlesti doctrina imbuere statuerat: aduentantis iam, & instantis salutaris illius mutationis hanc, quam mox audietis, significationem dedit. Imperabat Polonis Ziemomislus Lesci filius, Princeps (quatenus hæc conuenire in hominem non Christianum queunt) & iustitiæ, & clementiæ, & beneficentiæ, & aliarum virtutum laude cumulatus: & in quo nihil præter Christi cognitionem desiderares. Huic, cùm multos annos sine liberis esset, grauiterq; ea re angeretur, tandem natus est filius, sed oculis captus: ita vt non facilè diiudicari posset, maiorémne dolorem percepisset ex orbitate, an perciperet ex vnici filij cæcitate. Omnia remedia, omnes medicorum conatus mali pertinacia elusit. Iam ad septimũ annum peruenerat puer, eiq; patrio quodam ritu primam comam tonderi, nomenq; imponi oportebat: cùm præter omnium spem subitò oculis vti cœpit. Incredibili lætitia perfusus pater conuocatos ad se hariolos consulit quid ex tam admirabili successu filio suo, quid toti Poloniæ portenderetur. Respondent, eo imperante, Poloniam mirabiliter illustratum iri. Ex ea spe atq; omine puero nomen inditum Miecislao, quod gentis lingua significabat eum qui sibi gloriam gladio pariturus esset. Nullo enim alio modo illustrari posse Poloniam, quàm bello, & armis cogitabant. Iam adoleuerat Mieceslaus: iam ad

ad virilem ætatem peruenerat: iam mortuo patre rerum potiebatur: & ceteris quidem virtutibus patri non absimilis, nihil ceteroqui bello egregium aut memorabile gerebat: ita vt tota Polonia, & se credulitatis, & vanitatis vatum suorum responsa damnaret. Sed maius quiddam quàm quod illi suspicati erant, parabat Deus. Miecislaus, ductis barbarico more septem vxoribus, nullos tamen ex vlla earum liberos procreare poterat. Interea fundēte se, ac spargente quotidie latius Christiana religione, peruenerant & in Poloniam sancti quidam viri: qui aut solitariæ vitæ, vt quietioris, & ad res diuinas sine vllo impedimento contemplandas aptioris, studio ducti, aut periculorum metu, in abditis, & remotis syluarum recessibus delitescentes, Christo, vt poterant, seruiebant. Horum quibusdam in animum immittit Deus, vt ad Principem adeant, eiq; polliceantur & liberos, & alia multò maiora, si, repudiato falsorum numinum cultu, Christum verum Deum agnoscere, & traditam ab eo doctrinam suscipere vellet. Ipse quoq; diuini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se, ac facilem salutaribus illorum monitis præbuit. Neq; longius res ducta est, quàm dum prima ac præcipua religionis nostræ capita edoceretur. Quæ vt percepit, magna pompa, ac celebritate publicè baptizatus, breui tempore totam Poloniam ad Christianam pietatem & exemplo suo incitauit, & cohortationibus, ac præmiis allexit; & minis, ac suppliciis aduersus pertinaces propositis perpulit. Tum demum cogni-

cognitum est, quod Miecislaus totos septem annos cæcus fuisset, significatam esse hoc modo diuturnam Polonæ gentis cæcitatem: quod, omnibus humanis auxiliis frustra tentatis, tandem diuino beneficio lucem adspexisset, fore ut populi quoq; cæcitas nulla humana ope sanabilis diuinitus depelleretur. Neq; vana fuit hariolorum prædictio. Eo enim rerum potiente, Polonia splendore diuini luminis illustrata est. Notum est autem, interdum fieri, ut etiam superstitiosi & impij homines, Deo permittente, vera vaticinentur. Neq; temerè inditum nomen. Gladio enim sibi & suis gloriam peperit, non quidem ferreo, aut ulla ex alia materia confecto, sed gladio illo utrinq; acuto, gladio spiritus, quod, ut ait Paulus, est verbum Dei. Ut autem ab ea Ecclesia, quæ ceterarum omnium mater ac magistra est, Christianè viuendi leges acciperent, & ex eo fonte haurirēt, unde nihil non purum & incorruptum hauriri potest, legatos miserunt ad Ioannem Pontificem eius nominis tertium decimum, per quos & eum, ut communem totius Ecclesiæ pastorem, venerarentur, & ab eo sibi peterent Episcopos mitti, à quibus regi, & quæ sibi credenda, quæq; facienda essent, cognoscere accuratiùs possent. Misit ille Italorum hominum spectate probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi nouellas illas ac teneras nuper in horto Christi depactas ac consitas plantas, copiosis sanctorum præceptorum imbribus irrigârunt. Huius Miecislai soror Adeida, cùm Geisæ Ungerorum

Prin-

Principi nupta esset, cohortationibus suis perfecit, vt ipse quoq; cum tota Vngaria Christi Sacramento adigeretur. Neq; verò eius filius Boleslaus primus Poloniæ Rex, aut maioribus suis laude bellica, aut patri propagandæ religionis studio cessit. Qui suscepto aduersus Saxonas bello, & ea, quæ illi dudum Polonis ademerant, recuperauit, & cùm vniuersam illam oram ad Albim & Salam fluuios, & Chersonnesum Cimbricam, quæ hodie Dania vocatur, sub Imperium suum subiunxisset, vt ostenderet, eam se victoriam Christo quæsiuisse non sibi, nihil in victos acerbè, aut crudeliter statuit: sed cùm eos ad accipiendam Christi doctrinam compulisset, fixis memoriæ caussa in Salæ ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam se recepit. Numquid igitur, ea laude contentus, otio se postea tradidit? Imò verò declarauit, nunquam desidem atq; ignauam esse virtutem: nullas ei esse à præclaris actionibus ferias: fortes & constantes viros honestorum laborum ac munerum perfunctione, non ad quietem inuitari, sed ad alia ex aliis assiduè suscipienda incitari. Nam cùm Prussi aliquot antè annis diuum Adalbertum interfecissent: eiusq; corpus quidem ipse æquo auri pondere à barbaris redemisset, (mirum hoc quoq; pietatis argumentum: sed in tanta temporis angustia multa necessariò prætermittenda sunt) cædis autem vltionem in aliud tempus distulisset: tunc demum ratus aduenisse tempus illud, cùm & punienda eorum audacia, & armis frangenda pertinacia esset, bellum eis intulit, neq; ma-

gno ne-

gno negotio victor non aliam eis pœnam imposuit, quàm vt erroribus suis depositis Christo initiarentur. Hìc mihi, Beatissime Pater, venit in mentem, quod olim à quodam Græco Imperatore dictum est, qui à suis in exilium pulsus, cùm apud hostes, ad quos confugerat, multò lautiùs ac magnificentiùs haberetur quàm apud suos; Perieramus, inquit, nisi periissemus. Ita enim & qui ab illo principe vincebantur dicere poterant, se, nisi ab eo victi essent, perituros fuisse. Quid ego iam, vt Pomerani a Boleslao tertio, Prussi a Boleslao quarto ad Christum, à quo defecerant, reuocati sint, persequar? Rerum me copia, Beatissime Pater, inopem consilij reddit. Quod si in me vlla dicendi vis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi nō tam vberem ac copiosam ad dicendum materiam dari: vt in singulis eius partibus accuratè percensendis, copiosè exornandis, artificiosè exaggerandis iactare atq; ostentare me possem. Nunc enim, vt pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum vultus tantum atq; ora, multorum summa modò capita ostendit, totum reliquum corpus abscondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum æternis dignissima laudibus facta, in angustum vnius breuissimæ orationis curriculum concludenda sunt, multa quæ si pandi explicariq; possent, quasiq; spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modò, & attingere, multa etiam significare potiùs, quàm ostendere, necesse est.

est. Ideoq; ne de bello quidem quod Boleslaus Quintus cognomento Pudicus aduersus Iazigas, qui hodie partim Valachi, partim Ungari sunt, gessit, copiosius dicam: tantùm quasi præteriens admonebo, eum, cùm gentem illam ferocissimam deuicisset, illos omnes, quorum virtuti, ut ait vetus poëta, fortuna belli pepercerat, quasi opima quædam spolia Christo consecrâsse, neq; aliud eis, quàm ut Christiani fierent; imperâsse. Ad Iagellonem enim Sigismundi Augusti proauum festinat animus, cuius admirabili inusitatæq; virtuti utinam par à me adferri posset orationis genus. Sed ita prorsus existimo: omnes qui ubiq; sunt eloquentissimos homines, si communi studio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo virium conferant, omnia tamẽ illius dignitate inferiora dicturos. Id ita se habere, eos, qui me attentè audire non grauabuntur, facilè cognituros esse confido. Lituania, Beatissime Pater, amplissima, & fortium virorum feracissima regio, ceteris finitimis populis ad religionem Christianam adductis, in veteri superstitione perstabat. Colebant autem eius prouinciæ homines ignem pro Deo, ei aras, ei templa ponebant, eum summa diligentia in celeberrimis quibusq; oppidis perpetuum asseruabant. Fulmini quoq; diuinitatem quandam inesse credebant, idq; sua lingua Deum Percunum nominabant. Sed & lucos & selectas quasdam in syluis eximiæ proceritatis arbores venerabantur ut Deos. Viperis quoq; & aliis serpentibus eundem tribuebant honorem. Qui

quid

quid horum violâsset, inexpiabile ab eo scelus conceptum putabant. Cùm hoc per se miserabile erat, talem tantamq; prouinciam tanto tempore in tanta errorum fœditate versari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicosa, & ferox finitimos sibi Christianos quotidianis incursionibus lacessens, nunquam quiescere patiebatur. Ei genti annos ab hinc amplius ducentos viginti imperabat Iagello, idemq; præterea & Samogitiam, & magnam Russiæ partem obtinebat, fortis & strenuus Princeps, & quanquam religionis nostræ mysteriis nondum initiatus, tamen, vt qui Christiana matre genitus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cùm igitur per id tempus mortuo Ludouico Vngariæ & Poloniæ rege, regni proceres de Heduigi eius filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collicanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati, qui renunciarent, eum cum omnibus suis velle Christianum fieri, petere vt sibi Heduigis vxor daretur: hoc si fieret, paratum esse omnes ditionis suæ prouincias cum Poloniæ regno ea lege coniungere, vt nunquam diuellerentur. Quàm lubentibus animis Poloniæ proceres eam legationem audierint, nihil opus est dicere. Sustulerunt manus ad cœlum, & gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tandem illorum populorum misertus, eam mentem immisisset Iagelloni. Ipsa tamen Heduigis, in qua eximiam formæ pulchritudinem singularis modestia æquabat, nihil de matrimonio suo sine matris auctoritate statuere voluit: to-

tamq;

tamq; rem ad illius voluntatem reiecit. Missi ad eam oratores in Vngariam, quò se mortuo viro contulerat, quibus illa responsum dedit pietatis & prudentiæ plenum. Longè à se abesse eam mentem, vt quidquam impedire vellet, quod & ad amplificandum regnum Poloniæ, & religionem latiùs spargendam pertineret. Cogitarent Poloni, & in commune consulerent, req; maturè deliberata id facerent, quod & Deo acceptissimum, & regno vtilissimum putarent fore. De procerum igitur sententia, constituto ad nuptias celebrandas die, Cracouiam magno sæptus comitatu venit Iagello: & quia fortaßis à matre puer acceperat, sanctos illos Reges, quorum memoriam nuper Ecclesia recolebat, ad adorandum Christum recens natum non sine muneribus venisse, ne ipse quidem immunis ad Christum venire voluit, eiq; pro munere non thus, non aurum, non myrrham, sed fratres suos, quos secum baptizari voluit, sed Lituaniam, sed Samogitiam, sed Russiam, sed omnes vno verbo quos in potestate habebat populos obtulit. Quàm iucundum illud non hominibus modò, sed angelis ipsis fuisse spectaculum credimus, cùm vir fortissimus ad sacros fontes incredibili alacritate properaret, cùm se in vas ad eam rem præparatum cupidißimè immergeret, cùm magna & clara voce Deum & homines testaretur, vt in se aqua illa spargeretur, ita se pro Christo sanguinem suũ vbi res ferret sparsurum esse. Baptizatus igitur & nouo nomine Vuladislaus Iagello dictus, postridie Idus Februarias,

M eodem

eodem die reginam in matrimonium duxit, neque multò pòst consecratus & inunctus, ac coronatus Rex Poloniæ, totum eum annum in pacando regno consumpsit. Eo autem anno, qui proximè secutus est, cùm ei nihil longiùs videretur, quàm dum populos suos in Christianorum numerum aggregatos videret, comitatus vxore & multis principibus viris, multis item Episcopis ac sacerdotibus in Lituaniam profectus, quàm multis, quàm certis, quàm inusitatis documētis pietatis suæ magnitudinem testatus est? Nam cùm populum ægrè ab inueterata superstitione auelli videret, ipse omnibus inspectantibus, manu sua illis quas aliquando coluerat arboribus magna vi secures impingens, easq; ab radicibus deturbans, tum ingentem vim aquæ profundens in illos tamdiu adoratos ignes; Non est, clamabat, non est Deus quod exscindi ac deiici, non quod exstingui potest. O mirificos Deos, quorum alter alteri pro pabulo est, alter alterum absumit. In venenatis autem & mortiferis animalibus quæ potest esse diuinitatis similitudo? Agnoscite, agnoscite miseri errorem vestrum, & resipiscite, & tandem aliquando mentis oculos ad Deum omnium rerum effectorem conuertite: ne, dum æternum (vt falsò putatis) ignem colitis, in alium ignem verè æternum incidatis. Simul hæc, simul eis religionis nostræ principia, vt poterat, edisserebat: vt eodem tempore et vetus ille ignis pro Deo habitus, exstingueretur, & nouus ignis diuini amoris in eorum pectoribus accēderetur. Cumq; neq; sacerdotes quos secū adduxerat,

Lituanicam linguam, neque Lituani vllam aliam intelligerent, ipsemet eos summam fidei nostræ ab Apostolis traditam, quam symbolũ vocamus, ipse formulam precandi à Christo Iesu institutã, ipse cetera quæ discere solent ij, quos Catechumenos vocamus, in Lituanicũ sermonem conuertens, neque vllũ in ea re laborem subterfugiens, edocebat. O regem rari, & singularis exempli. O ardorẽ animi commemorabilem. O pietatem omnibus seculis prædicandã. Ita igitur inflammauit Lituanorũ animos, vt ad danda Christo nomina, & ad sacrosanctam illam aquæ adspersionem simul omnes facto agmine concurrerent, seque longiorem moram pati non posse clamarent. Ideoque solis nobilibus singulatim baptizatis, cetera multitudo idem sacramentum cateruatim distributa suscepit. Quid ego nunc exstructarum ab eo sacrarum ædium multitudinem, quid diuitiarum Ecclesiastici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? Quid susceptos in Samogitia ad Christum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quæ in Lituania obierat? Illud verò minimè prætereundum est, quod ne regnandi quidem suauitas, maxima illecebra peccandi, quæ sæpenumerò multos aduersus alia omnia satis firmos abstulit, vllam vim habuit, ad Vuladislai fidem ac constantiam labefactandam. Nam cùm Bohemi, quorum animis paulò antè Ioannes Huß & Hieronymus Pragensis pestiferũ opinionum suarũ virus afflauerant, mortuo Vencislao rege suo, legatos ad eũ misissent, per quos ei

regnum deferebant, multisq; precibus obsecrabant, vt id aut ipse, aut Vitoudus frater ipsius patruelis susciperet; maximo vterq; animo eorum preces repudiauit, addita illa nobili, & nunquam satis celebrata voce: Religionem sibi esse, hæreticis imperare. Non patitur temporis breuitas, vt aut plura de hoc dicam, aut de eius filio Vuladislao tertio Poloniæ & Vngariæ Rege, qui, vt Pontificis maximi auctoritati pareret, cum Turcis, quos diu vexauerat, multisq; prælijs fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato aduersus pactas cum eis indutias bello, tum quoq; magna eorum edita strage, in ipsa tandem acie fortissimè dimicans interfectus est. Eademq; me caussa cogit, tum alios aliquot reges silentio inuoluere, tum in Sigismundo primo Sigismundi Augusti patre laudando esse breuiorem. Cuius pietatem quidem ac religionem magnificentissima templa partim instaurata, & refecta, partim ditata, partim etiam à fundamentis excitata, & perpetuum prohibendarum à regno suo nouarum opinionum studium; bellicam verò fortitudinem tam multæ, tamq; memorabiles de Moschis, Valachis, de Tartaris, de Turcis victoriæ, &, vt cetera taceam, octoginta Tartarorum millia vno ad Borysthenem prælio profligata testantur. Qui cùm octoginta duos vixisset annos, carus suis, metuendus hostibus, vtrisq; venerandus, satur vitæ, satur gloriæ, moriens, Sigismundum Augustum non regni magis quàm virtutum suarum hæredem reliquit. Hic si præsens adesset, Beatissime Pater, sanctis-

ctis-

ctißimos pedes tuos deoſculatus, hac ad te oratione vteretur: Magno gaudio affectus ſum, Pater ſanctißime, cùm te ad Eccleſiæ gubernacula admotum, & in iſto celſißimo inter mortales ſolio collocatum eſſe cognoui. Qualem enim iamdudum certa & conſtanti fama eſſe te acceperam, tali gubernatore nauim Eccleſiæ in his turbulentißimis tempeſtatibus egere intelligebam. Quem in locum cùm Chriſtiana Reſp. deducta ſit, etſi dubitandum non eſt, quin tu ex iſta edita ac præcelſa ſpecula optimè videas; nos tamen qui ab hoſtibus vndiq; circumſeßi ſumus, certè propius intuemur. Et ab hoſte immanißimo ac potentißimo inuadimur, & domeſticis ſeditionibus laboramus. Neq; vlla res maiores ei animos facit, quàm quòd intelligit, grauiori, & implacabiliori odio Chriſtianos à Chriſtianis, quàm Chriſtianos à Turcis dißidere. Ita qui coniuncti ac conſpirantes terrori eſſemus, diuiſi ac diſſentientes ludibrio & deſpectui ſumus. Iamq; mali vis, inuitißimis, & ne quidquam retinentibus nobis, non obſcurè per partes vſq; adhuc integras ſerpit. Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium mœrore ſenſerunt; & nos, quãquam omnia prohibendi cauſſa facimus, peruincere tamen non poſſumus, vt nihil populis noſtris vicinitate ac contagione noceatur. Hem, nunquámne his tot, tam grauibus, tam diuturnis calamitatibus remedium aliquod reperietur? At tu, Beatißime Pater, cuius & apud Deum preces propter ſanctitatem, & apud homines iuſſa, propter auctoritatem plurimum va-

lent, per illam qua genus humanum complecteris caritatem, per illam curam quam Christianis omnibus & debes & præstas, per illum ipsum, cuius in terris vice fungeris, Iesum Christum, succurrere ac subueni communibus malis, & omnes cogitationes, omnia consilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Christianos populos & purgandos ab erroribus, & firma ac stabili concordia inter se deuinciendos. Quod igitur rex ipse per se facere propter locorum distantium non potest, id per hunc clarissimum virum oratorem ad te suum facit: per eum tibi gratulatur, per eum ad te omnes vires ac copias suas defert: per eum tibi & huic sanctæ Sedi obedientiam præstat, quamq́; laudem à maioribus suis hæreditariam accepit excubandi assiduè pro Christianis, & quicunq; hostes Christi atq; Ecclesiæ fuerint, eosdem semper habendi pro suis, eiam se diligentissimè, vt semper fecit, conseruaturum, neque vnquam ab eorum virtute degeneraturum esse promittit. Tibi autem, Beatissime Pater, cùm omnia fausta & prospera precatur, tum quo facilius ea quæ à te exspectantur perficere possis, illud à Deo votis omnibus petit, vt publico Ecclesiæ bono non minus diu Pontifex viuas, quàm te Pontificatu dignum vixisse, omnes, qui verè & incorruptè iudicant, confitentur.

DIXI.

De

De toto studiorum suorum cursu, deq; Eloquentia ac cæteris disciplinis cum Iurisprudentia coniungendis.

ORATIO XV.

HABITA ROMÆ ANNO cIↄ. Iↄ. LXVII.

N*on eram nescius, cùm hanc Pandectarum interpretandarum prouinciam susciperem, fore, vt multis sermonem darem: quibus mirum ac nouum videretur, me, qui tot annos in hoc docendi munere ita consumpsissem, vt eos modò libros attingerem, qui, aut ad eloquentiam, aut ad Philosophiam pertinerent, mutata subitò voluntate, ad tractationem iuris ciuilis tam longo interuallo redire: à quo me pleriq; iampridem animum omninò auocâsse, & ad mitiora studia, tanquam ad Sirenum scopulos, adhæsisse, aut quasi loti cuiusdam Homericæ, ita illorum dulcedine, ac suauitate captum, huius iam ne per somnum quidem meminisse arbitrarentur. Quibus vt satisfaciam, simulq; vobis omnibus huius consilij atq; instituti mei rationem reddam: etsi non libenter facio, vt de me loquar, tamen antequam pro-*

grediar longius, pauca quædam de toto studiorum meorum cursu breuiter commemorare constitui: quæ si audire ac cognoscere graue non erit, spero fore, vt grauissimi quidem & eruditissimi homines, quos hic adesse video, factum meum non improbent: vos autem optimi & studiosissimi adolescentes, etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cùm enim, quæ præcipuè res progressus meos retardauerit, meq; decurso iam spatio à calce ad carceres, vt dicitur, reuocauerit, cognoscetis: forsitan, exemplo meo edocti, melius ipsi vestris rationibus consuletis. Ego igitur, vt primùm puer Grammaticorum & Rhetorum præceptis visus sum vtcumq; imbutus esse, leuiter gustatis Dialecticæ principiis; ceteris autem Philosophiæ partibus ne à limine quidem salutatis, nulla Græcæ linguæ intelligentia, nullo rerum vsu, nulla antiquitatis cognitione instructus, animum ad ius ciuile appuli; & iis doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iamq; eò processeram, vt, quæ tum præcipuæ laudes habebãtur, & in argumentando satis acutus, & in respondendo non incautus, & quacunq; de re ageretur, abundè loquax essem: &, quod multis palmarium videbatur, multarum legum non intellectarum principia vno spiritu citare, multorum interpretum nomina recensere, multos versus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, vt opinor, & peristylia, & intercolumnia, nullo negotio, numerare quamlibet multa possem. Cùm ipse me eo nomine circũspiciebã,

meq;

meq́; pulchrum, ac beatum putabam, tum vno ore omnes, vt ait Comicus, omnia bona dicere, & laudare fortunas meas, qui tantula ætate tantam mihi, vt ipsi putabant, sapientiæ; vt res ipsa docuit, stultitiæ & inanium opinionum supellectilem comparâssem. Iam omnes me mei foro & cancellis & subselliis destinabant: magnamq́; in spem venerant, rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum; præsertim cùm & natura essem firmis lateribus, & voce magna, &, quod caput est, illi me quos dixi magistri, si non multum sapere; at certè, quod apud eos pro eodem erat, multum audere multumq́; clamare docuissent. Quid verbis opus est? Inibi iam erat, vt illud vitæ genus ingrederer, cùm Deus (Deus enim fuit: neq; hoc mihi ex animo excuti potest) Deus igitur effecit, vt quædam Budæi & Alciati & aliorum eiusdem notæ hominum scripta, quæ nunquam ante illud tempus adspexeram, in manus meas venirent. Quæ cùm euoluere cœpissem, passimq́; in eis multa reperirem, quæ de magistris meis nunquam audîssem: multas sententias, quas illi me ratas ac firmas esse docuissent, grauissimis argumentis conuulsas ac labefactatas, multa ex Græcis scriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita, quibus in omnibus mihi tenebræ essent: nolite quærere, quid mihi animi fuerit. Visus mihi sum de cœlo decidisse: aut in alium quendam orbem delatus esse: neq; aliter affectus sum, quàm egeni & inopes homines interdum solent, qui cùm

totam noctem somniârunt se diuites repentè factos esse, vbi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectârunt, experrecti, omnia domi suæ obtenta telis aranearum vident. Quid facerem? ego ille paulò antè tumidus & ferox, cùm mihi de repente vultus, animus, verba cecidissent: iamque suffusus pudore, verecundarer inter eos versari, qui de me ita magnificè senserant: subduxi me clanculum ex illis, in quibus diu merueram, castris, & in Græciam nauigaui: id est, ad Græcarum litterarum & disciplinarum magistros me contuli: eademq; opera perlustraui etiam vetus illud Latium: id est, omnes ad vnũ veteres linguæ Lantinæ scriptores diligenter & accuratè prouolutaui, sedulò vndecumq; omnia colligens, quibus mihi iurisprudentia instructior, & ornatior fieri posse videretur. Atq; in hac peregrinatione, tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiæ spatiis, sæpe me exercui: neque aut illius è Gargetto delicati atque otiosi senis hortos inuisos præterij, quamquam venenorum quàm salubrium herbarum feraciores, neque disiectas veteris illius Pœciles, non tàm Polygnoti manu, quàm Zenonis ingenio nobilitate, reliquias neglexi. Et vt magnam voluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta, aut Nili, fontes ac capita ipsa venerunt: ita iuuit me incredibiliter, cùm apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manassent amplissima illa iuris ciuilis flumina, per quæ, toto orbe sparsa atque diffusa, tam multi assi-

duè

duè summo homines ingenio nauigarent. Interea, vt paterfamilias, qui, mercaturæ caussa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieq; animo caram domi vxorem reliquit, sæpe de ea cogitãs, sicubi aut gẽmam aliquam, aut scitè tornatum anulum, aut monile baccatum, aut segmentatam vestem, aut talia mundi muliebris ornamẽta conspexit: studiosè omnia comparat ac seponit, quibus eam, domum reuersus, muneretur: sic me per omne scriptorũ genus vagantem nunquam ea cura ac cogitatio deserebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum vnoquoq; possem, quod, cùm ad iurisprudentiam reuerterer, ad eam expoliendam & exornandam acõmodatum esset. Sciebã enim quàm turpe haberetur, & diu manere, & inanẽ redire. Quod autem Homerus ait; Vlixẽ in illo diuturno errore crebrò spectare solitum Ithacam versus: itidem ego ad iurisprudentiã identidem reflectebam oculos: et ab ea tamdiu abesse me, vix satis æquo animo ferebã. Quinetiam, ne me amœniores illæ disciplinæ vsu quodãmodo suum facerent, multa sæpenumerò faciebam vsucapionis interrumpendæ gratia: quod & mea qualiacumq; scripta declarant, crebris iurisconsultorũ adspersa sententiis, & quotidianæ disputationes, quibus, quoties erat occasio, aliquid ex hac disciplina petitũ intexebatur, non obscurè indicabant. Nunc, cùm mihi videar non ea quidem omnia, quæ animo conceperam, perfecisse, sed vsque eò tamen progressus esse, vt iis, qui iuris ciuilis cognitionẽ ex ipsis fontibus haurire

cupi-

cupiunt, opis aliquid adferre possim: putaui tempus iam ipsum postulare, vt prodirem, & nauatæ in hoc genere studiorum operæ, specimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potissimùm extra ordinem interpretari voluerim, caussa hæc fuit. Videbam eruditissimos in hac schola viros, quibus docendi iuris munus mandatum est, ita se in eo gerere, vt, ipsa si loqui posset iurisprudentia, non certius, aut copiosius, aut maiori cum dignitate videatur explicatura sensus suos, quàm ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quæ in hac arte, aut cogitari prudenter, aut disputari acutè, aut certò definiri ac statui possunt. Itaq; cùm in omnibus habeam quod admirer, in nullo habeo quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitati suæ, eiq́; quam meritissimò obtinent, auctoritati consentaneum sit, intelligentes, perpetuò in grauium & arduarum quæstionum tractatione versantur: exquisitam singularum vocum explicationem, vt humile quiddam, neque satis dignum, in quo tempus conterant, aut prætermittunt, aut modicè attingunt. Planeq́; si ad eos audiendos ij tantùm accederent, quos oporteret, id est, qui prius in Grammaticorum, Rhetorum, Philosophorum scholis diu multumq́; exercitati essent: nihil amplius, quàm quod ipsi cumulatissimè præstant, requireretur. Nunc, quod ego me principiò fecisse dixi, vt ad ius audiendum aliarum omniũ artium rudis accederem, in eo vereor ne etiam hodie à plerisq; peccetur. Cogitaui igitur, si pro mea virili parte huic

te huic incommodo mederi studerem, neq; inuidiosum id mihi, neq; inutile aliis fore. Nam neq; inuidiam habet ullam, quod ab aliis neglectum iaceat, id sumere: & in exercitu non tantùm imperatorum & tribunorum ac centurionum, sed & gregariorum militum, & calonum quoq; ac lixarum aliquis vsus est. Neq; si gubernatorū in naui regenda præcipuum est munus, non ij quoque vtiles sunt, quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor. Quamquam, si id quod res est fateri, si recta & vera speciosis ac fucatis anteponere, si, quanti res quæque sit, nō quanti vulgo fiat, spectare volumus: multò plus est in hâc pura & simplici verborum explicatione momenti, quàm plerique fortasse suspicarentur. Nam cùm verba, ut ait Aristoteles, sint eorum, quæ animo concepimus, notæ: fieri nullo modo potest, vt, qui vim verborum non percipit, eam sententiam, quæ illis verbis expressa est, assequatur. Itaque & idem Aristoteles alibi ait, eos, qui, quid quoque verbo propriè indicetur, non satis intelligunt, in rebus iudicandis sæpenumerò falli: & apud Platonē Cratylus ex verborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem est, qui nesciat, patrum auorumq; nostrorum memoria, cùm peruersa quædam ac pestifera opinio inualuisset, nihil cultum orationis, nihil historiæ veteris notitiam, ad eos, qui graues ac serias disciplinas tractarent, pertinere; Græcas verò literas etiam impedimento esse, quanta & quàm densa caligo vniuersum prope terrarum

orbem

orbem obtexerit? quantaque verborum neglectum, rerum ignoratio consecuta sit? Sed, quid necesse est huic rei aliunde argumenta petere? Illi ipsi, quorum libros quotidie terimus, veteres iurisconsulti in explicandis legibus, senatusconsultis, edictis praetorum aut aedilium, constitutionibus, decretis, epistolis principum, quam, quaeso, viam rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda singularum vocum vi ac proprietate tam multi tamque assidui sunt, vt magnam industriae suae partem in eo consumere videantur. Quod prolatis ac productis ipsorum locis probarem, si, quàm facile, tàm necessarium esset. Antistium Labeonem iurisconsultum nobilissimum cùm alicubi valde commendâsset Gellius, ad postremum addit: Latinarum vocum origines rationesque percalluerat: eaque praecipuè scientia ad enodandos iuris laqueos vtebatur. Hos me sequentem duces, nemo, vt opinor, meritò culpauerit. Quam igitur interpretandi viam nobis Vlpianus, Paulus, Gaius, Marcellus, ceterique iuris antistites praeiuerunt, eam sequemur, & eorum vestigiis, quantum vires nostrae ferent, insistentes, summa ope conabimur, efficere, vt neque praetermittamus necessaria, neque inutilia consectemur: & quotidie tamen aliquid minimè vulgare minimeque contritum adferamus. Quod vt iam nunc perspicere possitis, dum ad titulum de iustitia & iure interpretandum accedo, quaeso, diligenter attendite.

D I X I.

Cur

Cur ad munus docendi, quo se sponte abdicauerat, reuocatus sit.

ORATIO XVI.

HABITA ROMÆ PRID. KAL. Martij, Anno cIↃ. IↃ. LXIX.

QVOD antiquitus à sapientissimis viris dictum est, non licere cuiquam mortalium, quid facturus, aut non facturus sit, certò pronunciare: quòd in vita multa eueniunt, tum vt ea ne facias, quæ facere decreueris; tum ea vt facias, quæ nunquã facere constitueris: id ego & sæpe antehac in aliis, & in meipso nuper verissimum esse cognoui. Nam in hoc publicè docendi munere quinquenniũ iam cum aliqua hominũ approbatione versatus, eo me, vt scitis, superioribus mẽsibus sponte abdicauerã: idq; eo animo, vt, quod ex me sæpe auditum est, nunquã me postea eandem prouinciam suscepturum, nunquam eosdem labores denuò subiturum putarẽ. Cogitabam, satius esse desinere quàm deficere: me, siue placuissem, satis iam spectatum esse; siue displicuissem, plus satis: satius esse cũ desiderio, quàm cum satietate discedere: vtcunq; esset, tradendã quasi cursu aliis lãpada, qui et laboris patientiores, & doctrinæ copia instructiores, institutã hic et inchoatã à nobis, maiore animo, quàm viribus,

iuru-

iurisprudentiæ cum eloquentia & cum antiquitatis cognitione coniunctionem exædificarent, ad summumq; perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abundè videbatur, tanti ac tam præclari operis aliqua saltem fundamenta iecisse, & præstando, quod possem, alios qui plus possent, vt experiri vellent, exemplo meo excitâsse. Iamq; totus in eo eram, vt me non languori quidem ac desidiæ dederem: qui semper ignauorum vitam mortemque iuxta æstimâssem: sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus vsque à puero deditus fui: & ad mandandas literis cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certè, vt, quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis studiorum ac fortunarum mearũ patroni summa liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad præsentes modò & eos qui nunc sunt, sed & nunc ad exteros, & olim ad posteros perueniret. In hac me cogitatione defixum, & tanquam in portu, complicatis velis, ceterisq; armamentis omnibus compositis quiescentem, vestra, Cardinales amplissimi, auctoritas expergisci denuò, & subductam iam nauim mutato consilio, deducere, & vela ventis pandere coëgit. Quæ mihi res eo mirabilior visa est, quòd non deerant homines & ingeniosi, & eruditi, & exercitati, qui vobis ad hoc munus obeundum vltro studium atq; operam profiterentur suam: quorum etiam vnum à me ipso verè atq; ex animo commendatum esse memini. Itaq; vt in historiis est, eos, qui M.

Cato-

Catonem in præturæ petitione superârant, ipsosmet mirari solitos, quòd se tali viro populus Romanus prætulisset: sic fateor, mihi mirum visum esse, quid ita vobis potius libuerit, me alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium accessione reuocare, quàm in locum meum aliquem ex iis sufficere ac substituere, qui id in beneficij loco petebant. Quod ego neq; ita me ignoro, vt mihi tribuam, ac non vestræ potius humanitati, quàm vlli merito meo acceptum feram; & tamen non debeo esse, aut aduersus dignitatem meam, aut aduersus vestra iudicia improbè curiosus. Nam, siue aliquid esse in me, cur hic honos mihi habendus esset, iudicâstis, potius eniti ac contendere debeo, vt vestram de me opinionem rebus confirmem, quàm vt verbis refellam: siue, quod magis credo, vestra tantùm in eo humanitas, & quædam erga me voluntatis propensio valuit, non minus optabile, aut honorificum duco, à vobis amari, quàm magna aliqua siue eruditione, siue eloquentia præditum iudicari. Illud quidem neq; reticere, neq; dissimulare possum, recentem istam vestræ erga me voluntatis significationẽ magnum mihi onus imposuisse, magnam curam & sollicitudinem, magnam vigilandi, laborandi, contendendi omnes industriæ meæ neruos necessitatem attulisse. Non enim mihi tantùm elaborandum est, vt, si quam mihi existimationem superiorum annorum labores vigiliæq; pepererunt, eam conseruem ac tuear: sed multò magis, vt vestra de me iudicia sustineam, & ali-

qua ſaltem ex parte reſpondeam illi exſpectationi, quam de me, vt veriſimile eſt, in multorum animis pondus auctoritatis veſtræ concitauit. Quod quidem me ſtudioſiſſimè conſtantiſſimeq́ facturum vobis omni adſeueratione confirmo, daturumq́ operã, vt hæc, quæ nunc cincti ac circumfuſi eſtis, ſtudioſorum adoleſcentium multitudo, ſi nulla alia re, at certè induſtria & aſſiduitate vix alium quemquam à vobis ad rationes ſuas accommodatiorem huic muneri præfici potuiſſe fateatur. Sed iam tempus eſſe videtur, vt ſpecimen vobis aliquod exhibeam eius rationis ac viæ, quam & vſq; adhuc in docendo tenui, &, niſi vos aliud iubeatis, deinceps perpetuò tenere decreui. Quod dum facio, date mihi, obſecro, hanc veniam, vt auertam à vobis orationem, atq; ita diſſeram, quaſi ij tantùm adeſſent, quorum cauſſa me rude iam, vt arbitrabar, donatum, in hanc arenam denuò reuocandum cenſuiſtis.

DIXI.

De Doctoris officio, deq; modo Iuriſprudentiam docendi.

ORATIO XVII.

HABITA ROMÆ PRID. NON. Nouemb. Anno cIↃ. IↃ. LXIX.

MAIO-

MAIOREM indies fructum capio ex hoc consilio atq; instituto meo, exornandi iuris ciuilis, neq; lautius modò ac nitidius, sed distinctius etiam, & ad rudiorum captum accommodatius, quàm plerique vulgò solent, explicandi. Nam etsi satis intelligo, non tantum mihi esse vel virium vel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi, quodque omnibus votis expeto, planè perficiendum requireretur: iuuat tamen, tanti ac tam præclari operis qualiacunq; fundamenta iacere, experiri si fortè alios rebus omnibus instructiores commouere & ad eandem cogitationem suscipiendam excitare possim: efficere denique vt quicunq; olim de hoc meo conatu verè iudicare & poterunt & volent, quiduis mihi potius, quàm aut in deligenda rectè docendi ratione ac via iudicium, aut in eadem aliis commonstranda voluntatem defuisse fateantur. Quibus enim rebus eius, qui quamcumq; artem docere instituit, officium contineri arbitror, eas vt præstarem, & alias semper, & præcipuè ex quo libros Pandectarum explicare ingressus sum, magno mihi studio elaboratum est. Ac ne quis fortè quærat, quæ tandē illa sint, in quibus & multum operæ posuisse me dico, & multum ponendum esse omnibus, qui docendi munus ita vt oportet obire ac sustinere meditantur: exponā ea, vt potero, breuiter, vobisq; potestatem faciam, ex iis quæ hodierno die de doctoris officio dicam, existimādi quidā me in posterum non exspectare tantùm,

sed etiam exigere debeatis. Existimo igitur duobus verbis comprehendi posse munus eius qui docet: videndum enim ei esse, quid doceat, & quomodo. Prius illud eam vim habet: curandum esse ei, primùm vt vera doceat; tum vt propria eius artis, in qua versatur, aut certè cùm eo quod agitur coniuncta & cohærentia. Modus autem docendi is est, vt perspicuè doceat: quod duabus rebus conficitur, ordine, & genere sermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato. Hæc omnia qui præstet, vt in docendo & vera tradat, & pertinentia ad eam artem quam docet, & ea ita distinguat, vt suo quidq; loco digerat ac collocet, & verbis propriis, significantibus, ab eorum qui purè ac nitidè loquuntur consuetudine non abhorrentibus efferat, atq; eloquatur, ei ego nihil omninò ad summi ac perfecti doctoris laudem deesse statuo: qui autem cum ea plenè quidem & absolutè præstare non posse se agnoscat, eo tamen quidquid habet viriũ confert, vt ad eis laudes quàm potest proximè accedat, dignissimum esse, cuius honestissimos conatus, & industriam ad præclara tendentem bonorum omnium perpetuus applausus approbatioque comitetur. In his omnibus variè peccatum esse video à multis eorum, qui quadringentos ferè abhinc annos ius ciuile tractârunt: quorũ etiam nonnulli tanto apud multos in pretio sunt, vt, quasi Atlantis humeris cœlum, ita eorũ auctoritate huius artis dignitas sustineri putetur. Nam & multa sæpe pro veris falsa docuerunt: & referserunt libros suos alienissi-

mis

mis quæstionibus: & sine vllo ordine omnia tradiderunt; & cùm Latinè loqui nescirent, nouum quoddam et monstrosum sibi confinxerũt loquẽdi genus, vt si veteres illi Pauli, & Vlpiani, & Papiniani & ceteri iuris antistites reuiuiscant, multis interpretibus eis opus futurum sit, ad eos qui scripta sua interpretati sunt intelligendos. Ac cur falsa quidem pro veris tradiderint, non negauerim alias quoq; fuisse caussas: duas tamen præcipuas fuisse arbitror: ignorationem antiquitatis, & peruersum quoddam studium contradicendi. Etenim cùm tota Reipublicæ atque imperij Romani facies ita versa atque immutata esset, vt nullum retineret veteris formæ vestigium, aliæ consuetudines essent, aliæ leges, alia religio, alij magistratus, alia iudicia: exstincto autẽ lumine Latinarum & Græcarum litterarũ, omnia densissimis ignorantiæ tenebris sepulta atq; obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines eius Reipublicæ ignari, cuius leges & iura tractabant, tãquam in illuni nocte sine lumine errantes, sæpe offenderent, sæpe laberentur, sæpe quouis potius, quàm quo instituerant, peruenirent. Ad quod incommodum cùm aliud accessisset ex praua quadam ambitione, quæ multorum ex illis animos occupârat, vt indecorum putarent, cuiquam adsentiri, ac tum demum sibi pulchri ac beati viderentur, si superiorum placita labefactare ac subuertere; ipsi autem aliquid, quod ante se nemo dixisset, adferre potuissent: quasi clauum clauo, sic opinionem opinione traden-

tes, eò tandem rem perduxerunt, vt, cùm receptum sit, in rebus iudicandis communem interpretum sententiam sequendam esse, sæpenumerò, quæ in plures probata sit, in tanta discrepantia ac varietate dubitetur. Scitum autem est quod ait Plato, semper inter se consentire eos qui aliquid sciunt. Nam neq; sciri potest nisi quod verum est: neque in quaque re verum esse amplius vno potest. Iam, quod secundo loco posui, multas sæpe ab eis inculcatas quæstiones, neque iuris ciuilis proprias, neq; ad id quod in manibus erat vllo modo pertinentes, id quin verum sit, dubium nemini vnquam futurum est, qui eorum scripta vel per transennam, vt dici solet, adspexerit. Nisi fortè quærere, quæ sit potestas ablatiui, vt loquuntur, absoluti, aut gerũdij, aut relatiui, QVI, QVÆ, QVOD, & similia, quæ vel referre piget, Grammaticorum non est potius quàm Iurisconsultorum: aut quæ sit ratio definiendi, quid intersit inter definitionem & notationem vocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non Dialectici potius, quàm Iuris ciuilis professores, docere debent: aut denique innumerabilia, quæ eorum commentarios legentibus passim occurrunt, non melius & verius ab iis artificibus quorum propria sunt explicantur. Nam de ordine quid dicã? quem semper sapientissimus quisque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex veteribus Philosophis vt summum ac supremum huius vniuersitatis parentem atque opificem Deum dicerent in orbe condendo nihil aliud præstitisse,

quàm

quàm quod confusas & permistas inter se rudis materiæ partes discreuisset, certoq; ordine suis quamq́ue in sedibus collocâsset. Impia opinio, fateor. Omnia enim non tantùm digessit ac disposuit, sed ex nihilo effecit ac procreauit Deus. Sed tamen ex eo intelligi potest, quæ illorũ de ordine opinio fuerit, quantamq́ue vim in eo inesse crediderint: cùm à quo nihil amplius quàm confusas mundi partes in ordinẽ adductas esse dicebant, eum tamẽ ipsi quoq; cum ceteris verissimo nomine parentẽ ac conditorẽ omnium rerum vocarent. Exstat præclara sentẽtia apud Xenophontem in Oeconomico, nihil esse aut pulchrius, aut ad vsum cõmodius quàm ordinem: nihil contrà aut adspectu fœdius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quàm confusionem ac perturbationem. At nostri illi cùm dialecticen aut non didicissent, aut ita didicissent, vt non didicisse præstaret: quibus, quæso, modis omnia miscuerunt? qualem nobis cuiusq; generis præceptorũ farraginẽ reliquerunt? Vt si quis rusticus hordeum, triticum, viciam, legumina in vnũ aceruum conferat, non illius aceruum horum cõmentariis existimẽ perturbatiorẽ fore. Mihi quidem, cùm in eos inspicio, sæpissimè Ouidiana illa de Chao in mentem veniunt:

Quaq; erat & tellus, illic & pontus & aër.

Non aliter enim apud hos, vbi, verbi caussa, de auctoritate magistratuum agitur, dicetur etiã aliquid de testamentis: vbi de emptione & venditione disseritur, aliquid de pœnis, aut de auctoritate tuto-

rum inseretur: nihil est denique quod certam sedem ac domicilium habeat: nihil quod non alienissimo æquè facile ac suo loco pertractatum reperiatur. Inde illæ crebræ ex vno in alium locũ reiectiones: cùm te, quod hîc agendum ac tractandum erat, id iubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, nunquam, nisi admonitus, diuinare potuisses. Prorsus vt si quis paterfamilias vestem nõ in vestiario, sed in arca panaria conderet: panem ex puteo hauriret, pisces in nemore, lepores in piscina inclusos haberet. Apud Aristotelem primo Physicorum recensetur opinio veterum quorundam, in quibus fuit & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet inesse dicebant: idque exprimebant hemestichio quodam, vt opinor, Empedoclis, πᾶμ ἐμ παντὶ μέμικται. *Hoc an in Physicis verè dicatur, viderint qui illa tractant: in talium certè interpretum commentariis verissimè dici potest. Atque hoc sunt etiam qui eos de industria fecisse dicant, vt artem iuris obscuriorem, ac difficiliorem cognitu redderent, & ad ceteros labores illum quoque adderent, quo excarnificarent discentium ingenia, peruolutandi sæpe illas ingentes librorum moles, & omnia alieno loco potius quærendi quàm suo. Quod si verum est, (nam ego quidem aliam potius fuisse caussam suspicor, neque ita de eis malè sentio, vt, cùm melius possent, noluisse credã) sed tamen si ita est, non obscurum est, quã eis pro tam sancto atq; honesto proposito gratiam debeamus. Vltimus locus erat de genere dicẽdi, quo dixi eos, qui quid docent,*

docent, vti debere nitido, perspicuo, vsitato, tali denique vt sine vllis salebris, sine vlla adsperitate influat in aures animosque discentium, eisque se non adscita fucisque ac pigmentis quæsita, sed naturali pulchritudine ac suauitate commendet. A quo ij quos dico quàm longè omnes abfuerint, quis non videt? Et sunt tamen qui eos defendant: vt nulla est tam mala caussa quæ patronos non inueniat: dicuntque, eloquentiam in eo qui ius docet, non requiri: satis esse si artem suam teneat: eius præcepta dum tradat, quibus ea verbis pronunciet, nihil interesse. Citant etiam in eam rem verba quædam Ciceronis, quibus ait, se in Philosopho eloquentiam, si adferat, non adspernari; si careat, non admodum requirere. Nimium delicatos esse, qui in tanta præclarißimarum rerum copia etiam verborum concinnitatem requirant: & perinde facere ac si optimos & saluberrimos cibos fastidirent, nisi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum præterea facilius intelligi ac percipi quæ qualibuscunque verbis sine delectu efferuntur, quàm si quis in eisdem pura ac Latina oratione exprimendis elaboraret. Postremò, vsu hoc iam & experientia compertum esse, quibus verborum cura est, eos exsuccos ferè, & aridos, & exsangues, & grammaticos potius aut ludimagistros, quàm veros & solidos iurisconsultos euadere: cùm contrà, qui magno & forti animo contempserunt sermonis delicias, & illud horridum, incomptum, agreste, rusticanum dicendi genus adamârunt, ij demum iuris ac legum cognitione impleant

pectus, in consultationibus, in foris, in subselliis regnent, in omnium maioris momenti controuersiarum disceptatione ac diiudicatione dominentur. Quibus vt respondeam, primùm dico, non existimare me eloquentiam, neque ad ius, neque ad vllam omninò artem tractandam, necessariò requiri: ne ad illam quidem ipsam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cùm ipsi eloquentes non essent, optimos tamen aliis ad eloquentiam duces ac magistros fuisse: qualem in Græcia Hermogenem, in hac vrbe Quinctilianum fuisse aiunt. Et Aristoteles, si se ad dicendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiæ præcepta nemo vnquam melius, aut perfectius tradidit. Munditiam quidem sermonis non in artibus modò docendis, sed etiam in congressibus & in familiari colloquio ab omnibus ingenuis & paulò liberaliùs institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. Fictilibus æquo animo cœnare possum: præsertim si epulæ sint, vt ais, exquisitæ: sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam potius quàm vomitum concitent. An tu conuiuatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in vasis cœno ac luto conspurcatis apponant? Nam quod aiunt faciliùs intelligi quæ ita dicuntur: credo equidem hoc inter ipsos verum esse. Balbi enim balbos, vt est in prouerbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adolescentes, in Ciceronis, Cæsaris, Plauti, Terentij & similium libris exercitati, & Latinæ linguæ intel-

intelligentes, nouos sibi de verborum significatione commentarios conquirant oportet, cùm accessuri sunt ad illas mixobarbaras cantiones. Neq; enim vna saltem lingua est qua loquuntur, sed teterrimus quidam cinnus ex fœdissima barbararum, peregrinarum, inauditarum vocum colluuione, olens, vt seruus ille Plautinus ait, allium, hircum, haram, suem, canem, capram commistam: vt quemadmodum odor qui ex Auerno afflabatur, superuolantes aues necare solitus dicitur, ita illud pus, illa sanies, illud virus optima quæq; ingenia exanimet. Ego quidem certè multos noui optimo adolescentes & accutissimo ingenio præditos, qui cũ in aliis disciplinis exercitati, ad artẽ se iuris accingerent, talium magistrorum incõdita voce perterrefacti, refugerũt, retulerunt pedẽ:

Improuisum àspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusq; repentè refugit.

Quod autem quasi firmamentum defensionis suæ ponunt, non posse quemquam magnum iurisconsultum euadere, cui vlla faciendæ ac poliendæ orationis cura sit, prô Deum immortalem, etiámne hoc tam erudito seculo, in hac tanta luce ac splendore disciplinarum omnium cuiquam se persuasuros putant? Quemquam ne ex illo suo grege inquinatè ac contaminatè balbutientium potius, quàm loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hos omitto: ad id, quod institueram redeo. Dixi quatuor esse, quæ qui ius docent, præstare debeant: vt vera doceant, vt ad

rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum. Id qui non præstarent, culpaui. Dicet aliquis: Quid tu te igitur ea præstaturum esse profiteris? Non ausim tantum de me, aut mihi, aut vobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, neq; planè imparatum esse me ab iis, quæ ad id efficiendum necessaria sunt, & ut aliquid olim præstitisse dicar summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Die crastini conabor viam vobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de pactis agatur hoc loco: tum quid sit pactum, quæ pactorum diuisiones: qui quibus pacisci possint: quiq; sint pactorum effectus. Hæc crastinæ disputationis capita futura sunt. Inde ad ea iurisconsultorũ veterum fragmenta, quæ in hunc titulum relata sunt, sigillatim interpretanda veniemus. DIXI.

De auctoritate & officio Iudicum.

ORATIO XVIII.

HABITA ROMAE POSTRIDIE Non. Nouemb. Anno cIↃ. IↃ. LXXI.

CONSITVERAM hodiè, nulla, ut Gaius noster loquitur, præfatione facta, ad tractationem earum rerum, quas

quas hoc anno docere institui accedere: idq; & vobis vtilius, & mihi conuenientius fore arbitrabar. Nisi me amici quidam, quorum & iudicio, & auctoritati plurimum tribuo, de fixa iam statutaq; sententia deductum, sibi potiùs quàm mihi, hac in re morem gerere coëgissent. Neq; tamen eis planè adsensus sum: sed, vt Homericus Iuppiter, partem eius quod petebant concessi, partem negaui. Nam quod à me contendebant, ne statim in ea quæ huius artis propria sunt ingrederer, sed hoc anniuersarij laboris quasi vestibulum populari aliqua & magis ad omnium sensus accommodata disputatione exornarem, in eo non grauatè ipsorum voluntati acquieui: quod auctores erant, vt aliquod mihi vndecumq; argumentum sumerem, quamlibet remotum & alienum ab eo quod ageretur, populare modò, & plausibile, & in quo ostentare vim ac copiam dicendi liceret, id vt ipsos à mẽ obtinere sinerem, ipse à me non potui obtinere. Vix ista faciebam adolescens, cùm & omnes vias perueniendi ad aliquam eloquentiæ famam studiosè conquirerem, & iis in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis hæc non ferri modò, sed & requiri solent. Hac verò ætate, & hac qualicumq; hominum opinione de me, & hoc suscepto munere, quod ab omni vanitate longissimè abesse debet: si puerorum aut sophistarum in morem de comenda ac pingenda oratione solicitus sim, & sine vlla necessitate eas mihi ad dicendum materias deligam, in quibus bellè ac commodè aliquid dicere posse videar, ineptis

eptis

eptis fortasse gratum faciam; quos semper fucata & inania omnia, magis quàm vera & solida delectant: grauium certè ac cordatorum hominum non effugiam iustam ac meritam reprehensionem. Obsequamur igitur amicorum petitioni: sed ita, vt ne obliuiscamur, quid deceat. Explicaturus sum eam partem Digestorum, in qua de iudiciis disseritur. Sed prius dicam nonnulla de ipso munere iudicandi, quantum in eo sit auctoritatis, quantum ponderis & momenti ad totius Reipub. felicitatem: tum, qualem esse eum oporteat, qui ei muneri rectè & pro dignitate præfuturus sit: quæ in iudicando seruanda, quæq́ue fugienda videantur: quæ omnia à nostris quidem partim modicè attinguntur, partim vt certa & indubitata ponuntur: a Philosophis autem, vnde nostra fluxerunt, accuratè ac copiosè pertractari solent. Dicam autem non oratorio more, sed hoc nostro scholastico, & vmbratili, & sedato, non ad permouendos animos, sed ad docendos, non ad faciendos clamores, sed ad silentium potius & attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res consecuturum esse confido, vt & amicorum petitioni, si minus plenè, at certè aliqua ex parte satisfiat: & hoc quamuis ex alia arte accersitum disputationum mearum caput cum cetero corpore satis aptè ac concinnè cohærere videatur. Tanta igitur est, vt hinc potissimùm exordiar, in omni ciuitate eorum qui iudiciis præsunt auctoritas, vt ex eis potissimùm Reip. felicitas aut infelicitas pendeat. Etenim verè dixerunt veteres, legem

gem

gem esse animam ciuitatis, & perinde felicem aut infelicem euadere vnamquamq; ciuitatem, vt bonis malisúe legibus temperata est. Utor hîc legis nomine magis ad populi consuetudinem, quàm ad veritatem: scio enim, si qua mala lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam esse. Sed si tantum positum est in legibus: legum autem ipsarum nullus est vsus, nisi sint qui eas exsequantur ac custodiant: & legum ministri ac custodes magistratus, vnde eos nomophylacas Plato vocat: magistratuum porrò præcipua vis in exercendis iudiciis cernitur: constare opinor, qualia in ciuitate iudicia sint, talem esse totius ciuitatis statum. Imò verò ea prima fuit antiquissimis temporibus caussa congregandarum ciuitatum: vt essent, qui vim coërcerent, tenuiores à potentiorum iniuriis defenderent, suum cuiq; tribuerent, iuris æquabilitatem inter omnes proportione tuerentur. Hanc originem creandorum regum fuisse, quod vetustissimum in terris imperij nomen est, Herodotus, & ab eo mutuatus Cicero tradunt. Itaq; reges ipsi antiquitus iudicabant, vt Minos, cuius singularis iustitia iudicem eũ, veterum opinione, etiam apud inferos fecit: vt Tenes cultus apud Tenedios pro Deo: quẽ cùm securi insulam ex se dictam obambulare solitũ tradunt: eaq; percutere, quos, caussa discussa, iniuriã fecisse cognôsset: vt Philippus Macedo, quem etiam patienter tulisse accepimus, obiurgatum ab anicula, cui audiendæ sibi esse otium negauerat: cùm illa retulisset, ne regnaret igitur, si audiẽdis ac diiudicandis caussis

vaca-

vacare nollet. Et perdiu, qui Hebraeorum populo summo cum imperio praeerant, non reges, sed iudices vocabantur: vt intelligamus nihil esse tam regium quàm iudicare. Siue enim priuata iudicia inspiciamus: verè ait Cicero, omnes omnium pecunias positas esse in potestate eorum qui iudicant: siue publica, omnium ciuium non fortunae modò, sed dignitas, existimatio, salus, eorum, qui iudicia publica exercent, fidei, religioniq́ue commissa est. Sapientissimus homo Democritus duabus rebus Rēpub. contineri dicebat, poena & praemio: earum autem rerum vtraque in eorum manu est, qui munius sustinent iudicandi. Magna igitur adhibenda cautio est in iudicibus deligendis: eorumq́ue & singularis quaedam prudentia, & spectata probitas esse debet, ne si, aut errore ducti, aut cupiditate abrepti, permissa sibi potestate secus quàm decet vtantur, ipsa ciuitatis fundamenta subuertant. Ac veteres quidem illi paucissimis verbis iudicis officium concludebant: cùm ita dicerent, legem esse mutum iudicem, iudicem autem legem loquentem. A bono enim iudice ita prorsus omnia iudicari oportet, vt lex ipsa, si loqui posset, iudicaret: atque ita legem & iudicem inter se conspirare, vt sit lex quasi anima iudicis; iudex, quasi vox legis. Et, quemadmodum Aristoteles ait, legem esse mentem cupiditatis expertem, ita optandum esset, vt eiusmodi iudices reperirentur, qui, omni cupiditate spoliati, mente tantùm ac ratione in disceptandis controuersiis vterentur. Sed talia optare licet, sperare non

re non licet. Nimis enim verum est, quod in quodam cantico posuit Simonides, perdifficile reperiri hominem τετράγωνον ἄνευ ψόγου. Huic incommodo sapientissimi quique veterum quæcumque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles censuit, in bene instituta ciuitate, omnia, quoad eius fieri posset, legibus comprehendenda ac definienda: quàm paucissima autem in potestate atque arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo sanè graues caussæ adferuntur. Vna, quòd multò maior numerus necessarius est iudicum, quàm eorum qui leges ferant. Facilius autem est paucos bonos & prudentes viros reperire, quàm multos. Altera, quòd longius tempus datur legem aliquam laturis, quàm de certo aliquo negotio ac controuersia cognituris. In maiori autem temporis diuturnitate maior est penitus peruidendi veri facultas. Tertia, quæ omnium potentissima est, quòd leges & in futurum prospiciunt, & vniuersè ac generatim ferũtur, vt neque gratiæ, neque odio locus esse possit. At iudicia & de præsentibus negotiis, & de certis personis exercentur: vt & gratia, & odio, & inuidia, & miseratione, & ratione proprij alicuius commodi, aut incommodi, facillimè abduci à vero iudicis animus queat. In iudicibus autem deligendis illud præcipuè obseruandum est, vt boni viri eligantur: in quo veteres ita diligentes fuerunt, vt sæpe in libris nostris viri boni nomine non alius quàm iudex intelligatur. Et Horatius narrat patrem suum, cùm sibi virtutis & officij præcepta traderet, laudanda-

rum actionum exempla ex iudicibus potissimùm sumere solitum esse. Sic me, inquit:

Formabat puerum dictis: & siue iubebat,
Vt facerem quid: habes auctorem, quo facias hoc.
Vnum ex iudicibus selectis obiiciebat. Et alibi cùm viri boni quasdam quasi notas enumerando percenseret, hanc inter præcipuas ponit.

Quo multæ magnæq; secantur iudice lites.

Ac videte, quantoperè veteres illi Romani, eos qui res iudicabant ab omni improbitatis suspicione puros esse voluerint. Notationi atq; animaduersioni censoriæ non tribuebant auctoritatem rei iudicatæ: neq; si quis à censoribus senatu motus esset, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quinimò quosdam à censoribus è senatu eiectos, ipsos postea censores fuisse legimus. Sed tamen, vt omnis etiam leuissima suspicio abesset à iudicum moribus, lege Iulia repetundarum qui senatu moti essent iudices non poterant dari. Ætas etiam in iudicibus consideranda est: neq; enim idonei sunt adolescentes ad tantum munus sustinendum. Cuius rei tres ferè caussæ adferri solent. Vna, quòd de moribus adolescentum nihil adhuc certò sciri potest. Mutantur enim, vt ait Horatius, in horas. Et improbum quidem esse aliquem vt cognoscas, vel vnus dies sufficit, vt ait Theognis: at diu vixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quòd in iuuenibus magnæ & vehementes sunt animi commotiones, quas illi sæpius, quàm rationem sequuntur. Postrema, quòd

longus

longus rerum vsus in iudice requiritur, qui cadere in adolescentem non potest. οὐ νέον, ait Plato libro tertio de Rep. ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neq; verò quilibet senex ad iudicandum aptus est. Non enim vt prudentia necessariò ætatem requirit: ita ætas necessariò prudentiam adfert. Sed is demum, cui anteactæ vitæ cursus & integritatis & prudentiæ opinionem comparauit. Obseruabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhausti homines facilè ad iudicandum admitterentur. Cùm enim pleriq; à Theognidis sententia non abhorreant, et paupertatem omni ratione fugiendam putent, verendum videbatur, ne sæpe tales iudices non tàm rationem muneris sui, quàm magnitudinem munerum alienorũ considerarent: néue libentiùs in nummorum quàm in argumentorum quæ vtrimq; adferrentur ponderibus expendendis occuparentur: &, vtrius grauior esset manus, eius caussam quoq; meliorem videri pronunciarent. Atq; ob eam caussam iudices non tantùm ex moribus & ex ætate, sed etiam ex censu legebantur: quod Romanis alicubi obiicit Tertullianus: Cumq; iuris iurandi religio maximum & sanctissimum fidei vinculum meritò apud omnes existimetur, iudicaturi prius iurabant se ex legum præscripto iudicaturos: cuius rei frequens apud Demosthenem, & alios mentio est. Ne verò legum verbis callidè, & subdolè interpretandis ab earum sententia & voluntate discederent, addebant, τῇ γνώμῃ τῇ δικαιοτάτῃ, vt apud Demosthenem, aut, quod

idem valet, τῇ ἀρίςῃ, ut apud Aristotelem in Rhetoricis, & apud Iulium Pollucem libro octauo relatum est: quo significabant, se ita leges interpretaturos, vt rationi & æquitati maximè consentaneum videretur. Quin etiam, vt maiore diuini numinis metu perfunderentur, iudicabant in loco sacro. Quamuis enim Deus omnibus locis præsens est, eiusque vt ait Aratus, omnia plena sunt: in consecratis tamen locis magis omnes nescio quo modo illius præsentia commouemur. Atq; hanc consuetudinem antiquissimam fuisse, Homerus ostendit, qui iudices in Achillis clypeo sculptos & senes fuisse ait, & in sedilibus lapideis sacro in loco consedisse οἱ δὲ γέροντες, inquit, εἵατ' ἐπὶ ξεςοῖσι λίθοις, ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ. Summa autem in eo adhibenda diligentia est, vt tollantur omnes occasiones, quæ possunt efficere aliquem animi motum, quo iudex abducatur à vero. Nam quod de amore ait Theocritus, pulchra ei videri, quæ pulchra non sunt, idem absolutè de toto talium commotionum genere dici potest: prout quisq; affectus est, ita res eis alias atq; alias videri. Arquatis, ait Varro, & veternosis omnia lutea videntur: febricitantibus amara, quæ dulcia: aliter omnibus de rebus ebrij, aliter sobrij iudicant. Idem putandum est euenire iis omnibus, quorum animus aut amore, aut odio, aut ira, aut inuidentia, aut denique aliquo πάθει occupatus est. Docent Philosophi, si sensus de rebus sibi obiectis verè iudicaturus sit, oportere ipsum sentiendi instrumentum, quod illi

αἰσθη-

αἰσθητήριον vocant, ἄποιον, id est, omni qualitate, earum saltem, de quibus iudicandum est, vacuum esse. Sic & iudicis animum in sola veritate defixum ab omni perturbatione purum ac liberum esse oportet. Malè verùm examinat omnis corruptus iudex: ait Horatius. Quoniam ergo nemo, vt omnia moliatur, exsuere ac deponere insitum atq; ingeneratum omnibus sui amorem potest: ideò veteres neminem rei suæ idoneum iudicem esse voluerunt: quod & apud iuris nostri auctores sæpe legitur: & ante eos ab Aristotele & in ethicis, & in politicis dictum erat. Ne de filij quidem negotio idoneus iudex est pater. Amat enim eum vt partem sui. Et quamuis reperiuntur patres quidam, qui de filiis seuerissimè iudicârunt, vt in externa historia Zaleucus, in Romana Brutus, Manlius, alij: vsitatius tamen est, patres in filiorum peccatis conniuere. Sed hac de re alio loco plura dicentur. Corrumpuntur iudices etiam donis: & ea caussa fuit, cur iis legibus, quæ de pecuniis repetundis latæ sunt, punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam accepissent. Narrat Plutarchus, Thebis olim positas in publico fuisse iudicum statuas, easq; sine manibus: quod indicio esset, nihil eos à quoquam accipere debere: eius autem, qui iudicio præsideret, etiam sine oculis: quod ipso personarum adspectu iudices interdum à recto abduci arbitrarentur. Antonius certè apud Ciceronem gloriatur, M. Aquillium, in manifesto repetundarum crimine, hoc potissimùm à se artificio liberatum, cùm eum

mœstum ac sordidatum produxisset, tunicámq; eius à pectore discidisset, & cicatrices aduersorum vulnerum, quæ ille pro Rep. acceperat, ostendisset. Ita iudices, quem absentem fortè damnâssent, eum, adspectu ipsius commoti, liberârunt. Eodem artificio multis antè annis vsus erat Hyperides, qui, vt narrat Athenæus, cùm Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atq; ita teneretur, vt argumentis purgari non posset: cùm multa pro ea dixisset, ad postremum statuit eam in conspectu iudicum, & pectus eius papillasq; nudauit: qui adspectus tantum potuit, vt, quam omnium sententiis damnatum iri opinio erat, omniũ suffragiis absoluta discesserit. Ex quo institutum est, vt Ariopagitæ noctu iudicarent. Cuius rei præter ceteros auctor est Lucianus. Sed & quò iudicia integriora & incorruptiora essent, nomina ipsa eorum, de quibus ageretur, in Ariopago reticeri solita, quidam tradiderunt. Vt, nulla prorsus personarum ratione habita, de rebus tantùm ipsis iudicaretur. Multum etiam in iudiciis peruertendis potest eloquẽtia: neq; prorsus mentiebantur veteres illi magistri, qui se docere profitebantur, quo modo caussa inferior, dicendo superior fieri posset. Cui enim nota non sunt verba Ciceronis in caussa Cluentiana, obiectas à se iudicibus tenebras gloriantis? Ideoq; rectum erat illud eorundem Ariopagitarum institutum, apud quos oratores præconis voce nihil verborum extra rem facere, & neq; procemiis vti, neq; epilogis iubebantur. Sapienter quoq; Anastasius & alij posteriores

ores

eres Imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriæ suæ sine speciali iussu principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, vnumqueq; necessariò in patria sua multis cognationibus, adfinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri: iisq; omnibus rebus iudiciorum religionem ac seueritatem impediri. Eodem pertinebant permissæ antiquo more alternæ iudicum reiectiones: vt è iudiciis omnis omninò suspicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminẽ, ait Cicero pro Cluentio, voluerunt maiores nostri non modò de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima, esse iudicem, nisi qui inter aduersarios conuenisset. Expediret etiam in eos iudices, qui se corrumpi siuissent, grauissimas pœnas constitui: vt fecisse Cambysen ait Herodotus, qui (vtinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo) supra iniusti iudicis corium in lora dissectũ, eius filium ac successorem sedere iussit: vt eum à paternæ improbitatis imitatione paterni supplicij memoria reuocaret. Omninò autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda esse arbitror. Vnum, vt cogitent, quemadmodum ipsi de aliis iudicant, ita de se non alios tantùm homines, sed ipsum Deum iudicaturum. Alterum, ne prius sententiam ferant, quàm diligentissimè vtriusq; partis iura cognouerint. Meritò laudatur à Platone illud Hesiodi, ΜΗΔ' δίκην δικάσῃς πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς. Et elegans est illud Philippi, vt opinor, Macedonis, qui cũ

altera aure occlusa accusatorem audiret: interrogatus, cur id faceret, dixit se eam seruare integram reo. Postremum illud est, debere quidem iudicem planè medium esse: ideò enim μεσοί, vt ait Aristoteles, vocantur: Sed tamen, si in alterutram partem inclinandum sit, vt Circe dicebat minus periculi esse, si nauis ad Scyllam potius paulùm inclinaret, quàm si ad Charybdim: ita in hominibus puniendis minus mali esse in clementia ac lenitate, quàm in sæuitia, & acerbitate. Nam etsi laudata est apud veteres prætoris cuiusdam seueritas, cuius tribunal scopulum reorum vocabant, multò tamen maiorem laudem haberet illa vox Neronis, si ex animo prolata esset, aut si ipse in eadem mansuetudine perstitisset, qui subscripturus sententiæ capitis in quendam; Vtinam, inquit, nunquam didicissem litteras. Et M. Antonini illud præcipuè commendatur, quod pœnas legibus definitas semper vsque ad aliquem modum mitigabat. Pleni sunt libri nostri talium sententiarum: Benigniùs interpretandæ sunt leges, quò voluntas earum conseruetur. Et, Interpretatione molliendæ sunt pœnæ potiùs, quàm exasperandæ. Non possum hoc loco præterire dictum quoddam vetustissimi oratoris Antiphontis: Εἰ δέοι τι ἁμαρτεῖν, τὸ ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι. τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημά ἐστι. τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι, ἀσέβημα. Cuius sententiæ similem quandã ex libris nostris suo loco proferemus. Dixi de auctoritate et officio iudicũ, non quæcunque poteram: neque enim id aut res postulabat,

bat, aut tempus patiebatur: sed ea tamen, quæ dixi, neque aliena, neque inutilia fuisse confido. Quid præstiterim, vos ipsi iudices eritis. Si quis erit, qui me contendat debuisse statim ad ea, quæ iuris ciuilis propria erant, accedere: ab eo peto, ne mihi veniam neget, quòd ego amicis rem non magni momenti petentibus negare non potuerim: neúe sit ita difficilis creditor, vt in crastinum exspectare nolit: cùm præsertim ipsi iurisconsulti sub eo, quem explicaturi sumus, titulo tradant, in mora modici temporis non magnum damnum inesse censeri.

DIXI.

ORATIO XIX.

MANDATV. S. P. Q. R. HABITA. IN. ÆDE. SACRA. B. MARIÆ VIRGINIS. QVÆ EST. IN. CAPITOLIO.

In reditu. ad vrbem
M. ANTONII. COLVMNÆ
post Turcas nauali prælio victos.
IDIB. DECEMB. ANNO
CIƆ. IƆ. LXXI.

SIVLLA post hominum memoriam parta victoria est, in qua & admirabilis se diuini numinis potentia ostenderit; & quid fortium virorum virtus, quid singularis ductorum prudentia valeat, cognitum ac declaratum sit: in hac certè, quam superioribus diebus imperatores ac milites nostri ex immanissimo ac teterrimo Christiani nominis hoste retulerũt, ita hæc omnia patefacta sunt, vt nunquam maioribus, aut illustrioribus argumentis, aut illustrata esse, aut in posterum illustrari posse videantur. Quare & immortali ac præpotenti Deo, huius tanti boni, vt aliorum omnium, auctori, gratiæ, quantas maximas animus noster capit, agendæ sunt; & fortissimis, ac clarissimis viris, qui periculum à nobis omnibus vitæ suæ periculo depulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter corporibus suis occluserunt, qui pestem ac perniciem, quam illi nobis machinabantur, in ipsorum capita conuerterunt, qui illorum temeritatem consilio, furorem fortitudine, audaciam virtute superârunt, noui atque inusitati honores pro noua ipsorum atque inusitata virtute tribuendi. Quod enim tantum ac tam singulare honoris genus reperiri, aut excogitari potest, quod non & in aliis, qui egregiam in hoc bello Reipub. Christianæ operam nauârunt, & tuæ inprimis M. ANTONI COLVMNA virtuti rebusq́ gestis, & ab aliis Christianis populis, & præcipuè à Populo Romano debeatur? Cuius vniuersi quod sit erga te studium, quæ voluntas,

tas, neq; tibi vnquã aut dubium, aut obscurum fuit; & tamen nuper apertissimè cognoscere potuisti, cùm, tuo in vrbem ingressu, tantus ad te omniũ ætatum atque ordinum cõcursus factus est, tanta effusa omnis generis multitudo, vt ipsi septem colles, ipsa vrbis mœnia, si natura pateretur, sedibus suis relictis, obuiam tibi prodire cupere viderentur. Quacunq; incesseras, faustis acclamationibus omnia personabant: omnes redundantem & foras erumpere gestientem lætitiam ore, oculis, manibus indicabant: omnium in te vno figebatur obtutus: omnes te, non vt vnũ ex principibus ciuitatis, sed vt firmissimam ac solidissimam Romani nominis ac dignitatis columnam intuebantur. Cœlum ipsum manifesto fauit honori tuo: cùm quòd, aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, ingressuro te, ita derepente nitére cœpit, vt illa subita serenitas facilè omnibus indicârit, honores, qui tibi haberentur, etiam cœlestiũ iudicio comprobari. Nunc quoq;, quanto hoc augustissimum templum frequentia hominum compleuerit vides: qui omnes eo animo huc conuenerunt, vt CHRISTO IESV VICTORI ET VICTORIARVM DATORI, VT BEATISSIMÆ VIRGINI, VT CETERIS COELITIBVS, QVORVM AVXILIO HANC VICTORIAM SINE VLLA DVBITATIONE ACCEPTAM FERRE DEBEMVS, *tum propter fusos ac fugatos hostes, tum propter te saluum ac sospitem in patriam reductum, ritè, ac piè, vt debent, gratias agant. Beatum te M.* ANTONI, *propter cuius & abeuntis periculum & rede-*

redeuntis salutem templa complentur. Meminimus omnes, superioribus mensibus, te ad bellum profectò, quæ tota vrbe fuerit trepitatio, quæ sollicitudo, qui pauor. Quamuis enim & duces delecti erant fortissimi ac sapientissimi, & ex toto propemodũ orbe Christiano flos ipse nobilitatis conuenerat, & præcipua Italiæ atq; huius vrbis ornamenta ac columina in exercitu versabantur: tamen eò magis metuebantur varij bellorũ & ancipites casus; quòd, si quid aut propter vim tempestatum, aut propter hostilium copiarum magnitudinem, aut quo alio euentu grauius accidisset: nulla reliqua spes erat, vllum amplius ætate nostra talem exercitum posse denuò comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quædam latronum multitudo nostro sanguine cruenta, nostris spoliis onusta: qui & semper aliâs suopte ingenio feroces, & tum maximè propter recentes victorias spe atq; animis inflati, tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, vt classem quidem nostram à se spiritu ipso difflatum iri; ea verò disiecta, quasi ianua quadam effracta ac reuulsa, omnes sibi Christianorum portus, omnes insulas, omnem oram maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem nostrum, quòd anno superiori eos Deus alienatæ à nobis propter peccata nostra volũtatis suæ significationes dederat, vt non iniuria trepidaremus, ne ille meritò nobis iratus, per hostes nominis sui à populo suo pœnas repetere decreuisset. Sed ô cæca hominum iudicia. O abstrusa & recondita Dei consilia.

silia. O bonitatem ac clementiā ipsius perpetuò prædicandam. Verè Dominus est qui vulnerat & medetur: percutit & manus eius sanabunt: qui mortificat & viuificat; qui deducit ad inferos & reducit. Pro paterna sua misericordia, castigans castigauit nos: sed morti non tradidit nos. Respexit ad lachrymas, ad ieiunia, ad eleemosynas, ad preces Ecclesiæ suæ: ad quæ omnia PIVS V. ET NOMINE ET RE SANCTISSMVS PONTIFEX, toto illo tempore, alios omnes & præcepto & exemplo suo incitabat. En senex sanctissime & veterum illorum Pontificum simillime, scelerum vltor, iustitiæ cultor, veteris disciplinæ restitutor, cui, bono publico, his miseris ac turbulentis temporibus, Ecclesiam suam gubernandam commisit Deus: hic est fructus lachrymarum atque obsecrationū tuarum: tui fletus pepererunt nobis hoc gaudium: tua quotidiana sacrificia hanc nobis à Deo victoriam impetrârunt. Metis exsultans, quod lachrymans seminâsti. Te nouo Moyse manus in cœlum tollente, nouus hic Iosue superabat Amalechitas. Tu mentem in Deo, nostri milites in barbarorum corporibus tela figebāt. Confirmabant illorum dexteras preces tuæ, & hostilium gladiorum cuspidem retundebant. Itaq; quanto plus nobis dedit Deus quàm petebamus? Nos timidi vota faciebamus, vt hostium classis, cùm, aduentare nostram, auditum esset, quàm celerrimè se ad suos reciperet: quo post tot editas strages, timuisse tamen, & exspectare ausa non esse nostrorum impetum videretur.

Nam

Nam illud prope immodicum videbatur optare, vt & congrederentur, & se barbari, nostrorum virtute cognita, in fugam darent. Quod si ad efficiendiendam aliquam imaginem speciemq; victoriæ, aliquot illorum naues depressæ, aliquot captæ, numerus aliquis captiuorum liberatus esset: abundè omnes non exspectationi modò, sed optatis quoq; nostris satisfactum fore arbitrabamur. Vt autem sine magna nostrorum clade, amplius quadraginta hostium millia caderentur: vt decem & eo amplius millia caperentur: vt centum nonaginta quinq; illorum triremes, aliaq; complura nauigiorum genera in nostrorum potestatem venirent: vt plus quindecim captiuorum nostrorum millia liberarentur: vt ex tanta illorum multitudine vix vnus perfidus pirata, & vnus item sæuissimi prædonis Ariadeni filius fuga elaberentur, qui ad superbas immanis illius Tyranni aures acerbissimum minimeq; ab ipso exspectatum tantæ cladis nuncium adferrent, quis vnquam nostrûm, non dicam sperare, sed propemodum optare ausus est? Præcucurrit fortitudo vestra spes nostras: quæq; nos ne frustra optaremus verebamur, vt ea frustra hostis optaret, admirabili Dei beneficio & vestra singulari virtute perfectum est. Illud verò memorabile & animaduertendum, neq; fortuitò accidisse, sed iustissimo Dei iudicio effectum esse credendum est: quod qui duo ex illa impura fœdissimorum mancipiorum colluuie maximas minas iactare; qui vni ex omnibus Christianorum vires maximè despicere soliti

erant: vt etiam apud illum stolidum ac furentem Dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid vsquam Christianorum esset, vndiq; exterminaturos: ij potissimùm, cùm ad manus ventum est, ita subitò perterrefacti sunt, vt mare ipsum angustum eis esse ad fugam videretur. O NONÆ OCTOBRES. *quam faustam ac felicem nobis posterisq; nostris vestri memoriã reliquistis. Quis non eorum, qui prælio non interfuerunt, vt sibi liceret spectâsse quæ illo die gesta sunt, annum vnum de consequentis vitæ suæ spatio, si fieri posset, ademptum velit? Solem ego ipsum, ita viuam, in tam pulchro spectaculo, vt Iosue olim aduersus Amorræos pugnãte, substiturum fuisse arbitror: nisi tanta fuisset vincendi celeritas, vt, qui nihil metuebant, id vnum metuere viderentur, ne priùs aduesperasceret, quàm omnes hostes, aut cæsi, aut capti, aut fugati essent. Quænam igitur statuæ, qui arcus, quæ columnæ, quæ trophæa vobis excitari poterunt, viri fortissimi, quæ non dico paria esse meritis vestris, sed eorum partem adumbrare aliquam possint? qui futuri sunt vsq; eò diserti ac copiosi historiarũ scriptores, qui, cùm ad* NAVPACTEAM VICTORIAM *ventum erit, non potiùs metuant, ne quid de illius magnitudine deterant, quàm eam se verbis exæquare posse confidant? Semper enim iustũ minuendi metum faciunt ea, quæ amplificandi spem sua magnitudine sustulerũt. Vos exsultantem barbarorum audaciam compressistis: vos maria illis clausistis, nostris aperuistis: vos flãmam*

atq;

atque ferrum, vos cædem, incendia, rapinas, libidinem, à Christianorum vita, tectis, fortunis, corporibus arcuistis: vos à templis sacrilegia, ab oppidis direptionem, ab agris vastitatem depulistis: per vos cruentata ac tepefacta maria illorum sanguine redundârunt: per vos vicina littora illorũ, aut sauciorum, aut morientium inconditis vlulatibus personârunt: vobis magistris didicit noster miles vincere, barbarus vinci: vobis Christianorum alij vitam debent, alij libertatem, omnes securitatem. Durum, fateor, fuerat, audire, tam multa oppida à nefariis latronibus capta, tam multa incẽsa: tam multas regiones vastatas: abducta in seruitutem tam multa hominum millia: sed, si Christi potentia, si Christianorum fortitudo aliter apud barbaras gentes illustrari, quàm post tot acceptas calamitates, non poterat, prope est, vt exclamem, tanti fuisse. Certè quidem vt verni temporis clementia & amœnitas minus hilararet animos nostros, nisi eam hyemis rigor & asperitas antecessisset: ita minus omnes huius victoriæ iucunditatem ac dulcedinem sentiremus, nisi eam cum superiorum temporum tristitia, & acerbitate compararemus. Neq; verò eos tantùm, qui ex illo nobis omnibus salutari prælio, re bene gesta, incolumes reuerterunt, omnibus maximis honoribus debemus afficere: sed eorum quoq; memoriam grato animo amplissimisq; laudibus prosequi, quos in illo conflictu fortiter dimicantes, nõ tam vis hostium perculit, quàm ille ipse, pro quo pugnabant, sibi pignora-

gnora-

gnoratus est Christus. Qui si, vt credibile est, priùs Christiano ritu expiati, ac culpis omnibus soluti, tunc verò in Deum tantùm intuentes, & in eo mente ac cogitatione defixi, vitam pro illius gloria proiecerũt, eodem illo temporis puncto, angelorũ legionibus stipati, triumphantes in cœlum euolârunt. O vos beatissimos, qui sanguinem vestrum pro eo fudistis, qui prior ipse pro vobis suum sanguinẽ fuderat: qui mortem naturæ debitam, pro vitæ auctore potissimùm reddidistis. Illi impij, quos tum concidebatis, cùm concidistis, & mortem oppetierunt cum ignominia, & mortui pœnas nunc ad inferos luunt: vos verò & extremum spiritum victores cum gloria effudistis, &, mortali conditione vitæ in immortalitatem commutata, piorum estis æternam sedem & locum consecuti. Beata vita, quæ tali morte conclusa est: beata mors, quæ tali vitæ principium dedit. Sed vt ad te M. ANTONI mea iam reuertatur oratio, neque Populus Romanus ignorat, neq; vnquam vlla ignoratura est aut gens, aut ætas, huius immortalis gloriæ multò tibi plus quàm pro virili parte deberi. Tu iam inde à principio, cùm à sanctissimo Pontifice Pio Quinto huius saluberrimæ Principum Christianorum coniunctionis fundamenta iacerentur, ad eam rem ex ipsius sententia conficiendam, plurimum laboris, operæ, auctoritatis contulisti. Tu cum classi Põtificiæ summo cum imperio præfectus esses, in Siciliam profectus, interea dũ IOANNES AVSTRIVS non mea tantùm, sed omni omnium prædicatione maior

adolescens, cuius in totam Christianorum classem summa erat auctoritas ac potestas, eòdem perueniret, & milites & classiarios studiosissimè exercuisti, &, vt omnium rerum ad maritimum bellum necessariarum copia suppeteret, perfecisti. Tu, quoties de summa re deliberatum est, eas sententias dixisti, quæ summam prudentiam cum summa animi excelsitate coniunctam indicarent. Tu cùm offensiones quædam interuenirent, quæ rem in summum periculum adduxerant: iratorum animis, sapientissimè capto consilio, & graui, atq; accõmodata ad tempus oratione mitigatis ac compositis, nascentis mali occasionem sustulisti. Tua cohortatione inflammati milites ad pugnã exarserunt: tuum in ipsa pugna exemplum secuti, omnia pro Christo pericula contempserunt. Peruenit, ac perlatus est vsq; huc tuorũ immortalitate dignarum vocum sonus: OPTIMIS AVSPICIIS GERI QVÆCVNQVE PRO CHRISTIANA RELIGIONE GERERENTVR: BARBARICAM AVDACIAM CEDENTIBVS INSTARE, INSTANTIBVS CEDERE: NOSTRORVM ET VICTORIÆ ET MORTI IMMORTALEM GLORIAM PROPOSITAM ESSE: *illo duce atq; auspice, cuius brachia in cruce pendentis effigies, è summo regiæ triremis eminens, nostros animaret, terreret hostes, de secundo prælij exitu nemini esse dubitandum. Audiui, audiui ipse de fortissimo viro, cuius eximia virtus & sæpe alias, & in hoc bello vel maximè spectata est, quiq; tuorum in hac expeditione consiliorum, ac laborum particeps fuit,*

quam

quàm præclarum tibi, quamq́ honorificum testimonium tribuerit DIVINVS ADOLESCENS IOANNES AVSTRIVS, postridie eius diei quo debellatū est: cùm apertè prædicaret, tuum in hac sancta belli societate conflanda præter ceteros laborem ac studium; in deliberando prudentiā & altitudinem animi; in re gerenda, fortitudinem & alacritatem exstitisse: te & committendi prælij consuasorem, & comparandæ victoriæ adiutorem sibi præcipuum fuisse. Quæ cùm omnia magna & præclara sint, multò tamen à te maiora, & præclariora Populus Romanus exspectat. Properant M. ANTONI nostra omnium vota: quiq́ animis præsentis gaudij magnitudinem capere vix possumus, rerum à te gestarum præstantia, quasi quibusdam alis, sublati, cogitatione & spe multò iam vlterius prouolamus. Non satis est impulisse hostem: prosternendus & opprimendus est, antequam se nouis opibus copiisq́ renouârit. Extorquenda sunt vobis ex illius belluæ faucibus impioq́ dominatu ampla illa & opima regna, in quæ, à Romano imperio distracta atq́ diuulsa, nullo iure, iniustißimus possessor inuasit. Tendit vobis Iudæa supplices manus: & palmas, quarum feracissima est, vestris victoriis triumphisq́ despōdet: obtestaturq́ vos per eum quē ex purissimæ matris vtero mirabiliter exeuntē excepit; cuius vestigiis impressa, cuius admirandis operibus nobilitata, cuius sparso pro nobis omnibus sanguine irrigata est, ne se diutius patiamini indigna Christi hostiū seruitute oppressam teneri.

Duce olim columna Iudæi ex dura ac diuturna seruitute extracti sunt. Utinam nostris quoq; temporibus Iudæa ipsa duce COLVMNA *ex multò duriori multoque diuturniori seruitute extrahatur. Proditum est litterarum monumentis, imperante Constantio, Constantini magni filio, visam esse in cœlo sub specie crucis ingentem* COLVMNAM CORONATAM, *quæ longè lateq; collucens, à monte oliuarum vsq; ad eum montem vbi Christus pro nobis omnibus morte affectus est, pertineret. Declarandum est tibi M.* ANTONI *rebus ac factis, tam insigne prodigium ad te & ad gentem tuam pertinere. An verò gentes quædam antiquis temporibus propter violata maiorum suorũ sepulchra grauissima bella susceperunt: nos* IESV CHRISTI *Domini ac Dei nostri sepulchrum, monumentum salutis nostræ, pignus resurrectionis nostræ, ab immundis canibus tamdiu teneri, eisque ludibrio esse patiemur? Ite potius optimis ominibus generosæ ac fortes animæ: ite accensa diuinæ gloriæ studio pectora: continuate victorias: connectite triumphos: inuidete posteris vestris gloriam eius terræ, ex qua salus nostra prodiit, ab immanibus belluis receptæ ac recuperatæ. Ubi melius sanguis spargi potest? vbi melius vita deponi? vbi verior ac solidior gloria comparari? O Christe, te appello. In tua manu bellum & pax; in tua manu victoriæ; in tua manu regum ac populorũ corda sunt. Inspira nostris ardorem pugnandi: da eisdem vim facultatemq; vincendi: immitte eam memtem prin-*

cipibus ac populis, qui nondũ in hanc sanctam societatem nomina dederunt, vt id primo quoq; tempore facere maturent: non quod tu, qui omnia potes, aut eorũ opera aut nostra ad hostes tuos obterendos egeas: sed vt omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam veniant eius gloriæ, quæ ex nominis ac cultus tui propagatione capietur: & quando vrbem Romam imperij sedem ac domicilium, Ecclesiam Romanam religionis firmamentum esse voluisti: da PIO *Quinto Pontifici, da populo Romano hoc munus, vt in hanc potissimùm vrbem, & ad hunc potissimùm Pontificem partæ tam nobilis victoræ aliquando nuncius adferatur.*

DIXI.

ORATIO XX.

HABITA ROMAE IN ÆDE D. PETRI IN VATICANO V. ID. MAI. Anno cIↃ. IↃ. LXXII.

In funere Pij V. Pont. Max. qui obiit. Kal. Maij eiusdem anni.

DICTVRVS *ex veteri consuetudine de Pij Quinti sanctissimi & in omni virtutum genere summi Pontificis laudibus, in hoc orbis terrarum augustissimo nobilissimoq; consessu, Patres amplissimi,*

maximopere commouerer ac conturbarer animo, tum ob virium mearum imbecillitatem, tum ob breuitatem temporis mihi ad me comparandum dati: si existimarẽ aut vllam in quoquam vim dicendi meritis ipsius parem posse reperiri, aut vllam longitudinem temporis suffecturam ei, qui tam copiosi ac multiplicis argumenti partes omnes pertractare ac persequi vellet. Sed cùm & omnibus, & vobis præcipuè, qui propius illum cognouistis, notum exploratumq́; sit, iis illum supra ceteros mortales virtutibus floruisse, quarum præstantiam, non dicam exæquare dicendo, sed assequi cogitando difficile atque arduum sit: ipsa me animosiorem, atq; alacriorem facit suscepti muneris difficultas, cogitantem, quod mihi necessariò eueniet, vt & multa memoratu dignissima prætermittam, & ea ipsa, quæ attingam, ieiuniùs multò atque exiliùs, quàm pro ipsorum dignitate, percurram, idem cuilibet quamlibet exercitato, & omnibus rebus ad dicendum instructo homini euenturum fuisse. Ac quoniam auguratur animus, eum iam in æternas illas beatorum sedes euectum, & cum Deo coniunctum, quæ hoc tempore à nobis dicuntur, quæq́ue fiunt, audire atque intueri: eundem in hoc munere obeundo modum tenebo, quem tenerẽ, si ipse, mortali adhuc corpore indutus, præsens adesset: vt & eo genere orationis vtar, quo ipsum præcipuè oblectari solitũ nouimus, nõ pigmentis ac fucis oblito, sed seuero ac solido: & ea sola in ipso cõmendem, quæ ipse in rebus humanis sola commen-

men-

mendanda ducebat. Qui ethnicorum more vixerunt, ethnicorum more laudentur: ego tam sancto, tamq; Christiano principi nullam laudem conuenire arbitror, nisi verè ac propriè Christianam. Itaq; in quibus exaggerandis, & amplificãdis veteres plurimi erant, & a quibus ferè huius generis orationum principia ducebant, patriæ claritatem, quam etiam quidã ex illis primam partem felicitatis esse dixerũt, nobilitatem generis, opes, ac copias, ea nos, etiam si verè ac copiosè id facere possemus, in talis tamen viri laudibus numeranda non duceremus. Quanti hæc sint, declarauit ipse Christus, qui, totius orbis Dominus, obscurum & ante id tempus ignobilem pagum, in quo nasceretur, elegit: Deus & Dei filius, faber & fabri filius haberi voluit: rex omnium, in paupere tugurio natus, non habuit vbi reclinaret caput. Immò verò ij demum gloriosi mihi præter ceteros, atque illustres videntur, etiam si hæc humanarum rationum momentis expendere libeat, qui Deo tantum freti, ea, quæ inter homines summa habentur, sine vllis eiusmodi præsidiis, sua sibi virtute pepererunt. Pulchrum est enim ita abundare, vt nemini quidquam debeas; ita illustrare alios, vt nihil ipse splendoris ac claritatis ab aliis mutuatus esse dicaris. Sed, his omissis, quæ semper sapientissimus quisque contempsit, iam quasi thesaurum quendam rerum pulcherrimarum, ac pretiosissimarum aperiens, spectandumq; proponens, euoluam & explicabo vera illa & diuina bona, quæ semper illum bonis amabilem, improbis

formidabilem, vtrisq; admirabilem reddiderunt. Qui statim ab ipso ineuntis ætatis principio, cùm, & diuino lumine collustratus, & domestica, vt credibile est, institutione commonefactus, iis qui in seculo viuerent, difficilem esse in cœlum viam iudicâsset, impulsu Spiritus sancti, fugit è patria inferiori ac terrestri, vt Abraham; iterq; illud arripuit, quod ad illam superiorem ac cœlestem tendenti tutius, atque expeditius esse intelligebat. Fugit vt Loth; neq; post tergum respexit; cùm sciret, eos, qui, manu ad aratrum apposita respiciunt retro, aptos non esse ad regnum Dei. Fugit vt Iacob, & in ea demùm terra conquieuit, in qua vidit scalas per quas itur in cœlum. Dedit enim nomen in laudatissimam illam D. Dominici sodalitatem; in qua, vt primùm instituta est, tanquam in opimo ac fertili agro, eodemq; bene ac diligenter subacto, & exculto, viri & doctrinæ magnitudine, & vitæ sanctitate præstantes, nunquam alij aliis succrescere, alij ex aliis continenter propagari ac proseminari desierunt. In ea ita vixit, vt iuuenis senibus, tyro veteranis, nouitius exercitatis, tãquam exemplũ continentiæ, tolerantiæ, frugalitatis, obedientiæ, omnis deniq; virtutis proponeretur. Neq; verò cœpit quidem ita viuere, sed in eo non perstitit; neq; perstitit quidem, sed non longiùs progressus est; neq; progressus quidem, sed in medio cursu defatigatus. Immò verò totum vitæ spatium ita transegit, vt, cùm iam pridem ad summam virtutis perfectionem peruenisse iudicaretur, ipse tamen quotidie

ſeipſo melior ac perfectior cerneretur. Cùm autem alia in hoc viro admirabilia fuerunt, tum ſingulare ſtudium conſeruandæ veræ, ac Catholicæ religionis, & aduerſus eos, qui illam vlla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium ſemper eluxit. Quibus cum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in vita ab eis vexandis, & exagitandis conquieuit. In aliis erratis condonandis, atq; ignoſcendis quanquam, & ſui & aliorum ſeueriſſimus cenſor, non ita ſe durum atq; inexorabilem præbebat: qui ab Eccleſia deſciuiſſent, niſi aut ipſos erroribus, aut ipſis orbem purgaret, vitam ſibi acerbam atq; inſuauem eſſe ducebat. Exedebat animum ipſius zelus Eccleſiæ: neq; quisquam vnquam verius idem, quod olim Dauid, dicere potuit. Nónne qui oderunt te, Domine, oderam, & ſuper inimicos tuos tabeſcebam? Perfecto odio oderam illos. Ergo cùm ei munus in eos inquirendi publicè mandatum eſſet, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quæ pericula, quas vitæ ac capitis dimicationes ſibi, dum illos modis omnibus perſequitur, defugiendas putauit? quas non potius vltro ac cupidè appetiit? quàm ſæpe ab illis petitus, à Deo mirabiliter ſeruatus eſt? vt de eo dici poſſit, quod alicubi ait Cyprianus; Non animum martyrio, ſed martyrium animo defuiſſe. Ob hæc tanta, ac tam præclara in Chriſtianam Rempub. merita primùm creatus Epiſcopus Nepeſinus, deinde à Paulo IV. in veſtrum, Patres ampliſſimi, Collegium adſcitus, atq; aggregatus, quanta cum dignitate

dignitatem illam sustinuerit, quid opus est, præsertim apud vos agentem, pluribus verbis exponere? Quantum ei prudentiæ & acuminis ad videnda ea, quæ vera, et recta essent, quantum animi, & libertatis ad eadem proferenda, quantum auctoritatis ad obtinenda semper fuit? Nihil vnquam ille in dicenda sententia aut metui, aut gratiæ dedit: nunquam ad cuiusquam voluntatem orationem suam accommodauit: nunquam quidquam veritate prius, aut antiquius habuit. Itaq; vulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces enim apud eum neq; ad iusta impetranda necessarias esse, neq; ad iniusta extorquenda efficaces. Quod si quidem ex veteribus Romanis eo nomine felix habitus est, quod ab eo nemo vllam rem improbam petere auderet: quid hunc dicemus, quem omnes qui quid petituri erant, in quo vel minimum turpitudinis inesset, tanquam scopulum quendam refugiebant? Vt autem diuino consilio, vestris suffragiis, in Pij Quarti locum suffectus est, tanta subitò exstitit bonorum alacritas, & exsultatio, tanta improborum fuga, & trepidatio, vt neq; illi quidquam sibi optatius potuisse contingere, neque hi vspiam se iam tutò posse consistere arbitrarentur. Cernere erat bonos hilares & erectos, tristes improbos & abiectos: illos gaudio triumphantes, hos de consciscendo sibi voluntario exsilio consilia inter se communicantes: illi gratulatum ad templa conuolabant, hi adspectum hominum lucemq; vitabant: illos sublatos in cœlum, hos amandatos infra terram putares.

Neq;

Neq; verò multis edictis aut programmatis opus fuit ad pestes quasdam hominum ex vrbe pellendas. Vt sol exoriens nebulas disiicit, vt ventus aream purgat, ita nomen ipsum noui Pontificis dissipauit improbos, & vrbem tetra illa impurorum hominum colluuione purgauit. Iam in ipso Pontificatu qualis fuerit si quis subtilius requirere instituat, ita reperiet, multis seculis nullum Pontificem fuisse, qui ad veteres illos Syluestrum, Gregorium, Leonem, eiusdemq; generis alios, viuendi ratione, & consuetudine propius accesserit. Primùm enim si priuata & domestica spectemus, eandem in victu cultuq; parcimoniam retinuit, quibus à principio se, cùm adhuc in monasterio esset, assuefecerat. Eadē ieiunia erant, eædem preces, eadem statis anni temporibus à certis ciborum generibus abstinentia, eadem interioris vestitus asperitas: neq; quisquam vnquam intemperans tanto studio voluptates corporis consectatus est, quanto ille eas perpetuò repudiauit. Imò verò, quarum Ecclesiæ constitutionum propter senectutem, aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumq; petentibus fieri solet, iis vt ipse se solueret, quanquam, & affecta ætate, & corpore admodum imbecillo, nunquam tamen adduci potuit. Quotidie ferè sacrificabat: si id non poterat, omninò tamen sacrosancto Missæ sacrificio intererat. Nunquam ex eius ore verbum vnum prodiit, quod non aut ad Dei laudem, aut ad eorum qui aderant emendationem pertineret. Sic quanquam adhuc in terra positus,

versaba-

versabatur in cœlo, & cùm hîc nobiscum viueret, iam tamen ciuis erat Sanctorum & domesticus Dei. Tota quoq; eius familia ad exemplum Domini composita erat: cumq; multis in locis familiares principum sumptuoso vestis genere, arrogantia & contemptu ceterorum, licentia & dicendi & faciendi quidquid collibuit, distingui ab aliis soleant, hic suos ita instituerat, vt nulla re magis quàm modestia singulari, & præcipua quadam sanctimonia vitæ à vulgaribus discernerentur. Atq; hæc priuatim. Publicè autem quot quantaq; beneficia & in hanc vrbem, & in totam Christianam Remp. contulit? Reuocauit veterem Ecclesiasticam disciplinam: quæ ita iam obsoleuerat, vix vt eius imaginem in veterum scriptis agnosceremus. Iudiciorum seueritatem, quam iam improbissimus quisq;, aut eludere, aut perrumpere solebat, renouauit: cumq; acrioribus remediis egere hoc seculum iudicaret, propositis etiam acerbioribus suppliciis, hominum libidinem audaciamq; frenauit. In quo, si qui sunt, qui eum vt nimis seuerum, ac rigidum culpare audeant, &, vt molles ægroti de medicamentorum amaritie conquerantur, facere id non possunt, quin eadem opera de sua nequitia & leuitate fateantur. Nam si aduersus extraneos tantùm seueritatem adhibuit, in se autem, & in suos remissus, atq; indulgens fuit, tum sanè hos reprehensores audiamus: sin & domi, & foris, & in suos, & in alienos sui se similem præbuit, neq; quenquam vsq; eò carum habuit, vt ad eius peccata conniuendum

dum duxerit; fateamur, id quod res est, seueritatem illam ab eximio quodam iustitiæ studio profectam, his temporibus necessariam ac salutarem fuisse. Iam eum & ab omni auaritia ac sordibus longissimè abfuisse, & liberalitate ac magnificentia excelluisse, & res ipsa loquitur, & ij quoque, qui propter eas quas dixi caussas parum eius gloriæ fauent, confitentur. Cui rei argumento est, & innumerabilium priuatorum inopia subleuata, & infinita illa vis pecuniarum, qua omnibus prope orbis Christiani partibus aliqua difficultate pressis ac laborantibus sine vlla cunctatione subuenit. Illud verò immortale, & omnium gentium omniumque seculorum prædicatione celebrandum beneficium, quo vniuersam Christianam Rempub affecit, inita & constituta cum Philippo Rege verè Catholico, & cum Venetis, belli aduersus Turcas gerendi societate, quis vnquam satis pro dignitate laudauerit? Quam in societatem, vt ceteros quoque Principes Christianos perduceret, cùm alia multa molitus est: tùm anno superiori, periculosissimo tempore, maximis caloribus, eum quem semper meritissimo vnicè dilexit, sororis suæ nepotem, Michaëlem Cardinalem Alexandrinum, sibi sanguinis quidem coniunctione proximum, sed virtutis imitatione propiorem, in cuius adspectu, ac colloquio acquiescebat, cum quo cogitationes ac consilia sua communicabat, in quo maximum posteritati suæ præsidium collocârat, eum igitur legatum in Hispaniam, in Lusitaniam, in Galliam misit: neque eius, quem tantoperè amabat,

mabat, vitam in apertum discrimen exponere veritus est, dum ne quid intentatum relinqueret, quod ad Christi gloriam & ad Christianorum vtilitatē pertineret. Hæc ego cùm laudo, Patres amplissimi, vos laudo. Magna enim vestra laus est, aliorum quidē, quod ex corpore vestro talem principem elegistis; aliorum verò, quod vos talis princeps in amplissimum ordinem adlegit. Singulares principis nostri virtutes Deus Opt. Max. singulari felicitate cumulauit, datis ei de duplici genere hostium duabus maximis pulcherrimisq; victoriis, altera terrestri de iis qui in Gallia, et à Christo, & à Rege defecerant; altera nauali, cuius recens adhuc memoria est, de sempiterno Christiani nominis hoste, Turcarum tyranno. Sed et hæc & alia plurima, quæ sciens prudensq; ne longior sim, prætereo, historiarum scriptores monumentis suis cōmendabunt æternitati; mihi autem breuiter de ipsius exitu, ac migratione ex hac vita dicendum est: vt intelligant omnes vitam ita laudabiliter actam, non minus laudabili fine esse conclusam. Duo sunt, quæ, cùm ad extremum vitæ ventum est, etiam spectatæ virtutis viros de gradu deiicere interdum solent, doloris acerbitas, & mortis metus. Et sunt tamen, qui quamdiu à se mortis periculum abesse confidunt, dolorem satis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui, dum ne graui, & diuturno dolore crucientur, imminentē mortis necessitatem satis æquo animo exspectant. Qui autem vtrumq; præstet, vt neq; doloris acerbitate, ac diuturnitate frangatur, neq; aduentantis,

atq;

atq; imminentis mortis metu terreatur, ei pectus incredibili quadam fortitudine armatum esse ac munitum necesse est. Quæ laus si cui vnquam meritò tributa est, huic certè omnium confessione tribuenda est. Qui cùm quadraginta totos dies tantam vim doloris perpessus sit, quanta maxima cadere in hominē potest, nunquam tamen vllam vocem parùm se dignam emisit: sed illud in ore frequentissimè habuit, Domine adde sanè ad dolorem, dum addas & ad patientiam. Mortem autem sibi ab ipso morbi principio certam, atq; exploratam ita non exhorruit, vt de ea sine vlla prorsus aut vultus, aut animi perturbatione loqueretur: planeq; ostenderet eam à se, vt Diuus Paulus ait, in lucro poni. Ac ne cui dubium sit, præsciuisse eum, sibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas, atq; illustres eius rei significationes dedit. Vnam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie Parasceues, hoc est, vicesimo nono ante ipsius obitum die, sacrosanctam Eucharistiam sibi porrigentem, & vsitata verborum formula vtētem, iussit insistere, & ita verba concipere, vt in iis tantùm fit, qui sanctissimum illud Sacramentum pro viatico accipiunt, vt paulò pòst ad aliam vitam commigraturi. Alteram quod cùm, ob quandam morbi leuationem, depulsum ab eo esse mortis periculum, constans opinio esset, septem illa præcipua vrbis templa inuisere voluit, eiusq; itineris, quanquam viribus morbi grauitate & longinquitate deiectis, magnam partem pedibus confecit, apertè profitens, velle

se eo-

se eorum reliquias postremum videre, quos se non multò pòst visurum esse speraret in cœlo. Mortem autem illius & præcesserunt multa prodigia, terræ fremitus, terræmotus, fluminum inundationes, crebri fulminum iactus, & secuta est tanta populi consternatio, vt eius desiderium vix longo tempore mitigari posse videatur. Sed nos quidem alienissimo Reipub. tempore, optimo & præstantissimo principe orbati sumus: ille autem, vt confidimus, è tenebris, ac vinculis corporis in lucem libertatemq́ productus, promissam piis omnibus possidet hæreditatẽ: ita vt mors ipsius, si sortem nostram respicimus, luctu & lamentationibus; sin ipsum, cultu & gratulationibus prosequenda sit. Vos verò, Patres amplissimi, quos iam vnos mœsta tanti gubernatoris obitu intuetur Ecclesia, quorum ex auctoritate ac suffragiis, secundum Deum, tranquillitas temporum & salus Reipub. pendet, consulite quàm primùm rebus afflictis, & ex vestro nobilissimo corpore ac Collegio, aliquem eiusmodi Ecclesiæ rectorem deligite, qui et sedare possit mœrorem ex huius morte conceptum, & voluntate, prudentia, vsu rerum, auctoritate, aptissimus sit ad perficienda pulcherrima ac præstantissima opera, quæ præpropera huius morte imperfecta atq; inchoata manserunt.

DIXI.

De

De via & ratione ad eloquentiæ laudem perueniendi.

ORATIO XXI.

HABITA ROMAE NON. NOuemb. Anno cIↄ. Iↄ. LXXII.

IVS ciuile me non vulgari via, sed noua quadam, & ante me in his quidem scholis inusitata ratione tradere ingressum, & in opere institutoq; pulcherrimo quartum iam annum, magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem, vestra, Cardinales amplissimi, in medio cursu insistere, aliudq; munus suscipere coëgit auctoritas. Nã, cùm homo eruditissimus, qui tradendis eloquentiæ præceptis in hac vrbe consenuerat, & adflicta valetudine, & ipsa iam ætate otium ac quietem postulante, missionem à vobis honestissimam impetrâsset, nec ei facilè successor idoneus reperiri posse videretur, mihi potissimùm mandandam esse ab eo derelictam prouinciam censuistis. Parebo libens, vt debeo, auctoritati vestræ: neque mihi quidquam vnquam à vobis imponetur aut laboris, aut oneris, quod non ego prompto atq; alacri animo subeam: quæq; mihi à vobis imperata erunt, nunquam aut aspernabor vt nimis humilia, aut vt nimis ardua extimescam.

mescam. Vestrûm est, decernere ac statuere, quam à quoque nostrûm huius quasi Reip. literariæ partem administrari ac procurari velitis: nostrûm, parere, & mandata vestra subsequi, neque vnquam ita nobis placere, aut tantum nobis tribuere, vt de vestro iudicio iudicemus. Equidem quod ad me attinet, neque vllam artem, quæ quidem hominis ingenui studio digna sit, sordidam & abiectam esse duco: & hanc, ad quam tradendam nunc vocor, semper nobilissimam existimaui: &, si aliter sentirem, fortassis tamen non vererer imitari Laconem illum, qui in conuiuio extremo loco iussus accumbere, conuiuatoris ingenium, ac iudicium commendauit, qui rationem excogitâsset, qua illi quoque loco dignitatem compararet. Non enim tantùm, vt vulgò dicitur, magistratus virum ostendit, & in luce hominum collocat, sed etiam sæpe magistratum is qui eum gerit exornat. Epaminondam ferunt, cùm à ciuibus suis Telearchus creatus esset: erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus: non detrectâsse, sed dixisse ita gesturum, vt deinceps Telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum est. Tantum enim Epaminondæ valuit auctoritas, vt post eum Telearchi perpetuò creati sint ex principibus ciuitatis. Hæc & talia dicerem, si in eloquentiæ professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed & de re ipsa, & de me longè mihi alia opinio est. Quamuis enim non infitior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertæ atque ornatæ orationis fuisse, studio-

seque

seq; in eam rem operam dedisse: etiam, si vultis, aliquando imposuisse populo, & apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis, neq; indiserti hominis opinionem venisse: vereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam veteranos milites pro tironibus habendos, cùm diu à pugnando cessârunt. Sed quoniam id tantùm à me exspectari ac requiri puto, primùm, vt vobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas vias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perueniri: deinde vt ad superandam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modò erit, neq; autem multum, neq; tamen nihil omninò fore confido, auxilio sim: suscipiam, ac subibo paulò maiore cum fiducia onus id, quod mihi, si meum perpetuum publicæ vtilitatis studium diuinæ benignitatis aura, comitetur, vtcunq; posse videor sustinere. Vt enim, si quis homo egens ac tenuis, alios se collocupletaturum esse profiteatur, ridiculus sit: sin id tantùm polliceatur, ostensurum se quam viam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atq; abhorrens à fortuna sua suscipere videatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim, quibus eloquentes fieri possint, meritò irridear, cùm ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat; sin id tantum dicam, posse me iis, qui eloquentiæ studio tenentur, vias quæ ad illam ferant ostendere, & ad id quod adamârunt consequendũ aliquid opis afferre: caussæ, vt opinor nihil sit, cur me quisquã

aut nimium mihi adsumere, atque arrogare dicat, aut ea polliceri quæ præstare non possim. Nolite autem, auditores, existimare me vulgare aliquid vobis & in medio positum polliceri, cùm polliceor me vobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neq; ita eloquentiæ nomen accipite, vt vulgò accipi consueuit. Hodie enim vt quis vulgaria Rhetorum præcecepta vtcunq; didicit & in Ciceronis scriptis tantum posuit operæ, vt, adhibito Nizolij libro, possit orationem aut epistolam scribere, cuius tum singulæ voces, tum ipsa etiã structura & collocatio Ciceronem oleat, protinus magno eorum consensu, qui nihil altius, aut sublimius cogitant, eloquentis nomen assumit. Itaq;, si de quopiam istorum percunctère, num Platonem, Aristotelem, Theophrastum legerit; denique num Philosophiam attigerit, negabit: se enim, relicto aliis Philosophiæ studio, eloquentiæ gloria contentum fuisse. Quid Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quàm diligenter, studiosèq; versauerit. Aliquid se fortasse ex eis libâsse dicet, sed properantem & aliud agentem, & qui vnam modò spectaret eloquentiam. Certè igitur Homerum, quem vt ceterarum ingenuarum artium, ita eloquentiæ quasi fontem quendam esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, à quo optimè ali eloquentiam, ipsi eloquentiæ magistri prodiderunt, ceteros deniq; Græcos & Latinos poëtas accuratè peruolutâsti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quasi ego poëta, non orator, esse volue-

voluerim. Nimirum igitur, cùm à te omne aliud scriptorum genus abdicâsses, in illis eloquentiæ luminibus Lysia, Hyperide, Andocide, Isæo, Isocrate, Demosthene, quamplurimum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod studium collocâsti, eos sæpe relegens in succum ac sanguinem conuertisti tuum. Imo, inquit, quorundam ex istis vix ipsa nomina agnosco: alios à Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac deliciis fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiæ studio inflammatus, nunquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui: cuius in scriptis ita diligens ac sollicitus fui, vt, quemadmodum nummi aurei aut argentei à plumbeis tinnitu ipso dignoscuntur, ita ego voces Ciceronianas ab iis, quæ Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac diiudicare possim. Bene sit, inquam, istis auribus tuis tam delicatis, tamq́; eruditis: sed cur, quæso, cùm Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari videbas, non attigisti? Istos, inquit, legissem, si Græcè eloquens esse voluissem. Latinæ quidem eloquentiæ laudem affectanti satis esse vnus Cicero visus est. Quæ ista, malum, Latina eloquentia est; aut quando quisquam veterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiã vocat, cùm genera caussarum, & nomina figurarum, & vulgaria quædam præcepta de conformandis orationis partibus, & huiusmodi nænias didiceris, voculas ex Cicerone collectas coniungere, et ex eis quasi tessellis ieiunam ac famelicam orationem contexere, sedulò cauentem ne

quid dicatur, quod non antè Cicero dixerit? Picarum et Psittacorum ista eloquentia est, auditas voces iterare ac reddere; neq; quidquam vnquam dicere quod sit verè ac propriè tuum. Aliud antiqui vocabant eloquentiam: qui nisi qui de ciuilibus negotiis ornatè ac copiosè loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modò clamores faceret, modò circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem eloquentem vocabant. Itaq; qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de virtutibus ac vitiis, multa de permotionibus animi, multa de veterum institutis, ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum ciuitatum disputabant: seq; propterea non Rhetoras, aut, quæ tum vsitata erat ipsorum appellatio, Sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine Politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles coarguit, ipse tamen docet Rhetoricen quiddam esse ex Dialectica, & ex politica conflatum atq; commistum: & opus Rhetorices esse aitiis in rebus omnibus, quæ in consultationem cadunt, omnia videre, quæ ad fidem faciendam accommodata sunt. Tribus autem præcipuis capitibus hoc contineri ait, si ita dicamus, vt, qui audiunt, bonos viros esse nos opinentur. Si eorum animi motus quosdam concipiant ad id quod volumus efficiendum atq; obtinendum accommodatos: si id quod probare volumus, aut demonstremus, aut demonstrare videamur. Vt autem Dialecticus, non illo ex scholastico puluere clamator odiosus ac mole-

stus,

ſtus, ſed verus ac germanus Dialecticus duobus ad probandum inſtrumentis vtitur, ſyllogiſmo & inductione: ſic ei compar ac geminus & in diſſimili genere ſimillimus orator duo alia habet, quæ duobus illis ex altera parte reſpondeant, enthymema quod ſyllogiſmo, exemplum quod inductioni. His duobus armatus eſt, his pugnat, his & ſuam & aliorum dignitatem tuetur: neq; ſine magna copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen ſuſtinere quiſquam poteſt. Enthymematum copia à Philoſophis, exemplorum à poëtis & hiſtoriarum ſcriptoribus petitur: neq; quiſquam oratoris, aut eloquentis nomine dignus euaſerit, qui non prius omnia Philoſophorum ſcripta, quæ quidem ad formandos mores & ad tractandam Remp. pertinent, omnem hiſtoriam veterem, omnes antiquos & Græcos & Latinos poëtas diligenter & accuratè peruolutârit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor: ſed magnum eſt & id, quod hoc labore petitur. Et verum eſt, quod ait Horatius: nil ſine magno vita labore dedit mortalibus. Ad hãc facultatem conſequendam ego me vobis, auditores, quantum vires meæ ferent, ducem ac comitem profiteor. Veſtra res agitur: vobis, vt ille ait comicus ſenex ſeritis, vobis occatis, vobis eiſdem metitis, vobis deniq; iſte pariet lætitiam labos. Videbitis me quotidie cauſſa veſtra efficientem, quæcunq; potero; conantem etiam ea quæ non potero. Alite vos quoq; ſtudium meum attentione veſtra: &, dum ætas apta

est ad labores perferendos, dum animus nullis aliis curis occupatur, dum cetera, quæ ad capiendum ingenij cultum requiruntur, affatim supetunt, nolite committere vt vtilitas vestra, quæ & Gregorio Pontifici Maximo, & amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandauit, & nobis omnibus tantæ curæ est, à vobis, à quibus minimè decet, negligatur. Equidem pro mea virili parte nullo loco vobis deero: docebo, admonebo, instabo, vrgebo, excitabo, nonnunquam etiam, si res ita poscere videbitur, obiurgabo atq; increpabo. Nolite exspectare, dum vobis aduler. Contemnam vos, si vos literas contemnetis. Sin eas amabitis: & amabo ipse commoda vestra ex animo, &, vt vos me vicissim meritò ametis, operam dabo. Sed, vt diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decreui. Cras id facere incipiam. Polliceor autem vobis, qui me attentè audient, curaturum me, vt eis operæ suæ ratio constet.

DIXI.

Pro Carolo IX. Galliarum Rege Christianissimo ad Gregorium XIII. Pontif. Max.

ORATIO XXII.

HABITA ROMÆ X. KALEN. Ianuar. Anno cIↄ. Iↄ. LXXII.

SI PRO cuius quisq; propugnatione ac defensione plura percula subiit, plus excepit acerbitatum, pluribus quasi procellis ac tempestatibus agitatus est: eò plus gaudij ex iis quæ ad retinendam atq; amplificandam illius dignitatem pertinent, ad eum peruenire credendum est: dubitare non potes, Beatissime Pater, quin Carolus Rex, te Pontifice creato, tanto ceteros Reges eximia quadam percepti ex ea re gaudij magnitudine superauerit, quanto non huius modò memoriæ, sed omnium ætatum ac seculorum Reges graui ac diuturna susceptorum pro Sedis Apostolicæ auctoritate laborum ac discriminum perpessione superauit. Quo tibi gratior esse debet ac iucundior gratulatio, quæ tibi hodierno die fit eius Regis nomine, qui cùm, pro incredibi studio atq; obseruantia erga te sua, primus omnium hoc officio fungi cuperet: iis tamen difficultatibus, quæ omnibus notæ sunt, impeditus, non prius tibi gratulari potuit, quàm

diuino consilio contigit, vt possis tu quoq; ei vicissim verè ac meritò gratulari. Etsi autem, quæ proximè in Gallia pro religione gesta sunt, propter summam illius regni nobilitatem atq; amplitudinem toto iam orbe celebrantur: neq; locus, neq; regio in terris vlla est, quæ non plena sit & laborum ac miseriarum, quas Galli superioribus annis pertulerunt, & virtutis ac felicitatis, qua nuper vsus Carolus Rex, maxima ex parte eos in veterem statum vindicauit: quia tamen neque Regis nostri & nomine & re Christianissimi pietas in Deum, quam ipse omnibus notam ac testatam esse vult, vlla ex re melius cognosci; neque vllum dicendi argumentum hoc quidem tempore reperiri potest, in quo plus aut dignitatis, aut delectationis inesse videatur: peto à te, Beatissime Pater, vt hoc temporis, quod mihi ad dicendum tua benignitate conceditur, in harum potissimùm rerum tractatione consumi collocariq; patiaris. Quis igitur in Gallia rerum status fuerit, quo tempore Carolus nonus ad regni gubernacula morte fratris admotus est, omnes facilè recordamur. Nam, quæ mali vis iam tum Henrico regnante, in venis ac visceribus Galliæ concepta ac conclusa latuerat; cuiq; optimus ille Rex, ob perpetuò deplorãdum inopinatæ mortis euentum, remedium adhibere, cùm maximè cuperet, non potuerat: eadẽ cùm se sub Francisco secundo commouere cœpisset: & ab eo quoq; intempestiua morte prærepto, cõpressa modò & cohibita, non etiam exstincta & sublata esset: ad extremum vniuersa

uersa se, ingresso regnare Carolo, effudit. Ut autem aquæ impetus saxorum lignorúmue oppositu diu retentus ac retardatus, si fortè tandē ea quæ obstabant, aut sublata, aut perrupta & disiecta sunt, multò maior ac vehementior esse consueuit; ita illi hominum omnia turbare cupientium cœtus, quos ad id tempus legum ac regum terror tanquam vinctos infrenatosq; tenuerat, fractis postremò repugulis furere ac bacchari per nobilissimum regnum, & in summa impietate summam licentiam nacti, diuina humanaq; omnia cædibus & incendiis miscere cœperunt. Atque vt antiqui fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Herculi recens nato, duos ad eum inusitatæ magnitudinis angues supernè lapsos esse, qui iacentē adhuc in cunis opprimerent: ita hoc nouo Hercule (Qui enim adhuc adolescens tot iam monstra perdomuerit, meritissimo huius nominis honore affici potest) regni habenas tractare aggresso, infinita quædam non è superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium vis, qui & pestilenti afflatu suo omnia contaminare, & teterrimum virus suum longè lateq; spargentes, non ipsi modò regi adhuc puero & regnum & vitam adimere, sed & ex tota regno verum Dei cultū, quo vno æternæ vitæ spes continetur, exterminare conarentur. Qui diuini quidē numinis metu iam pridem proiecto; legum autem & iudiciorum auctoritate tum maximè propter infirmam regis ætatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam vastitatem, quot inaudita crude-

crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt? Horret ac refugit animus ea memorare, quæ post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immissas, contigerunt: profanata, euersa, incensa templa: aras sacerdotum cæde maculatas, abstractas ex sedibus suis virgines Deo sacras, direptas vrbes, campos manantes sanguine, fluuiorũ cursus humanis coporibus impeditos: ludentem excarnificandis hominibus sæuitiam, feritatem, ne conditis quidem mortuorũ ossibus ac cineribus abstinentem. Quis vsq; eò Gallici, aut potiùs Christiani nominis hostis est, qui illa sine lachrymis aspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot virorum fortium, tot egregiorum principum, tot summorum Pontificum, qui tanta cum laude Ecclesiæ Dei præfuerunt, parens. Túne illa es, quæ susceptam à Christi & Apostolorum discipulis fidem nunquam postea deserueras? quæ non à tuis tantùm, sed ad aliorum quoque finibus hæreticos aliosque hostes nominis Christiani tam sæpe depuleras? quæ Europam, Africã, Asiam gestis pro Christi fide bellis nobilitaueras? quæ violatam ab aliis Sedis Apostolicæ dignitatem tam sæpe restitueras? tam firmis præsidiis sepseras? tam multis ornamentis affeceras? quæ vrbem Romam ab imminenti direptionis & excidij periculo tam sæpe liberaueras? Verè enim hoc, Beatißime Pater, verè & sine cuiusquam iniuria gloriari possumus, duabus præcipuè laudibus homines nostros, post Christum natum, supra ceteras gentes perpetuò floruisse, quòd & Chri-

& Christianæ religionis non conseruandæ tantùm, sed etiam propagandæ studiosissimi, & ad accipienda omnia regum suorũ imperia paratissimi semper fuerunt. Omnes autem illarum pestium conatus eò dirigebantur, vt & à Deo, & à Rege abductam Galliam, earum, quas dixi, laudum vtroq; spoliarent. Quod si vtrumq; consequi ac perficere non possent, certè quidem vt eam à summorum Pontificum cultu, & à Romanæ ac Catholicæ Ecclesiæ communione diuellerent. Hoc præcipuè imbiberant: hoc spectabant: hæc eis à principio mens, hoc consilium ac propositum fuit. Neq; verò dissimulanter ferebant, conquieturos se, &, vt prius, regis imperio parituros, dum Romani Pontificatus auctoritas è Gallia tolleretur. Quinetiam si se rex ab hac sancta sede dissociare vellet, promptam ei & facilem viam ad fines regni proferendos, & ad finitimas prouincias sub imperium suum subiungẽdas ostentabant. Sed magnus & à natura ipsa ad honestatem conformatus animus, nec asperitatibus terreri, nec vlla vtilitatis specie à recto auocari potest. Rex fortissimus & maioribus suis dignissimus, qui PIETATIS AC IVSTITIÆ *gloriã ita etiam puer adamâsset, vt ipsis earum virtutum nominibus quasi pro symbolo vtatur, omnia sibi prius perferenda statuit, quàm quidquam committendum, quo earum alterutra, vel minima ex parte violari videretur. Repudiatis igitur omnibus improborum consiliis ac suasionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, sed tamen,*

vt qui

vt qui corruptas ac vitiatas corporis sui partes, aliis omnibus frustra tentatis, vrunt postremò, aut secant, ne earum contagio ceteris obsit: cùm iam in lenioribus remediis nulla spes esset, ad acriora descendere, & vim quodammodo visceribus suis inferre coactus est. Intestinum ac domesticum bellum, in quo omnia, quæ cogitari possunt miserrima, insunt, necessariò ei aduersus suos suscipiendũ ac regendum fuit: & ruina restinguendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagraret. Commissa multa prælia: multa cæsa hominum millia: sæpe fusi ac profligati hostes: rex tamen clementissimus, & suos, si qua ratione posset, prolatando potiùs ad sanitatem perducere, quàm delere ac perdere cupiens, eis conditionibus acquieuerat, quas æquissimas etiam iniquissimi iudicârant. Pacata ac composita omnia videbantur: iamque spes erat, plerosq; ex illis miseris agnituros errorem suum, & ad Ecclesiæ gremium suapte sponte redituros: Cùm illi patriæ prædones, ac parricidæ, qui totam prope Galliam in sepultis suorum corporibus obruerant, quasiq; sepelierant, quorum ipsi gladij assuefacti trucidandis insontibus, assiduè cædem sanguinemque sitiebant, parum se anteactæ vitæ responsuros iudicârunt, nisi palmas illas, quarum adhuc cruda & recens memoria erat, noui sceleris accessione cumularent. Agebant illos præcipites, & ad supplicium rapiebant pœnæ eorum, quæ tam multa aduersus Deum & homines impiè nefarieque commiserant: iis illi agitati, & à mente consilioque deducti, veriti

non

non sunt aduersus illius regis caput ac salutem coniurare, à quo post tot atrocia facinora non modò veniam consecuti erant, sed etiam benignè & amanter excepti. Quæ coniuratione sub id ipsum tempus, quod patrando sceleri dictum ac constitutum erat, diuinitus detecta atque patefacta, conuersum est in illorum sceleratorum ac fœdifragorum capita; id quod ipsi in regem & in totam prope domum ac stirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem & in fastis eximiæ alicuius notæ adiectione signandam, quæ paucorum seditiosorum interitu regem à præsenti cædis periculo, regnum à perpetua ciuilium bellorum formidine liberauit. Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidiùs arbitror: & flumẽ Sequanã maiores vndas voluisse, quò citiùs illa impurorum hominum cadauera euolueret & exoneraret in mare. O felicissimã mulierem Catharinam regis matrẽ, quæ cùm tot annos admirabili prudentia pariq; sollicitudine regnum filio, filium regno conseruâsset, tum demum secura regnantẽ filium adspexit. O regis fratres ipsos quoq; beatos: quorũ alter, cùm, qua ætate ceteri vix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater cõmisso prælio fraternos hostes fregisset ac fugâsset, huius quoq; pulcherrimi facti præcipuam gloriam ad se potissimùm voluit pertinere; alter, quanquam ætate nondum ad rem militarem idonea erat, tanta tamen est ad virtutem indole, vt neminem nisi fratrem in his rebus gerẽdis æquo animo sibi passurus fuerit anteponi.

O diem

O diem deniq; illum plenum lætitiæ & hilaritatis, quo tu, Beatissime Pater, hoc ad te nuncio allato, Deo immortali, & diuo Hludouico regi, cuius hæc in ipso peruigilio euenerant, gratias acturus, indictas à te supplicationes pedes obiisti. Quis autem optabilior ad te nuncius adferri poterat? aut nos ipsi quod felicius optare poteramus principium Pontificatus tui, quàm vt primis illis mensibus tetram illam caliginem, quasi exorto sole, discussam cerneremus? Hoc ille nobis portēdebat ac præsignificabat dissectus draco, gentis tuæ, Beatissime Pater, nobilissimum ac pulcherrimum insigne: fore, vt immanis ille draco, aut illa potius multorum capitum hydra, quæ non paludem aliquam Lernæam; sed potentissimum & opulentissimum regnum tamdiu obsederat, te Pontifice dissecaretur. Nunc igitur contemplare, quæso, animo nouum illum Dauidem, cæsi ac postrati gygantis spoliis ac sanguine decorum: eumq; hilari vultu ad genua tua prouolutum, ita tecum loqui existimato: Ego, Pater sanctissime atq; optime, cùm maiores meos, maximos & potentissimos reges, accepissem omnes vsq; à Hlodoueo in sinceritate atq; integritate religionis Christianæ, ne vno quidem excepto, plus mille annos firmè ac constanter perstitisse: eosdemq; præcipua quadam erga Sedem Apostolicam obseruantia, periculisq; ac laboribus pro illius defensione aditis, & illud, quo nullum pulchrius est, Christianissimorum nomen, & primarium inter reges Ecclesiæ filios locum consecutos: statim à puero illud mihi pro-

propoſui, vt eos potiùs, aut adæquare, aut etiam, ſi fieri poſſet, ſuperare contenderem, quàm committerem, vt non ſatis reſpondere traditæ mihi ab illis gloriæ iudicarer. Itaque & Pium Quintum dum inter homines fuit ſanctiſſimè ac religioſiſſimè colui; &, eo ad meliorem vitam vocato, cùm primùm audiui te in locum illius eſſe ſuffectum, tanto gaudio affectus ſum, quantum percipi, aut cogitari maximum poteſt. Multa enim iampridem de tuis in omni genere præclaris virtutibus audiueram, quæ te iſto honoris ampliſſimi faſtigio digniſſimum reddidiſſent. Prudentiam, quam nihil fallere; iuſtitiam, quam nihil inflectere; fidem & conſtantiam erga amicos, quam nulla temporum aſperitas imminuere, aut labefactare potuiſſet. In colendo Deo pietatem ſine ſimulatione; in regendis hominibus ſeueritatem ſine ſuperbia; in adminiſtrandis negotiis & ſine feſtinatione diligentiam, & ſine tarditate grauitatem. Monuit etiam me ſubita illa totius Cardinalium Collegij in decernenda tibi ſumma poteſtate conſenſio: quæ neq; ſine certa & explorata opinione virtutis tuæ, neq; ſine ſingulari diuinæ prouidentiæ afflatu potuit contigiſſe. Magna me ſpes tenet, fore, vt ſub tali Pontifice in ouile Chriſti gentes, & quæ veram religionem nondum acceperunt, aggregentur; & quæ ab ea deſciuerunt, denuò congregētur. Quam ad rem perficiēdam omnes meas & regni mei opes tibi libentiſſimè defero, ea fide, quam rebus in regno meo geſtis ſatis iam & tibi & vniuerſo orbi, vt arbitror, appro-

baui: simulq; tibi & Apostolicæ Sedi, QVAM DEBEO OBEDIENTIAM PRÆSTO ATQVE EXHIBEO, ET PÆSTITVRVM ATQVE EXHIBITVRVM IN PERPETVVM SPONDEO. *Neq; dubito fore, vt à te vicissim quæcunq; ad meam & regni mei dignitatem pertinebunt, non tantùm intacta & inuiolata conseruentur, sed etiam, vbi occasio tulerit, augeantur. Hæc, quæ tibi rex ipse, Beatissime Pater, præsens dicere cuperet, quia id non poterat, per hũc illustrem virum Nicolaum Rambolleti Dominum, equitem ordinis regij, vnum ex intimis consiliariis suis, custodiarum suarum præfectum, Caroli Cardinalis Rambolletij fratrem & natura & virtute germanũ, significanda censuit. Quanquam enim facilè intelligebat, hæc eadem te ex præstanti viro, pariq; dignitate prædito Francisco Barone Feralio oratore apud te suo cogniturum: non tamen sibi visus est suam in te colendo pietatem satis declaraturus, nisi huius rei caussa propriam ad te legationem distinâsset.*

DIXI.

De vtilitate, iucũditate ac præstantia literarum.

ORATIO XXIII.

HABITA ROMÆ XV. KALEN. Nouemb. Anno cIↃ. IↃ. LXXIII.

CVM

CVm mihi à summis viris, quorum auctoritate, atq; imperio nostra omnium studia diriguntur, mandatum esset, vt hodierno die, quo, vt scitis, more maiorum, noster hic quasi Musarum exercitus quotannis lustrari solet, de præstantia literarum, & earum artium quæ literis continentur, aliquid publicè dicerem, quo iuuenum animi ad earum amorem incitarentur: quod prius facere debueram, sed inconsulto quodam obsequendi studio abreptus non feceram, cœpi oneris suscepti magnitudinem cum viribus meis sollicitè comparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, vt mihi nihil arduum, aut difficile impositum crederem. Nam, vt Cyrenæus poëta facile ait esse omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tantaq; laudum argumenta sint: ita facile videbatur homini quamlibet infanti atque indiserto laudare eas artes, quas verè, ac meritò bonorum fontes nominare possumus. Neque enim dubitabam, quin omnium concessu multò iustius artibus nostris, quàm illis, de quibus id Xenophon dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogitabam etiam tum demum in summa me difficultate versaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est, vituperare iussus essem, aut earum dignitatem abiicere & extenuare dicendo: nullum enim sanè argumentum, quod quidem alicuius momenti esset, ad eam rem reperire potuissem. Quod si Socrates præsente Phædro amorẽ vituperaturus, facere id nõ audet, nisi sibi prius pallio

ro. c. ir. 13. *caput obnupserit: multò me magis verecundari par fuisset, in tanto eruditissimorum hominum cœtu declamãtem aduersus eas artes, quarum omnes dignitate, ac pulchritudine, ita incensi estis, vt sine earum tractatione ne vitam quidem ipsam iucundam putetis. Nunc, vt idem ille sapientissimus senex factu facile esse ait Athenienses Athenis laudare, quod, quæ quisq; amat, ea libentissimè laudari audit: sic & ipse mihi videbar facilem & expeditam prouinciam suscepisse commendandi ac celebrandi apud vos ea, quæ vobis omnibus in amoribus ac deliciis esse constaret. Sed interdum occurrebant alia, quæ me commouerent, nec quieto esse ac securo animo sinerent: Nam & in tam vbere ac copiosa materia necesse est, vnicuiq; audientium multa in mentem venire, quæ commodè dici queant: neq; fieri potest, vt, quidquid omnes cogitant, dicat vnus: & ea est hominum natura, vt, cùm quis, quod ipse dixisset, id ab eo, qui dicit, omissum videt: non hoc quoque dici potuisse, sed hoc potissimùm dici debuisse contendat. Ita dum pro suo quisque captu quid ipse dicturus fuerit cogitat, & alia prope omnia fastidiens, dum id vnum dicatur, auidè exspectat: quidquid dixeris, semper videberis omisisse præcipua: & omnia communia ac contrita dixisse, quòd ea non dixeris, quæ si dixisses, ipsa quoque aliis obsoleta & vulgaria viderentur. Vt melior hac in parte sit eorum conditio, qui aridis, ac sterilibus in argumentis versantur: quorum, siue abundârunt, laudatur ingenium; siue defe-*

defecerunt, materiæ ieiunitas accusatur: cùm contrà, vbi ampla dicendi seges est, quidquid allatum est, vbertati materiæ adscribatur; quidquid omissum est, tibi. Ego verò quomodo aut quidquam allaturum esse me sperem, quod nouitate audientium animos teneat, cùm iis in rebus mea versatura sit oratio, in quibus præstantissima se omniũ ætatum ingenia exercuerunt: aut ita dicturum, vt non innumerabiles alij iisdem de rebus ornatius ac copiosius dixerint? Sed mihi neq; valdè laborandum est, vt noua conquiram: non enim cantilenæ sunt hæ, quibus nouitas, vt ait Telemachus, conciliat gratiã: sed præcepta, quibus vetustas addit auctoritatem: & si vera, vtilia, apta ad id quod mihi propositum est, digna huius loci auctoritate, digna vestris auribus attulero, quibus ea cumq; verbis extulero, hoc ipso me satis ornatè dixisse arbitrabor. Agite igitur, viri præstãtes, & cùm aliis nominibus, tùm præcipuè harum de quibus dicere ingredior artium cultu & tractatione clarissimi: agite studiosi adolescentes, quorum mollis adhuc, & tenera ætas in eiusdem gloriæ spem, eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum fœlicitatem vestram, qui instinctu quodam, afflatuq; diuino ad eas potissimùm artes animum appulistis, quibus, siue quis vtilitatem sequatur, nihil fructuosius; siue oblectationẽ, nihil suauius ac iucundius, siue splendorem ac pulchritudinem, nihil illustrius, aut ad struendam nominis immortalitatem firmius ac stabilius reperiri potest. Nam si veteres illi,

qui errore ducti pluris esse Deos opinabantur, quem cuiq; eorum diem consecrârant, eò laudes ipsius commemorare ac concinere solebant: multò nobis iustior caussa est, quicunq; iisdem honestissimarum artium studiis, quasi quibusdam sacris initiati sumus, cùm hic nobis anniuersarius dies, maiorum sapientia & auctoritate, ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem de integro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus, easq; celebrare, quas nobis vicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus idcirco hunc sanctum, atq; augustum locum ad hanc rem delectum esse, vt & in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, vt alia omnia bona, ita eas quoq; hominum generi dedit: & publicè contestemur, ac profiteamur studia omnia, laboresq; nostros & Deo auctore, atque auspice suscipi, & ad ipsius gloriam, tanquam ad finem nobis omnibus præcipuè propositum, referri. Vnde igitur, in tanta eorum quæ se ad dicendum offerunt copia, potissimùm exordiar? An ab eo, quod semper apud grauissimos quosq; grauissimũ fuit, antiquitatis testimonio? Quæ cùm artes omnes bonæ sint: nam si quæ malæ artes dicuntur, immeritò eis artiũ nomen tribuitur, has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes vocauit: easdemq; artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut à seruis, aut ab hominibus seruili præditis ingenio exerceri, has vnas ab ingenuis ac liberis excoli consentaneum iudicaret.

Quin-

Quinetiam cùm Græci earum cognitionem, sua lingua, tali quodam vocabulo affecissent, ex quo id modò intelligeretur, statim à pueritia dandam eis operam esse: maiores nostri hoc, vt pleraque melius ac sapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem vocârunt: credo, indicantes, non multò minus inter homines talibus disciplinis expolitos, & vulgus aliorum, quàm inter ceteros & pecudes interesse. Homines enim duabus præcipuè rebus à ceteris animantibus discernimur, ratione, & rationis interprete oratione: quarum vtraq; in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo & inchoata: qui eas bene penitus combiberunt, perfecta in illis, atque absoluta est. Aristippus quidem, cùm quæsisset quidem ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset: Si nihil aliud, hoc certè, inquit, quod in theatro lapis in lapide non sedebit. Idemq; alteri, qui cùm sibi nimium magnam mercedem posci pro institutione filij videretur, dixerat; Ista pecunia seruum mihi emere possum. Tu verò, inquit iocans, etiam hoc amplius: si vnum emeris, duos habebis. Significauit videlicet, quorum collustratus doctrinarum luce nō esset animus eos lapidum, non hominum, aut, si fortè, inter homines, seruorum, non ingenuorum, loco ac numero esse habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quatuor omninò esse viæ videntur, quarum vnam aliquam à principio ætatis capessere, ac postea persequi propè necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longè

multumque aliis omnibus anteponenda videatur. Nam qui ista ætate sunt, partim otio se atq; ignauiæ dedunt, mollemq; vitam ac voluptariam sequuntur, ij præsertim quibus amplum patrimonium est: partim si angustior sit res, quam vt nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam: alij, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem, & militaris rei gloriam sibi proponunt: alij denique animum ad literas & ad hæc mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abiectius, qui, torporem ac desidiam amplexi, vitam luxu atq; inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? Qui, vt Phæaces illi Homerici:

Non pugnis, duráue exercent membra palæstra:
Sed mensam & citharæ strepitũ, dulcesq; choreas,
Stragulaq; & molles curant post balnea lectos:

Margite illius simillimi, de quo idem Homerus:

Non fodere ille bonus, durisúe ligonibus arua
Vertere, non illi viuebat idoneus arti.

Sic enim & hi neq; domi, neq; militiæ, neque priuatim, neq; publicè, neque sibi, neque aliis vtiles, ita vitæ curriculum conficiunt, vt, veluti naues, nullum sui vestigium relinquant. Qui mihi, si Diis placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alij, inquiunt, in opere occupati sint: nobis maiorum nostrorum virtute est, vnde otiosi lautè splendideq; viuamus. Quid maiores vestros nominatis? qui si vestri similes fuissent, vos hodie in postremis iaceretis. Si, quales vos estis, tales ipsi

fue-

fuerunt, indigni sunt qui nominentur: sin alij, vos indigni, qui eos nominetis. At videte, quantopere à sapientissimi poëtæ Hesiodi iudicio vestra ratio discrepet. Laborem ille & industriam nemini, languorem & ignauiam omnibus turpem esse confirmat. Præclarè Cicero: Mihi quidem, inquit, qui nihil agit, esse omninò non videtur. Nam & Physici docent, quæ cuiq; rei caussa est, vt sit, eandem ei esse caussam, vt aliquid agat. Sed omittamus hos molles & delicatos, neq; eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus: teneamusq́; id quod à sapientissimis viris proditum est, nihil esse inertia fœdius: otio ali vitia: otium, vt non grauissimus poëta grauissimè tamen cecinit Catullus, non priuatis modò hominibus, sed & regibus, & prius beatis vrbibus exitij caussam fuisse. Cùm igitur otiosa & ignaua vita ne vita quidem habenda sit, videamus, num ad aliquam potius aliarum artium, quàm ad literas, animum adiicere præstet. Equidem cùm mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studiis nostris, aut nulla, aut non magna communio est, ex iis quidem quæ ita necessariæ sunt, vt eis ciuitas nullo modo carere possit, duas præcipuas iudico, agriculturam, et mercaturam: ex iis autem, quæ ad ornamentum ciuitatis, & ad animos honesta voluptate perfundendos pertinent, duas minimè sordidas, minimeq; illiberales, picturam, & statuariã. Nam quod boni vnaquæq; ciuitas percipere ex suo & patrio solo potest, id agricultura educit, atq; elicit; quo eget, id

aliunde mercatura comportat. Ita ciuitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem & statuariorum opera & voluptatis atq; admirationis habent plurimum, & quæ liberalium artium nota est, ingenij, non corporis, viribus constant: & ad conseruandam clarorum virorum memoriam, ceterosq; ad eorum imitationem incitandos non immeritò magnam vim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harum artium vllam cum literarũ studio comparare? Nisi fortè maius est agrum, quàm ingeniũ, colere, aut iacta in terram semina, depactiuè surculi, quàm ingenia præceptis Philosophiæ consita, ampliores, aut vberiores fructus ferunt. Mercatura autem vel si tenuis est, sordida est; vel si ampla, tot exposita periculis, vt meritò ille olim Laco negauerit, optabilem sibi videri fortunam, quæ rudentibus apta esset: cui cuimodi autem sit, tota ferè ad quæstum, & ad lucrum refertur. At literarum tractatio & dignitatis plenissima est, & quietis; & eas opes consectatur, quæ nec furem, nec prædonem timent, nec incendiis, ruinis, naufragiis obnoxiæ sunt, nec vllis deniq; casibus eripi possunt. Iam verò quæ Apellis aut Protogenis tabulæ, cum Homeri pictura; quæ Phidiæ, aut Praxitelis statuæ cum literarum monumentis conferri queant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum, quam artis suæ operibus, consecuti. Nam quæ illi artificio suo elaborârant,

& ſolius corporis effigiem exprimebant, & vno tantùm ſpectabantur in loco, & eam naturam habebant, vt ea, ſi nihil aliud, ipſa certè longinquitas temporis confectura, ac conſumptura eſſet. At eruditorum hominum lucubrationes & clarorum virorum non formam modò corporis, ſed ingenia, mores, conſilia, res geſtas, ſubiiciunt oculis, & iisdem, quibus orbis ipſe terrarum, terminis ac regionibus continentur, & tantam vim habent, vt illa ipſa aliorum omnium humanorum operum confectrix vetuſtas his vnis non modò nihil detrahat, ſed maiorem indies comparet, ac conciliet dignitatem. Trecentas ſexaginta Demetrio Phalereo ſtatuas æreas populus Athenienſis anno vno, eoq́; non toto poſuerat: quibus omnibus Demetrius ipſe ſuperſtes fuit. At quæ ipſe ſibi monumenta ingenij ac doctrinæ magnitudine exſtruxerat, ea & multis poſt ipſum ſeculis viguerunt; &, cùm poſtea denſa quædam & opaca nox omnem prope diſciplinarum lucem exſtinxiſſet, & oculis erepta, incredibile deſiderium ſui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elatè & magnificè de ſe, vt ſolet, Pindarus, ſed tamen verè, Statuarium eſſe ſe negat, qui mutas ſtatuas edolet vna defixas in baſi: ſed quos ipſe cantibus ſuis celebret, eorum famam, terra mariq́; ſpargi ac diſſeminari. Sed erunt fortaſſe qui vitam militarem huic noſtræ pacatæ, atque vmbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortiũ virorum virtutẽ detrectare, aut conari, vt quidquam ex eorum gloria deteram, neq; propoſitum eſt,

neq; fas videtur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, omnem industriam ad eos celebrandos conferendam censeo: & hoc ipsum numero inter præcipua bona, quæ ab artibus nostris in vitam hominum manat, quod earum ope præclara illorum facinora ad immortalem posteritatis memoriam consecrantur. Sed tamen si quis secum in animo reputet, quæ vita sit eius hominis, qui, modicis opibus instructus, in literarum studio molliter ac placidè consenescat, & quæ eius, qui, ab adolescentia armis tractandis assuetus, sub dio sæpius, quàm sub tecto, sub pellibus sæpius, quàm domi somnum capiat, vix dubium fore arbitror, vtra melior & magis expetenda sit. Alterius aures tubarum & lituorum, & cornuum clangore, alterius Musarum concentu & Apollinis fidibus adsiduè personant: illius oculi cæde & sanguine, & incendiis; huius admirabilium naturæ operum adspectu & contemplatione pascuntur. Ille aut in ipso ætatis flore hostili gladio transuerberatur, aut mancos ac debiles artus & insignem cicatricibus vultum referens, domum redit; hic vt animo ita & corpore integer, vultum, nisi quantum rugæ, caniq; venerationis addiderunt etiam nutrici agnoscendum, perfert ad vltimam senectutem. Neq; verò minus gloriosa, aut minus hominum generi fructuosa huius quàm illius opera. Occupatur ille in finibus imperij proferendis, hic in finibus cupiditatum regendis coërcendis: nouit ille quemadmodum vrbes expugnentur, hic quemadmodum gubernentur: ille quem-

quemadmodum iniuria aut repellatur, aut reponatur: hic quemadmodum & accipiatur æquo animo, & negligatur: dicet ille, quàm multos homines manibus suis trucidauerit, hic quã multos à cæde facienda, oratione sua reuocauerit: ille quàm multos in seruitutem abduxerit, hic quàm multos à seruitute vitiorum in veram libertatẽ perduxerit: illius vsus nisi in bello nullus est, huius opera, & in bello, & in pace salutaris. Itaq; si homines inter se amicè ac cõcorditer viuerent, si Dei ac naturæ iussa sequerentur, si deniq; ij essent, qui esse deberent, iacerent omnes artes belli, vt quarum inter iustos iustus vsus esse non possit: nostræ verò tum demum florerent, ac vigerent; tum demum eas optimus quisq; summa corporis & animi contentione sequeretur. Neq; verò quemquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non præoptanda videatur nullius empta lacrumis gloria, neq; vllo, nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quàm tabo & cruore oblita, & multa strãge ac cladibus comparata. Multa consultò prætereo: quòd mihi, non tam, vt copiam & varietatem consecter, laborandum est, quàm vt effugiam satietatem. Quis enim vnquam tanta vbertate ingenij, tanta dicendi copia præditus reperietur qui literas ita laudare possit, vt non semper, cùm plurima dixerit, plura tamen omisisse videatur? Omnia, quæ homines in vita expetunt, cuiuscunq; tandem generis illa sint, nulla re certius, aut facilius, quàm eruditione ac litteris, acquiri, conseruari, amplificari queunt. Est qui rei fami-

familiaris angustia pressus, ex ea expedire se, & ad moderatas opes sine vlla turpitudine peruenire cupiat? Quæ ad id conficiendum via aut honestior, aut expeditior, ac facilior est? Quàm multos ex tenui & exsili patrimonio, aut iuris scientia, aut medendi arte fretos, vt eas potissimùm nominemus, paucis annis ad maximas diuitias peruenire vidistis? Nam quod pleriq; vulgato iam prouerbio dictitant, ex omni nostrarum artium numero duas modò illas frugiferas esse ac fructuosas, ceteras cultoribus suis decoquere, ac decollare: in eo vanitatis illos, ac mendacij facilè res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio, qui cùm à propinquis obiurgaretur, quòd omne tempus in sapientiæ studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant omnia, nulli vsui esset: vultis, inquit, ostendam vobis, posse hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, diuitem fieri, & hanc esse, si quis velit, ad quæstum, ac compendium vel maximè compendiariam viam? Cùm illi se velle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia, magnam eo anno olearum vbertatem præuideret fore, multò antè, exiguo pretio cùm contrà licitaretur nemo, omnia Chiorum, ac Milesiorum prela ac trapeta conduxit: quæ cùm postea suo tempore, quanti voluit, elocâsset, magnamq́; ex eo vim pecuniæ collegisset, ostendit, Philosophos non tàm rem facere non posse, quàm maioribus, ac præstantioribus cogitationibus occupatos, de ea facienda non laborare. Quid Leontinus Gorgias? nónne Rhetorices professio-

fessione, & maximas sibi diuitias peperit & tantam gloriam, vt ei viuo ac videnti honoris ergô aurea statua in Apollinis Pythij templo constituta sit? Quid ille qui eloquentiæ quasi mercator, atq; opifex quidam habitus est Isocrates? non & summa gloria fuit, & iis opibus, vt ter ad trierarchiam vocatus, cùm eam bis effugisset, ad postremum splendidissimè ac magnificentissimè obierit? ad eam autem non ferè nisi opulentissimus quisq; ac locupletissimus adigebatur. Neq; medicus erat, optimus pessimi principis magister Seneca, neq; de iure consulebatur. Et tamen quantam sibi opum vim homo externus, & alienigena eloquentia & eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam quibusdam incredibile visum iri. Sed tamen, si vera sunt, quæ literis prodita sunt, haud scio an vllus hodie tota Italia Princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cùm ex veteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur: Senecæ opes Crassi opibus duplo maiores fuerunt. Prope est vt pigeat, in hac parte tamdiu immoratum esse: sed tamen dicendum fuit aliquid aduersus stultitiam eorum, qui aiunt, si quis iuris scientiam, & artem medendi excipiat, ceterarum artium nostrarum sterilem esse culturam. Qui error ex eo potissimùm natus est, quòd doctrinæ mediocritas magnos efferre fructus non potest. Itaq; excellendum est iis, qui magna & præclara concupiuerunt. At nos simul atq; paulùm vltra prima elementa progressi sumus, falsa de nobis

opi-

opinione tumefacti, quia non in nos continuò opes, & honores congeruntur, iacere literas clamitamus. Non iacent literæ: non iacent: neq; iacuerunt vnquam: &, si antea iacuissent, GREGORIO XIII. Pontifice non iacebunt. An ille, cùm & omni doctrina instructissimus sit, & ad illos veteres atq; vsitatos nostros & literarum patronos, Io. Moronum sacrosancti Collegij Decanum, priscæ maiestatis absolutissimum exemplar, cuius in ipso nutu plurimum auctoritatis residet, cuius è vultu ipso, atq; oculis elucet grauitas humanitate condita: Aloysium Cornelium Camerarium, hominem plenum officij, & ad omnium animos ac voluntates deuinciendas ipsis Gratiarum manibus factum: & illa duo ornamenta seculi, firmamenta literarum, domicilia virtutis, & eruditionis, Gulielmum Sirletum, & Franciscum Alciatum, ad eos igitur, quorum iampridem in fide, ac clientela eramus, cùm proximè eum, quem pleno gradu per sua vestigia incedentem videt, quemq; optimo iure cordi suo carissimum habet, fratris filium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit, eumq; florentis ætatis commendationem à literarum patrocinio ducere voluerit: qui tali argumento declarârit voluntatem erga nos suam, is, metuimus, ne literas aut egere, aut iacere patiatur? Sed vt vnde digressus sum redeam, atq; id quod institui absoluam: & ad facultates ac copias sine dedecore parandas accommodatæ sunt literæ, & multò magis colendæ iis, qui opibus abundant: ne, si id facere neglexerint, instru-

stru-

strumentis sibi à Deo ad virtutem datis per inertiam abusi esse dicantur. Eademq; ratio est & eorum quibus clari, & eorum quibus obscuri parentes obtigerunt. Nam neq; illi vllo maiori, aut illustriori ornamento condecorare, &, vt Homeri verbo vtar, coronare possunt nobilitatem à maioribus acceptam: neq; hi ex tenebris vlla ratione facilius emergere, seq; in luce, atq; in oculis omnium collocatos, à contemptu, atq; ab obliuione in perpetuum vindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo: & viam sibi ad summam claritatem ac potentiã armis quotidie muniebat. At is & plus se debere Aristoteli, à quo eruditus, quàm Philippo, à quo genitus fuerat, & cuius in regnum successerat, prædicabat: &, cùm ab illo diuulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, ægrè tulit: ac generosa quadam indignatione motus, epistolam ad eum scripsit, in qua hæc verba sunt: Nam qua re post hac ceteris præstabimus, si, quæ à te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia, quàm opibus & potentia ceteris anteire. Hæc igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quàm multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines literæ collocârunt? Obstetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem vendendis oleribus vitam tolerâsse accepimus. At ipse & regum familiaritate vsus est, & ita clarus fuit, vt hodie magis Archelaus ex Euripi-

dis, quàm Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Æschinis mater, etiam, si Demostheni credimus, vulgati corporis. At eum Rex Macedonum Philippus quantopere coluit? Quid tibicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum Regem Hieronem fuit? Sed quid huius rei plura exempla conquiram? Signantur eruditorum hominum nominibus tempora: vt minus sæpe, quibus illi regnantibus vixerint, quàm qui eis florentibus regnauerint, quærere soleamus. Neq; tamen hæc præcipua sunt eorum bonorum, quæ percipiuntur ex literis: sunt alia longè maiora longeq; diuiniora. Literæ inditos nobis à natura honestatis igniculos excitant: luxuriantes quasiq; fruticantes cupiditates stringunt ac coërcent, easq; rationis finibus regunt: abducunt à vitiis, duces & magistræ sunt ad virtutem: prosperis rebus ornamento sunt, solatio aduersis: neq; illis exsultare atq; efferri suos, neque his frangi ac deprimi sinunt: eam deniq; tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex Philosophiæ studio, notißimo versu respondisse dicitur; Chœnix lupinum, & mentis à curis quies. O magnum & excelso animo præditum virum. Quod aliis regna & imperia non adferunt, vt soluto ac libero animo sint, id ipsi, propter literarum, & Philosophiæ commercium, chœnix lupinorum adferebat. Quod si tã multa tamq; præclara bona literis ac disciplinis continentur: si ipsis nominibus ac

bus ac vocabulis testata est vetustas, earum cognitionem & hominibus, & liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse: si & ignaua vita homine indigna est: & nullo in studio melius, quàm in literis, industria collocari potest: si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates via optimè literis sternitur: si eisdem & animi tranquillitas, & nominis æternitas comparatur: quid statis, adolescentes, aut cur oblatam vobis tanti boni consequendi occasionem effugere atque euolare patimini? cur non aliis omnibus curis & cogitationibus ex animo abiectis atque abdicatis, in hanc vnam toto pectore incumbitis? Non hoc sedendi, vt ait Bacchylides, ac cunctandi tempus est. Non enim ex plano ac facili gloria hæc petitur: neque lata, vt ait Propertius, via currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt. Laborem & sudorem & vigilias in earum atrio ac vestibulo excubare voluit Deus: qui, vt dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus venalia proposuit. Ego autem, vt liberè vobiscum agam, valde vereor, ne, cùm plerisque vestrûm alia omnia abundè sint, mollitia multi & laboris odio à studiis auocentur. Itaque quibus verbis Homerica Pallas Nausicaan è somno excitat, quam segnem, & ignauam vocat, quod vestes magni pretij, sibi emptas à parentibus, neglectui habeat, easque illotas ac sordidas iacere patiatur: surgere igitur eam iubet, et ad eas abluendas cum prima luce proficisci, præsertim cùm instet tempus nuptiarũ:

iisdem meritò multos è vobis aliquis quotidie obiurgauerit. Surge quamprimùm miser, & ex animo torporem atq; ignauiam excute. Quid tu istud ingenium, quod tibi à cõmuni omnium parente Deo, multò qualibet veste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere quasiq; rubigine obduci pateris? cur non potiùs diluculo ad illos proficisceris omnibus obuios & expositos doctrinarum fontes, quibus te mersans, ex quibus arbitratu tuo hauriens, pectus & purgatum vitiorum maculis, & multa præclarissimarum rerum cognitione madidum referas? Præsertim cùm puerulus amplius non sis, sed ea iam appropinquet ætas, qua tibi in lucem atq; in conspectum hominum prodeundum est. Hinc enim demum multò magis quàm vnde illa dicit, & tibi paries gloriam, & parentum pectus gaudio lætitiaq; complebis. Sed iam longior, quàm par erat, fui. Cogitate, obsecro vos, languidis, ac remissis omnia difficilia, nauis & industriis omnia peruia, ac facilia esse. Deus optimus maximus, cui quæcunq; hîc acta dictaq; sunt, grata & accepta esse cupio, vobis omnibus eum animum inspiret, vt hæc, ad quæ vos hortatus sum, tàm sequi velitis, quàm consequi potestis.

D I X I.

ORA-

ORATIO XXIIII.

HABITA ROMÆ ANNO cIↄ. Iↄ. Lxxiv.

In funere Caroli IX. Gallorum Regis.

HOc igitur vnum restabat adflictis ac penè prostratis infelicis Galliæ rebus, vt CAROLVS *Rex, quo se illa recreabat ac solabatur vno, de quo cogitans, in quem intuens, omnium quas excepit acerbitatum memoriam deponebat, cùm bonorum animos ad aliquam spem quietis erigere cœpisset, in ipso ineuntis adolescentiæ flore, acerba atq; immatura morte raperetur? O fallaces hominum spes. O incerta vota. O lubrica & ancipitia humanæ vitæ curricula. Meritò lachrymis oculi omnium madent: meritò omnia planctibus gemitibusq; circumsonant: meritò vndiq; querelæ & lamentationes exaudiuntur. Tu ipse, Beatissime Pater, cuius & in prosperis rebus spectata moderatio est, & in aduersis animi magnitudo, in tanto casu cohibere dolorem non potes: quasq; lachrymas grauitas & constantia retinere ac frenare consueuerat, eas nobilissimi omniũ Regni miseratio, & paterna caritas elicit. Planeq; aliis in rebus quærenda est fortitudinis ac cõstantiæ laus: in tam graui vulnere, tam dubiis ac formidolosis*

Christianæ Reip. temporibus accepto, immanis quædam duritia esset, non flere, non ingemiscere, non commoueri. Qualem enim, quantumq́; Regem, & quanta, non dicam indole, quod tamen in homine adolescente satis esse videretur; sed quanta omnium regiarum virtutum copia præditum amisimus? Quẽ cùm diuina prouidentia, annos natum non amplius decem, in illo celsissimo maiorum suorum solio collocâsset: quantas ille iam tum, quamq́; crebras, in illa ætate, quæ nihil cogitare, nihil loqui, nisi leue, ac ludicrum, solet, inusitatæ cuiusdam & inauditæ prudentiæ significationes dedit? Incredibile dictu est, quàm sæpe ille in deliberationibus publicis sapientissimorũ senum sententias puerulus anteuerterit, quæq́; illi dicere in animo habebant, ea prior ipse protulerit: nemo vt esset, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis, & consilij maturitas diuinum potiùs quiddam, quàm humanum, videretur. Est certè, est aliqua vis originis ac sanguinis: quosq́; magnis ac nobilibus populis rectores destinauit præpotens ille rerum omnium moderator Deus, in eis plerumq; virtus non exspectat annos: sapientiæq́; semina in eorum animis & comprehendunt faciliùs, & tempestiuiùs adolescunt. Iam quæ laus in filiis præcipua est, reuerentia aduersus parentes, & eorum præceptis ac monitis obtemperatio, ea ille ita præstitit, vt nunquam omninò neq; priuatis, neq; publicis in rebus voluntas ipsius à sapientissimæ matris consilio discrepârit? Quid? in fratres quanta, quamq́; se omni ex parte

prodens

prodens caritas? Quod & semper aliâs cognitum est, & proximè cùm ab HENRICI *Regis in Poloniam proficiscentis amplexu auelli non poterat, seq; à vita relinqui, quòd ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum, & de ardentissimo studio, quod semper habuit conseruandæ ac propagandæ* CATHOLICÆ RELIGIONIS, *quid ego nunc plura prædicem, aut quid res in omne æuum omnium scriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenij, & in his temporis angustiis coner? Cui enim ignotum est, aut cui notius, quàm tibi, Beatissime Pater, vobisq; omnibus, Patres amplissimi, quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus conflictatus sit, quæ pericula subierit, quibus damnis se Regnumque suum sponte multauerit, dum quiduis satiùs esse ducit, quàm vt quidquam in Gallia, se viuo, de Christianæ religionis integritate minueretur? Qui quot annos regnauit, totidem continenter pro fidei defensione pugnauit. Etenim tetra illa natio perditorum ac profligatorum hominum, qui fraudibus ac mendaciis suis nuper delapsæ de cœlo & sibi solis patefactæ veritatis nomen obtendunt: qui, quòd ad legem Dei cupiditates suas dirigere grauantur, legem Dei ad cupiditates suas detorquere conantur: quorum conspirationes sub* HENRICO II. *initæ, sub* FRANCISCO II. *leuiter patefactæ, susceptis à* CAROLO *Regni habenis, apertè se ac propalā effundentes, florentissimum, dum per illos licuit, Galliæ Regnum omni scelere ac crudelitate lacerârunt, non tam id agebat,*

quanquam id quoq; ut Regiam auctoritatem conuelleret, quàm ut Regnum ab Ecclesiæ communione diuelleret. At ille generosi seminis adolescens, qui amorem Dei & Ecclesiæ cum ipso nutricis lacte suxisset, totaq; mente penitus combibisset, articulatim se priùs concidi ac comminui passus esset, quàm à recta illa regula patriæ & auitæ religionis abduci. Itaque dum purgare Regnum suum illis pestibus nititur, dum illius hydræ & in suam & aliorum perniciem contumacis adsiduè renascentia capita amputare conatur: quatuordecim, tot enim regnauit annos in perpetuis bellorum fluctibus, & in perpetua Regni ac vitæ suæ dimicatione transegit. Vt, nisi pulcherrimum illud CHRISTIANISSIMI *cognomen à maioribus suis hæreditarium accepisset, id ipse sibi posterisq; suis sua virtute peperisset. Quinetiam, cùm capitales quidam ac nefarij homines dicerent, facilem ei esse & expeditam viam non modò ad pacandum Regnum suum, sed etiam ad fines illius sine vllo labore amplificandos ac proferendos, si remittere aliquid de tanto illo vetustæ religionis conseruandæ studio vellet: magno animo auersatus ac detestatus illorum consilia, omnes sibi coronas, omnia regna, omnia imperia sordere dixit præ illa immortalitatis corona, quã sibi in cœlo repositam esse confideret. Cúmq; eum exaggeranda hostium multitudine ac viribus perterrefacere vellent: Dominus, inquit, Dominus ipse eos interficiet spiritu oris sui. Propè superuacaneum videri potest, cùm de tam Christiano Prin-*

cipe

cipe verba faciam, quanta illius erga sedem Apostolicam obseruantia fuerit, dicere. Quò enim quisque Christum ipsum sanctiùs & religiosiùs colit, eò studiosiùs & magis ex animo Vicarios ipsius colat, necesse est. Quo modo ille de PIO V. cuius memoria in benedictione est, & sentiebat, & loquebatur? Quem sibi non hominem, sed angelum quendã humana inter mortales specie versantem videri dicebat: cuius monitus tanquam cœlestia quædam oracula reuerebatur. Nam de te, Beatissime Pater, qui successor illius omnium votis expetitus, diuino consilio delectus, tam subita tamq́; admirabili totius sacrosancti Collegij consensione declaratus es, quàm magnificè in omni sermone prædicare solitus esset, dicerem: si, quàm facilè præstas, vt ab omnibus vno ore lauderis, tam libenter eos, à quibus laudaris, audires. His ille artibus ita sibi bonorum omnium animos voluntatesq́; deuinxerat, vt, quanquam ex eius ætate & temperatione corporis, probabiliter sperare poterant, diu se illius virtute fruituros; cuperent tamen omnes, si fieri potuisset, partem aliquam vitæ suæ conferre ac contribuere, & annis suis vitam illius prorogare. Sed nihil in humanis rebus firmum, nihil stabile, nihil diuturnum reperiri potest. Dum condocefacere nos vult Deus, terram nobis, non pro domicilio, sed pro diuersorio datam: hanc, quæ vita dicitur, non tàm vitam esse, quàm iter ad vitam: in cœlo, non in terra, nobis esse spem defigendam ac collocandam: agitat omnia ar-

bitratu suo, &, quæ solida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis vertit. Cùm vexata tot calamitatibus Gallia paulùm tolleret oculos, & Dei ac Regis sui perduellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehensis, tandē aliquando se post tot mala respiraturam sperare inciperet: ecce tibi lenta & omnem fallens medicorum industriam febris, vires adolescētis immortalitate digni, & nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum desiderium sui, ita paulatim attriuit ac labefactauit, vt ad postremū ineuitabilem ei attulerit ex hac vita migrādi necessitatem. Quod vbi percrebuit, qui tum plangor omnium, quæ complorationes, quæ lamentationes fuerunt? Alius sibi scindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus & humeros crebris ictibus verberabat; alij interire amores ac delicias Galliæ, alij cadere columen religionis, alij Catholicorum præsidium deiici, alij alia, quæ diuersis diuersa, non diuersus suggerebat dolor, miserabiliter querebātur. Ipse vnus interritus, & æquissimo animo exitum diuinæ voluntatis exspectans, cùm matrē, vxorem, fratrē, ceterosq; propinquos ad se conuocari iussisset: primùm quidem Sacramenta, quibus morituri præmuniri & Deo conciliari solent, omnia & poposcit, & magna cum animi summissione ac diuinæ maiestatis veneratione suscepit: deinde verò contestatus, eò tantùm sibi molestā esse mortem, quòd fratrem suum, tum Poloniæ, mox etiam Galliæ Regem futurū, moriens complecti non posset: ceteroqui gau-

dere

dere se, quòd tantum successorem habiturus esset, cu-
ius singulari & tot iam documentis comprobata vir-
tute, non dubitaret fore, vt res Gallicæ feliciter com-
ponerētur: interea obtestari, atq; obsecrare matrem,
vt Regni gubernacula susciperet, quaq; prudētia Re-
gnum sibi tot annos conseruâsset, eadē fratri suo con-
seruaret: sese iam tunc omnem potestatem regiam in
eam, vsq; ad fratris reditum, transferre: hortari ce-
teros, vt ipsius primùm, deinde fratris, cùm reuertis-
set, imperio amanter ac fideliter obtemperarēt: præ-
cipuè autem, ne quid vnquam prius, aut antiquius
haberent conseruatione Catholicæ religionis: ex ea
bona omnia fluere; ea neglecta, collabi ac concidere
omnia. Sed iam valete, inquit, & mei memores este.
Ego enim ad Deum vocor: quem vt æquiorē ac pla-
cabiliorem peccatis meis iudicē experiar, vestris me
omnium adiuuari precibus postulo. Hæc fatus, defi-
ciente iam, & moribunda voce, tuū Christe Iesu no-
men inuocans, tuam sanctissima Virgo apud filium
opem implorans, ad vos, vt cōfidimus euolauit. Ac, si
quidē ipsum spectemus, gratulari ei potiùs quàm lu-
gere debemus. Regnū enim terrestre cœlesti, laborem
quiete, mortalitatem immortalitate mutauit. Quòd
mortuus est, humanæ fragilitatis est; quòd ita mor-
tuus diuinæ cuiusdā felicitatis. Bonum certamē cer-
tauit, cursum cōsummauit, fidem seruauit. Aut iam
coronauit eū Deus, aut breui, tuis, Beatissime Pater,
et totius Ecclesiæ precibus adductus, coronabit corona
iustitiæ, quam ꝓmisit diligētibus se. At illā tot Regum
matrem,

matrem, toties iam custodem ac conseruatricem Regni, ipsa sua felicitate miserandam quo nunc, quo tandem esse animo creditis? Quæ ex summis honoribus summos dolores consecuta, ter iam, & in viro & in duobus filiis mortua, vitæ suæ superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, à quibus claudi cupiebat suos: tam sæpe eis officia præstitit, quæ sibi ab eis præstari maluisset. Quid illa fortissimarũ domina gentium Gallia? quæ sibi eodem funere cum Rege suo efferri visa est: quæ iacet adhuc perculsa & attonita tanto vulnere, metuens, ne, illius atrocitate, etiam illa, quæ consanuisse videbantur, recrudescant. Prô Deus optime maxime, etiam cùm vlcisceris, benefice; etiam cùm pœnas exigis misericors: quibus tam grauibus culpis tam diuturnam in se iram tuam Gallia prouocauit? Quatuordecim iam anni sunt: & eò amplius, cùm illud potentissimum & memoria nostra florentissimum Regnum perpetua bellorum ciuilium serie ita & ab alienis & à suis vexatur, ac diripitur, vt de eo iam dici possit, quod scriptum est apud Prophetam: Residuum erucæ comedit locusta: & residuum locustæ comedit bruchus: & residuum bruchi comedit rubigo. Atque vt magis intelligatur, id diuina vltione fieri, quoties inibi esse videtur, vt iam iamq; componantur ac tranquillentur omnia, in ipso, vt ita dicam, portu frangitur nauis. Properarat HENRICVS II. pacem cum PHILIPPO Rege Catholico quibuslibet conditionibus facere, vt, expeditus belli curis, huius mali nascentis

semina

ſemina elideret. In ipſo eius rei conatu ac molitione, inopinata morte ſublatus eſt. Sub FRANCISCO II. *conſpiratione detecta, ſpes obiecta erat fore, vt, paucorum ſupplicio, ceterorum audacia in perpetuum reprimeretur. Antè ipſe mortuus eſt, quàm de ſontibus comprehenſis ſupplicium ſumeretur. Nunc nuper eò rem perduxerat* CAROLVS IX. *vt omnes inſtare finem malorum exiſtimarent. Aliter Deo viſum eſt: qui* HENRICO III. *Galliæ & Poloniæ Regi, quem tam multis tamque illuſtribus argumentis ſibi cariſſimum eſſe declarauit, hanc felicitatem, vt ſperamus, reſeruare maluit. Neque dubium eſt, hoc ita euenturum, ſi omnes nos à vitiis noſtris auerſi, quæ Dei placandi certiſſima ratio eſt, tota mente conuertamur ad Deum, eumq́ adſiduè obſecremus, vt compeſcat iram ſuam: &, quando* CAROLVM *in ſinum, vt ſperamus, ſuũ excepit,* HENRICI III. *ductu, ſub* GREGORIO XIII. *raptores quidem lupos interfici, oues autem, quæ aberrârunt, in ouile ſuum reduci velit. Ita eueniat, Ita eueniat, Domine* IESV, *cui laus omnis & gloria debetur in omnem æternitatem.*

DIXI.

ORATIO XXV.

AD S. D. GREGORIVM XIII. PONT. MAX. NOMINE HENRICI TERTII GALLIÆ ET POLONIÆ Regis, habita Romæ in Consistorio publico, LVDOVICO CASTANÆO RVSPIPOCÆO, Equite Ordinis Regij, viro illustri, eiusdem Regis nomine obedientiam pręstante. XIII. Kal. Quinct. Anno cIↄ. Iↄ. LXXVI.

GRATVS quidem ac iucundus tibi esse debet, BEATISSIME PATER, eorum omnium Legatorum aduentus, qui huc à Christianissimis Principibus mittuntur: tum ut tibi summum in terris honorem gratulentur: tum multò magis, ut se Christo ac tibi, ut par est, obedire, manere in officio, perstare in fide, & vires & copias suas ad Apostolicæ Sedis defensionem semper promptas ac paratas & esse & fore profiteantur. Nam & ex illa ipsa diuinitus tibi delata dignitate, maiorem à te capi iucunditatis fructum necesse est, cùm ea ceteros quoque lætari perspicis: neque tibi, qui communis Christianorum omnium Pater es, ulla ex re verius ac solidius gaudium obiici potest, quàm cùm filios dignitatis tuæ studiosos, auctoritati tuæ deditos, præceptis ac monitis

tuis

tuis obtemperandi cupidos videas. Sed tamen omnibus seculis ea Gallorum Regum in Pont. Max. asperrimis ac difficilimis temporibus promerita fuerunt, vt multis nominibus eorum & studium atque obsequium præcipua quadam caritate complectendum, & legati æquissimis animis audiendi, & dicta, factaq́; omnia singulari quadam paternæ voluntatis propensione in optimam partem accipienda videantur. Quoties enim in hoc amplissimo nobilissimoque consessu Reges Galliæ nominantur, toties in omnium animis memoria renouatur, & officiorum, quæ illi longè plurima, longeq́; maxima in hanc sanctam Sedem contulerunt: & honorum quos ab ea vicissim eximios pro sua in eam eximia pietate retulerunt. Si quis autem Rex vnquam fuit, qui propter virtutis ac rerum gestarum magnitudinẽ exquisitissimis honoribus afficiendus esset: eum se iam nunc in ipso adolescentiæ flore HENRICVS TERTIVS Galliæ & Poloniæ Rex præbuit, nihil vt de eo tàm honorificè dici possit, quin id iam pridẽ virtus ipsius in omni genere spectata superârit. Quò te libentius accepturum esse confidimus eam fidem, venerationem, obedientiam, quã talis tantusq́; Rex hodierno die per clarissimum & omni laude cumulatissimum virum Ludouicum Castanæum Ruspipozæum, Equitem ordinis Regij, Oratorem ad te suum, tibi, BEATISSIME PATER, et Sedi Apostolicæ præstat. Cuius enim Regis nomẽ a summo Ecclesiæ Pastore & gubernatore, audire libentius debet, quam eius, qui cum hæreditario iure princi-

principem inter Christianos Reges locum maiorum suorum virtute partum obtineat, ita per eorum vestigia graditur, vt quantum ab eis omnibus splendoris accepit, tantundem ipse vnus facilè afferat vniuersis? qui cùm adhuc adolescentulus ac propè puer esset, ita sæpe, ita fortiter, ita feliciter aduersus hostes Ecclesiæ dimicauit, vt eorum astus consilio eluserit, temeritatem virtute domuerit, pertinaciam constantia fregerit. Quàm sæpe eo sibi per hostiles cuneos omnia ferro peruia faciente, ex hostium ipsorũ tantæ tamq́; prœmaturæ virtutis admiratione defixorum manibus tela irrita ceciderunt? Quàm sæpe cominus ab eis petitus, ita mirabiliter seruatus est, vt Deus ipse sua manu ictus in eum directos depellere, & telis ac tormentis vim nocendi adimere videretur? At ille laudis & gloriæ cupidus, vitæ ac sanguinis prodigus, Dei memor, immemor sui, in victoria salutem, in virtute victoriam, in vita ob talem caussam in omne discrimen exponenda virtutem positam iudicabat. Itaq; cùm generosissimi adolescentis non iam prælia, sed victoriæ ac triumphi numerantur, iamq́; totum terrarum orbem tam inusitatæ tamq́; inauditæ virtutis fama peragrâsset: fortissima ac bellicosissima Polonorum gens eum sibi Regem concordibus suffragiis adoptauit. Quo ille nuncio abstractus ab ingentibus, ac penè ad exitum perductis, liberandæ ac purgandæ Galliæ cœptis, in Regnum virtuti suæ vltro delatum proficiscens, quacunq; iter fecit, omnes & Principes & populos sui amore & admiratione comple-

compleuit. Vixdum noui & à se expetiti Regis suauitatem Polonia gustauerat, cùm secuta CAROLI NONI Regis acerba, & perpetuis lachrymis prosequenda mors, res in Gallia componi cœptas, maioribus denuò procellis inuoluens, totius Regni statum in vltimum discrimen adduxit. Celeriter igitur è Polonia periclitantis & Regem suum implorantis Patriæ voce reuocatus, cùm easdem illas dissensiones, quæ Galliæ Regnum propè subuerterant, non modò non sedatas, aut mitigatas, sed auctas etiam ac corroboratas offendisset: corruptos ac deprauatos ob bellorum longitudinem mores: multorum animos, etiam ex iis, qui se Catholicos esse profitebantur, studio partium infectos: plena omnia licẽtiæ, plena rapinarum, plena scelerũ, plena hostium, & externorum & domesticorũ: eadem tamen qua semper fuerat animi præsentia ac magnitudine: tuo etiã, BEATISSIME PATER, & consilio & auxilio fretus, bellum repetiit, ac redintegrauit: diuq; viris equisq; vt dicitur, tentauit efficere, vt vi & armis perdomita contumacium & Regni perturbatorũ superbia, pax & quies tandem aliquando fessæ tot calamitatibus Galliæ redderetur. Sed vt animaduertit, nihil ea ratione quam tandiu tenuerat profici, ac potius & Regno & Religioni vehementer offici, quæ iam multis in Galliæ locis labasceret, à plerisque etiam penitus exularet: interia vri ac vastari agros: oppida diripi: omnia itinera latronum ac prædatorum cohortibus obsideri: Regni vires quotidianis cædibus ac

ſtragibus eneruari: opes immenſis ſumptibus exhauriri: innumerabilem vim teterrimorum facinorum in vtroque exercitu quotidie perpetrari: extremam cladem ac perniciem imminere, niſi maturè ſubueniretur: aliud ſibi conſilium neceſſariò capiendum iudicauit. Optimus ac mitiſſimus Princeps, qui ſanare vellet ſuos, non perdere, idem fecit quod prudentes medici ſolent: qui cum vſtionibus, ſectionibus, inedia, detractione ſanguinis, non morbum, ſed ægrotum ipſum confici ac profligari vident, ad aliam curandi rationem confugiunt: & fomentis ac remediis mollioribus & victu paulò copioſiore indulgentes, malunt ægrotum cum aliqua parte morbi alere, quàm vtrumq; ſimul è medio tollere. Maluit igitur & ipſe in tanto tamq; manifeſto interitus periculo, ei parti ſuorum quæ adhuc ſupereſſet ignoſcere, quàm cōmittere vt breui ne ſupereſſent quidem quibus ignoſceret. Cumq; cogitaret, illum ipſum rerum omnium præpotentem Deum multa tolerare quæ non probet: ipſe quoq; in tãtis anguſtiis multa à quibus animo & voluntate longiſſimè abhorret, interea tamen ſibi toleranda eſſe ſtatuit, dum aliquid melius eueniret. Certè enim, BEATISSIME PATER, fretus ea ſpe, quam in Deo primùm, deinde ex omnibus mortalibus in te potiſſimùm collocauit, melius aliquando fore confidit. Multa oratione conficiuntur, quæ ferro nunquam confici poſſent. Sæpe quos ſeueritas frangere non potuerat, clementia inflexit. Equi aduerſus frænum contumaces, interdum ſeſ-
ſore

sore habenas remittente consistunt. Multi qui terrore & malo domari non possunt, indulgentia & facilitate mitescunt. Pugnabitur aduersus eos qui à nobis dissident precibus assiduis, & priuatim & publicè ad Deum fusis. Piorum & eruditorum concionatorum vox, præcipuum instrumentum Dei ad inserendam in animis hominum fidem, quæ in plerisq; Galliæ partibus armis oppressa conticuerat, liberè iam toto regno audietur. Licebit impia & pestifera dogmata rationibus & argumentis confutare ac redarguere: vera ac salutaria confirmare & constituere. Catholicæ Religionis vsus & exercitatio, quæ multis ex locis indignissimè sublata & expulsa erat, restituetur ac renouabitur. Dabitur à nostris opera, vt vitæ ac morum suorum exemplo ad bonas partes alliciant, & ad sanitatem perducant eos, quos armorum vis magis ac magis vsque adhuc effrænauit. Rex ipse vnà cum Fratre, forti ac strenuo, ac Catholicæ Religionis studiosissimo Principe, concordibus ac consociatis animis enixè omnia facient, quæ ad errores ex animis suorum euellendos accommodata esse arbitrabuntur. Catharina Regum mater, summa prudẽtia & consilio prædita mulier, & liberorum amans vltra consuetum matribus modum, cuius è sinu pax hæc prodiit, cuius præcipuè opera & laboribus conflata & conciliata est, omne ingeniũ, quò plurimùm valet, omnemq; auctoritatem suã conferet ad filios in fraterna concordia perpetuò continendos, & ad populos eiusdem Religionis

communione deuinciendos. Rex quidem ipse, quod maximi momenti est, non tàm nomine, quàm re & animo, & tota viuendi ratione Christianissimus, vitam sibi potius eripi patietur, quàm fidem: neq; vnquam degenerabit à maiorum suorum nota testataq; virtute: & quam tibi, Beatissime Pater, ac Sedi Apostolicæ, verè atq; ex animo obedientiam præstat, eam se constantissimè præstiturum vsq; ad extremum spiritum pollicetur.

DIXI.

ORATIO XXVI.

IN FVNERE PAVLI FOXII ARCHIEPISCOPI TOLOSANI, REGIS Galliarum Oratoris

AD GREGORIVM XIII. PONT. MAX. ET AD SEDEM APOSTOLICAM; Habita Romæ, in æde S. Lvdovici, IV. Kalend. Iunij. cIↄ.Iↄ.XXCIV.

SI VT opum ac potentiæ, sic eruditionis ac sapientiæ hæredes à magnis ac præclaris viris institui possent, is demum Pavlo Foxio idoneus laudator reperiretur, quemcunq; ipse sibi earum virtutum successorem esse voluisset. Nam nec in quo

amplior & uberior omnium laudandarum artium seges effloruerit, nec in quo vis & copia dicendi maior, quàm in eo, exstiterit, ex omni memoria nostra deligi quisquam potest. Quo mihi maius ac difficilius onus impositum esse video, in hoc ornatissimo consessu de laudibus ipsius verba faciendi: quod neque vnquam subire ausus essem, nisi & mea me multis ab hinc annis suscepta aduersus eum obseruantia, vt id facerem, adduxisset, & eorum, quorum imperium detrectare non poteram, auctoritas coëgisset: neque nunc ei me ferendo parem fore considerem, nisi mihi, quod vix dictu credibile est, ipsa leuamento ac solatio esset difficultas. Nam si quemquam alium de PAVLO FOXIO *pro ipsius dignitate dicere posse existimâssem, valdè me puderet in eum locum conscendisse, vnde nihil aliud viderer præstitisse, quàm vt summi viri laudes inopia dicendi detererem, nunc cùm satis intelligam, quod mihi euenturum est, vt oratio mea longè multumq; infra ipsius dignitatem iaceat, idem cuilibet quamlibet copioso & exercitato homini euenturum fuisse, facilè patior delectum potissimùm esse me, cuius prædicatione quasique præconio, admirabilium ipsius in omni genere virtutum, ad eos, quibus illæ fortè minus notæ fuissent, qualiscunq; cognitio perueniret. Sed quoniam & multa mihi ac præclara dicenda, & in vnius semihoræ curriculum omnia concludenda sunt, ad res ipsas veniam, neq; committam, vt ex tam breui tempore pars à me vlla in rebus non necessariis*

consumpta videatur. Primùm igitur si generis nobilitas quidquam ad commendationem pertinet, verè hoc affirmare possumus, non multas gentes in vniuerso terrarum orbe reperiri, quæ cum gente Foxia vel antiquitate, vel rerum gestarum gloria comparari queant. Quæ cum ipsa per se nobilissima est, tum hoc nobilior, quod cum potentissimis Regibus & Imperatoribus multiplici se iampridẽ affinitate deuinxit. Nam vt vetustiora taceam, neq; illa repetam, quæ quingentos ferè ab hinc annos à Comitibus Foxiis gesta, & nobilium scriptorum consignata monumentis, nulla vnquam obliterabit ætas, his certè centum proximis annis tres ex gente Foxia nobiles ac potentes reginæ exstiterunt. Earum prima est Anna, Ioannis Foxij Candalæ Comitis filia, quæ Ladislao Bohemiæ & Vngariæ Regi in matrimoniũ collocata, filiam ex eo sibi cognominem sustulit, vxorem postea Imperatoris FERDINANDI, *matrem Imperatoris* MAXIMILIANI, *auiam eius qui nunc feliciter imperat* RODOLPHI. *Secundo loco nominabo Catharinam, Gastonis quinti filiam, Reginam Nauarræ, quæ id regnum, in quod Francisco Phœbo fratri suo successerat, dotale ad Ioannem Albretium detulit: quo ex matrimonio natus est Henricus rex, auus Henrici, à quo hodieq; idem Regnum hereditario iure obtinetur. Sed & illius inuicti Gastonis, ducis Nemorensis, qui dum vixit, terror hostiũ Gallici nominis fuit, qui fulminis in morem hostiles turmas disiicere, qui quacunq; incedebat, victoriam in*

manibus

manibus gestare videbatur, qui semper vincere assuetus, postremò ad Rauennam, dum pro Ludouico XII. auunculo suo fortissimè dimicat, etiā moriens vicit, eius igitur Gastonis sororem, Germanam nomine, Ferdinandi Castellæ Regis matrimonium tenuisse, notissimum est. Neq; hoc loco reticenda est Margarita Foxia Gastonis quarti filia, quæ Francisco Duci Britanniæ nupta, Annam ex eo suscepit, Caroli octaui primùm, deinde etiam Ludouici duodecimi vxorem, ex qua nata est Claudia vxor Francisci primi, mater Henrici secundi, auia eius, qui hodie regnat, & ut speramus ac cupimus, diutissimè ac felicissimè regnabit, Henrici. Sed aut hæc satis sunt ad ostendēdam summā nobilitatem gentis Foxiæ, aut non video, quid satis esse possit. Ex hac tā illustri gente natus est PAVLVS FOXIVS anno Christi CIↃ. IↃ. XXIIX. patre Ioanne Carmanij Comite, matre Magdalena Caupenia, nobilissimus quidem vtraq; stirpe, sed ingentē virtute sua cumulū ad veterem suorum gloriam additurus. Natus autem est ea non oris modò ac vultus, sed totius corporis pulchritudine, ut ex ipso aspectu imago quædam ingenitæ virtutis atque honestatis emicaret. Vidi equidem illum & adolescens adolescentulum, & vir virum, & senex senem: mea enim, quàm illius, biennio ferè grandior erat ætas: neq; quenquam vnquam videre memini, in quem verius conueniret id quod Græci de Alcibiade prædicant, in omnibus ætatis partibus æquè gratam ac iucundam ipsius formam fuisse. Ingenium ad

omnes honestas disciplinas docile, & ad eas percipiendas ita factum, vt quæ discebat, non tàm accipere à magistris, quàm ipse ex se parere, & eorum reminisci quodammodo ac recordari, ex illa vetere Platonis sententia, videretur. Mores & iam tum in illa ætatis teneritate graues, seueri, compositi, & humanitatis tamen ac facilitatis condimento temperati: vt eos quibuscũ vna erat, & incredibili quadam iucunditate conciliaret sibi, & exemplo suo, ab omni improbitate reuocaret. Deniq; vt in herbescenti segetum viriditate certa propè spes futuræ messis apparet, sic nemo tunc erat, qui nõ eam à puero, qualis postea fuit, talem facilè augurare tur fore: iustũ, integrum continentem, abstinentem, amantẽ pacis ac concordiæ, veracem, apertum, simplicem, ad omnium potius peccata, quàm ad sua, conniuentẽ. Literarum studia ita puerulus adamauit, itaque in eo postea constanter perstitit, vt id vnum à publicis negotiis diuerticulũ perpetuò habuerit, vt quidquid ab eis dabatur otij, semper in literis omne consumpserit. Græcis igitur & Latinis literis Lutetiæ diligenter excultus, ibidemque in Philosophiæ studio magna cum cura exercitatus, Tolosam se ad percipiendam iurisprudentiam contulit, quo in studio tantos breui tempore progressus fecit, vt adhuc adolescens publicè de vtroque iure magna cum omnium admiratione respõderit, eosq; honores consecutus, qui amplissimi, confecto studiorum curriculo decerni solent, incredibili hominum concursu ius ciuile docuerit: cùm ad

eum

eum inuſitata quadam dicendi facultate, de obſcuris dilucidè, de confuſis ac perturbatis ordinatim ad diſpoſitè, de dubiis enucleatè diſſerentem, etiam ij qui diu magna cum laude docuerant, diſcendi cauſſâ quotidie conuenirent. Inde cùm in aulam Regiam veniſſet, ita ſtatim HENRICO SECVNDO Regi, acri ac perſpicaci ingeniorum exiſtimatori, ita cæteris principibus viris carus atque acceptus fuit, vix vt quisquam vnus vni carior foret, quam vnus hic vniuerſis. Ipſe verò & officia obibat diligentiſſimè, neq; vllum diem abire patiebatur, quo non & regem & ceteros principes ſalutaret, & cum eis ſermonem conſereret, & eos quo opus erat deduceret ac reduceret: neq; tamen, quod pleriq; omnes aulici faciunt, reliquum tempus otiosè et inutiliter abſumebat: ſed repetitis de integro ſtudiis, Platonis præcipuè & Ariſtotelis & Xenophontis ac Plutarchi, & ceterorum eiusdem notæ libros ad formandam vitam, & ad rationem gubernandæ Reipublicæ pertinentes ita ſtudioſè peruolutabat, vt eos in ſuccum ac ſanguinem ſuum converteret, omniaq́; eorum præcepta in numerato haberet, quibus non ad inanem loquacitatem, ſed ad danda capiendaq́; de rebus maximis conſilia tempeſtiuè vteretur. Hiſtoriæ quoq; multum operæ ac ſtudij dedit, gnarus illuſtria præcepta nulla re magis, quàm exemplis illuſtribus confirmari. Itaq; tum ſacram, tum profanam, tum veterem, tum nouam, tum domeſticam, tum externam ita pertractauerat, vt quacunq; de re dicere ingreſſus eſſet, optimis & ac-

commodatissimis exemplis ad confirmandum id quod volebat, nunquam non abundaret. Quid de temporum ratione, quid de terrarum situ, quid de populorum institutis, ingeniis, moribus, fœderibus, quid de quarundam gentium inter se aut naturali consensione, aut odio vetere & ingenito loquar? quarum ille omnium rerum tantam notitiam habuit, vt id vnum tota vita egisse videretur. His omnibus artibus instructus, cùm iam ad obeundas legationes esset aptissimus, antequam tamen vllam earum susciperet, ex vsu suo fore rátus est, si in amplissimo Senatu Parisiensi per tempus aliquod versaretur, ibiq́ disceptandis quotidie maximi momenti negotiis, firmiora & solidiora sapientiæ fundamenta iaceret, seq́ illi præstantium virorum cœtui quasi recoquendum & expoliendum daret. Qua ipsius voluntate cognita, confestim Rex HENRICVS eum in Consiliariorum numerum adlegit: in quo hic ei etiam præcipuus honos habitus est, quòd cùm in eo senatu plura sint inter se distincta auditoria, quorum ad supremum non nisi gradatim peruenitur, PAVLO FOXIO ius inter primos assidendi, dicendæq́ sententiæ statim à principio tributum est. Ibi verò partam sibi antea iuris intelligentiam assiduo tractandorum negotiorum vsu ita perfecit ac perpoliit, vt breui tempore principem inter Iurisconsultos locum obtinuerit, cùm eos quidem qui in libris consenuerant, seq́ vni cognitioni dediderant, vsu & exercitatione rerum forensium: eos autem qui se magis ad vsum forensem applicuerant,

rant,

rant, eruditionis copia & magnitudine: aut potius, si apertè id quod res est, extincta iam inuidia, profiteri volumus, vtrosq; vtraq; laude superaret. Prima inde legatio in Scotiam fuit, sub id tempus, quo Maria Regina Scotiæ, mortuo Francisco II. viro suo in regnum suum reuerterat. Vbi FOXIVS ea fundamenta iecit & tuendi regni & conseruandæ religionis, in quibus si postea pari fide ac consilio ædificatum esset: fortassis hodie neq; Regina miserabiliter captiua teneretur, neq; status religionis laboraret. Illinc cùm rediisset, anno CIↃ. IↃ. LXI. Legatus in Angliam missus est, vbi quadriennium integrum, tanta fide ac diligentia, tanta dexteritate ac prudentia, tanta perspicacitate ac solertia in munere suo versatus est, vt magnis interea in Gallia motibus excitatis, nihil Angliæ Regina struere, nihil moliri, nihil machinari potuerit, ad conatus eorum qui à Deo & à Rege rebellauerant adiuuandos, quod non ipse detexerit ac patefecerit, Regiq; indicauerit, eiq; viam ac rationem ostenderit, qua perniciosa Iezabelæ consilia maturè præueniret & occuparet. FOXII præcipuè consilio, occultisq; monitis, inita est à Rege ratio extorquendi ex Anglorum manibus celeberrimi ac munitissimi portus Gratiarum, quo illi sibi hæreticorum opera tradito Galliam ab ea parte obsessam tenebant. FOXII consilio repertum est, quomodo Rex ea pactione, quam HENRICVS SECVNDVS fecerat, de restituendo Anglis intra certum tempus Calitio solueretur: vtq; obsides eo nomine dati, dimidio

dio eius pecuniæ qua Rex depasciscendi facultatem dederat, redimerentur. Illud verò commemoratione dignissimum, quòd quamdiu in Anglia fuit, nullum vnquam diem intermisit, quin, quamlibet fremente Regina sacrosanctum Missæ sacrificium domi suæ celebrari iusserit: ad quod clam auidè conueniebat ac concurrebat, magna & Anglorum & exterorum Catholicorum multitudo, quos ille fouebat, consolabatur, protegebat, quorum omnium arx, portus, præsidium, perfugium erat: à quibus non tantùm mala multa imminentia depulit, sed effecit etiam, vt multa damna, quæ eis data erant, restituerentur. Ob quæ merita, vbi primùm ex Anglia reuertit, in sanctius atq; interius Regis consilium adlectus est. Secuta legatio Veneta: in qua non tantùm Regi cumulatissimè satisfecit, sed etiam illis sapientissimis Patribus, vniuersæq; Venetæ ciuitati iucundissimam virtutum suarum memoriam reliquit. Cuius legationis expleto tempore, cùm in aulam redisset, inter togatos Regis consiliarios, & tranquillis & turbidis rebus, vnus semper è principibus fuit: cùm & doctrina & vsu rerum, & prudentia excelleret: neq; sibi quidquam, præter sincerum Dei cultum, dignitatem & vtilitatem regiam, alleuationem vexati tot acerbitatibus populi, in dicenda sententia propositum haberet. Inde sub finem anni CIↃ. IↃ. LXXIII. *legatus de rebus grauissimis & ad Summum Pontificem, & ad plerosq; Italiæ Principes quæ sibi mandata erant, illa toties experta fide ac dexteritate transegit. In-*

terea

terea, cùm Gallici tumultus vtcumq; compositi viderentur, missus est à Rege ad Henricum Regem Nauarræ, qui tunc in Aquitania erat, vt eum auctoritate ac præsentia sua in officio cõtineret. Quamquam autem vitari nullo modo potuit, quin anno post nouæ turbæ concitarentur, tantùm tamen PAVLI FOXII virtute perfectum est, vt, cùm, quibuscunque aliis in locis hæreticorum factio potentior erat, diuini cultus ne vestigia quidem relinquerentur, euerterentur templa, sacerdotes crudelissimè contrucidarentur: Agini, quæ vrbs, secundum Burdegalam, Aquitaniæ principatum obtinet, & in toto eo tractu, rebus diuinis liberè opera daretur, starent sarta tecta templa, sacerdotes ab omni contumelia & iniuria tuti forent: sacræ ac Catholicæ conciones nunquam intermitterentur: cùm & publicè & priuatim FOXIVS Catholicis animos faceret, eosq; ad benè sperandum excitaret: ita vt eorum protector, conseruator, parens vno omnium consensu haberetur. Scripsit ea de re Clerus Aginensis ad virum summa dignitate præditum CAROLVM RAMBOLIETVM Cardinalem, petens ab eo, vt hæc omnia summo Pontifici diligenter exponeret, eiq; omni asseueratione confirmaret, quicquid templorum, quicquit sacerdotum ceterorumq; diuini cultui mancipatorum hominum in ea prouincia maneret, id omne secundùm DEVM, vnius PAVLI FOXII virtuti auctoritatiq; deberi. Sæpe igitur in magnum vitæ discrimen adductus est, cùm iniquo animo ferrent milites à templis deprædandis

cupi-

cupiditatem, à sacerdotibus mactandis crudelitatem suam vnius hominis auctoritate prohiberi. Multa prætereo memoratu dignissima: sed mihi non tàm orationis conquirenda copia est, quàm vestra satietas refugienda. Decernitur ei à Rege legatio ad summum Pontificem: ita tamen, vt priusquam in eam proficisceretur, vnà cum Catharina Regis matre Aquitaniam, Galliam Narbonensem, Prouinciam, Allobroges obire, in singulis oppidis consistere, ac conuentus agere, resq́ perturbatas, quantum temporum ratio ferret, optimè ac commodissimè componere iuberetur. Quid ego nunc dicam, quàm salutare iter illud fuerit, aut quantam afflictis rebus leuationem attulerit? Catholica religio multis in locis, à quibus exulabat, restituta. Bona sua, et exercendorum munerum suorum facultas Ecclesiæ ministris reddita. multorum animi, qui nutabant, confirmati. multa munita loca in Regis potestatem redacta. auditæ populi quærimoniæ. adhibita remedia multis malis quæ superiorum temporum calamitate importata erant. Quarum omnium rerum laus DEO *primùm, deinde* PAVLI FOXII *prudentiæ magna ex parte tribuenda est. Regina Regis matre Lugdunum vsq; deducta, Romam iter cœpit: vbi ita se moresq́ suos, totamq́ anteactam vitam Pontifici probauit, vt ab eo decoratus sit Archiepiscopatu Tolosano, ad quem ipse multis antè annis miro bonorum studio efflagitabatur. Neq; dici potest in obeundo Legati munere quantoperè & Pontifici, & Regi, & omnibus summis*

pa-

pariter ac infimis gratus acceptusq́; fuerit, integritate vitæ, summa vultus ac sermonis comitate, promptissimo ad opem ferendam animo, siue quis auxilio, siue consilio indigeret. Quanquam autem nulla eius pars ætatis à magnis memorabilibusq́; rebus vacauerat, exigua tamen omnia videri poterant, prout ea erant, quæ agitabat animo, si quando in Galliam redire, & Ecclesiam sibi creditam præsens gubernare potuisset. Imbiberat enim penitus in mandata sibi prouincia ad Tridentini Concilij præscriptum omnia reuocare & exigere, omnem munerum Ecclesiasticorum nudinationem, fœdasq́; illas, sed nimis vsitatas eorum fiduciarias mancipationes funditus tollere, dissolutos ac diffluentes Ecclesiasticorum mores seueris legibus coërcere ac constringere, clericorum seminaria instituere, templa euersa erigere, ruinosa fulcire, redditus Ecclesiasticos iniustis possessoribus eripere, Xenodochiorum ac collegiorum præcipuam curam suscipere, & perficere vt eorum qui illa fundâssent atq; instituissent, mens ac voluntas diligenter ac religiosè obseruaretur, omnia deniq; summo studio facere quæ ad boni & inculpati præsulis officium pertinerent. Sed ô spes hominum fragiles, ô fallacia consilia. Hæc eum cùm maximè meditantem, & ea vna in cogitatione noctes diesq́; defixum, morbus grauis & mortifer occupauit. Cuius primam impressionem expertus est adstans ad aram, cùm solenni die, quāquam principium quoddā leuiter commotæ valetudinis sentiens, abstinere tamē à re diuina faci-

facienda noluisset. Quem cùm & medicorum cura, & singulari victus temperantia depulisse iam videretur, haud ita multò pòst, cùm ad hominis Galli de magna re sua periclitantis caussam adiuuandam, vt erat in omnes officiosissimus, iniquo & alieno tempore accurrisset, domum vt rediit lassus, denuò decubuit: nec alius ei postea morbi quàm vitæ finis fuit. Quo autem ille animo morbum sæuientem, quo mortem certam iam & imminentem tulit? quot quantasq́; moribundus animi verè Christiani significationes dedit? Qua submissione animi peccata sua confessus, eorum sibi veniam à Deo & à Pontifice dari petiit? Qua veneratione sacrosanctum CHRISTI Corpus excepit? Quàm placidè ac patienter sacro oleo perunctus ac delibutus est? Quibus omnibus Sacramentis armatus ac munitus, cum toto morbi tempore, non tantùm quamdiu sui compos erat, sed etiam cùm propter vim morbi in capite grassantem aliquo mentis errore afficeretur, sic quoq; tamen nihil aliud quàm CHRISTVM, CHRISTVM DEVM suum, in ore perpetuo habuisset, ad eum quem spirabat vnum, quo fidebat vno, vt quidem speramus ac cupimus, euolauit. Heu PAVLE FOXI, quantam quamq́; iustam multis merendi occasionem morte tua obtulisti. Et si tua quidem caussa, nihil est quod lugeamus. Tu præclarè ac laudabiliter vitæ cursum confecisti. Tu ita maximis honoribus perfunctus es, vt te semper homines maioribus dignum iudicarent. Tu ausam lacessere te inuidiam virtute constan-

stantiaq́; superâsti. Tu, quod ij, qui olim habiti sunt sapientissimi, in aliqua felicitatis parte posuerunt, in ipso senectutis limine ereptus, impedentia deterioris ætatis incommoda morte vitâsti. Is cuius tu iudicium maximi faciebas GREGORIVS PONT. MAX. *& vitam tuam summè probauit, & mortem non modò honorificentissimis verbis, sed etiam lacrymis prosecutus est. Omnium erga te ordinum caritatem satis hæc ipsa principum virorum, quæ ad cohonestandum funus tuum conuenit, multitudo declarat. At Tolosæ dolendum, quæ similem tui pastorem nunquam fortassis habitura, prius te spoliata est, quàm vigilantiæ tuæ fructum vllum percipere posset. Dolendum Regi, qui tam duris temporibus, tanta fide, tanta prudentia præditum Consiliarium amiserit. Dolendum Ecclesiæ, quæ labantibus in Gallia rebus suis magnam auxilij spem in auctoritate tua collocârat. Sed omnibus in rebus diuinæ voluntati acquiescendum est. Nos, quod vnum tibi præstare possumus, & colemus memoriam tui, & te fusis ex animo precibus adiuuare conabimur, sperantes fore, vt ipsi vicissim tuis precibus adiuuemur.*

DIXI.

ORATIO XXVII.

HABITA ROMÆ, AD ILLVSTRISSIMOS ET REVERENDISSIMOS S. R. E. CARDINALES ipso die Paschæ, cùm subrogandi Pontificis causâ conclaue ingressuri essent, Anno cIɔ. Iɔ. xxcv.

MAGNVM *vobis hoc tempore negotium impositum est*, PATRES AMPLISSIMI, *& tantoperè ad salutem & tranquillitatem vniuersæ Christianæ Reipub. pertinens, vt haud scio an vllum sit eorum omnium, quorum, pro summa dignitate quam in Ecclesia obtinetis, vestra procuratio est, quod singulari quadam & extra ordinaria præpotentis Dei ope magis indigere videatur. Declarandum enim vobis ac decernendum quodammodo est, quis Ecclesiæ in terris summo cum imperio præesse ac præsidere, quis in puppi sedens, clauum tenere, & periculosissimæ nauigationis cursum regere ac moderari, quis pastores ipsos pascere debeat: cuius, vt supra vulgarem hominum conditionem elati, responsa pro oraculis, nutus pro ratione, iussa pro legibus futura sint. Quanquam igitur ea sapientia estis, vix vt quicquam vobis subiici possit, quod non ipsi animo prius conceptum meditatumq́ teneatis: non iniquo*

tamen

tamen animo ferre debetis, vos, ex veteri consuetudine quid in eligendo Pontifice vobis sequendum sit, etiam ab infimis hominibus admoneri. Nam & nemo ita sapiens est, quin audiendo sapientior fiat: & ea est Dei benignitas, ut sæpe rudibus & imperitis ea dicenda suggerat, quæ audita etiam sapientibus prosint. Dicturus igitur tanta de re, obtestor vos, per eum in cuius nomine huc conuenistis, ut mihi exigui temporis attentionem ne denegetis.

Atq; ut hinc potißimùm ordiar; ut arduum ac difficile Episcopi munus est, ita ardua quædam in Episcopo & inuentu difficilia requiruntur. Oportet, ait sanctus Paulus, Episcopum talem esse, ut in eo nullus pateat reprehensioni locus. Quod si in aliis Episcopis requiritur, quanto magis in eo, qui, quanto Episcopi sacerdotibus, tanto ipse ceteris Episcopis antecellit? Quando autem quisquam reperietur dignus, qui in illum honoris ac dignitatis gradum euehatur, si omnes, in quibus aliquid culpari poterit, repudientur? Sed hoc non ita rigidè ac præfractè accipiendum, etiam vetusti Patres monent. Nostra enim omnium, qui viuimus, ex bono maloq; permista natura est: &, aut Angeli essemus, si nulla nos improbitatis macula contaminaret: aut & Deo & hominibus intolerabiles, si nulla vitiorum nostrorum sordes admista bonitas tēperaret. Non igitur quærendus, qui simpliciter omni virtutis genere excellat, nullo, ne leuißimo quidē, vitio aspersus: quē ab omni nota ac reprehensione integritas vitæ nullis vnquā violata maculis vindicet:

nunquam enim res ad exitum perduceretur: sed qui & præcipuis virtutibus inter æquales emineat, & vitiis, vt non omnibus, at iis certè careatquæ in priuatis hominibus singulas familias, in principibus maxima plerunq; imperia euertunt. Apud Xenophontem barbarusquidam adolescens cùm equum eximiæ bonitatis quem habebat, libenter se alicui spectatæ virtutis viro, donaturum esse dixisset, idq; apud Cyrum professus esset: Ego verò, ait Cyrus, ostendam tibi, quomodo etiam si clausis oculis ieceris, aberrare à tali viro non possis. Simulq; eum glebam humo sublatã in conuertissimum agmen amicorum, quos assiduè circum se habebat, iacere iussit: &, Quemcunq;, inquit, ex eis contigeris, illi equum tuũ dono dato: neq; metus vllus sit, ne aberraueris, omniũ eadem est virtus, eadẽ temperantia, eadẽ multis spectata documentis fortitudo. Si de vobis PATRES AMPLISS: idem dici posset, vt è vestro nobilissimo honoratissimoq; consessu, nec ætate, nec vsu atq; pexerientia rerũ, nec auctoritate alius alio magis idoneus esset, ad huius muneris grauitatẽ sustinendã, non magna deliberatione opus foret: neq; vllam in partem, quis ei ex vobis præficeretur, admodum interesset. Sin verius est, vt in stellis alia aliam nitore & claritate vincit, sic è vobis alium alio esse iis bonis & ornamentis quæ Pontifici conueniunt, instructiorem ac superiorem: & orandus summis precibus Deus, vt iudicia vestra dirigat: & vobis intendenda omni studio mentis acies, vt ex omni numero vestro eum potissimè, qui aptissimus

mus & publicè vtilissimus futurus videtur, deligatis: Ignoscite, quæso, si quid paulò liberiùs dixero. Non enim ea nunc res agitur, vt auribus seruiendum sit. Dicenda quæ vrgent, quæ tempus, quæ rei magnitudo postulat. Omnis cogitatio cognationis, amicitiæ, vtilitatis priuatæ, ab hac deliberatione procul abesse debet: ne si quis ita eligitur, & ipse, dum erigitur, corruat, & alios secum in idem exitium præcipites trahat. Si nauigaturi de gubernatore nauis eligendo consultarent, nemo reperiretur vsque eo improuidus, vt eum qui sibi aut amicissimus, aut sanguine coniunctissimus, ac non eum potius qui intelligentissimus exercitatissimus esset, ei muneri præfici vellet: & desiperet, si quis in communi naufragio, quæsticulum aliquem suum sibi saluum ac proprium fore putaret. Vna nauis qua omnes vehimur, Ecclesia est: quæ quantis hoc tempore procellis ac tempestatibus agitetur, nemo non videt. Et erit quisquam ita non imprudens, modò sed inhumanus & impius, qui in tantis periculis publicæ saluti ac tranquillitati quidquam anteferendum putet? Exultent à vestris omnium animis talia omnia, PATRES AMPLISSIMI: &, aliis omnibus circuncisis atque amputatis, ea tantùm in futuro Pontifice, quæ bono Pontifici necessaria sunt, requirantur.

Videntur autem quinque præcipua esse, quæ in eo spectari oporteat: Sanctitas morum, Prudentia, Doctrina, Caritas, quæ, vt verissimè dixit Apostolus, perfectionis vinculum est, & Auctoritas, de quibus

singulis vbi quàm breuissimè fieri poterit, dixero, finem dicendi faciam.

Primùm igitur requiritur Sanctitas morum. nam quo ore audebit aliena vitia reprehendere, qui ipse propriis madeat? Quare si quem auarum, si ambitiosum, si crudelem ac sanguinarium, si libidini ac voluptati mancipatum, vixisse constaret, eius ne habenda quidem ratio in his sacrosanctis comitiis esset. Auarus ciuitates exhauriret, noua quotidie populis onera imponeret, sacra ac profana omnia venalia haberet, omnem turpitudinem, congerendæ ac coaceruandæ pecuniæ caußâ susciperet, nihil amplum aut magnificum agitaret animo, non de gloria Dei, aut vtilitate publica, sed de arcis & sarcis suis implendis perpetuò cogitaret. Non est, PATRES AMPLISSIMI, *non est eiusdem ingenij, pecuniæ seruire, & hominibus imperare. Duos impuros homines Stratoclem & Dromoclidem aiunt olim tractationem Reip. messim auream vocare solitos. Non est credibile quenquam ex vobis ita animatum esse: sed tamen procul absit à gubernaculis Ecclesiæ, si quis Pontificatum messim sibi ac suis fore auream putat. Ambitiosus omnia perturbaret, nihil vsquam quietum esse pateretur, bellis orbem terrarum concuteret: dum suorum titulos, ditionem, dignitatem augeret, Sedis Apostolicæ dignitatem in quodlibet discrimen adduceret. Quid crudelem & recenti semper cruore gaudentem, vltionis cupidum, ignoscendi nescium, cui pro virtute ira sit, pro consilio furor, pro ratione impetus:*

petus: quomodo blandissimo illi ac lenissimo Patris nomini responsurum esse censetis? Quid, si quis se voluptatibus vinciendum ac constringendum dedit, earumque turpissimo famulatu nexus & irretitus, in earum cœno, tanquam sus, perpetuò volutatur, quid ab eo boni sperari, aut quid mali potius non metui potest? Liberè, vobis audientibus, de vitiis loquor. Nusquam enim tutius est accusare vitia, quam cùm ex eis qui audiunt nemo est, qui ea quæ dicuntur suspicari possit ad se pertinere. Si quis igitur est, quales plerosque omnes ex vestro amplissimo splendidissimoque Collegio esse compertum est: sed tamen fieri nullo modo potest, vt non & è vobis aliqui excellant: qui tota vita nullam significationem auaritiæ dederit, qui siue in magnis opibus natus, siue è tenuibus ac modicis ad ampliores copiosioresque perductus, omnem pecuniæ fructum in subleuandis egentibus positum duxerit: qui arcam suam nunquam turpiter afferentibus, honestè petentibus semper apertam habuerit: qui ad gloriam suam nihil, ad Dei gloriam omnia perpetuò retulerit: qui ex fuga atque abstinentia voluptatum maximam sibi voluptatem captauerit: qui veram animi magnitudinem in ignoscendis, non in vlciscendis iniuriis consistere iudicauerit: eius demùm mores aptissimi sunt ad personam illius, qui & harum & omnium virtutum exemplar perfectissimum fuit, in terris sustinendam.

Secundo loco dixi requiri prudentiam, quam verè Aristoteles ait esse propriam virtutem impe-

rantium. Eam æterna illa veritas CHRISTVS *Dominus ac* DEVS *noster cum morum integritate ac sinceritate coniunxit, his verbis: Estote simplices sicut columbæ, & prudentes sicut serpentes. Sed videndum est, vt, quid prudentia sit, rectè intelligamus: neq; ita eam accipiamus, vt vulgus solet. Vulgus enim eum prudentem vocat, qui multa simulare ac dissimulare nouit, multa mentiri; eos quibuscum agit, commodi sui caussâ, fallere ac circumuenire: & quod sibi proposuit, multas vias reperire, quibus id quoquomodo adipiscatur. Illa verò prudentia non est, sed calliditas, versutia, malitia; aut, si prudentia est, carnis prudentia est: quam se perditurum minatur* DEVS: *quam mortem esse Paulus affirmat. Vera prudentia est, & cognoscere quid petendum fugiendumq; sit: & quibus viis tum ipse eò peruenire, tum alios eodem perducere commodissimè possit: nihil temerè atq; inconsideratè agere, sed vnaquaq; in re, quid rerum, personarum, locorum, temporum varietas postulet, diiudicare. Miserum qui alium fallit, si se idcirco eo quem fallit prudentiorem putat. Fallit ipse se, & induit multò pernitiosiorem in laqueum, quàm quo implicare alium parat. Quanto prudentior, qui neminem fallit. Deo enim similior est, qui neq; fallere, neq; falli potest.*

Dixi præterea in Pontifice requiri caritatem: quam Apostolus & martyrio & fidei montes transferenti anteponit. Sine qua nihil Deo acceptum est: Deus enim ipse caritas est. Pontifex autem, cùm

commu-

communis pater & sit & vocetur, hoc ipso nomine admoneri debet, paterna se caritate erga omne hominum genus esse oportere.

Addidi doctrinam & eruditionem: quam qui Pontifici necessariam non putant, magno in errore versantur. Iubetur Aaron in veteri lege gestare supra pectus suum doctrinam & veritatem: iubetur nunquam in sanctuarium ingredi sine sonitu: quo significatur volũtatem Dei ab eo debere populis prædicari: Labia Sacerdotis, ait Malachias, custodiunt scientiam. Paulus ad Timotheum, Episcopum esse oportere, ait, aptum ad alios docendos. Hæc aiunt quidam, Pontifex etiam indoctus per alios obire poterit. Isto modo poterit etiam bonus lyricen esse, qui per aliũ canat: & bonus medicus, qui ægrotos per alium curet. Sed satis sit.

Breuiter enim de auctoritate dicendum, quam vltimo loco posui: quæq; ex iis, de quibus antè dictum est, efflorescit. Auctoritatem autem voco potentiã, apud principes & apud populos, firma & diuturna virtutis & doctrinæ opinione quæsitam. Ea Pontifici hoc præcipuè tempore necessaria est, propter eas gentes, quæ à fide & obedientia Sanctæ Romanæ Ecclesiæ desciuerunt, quæ reuocari ad sanitatem vix poterunt, nisi eius, qui præerit, auctoritate moueantur.

Agite igitur, PATRES AMPLISSIMI, *proponite vobis ante oculos communem nostrûm omnium parentem Ecclesiam, ex vestro nutu pendentem, &*

quid à vobis statuatur, summa cum cura ac sollicitudine exspectantem. Illa vos CHRISTO *genuit, illa educauit, illa ad summo proximum honoris gradum prouexit: nulla vobis maior cognatio, quam cum Ecclesia: omnes omnium caritates vna illa complexa est: quæ nunc dilacerata, distracta, diuulsa, obsecrat vos, vt aliarum omnium rerum obliti, de sua tantùm tranquillitate, qua vestra quoque continetur, cogitetis. Deus omnium bonorum auctor, eam vobis omnibus mentem atque animum inspiret, vt non cæco & temerario & inuitos etiam, vt interdum fit, ac quid agatur nescios, rapiente paucorum motu, sed certo maturoque iudicio, eiusmodi Pontificem concordibus suffragiis, quàm primùm deligatis, qui dispersa colligat, lapsa erigat, deprauata corrigat, infirma corroboret, turbulenta componat, efficiatque, vt neque* PII QVINTI *admirabilem illam sanctimoniam vitæ & excelsitatem animi, aut* GREGORII DECIMITERTII *inexplebile propagandæ religionis studium, & effusam atque incredibilem & omnibus seculis deprædicandam in omnes gentes caritatem ac beneficentiam desideremus.*

Eremi Nigrensis.
Emptus Ao 1752

EPISTO-

EPISTOLARVM M. ANTONII MVRETI I. C. LIBER.

M. ANTONIVS MVRETVS JOANNI NICOTIO, V. clar. Consiliario Regio S. D.

EPISTOLA PRIMA.

MVLTÆ CAVSÆ SVNT, JOANNES NICOTI, vir clarissime, propter quas magnorum & illustrium virorum epistolæ expetantur. Sunt quas sermonis nitor & elegãtia, & natiua quædam pulchritudo, nullo, vt videtur, artificio exculta, nullis pigmentis colorata commendet. Sunt contra, quæ & verborum & sententiarum minimè vulgato genere cultum & artificium ostentent. Nonnullæ etiam ita scriptæ sunt, vt historiam quasi quandam contineant eorum temporum, quibus ij, qui illas scripsêre, vixerunt. Atq; hæ, siue à disertis, & inge-

ingenuarum artium ſcientia expolitis hominibus prodierint, tanto cupidius leguntur: ſiue etiam ab iis qui lepore ac feſtiuitate dicendi caruerint, non tamen propterea negliguntur. Hiſtoria enim, ait Plinius, quoquo modo ſcripta delectat. Graues quædam & philoſophicæ, officij præcepta tradunt; falſas opiniones euellunt ex animis; quanta in virtute dignitas; quanta in vitiis turpitudo ſit, docent: quo in genere Seneca excellit. Quædam, etiam ſi ad res modò priuatas & familiaria negotia pertinent, excitant tamen hominum ſtudia, propter eorum, à quibus ſcriptæ ſunt, auctoritatem. Natura enim comparatum eſt, vt quos admiramur ac magnifacimus, eorum omnia maxima minima cognoſcere cupiamus. Recteq́; ac verè Xenophon, virorum virtute præſtantium non ſeria modò, ſed & ioca digna eſſe ait, quæ memoriæ commendentur. Et certè ſi vaſcula quædam, quibus illi vſi erant, & alia quæ in eorum ſupellectile ac friuolis fuerant, mortuis ipſis cupidos emptores inuenerunt: quomodo lucernam Epicteti mille drachmis, Protei Stoici baculum talento venditum accepimus: multò magis eorum quamlibet tenues & exiles epiſtolæ in pretio eſſe debent. Sed ego hæc omnia mecum agitans, cauſſam tamen reperire nullam queo, cur aliquem epiſtolarum mearum librum videre, multi iſtic, vt ſcribis, elegantis ingenij homines concupiſcant. Siue enim Latinas literas amant, & ad aliquam Latinè ſcribendi facultatem peruenire cupiunt, quiſquámne eſt, qui, cùm extent

Cice-

Ciceronis, Senecæ, Plinij epiſtolæ, non dicam ex meis, ſed ex cuiuſquam, qui his mille annis vixerit, Latinæ linguæ, aut integritatem, aut copiam ſibi petendam putet? Idem etiam de illo qualicunq; ſcribendæ epiſtolæ artificio dixerim. Quid enim aut Plinio limatius, aut Seneca grauius, aut Cicerone in omni genere perfectius optari poteſt? Grauidarum mulierum morbus ille fuerit; quæ, neglectis bonis ac ſalubribus cibis, cinere ſe nonnunquam & carbonibus paſcunt. Ne res quidem ipſæ adducere, tua aut inuitare quemquam poſſunt ad epiſtolas meas cupidè legendas. Homo enim priuatus, qui ita in libris ac literis conſenuerim, nullam vt vnquam attigerim Reip. partem, nullam vnquam epiſtolam ſcripſi, niſi quæ ad mea non magni momenti negotia pertineret. Quis autem ego ſum, vt, quod poſtremo loco poſui, auctoritate quiſquam adductus mea res meas cognoſcere cupiat? Mitto iam, quod cùm in ceteris, tùm in hoc præcipuè genere ita negligens ſum, vt epiſtolas vno impetu fuſas, raro admodum bis legere; certè quidem nunquam bis ſcribere, ſed vt primùm fluxerunt, liturarum ſæpe ac macularum plenas ad amicos mittere ſoleam. Itaque multum negotij habui in iis, quas ad te nunc mitto, colligendis. Nam præter paucas, quas familiaras quidam mei deſcripſerant, ceteræ ab iis ipſis ad quos miſſæ erant, aut ab iis, in quorum manus, mortuis ipſis, peruenerant corrogandæ, quaſiq; oſtiatim conquirendæ fuerunt. Quas non vllo ordine aut perſonarum aut

tempo-

temporum (neque enim res tanti videbatur) sed vt quæque allata erat, & cum eis nonnullas ad me à viris doctrina & auctoritate præstantibus scriptas, in vnum volumen congerendas curaui; vt tuæ vel voluntati obsequerer, vel auctoritati obtemperarem. Tantum enim & amicitiæ nostræ, & prudentiæ tuæ in maximis muneribus publicis obeundis iam pridem spectatæ tribuo, vt nulla in re tibi aut volenti negare, aut suadenti aduersari fas putem. Quare quid à me postules, aut quid me facere iubeas ipse videris: certè quidquid postulaueris, quod quidem in me situm sit, consequeris. Hoc autem æquiore animo passus sum exstare aliquas epistolas meas, quod quædam multis iam abhinc annis editæ sunt pro meis, de quibus scribendis, ego ne per somnium quidem vnquam cogitaui. Confinxerat eas is ipse, qui tanquam à me ad se missas diuulgauerat, homo eruditus ille quidem, sed improbus, & natura nocendi ac malefaciendi cupidus: cùm plurima & maxima officia, quibus à me affectus erat, summis iniuriis compensare vellet. Qua de re olim à me grauiter obiurgatus, multis cum lachrymis à me veniam petiit, laqueo digna commisisse se fassus; cùm ei sermoni HADRIANVS TVRNEBVS, *&* IOANNES AVRATVS *præsentes interessent. Sed mittamus hæc. A te pro amicitia nostra peto, des operam, ne quid istic excudatur pro meo, quod meum non sit. Quid enim futurum est, nisi coërceatur istorum audacia, qui superioribus mensibus poëma quoddam de laudibus*

IOAN-

IOANNIS AVSTRIACI, quod ego, nunquam legeram, pro meo ediderunt. In quo & mihi & ei cuius illud poëma est, imposita insignis iniuria est. Nunc tua potissimùm fide, diligentia, auctoritate, voluntate erga me fretus, nihil tale posthac euenturum esse confido. Vale. ROMÆ. 9. Kalend. Septembreis, M. D. LXXIX.

IOANNES NICOTIVS LIBELLOR. SVPPLIC. IN REGIA. MAG. MARCO ANTONIO MVRETO VIRO eruditiss. S. P. D.

II.

REM periculi mei me fecisse ex te audio, quòd efflagitatione mea, quas ad plerosque amicos tuos dedisti literas, tandem in manus hominum venire sinas. Ego verò, mi MVRETE, id, quid periculi sit non sanè video: excidisse tibi quidem certè, singularis huius erga literatos omnes beneficij gratiam facilè perspicio, qui istam clauam de manibus me tibi extorsisse tam ingenuè fateare. Nulla enim me hercule, earum quas memoras caussa satis iusta, ad premendum tibi vnquam fuit. Nam quum iam inde ab adolescendulo, vnus è nostris

è nostris hominibus, Romanam illam amplitudinem ac dignitatem, & quouis scribendi, & toto ipsius vitæ genere ita sis consectatus, vt fato tuo ciuitate etiam Romana donatus fuisse videare, quisquam, quæso, erit, qui quum tuas epistolas leget, non ex orationis venustate (Roma ista quidem prorsus) & eximiarum atque præstantium rerum tractatione, singularem & voluptatem, & fructum capiat? Quæ tu summè doctus, ad præstantes omni probitate atq; eruditione viros scripsisti, quotidieque quin scribas, efficere planè nequis, non ex earum quidem commentationum genere sunt, quibus non amplius quoduis, quàm familiarium epistolarum nomen, meritò debeatur. Literatorum, MARCE ANTONI, ac studiis, doctrinæque deditorum virorum, inter ipsos, per literas consuetudo, quidpiam egregium atque excellens semper habuit, perpetuoque habitura est. Id adeò quidem, vt illorum qui olim extitere, etiam συμπόσια ac δεῖπνα in rebus opera & oleo nostro dignis esse ducamus. Fuit, eritque quoad quidem mortales terram colent, cuiq; seculo, rerum & publicarum & priuatarum, tum earum quoque, quas neutrarum expertes facilè dixeris, sua quædam norma ac ratio, quam, qui id ætatis degunt, multò certè magis è re sua condiscant, perceptamque vsurpent, quam quæ longè anteactis seculis extitit. Memini equidem me, quum in Lusitania Christianissimi Regis Legatus essem, non tàm in rebus Legationis illius commodè gerendis, antiquis vel fœderibus,

quæ

quæ cum Luſitanorum Regibus, noſtris olim interceſſere, vel Annalibus vtriuſque gentis verſandis, quàm quorum ætati fermè ſuppares ſumus, adiutum ac ſubleuatum fuiſſe. Enimuerò, MVRETE, nonnihil haud ita diſpar, in iſto etiam ſcriptorum genere contingit. Nam quum ad conſuetudines hominum inter ſeſe, inſtruendas atq; ornandas, quæ viri omni doctrina eruditi, cum ſui ſimilibus per literas colloquuntur, magnoperè conducant; ipſa autem conſuetudinum colendarum ratio ac diſciplina, nequaquam in ætates ſolùm, verùm etiam propè iam in annos ſingulos varia eueniat, non tã aut Ciceronis quidem ipſius, aut aliorũ quos refers, epiſtolis, qui nunc inter homines agunt, quàm aut tuis, aut eorum qui tui ſunt ſimiles, qui profectò perpauci ſunt, adiuuabuntur. Non ſunt denique eiuſmodi tuæ epiſtolæ, quæ ſeclis innumerabilibus manere, ac, vt Scæuola aiebat, caneſcere nequeant. Itaq; tu ne tibi deſis, valdè te hortor atque moneo. Meo res omnis planè, quandoquidem ita tibi cauere velle videris, periculo eſto. Et ſi verè id me tutò iubere facilè ſentio, ea lege tamen ac conditione quoduis periculum abfuturum promitto, ſi quod nunc agis, id tu multò dehinc etiam prolixius ages, quæque in iſto genere poſthac ſcribes, diligenter ac ſumma fide ad me perferenda curaueris. Quod autem ſcribis, partum à maleuolo, neſcio quo, per ſummam fraudem, ſuppoſitum tibi fuiſſe, qui falsò ſe tuum eſſe dictitârit, id equidem adeò immeritò tibi accidiſſe, vt debeo, magnoperè

doleo. At hercle, ille mihi haud satis insidiosè eam fraudem adornâsse videtur. Qui enim scripta tua legerit, vix alterius cuiusquam, quantumuis affabrè effictum commentum, pro tuo agnoscet. Sunt, mi MVRETE, *pestes quædam hominum per summam nequitiam ac inertiam, aliena laude dolentium. Quos tu, cui quidem bene beateq; viuendi ratio constat, propter magnitudinem & animi & ingenij, moderatè feras oportet. Huiusmodi ego hominum monstra, à lacessitis vlciscenda minimè esse censeo, quibus ipsis inuidia, qua miserrimè peruruntur, satis superq; perenni supplicio est. Nam monstro sanè haud absimile est, in obscuro Patriam iacere malle, quàm ferre æquo animo, lumẽ ei à præstantiore quopiam præferri. Haud sanè luminosior vsquam Gallia nostra futura erat, quo illum animo fuisse intelligo, quàm quantum ille sua faciei prælucere potuisset. Non, vt in prædiis vrbanis, æquè in literarum morumq; studiis, ne altius quis tollat, acti vllo vnquam iure prodita apud vllum vnquam populum fuit. Quin* τοῦ ἀγαθοῦ παντελῶς μὲν πᾶσι ἐφίεσθαι ἐξεῖναι, *tuus ille, aut si certè das, etiam noster in* Νικομαχείοις *docet. Nihil planè erat, quod maleuolus ille iure queri posset, si tu, doctrina singulari ac ingenij vi admirabili, in sublime te efferens, ipsius (qui ne in secundis quidem fortasse consistit) fenestellis officiebas: quum ipsi pariter altius tollendi, omnium gentium institutis ac moribus, ius esset. Vt ille mihi prorsus ignauiter, ne dicã nefariè,*

sibi

sibi prospexisse videatur: qui Patriæ, in qua ambo & nati & educati, quod summo ornamento es, erisque dum Latinæ loquentur literæ, id λίαν φθονερῶς, damno sibi esse existimârit. Sed illũ iam missum facio. Tu verò, mi MVRETE, *qua animi magnitudine polles, hanc fraude tibi iniuriam factam magnificè contemne: ac perge porrò quò iamdiu contendis, ad palmam quam sanctissimi mores, & in omni doctrina exanthlati labores tibi mox in manum dabunt. Me tibi vindicem quoad viuam, si quidem me ad eam rem idoneum censes, non defuturum, hoc mihi credas vehementer velim. Vale, & me, quod facis, etiam atq; etiam ama. Dat.* BRAIÆ COMITIS ROBERTI, *pridie Kalend. Octob.* M. D. LXXIX.

M. ANTONIVS MVRETVS S. D. PAVLO MANVTIO.

III.

HERI *redeuntem me à balneis Aponi, quo me, partim animi, partim valetudinis caussa, contuleram, exceperunt literæ tuæ: quæ, quam mihi gratæ fuerint, noli quærere. Mihi crede: quidquid reliquum erat molestiæ ἐξ ἐκείνου τοῦ συμπτώματος οὗ περὶ πρώην ἔμαθες, deterserunt, omnemq; ex eo natam ægritudinẽ depulerunt.*

Habeant enim egregiam ſanè atque illuſtrem ſignificationem veteris illius ac perpetui amoris erga me tui: de quo, & ſi mihi nunquam vt dubitarem contigit: tamen fit, neſcio quo modo, vt omnis illius expreſſio, quaſique profeſſio pergrata mihi, perque iucunda ſit. Ego, mi MANVTI, *cum de eo quod mihi contigerat, retuliſſem ad medicos, meque illis omni ex parte indicâſſem, neque quidquam de tota mea ratione ac conſuetudine viuendi reticuiſſem: nihil aliud reperire potui, niſi id quod ipſe per me facilè ſuſpicabar; nocere mihi quod tam rarò exirem domo; quodque vt me impetus ceperat, ita me, nulla habita ratione temporis, aut ad legendum, aut ad ſcribendum darem. Itaque de eorum conſilio meditor paulò laxius ac ſolutius viuere; & ante cibum ambulatiuncula modici ſudoris aliquid excitare: prætereaque cùm videbitur alienis & oculis legere & manibus ſcribere; quem ad vſum parare cogito amanuenſem quempiam, cui epiſtolas inambulans dictem: niſi ſi quid erit* τῶν ἀποῤῥήτων: *quanquam hæc quoque interdum, ſed,* ἐν αἰνίγμασι. *Antea enim ſolebam ſtatim à prandio calamum in manum ſumere, & horam vnam atque alteram epiſtolarum ſcriptioni dare: quo, re ipſa comperi, nihil eſſe pernitioſius. Cauebo igitur, &, vt mones, parcam mihi, cum mea cauſſa, tum me hercules etiam tua. Non enim leuem neque contemnendam iacturã faceres, ſi quid mihi contingeret.* φίλου γὰρ οὐδὲν κτῆμα τιμιώτερον. *Ego verò amicus tibi ſum,*

& ami-

& amicus ex animo: quales admodum paucos eſſe, non iniuria querebatur Theognis. De Catullo, exiguam tu quidem mihi diem præfinis: ſed tamen dabitur opera vt ſatisfiat tibi. TORQVATVS BEMBVS reſpondit ſe cognoſcendi mei cupidiſſimum eſſe, mihiq; libenter gratificaturum quacunque in re poſſet. Quod ſcribam, aliud nihil occurrit, etiam atque etiam vale mi Manuti. A. D. 4. Kalend. Apr. PATAVIO.

EIDEM.

IIII.

DE TIBVLLO & PROPERTIO: Libenter hoc & omne militabitur bellum: vt ille ait. Ita enim de me meritus es, itaq; aſſiduè mereris, nulla vt in re vnquam à tuo ſtudio diſcrepare debeat voluntas mea. Sed quæſo te, quid tu facere cogitas? an forte eadem opera Catullum cum commentario meo; Tibullum autem & Propertium ſine vllo commentario emittere, eosq; tres vnum in librum coniungere? Tale enim aliquid mihi venit in mentem ſuſpicari. Hoc ſi eſt, non equidem reprehendo, neq; improbo: etiam librum puto vendibiliorem fore. Sed tamen nouum, vt puto, multis videbitur. Sin alia quædam tua ratio eſt, fac vt ſciam. Nam ſi ego rectè conieci καὶ τῆς σῆς προαιρέσεως ἐπέτυχον, capiam fortaſſe aliquid noui conſilij, quod tibi non

displiciturum esse confidam. Hodie constitutum factum erat cum amicis quibusdam, ut ad Torquatum adiremus unà: sed hoc tempus nubilum, caliginosum, pluuiosum, vereor ne illis obstet, quo minus ad me veniant. De loco Plutarchi mihi quoque cogitanti ac scribenti, per mirum, perque incredibile videbatur. Accuratius igitur cogitabo, & cras, aut summum perendie, totam illam rationem minutissimè, καὶ τῇ ἀκριβολογίᾳ τῇ μεγίστῃ *confectam, ad te mittam. Quid amplius? Vxoris tuæ fratrem nondum vidi. Hercules quoque tuus sexto aut septimo ab hinc die venit ad me, neque unquam postea rediit. Ego autem, quando præsenti tibi studium in te meum declarare non possum, libentissimè illud, excipiendis, &* καθ' ὅσον οἷόν τε, *omni genere officij prosequendis tuis declararem. Quare, etsi quid eorum caussa possim, non video, aut potius, nihil posse me, prope video: tamen erit mihi pergratum, si ita ad eos scripseris, hanc domum æquè ipsis patere, ac tuam, neque quidquam mihi posse accidere gratius, quàm si me ipsi aliquid sua caussa facere iubeant. Ama me, mi Manuti, & valetudinem tuam cura. Prid. Id. April.*

M. D. LVIII. PATAVIO.

EIDEM.

EIDEM.

V.

DE TORQVATO *vehementer amo te. Exemiſti enim mihi ſcrupulũ ſanè moleſtum: Nam ſubuerebar ſi ad illum ſcribens, patris mentionem facerem, quo id ipſe animo accepturus eſſet; ideóque auebam videre epiſtolam tuam; quæ me docuit metum illum meum inanem fuiſſe. Illi igitur Tibullum, cuius principium mittam ad te cras, aut ſummũ perendie, interea operis quod agant non defore, tuarum literarum ſermo declarat. De propertio videbimus. Summoperè cuperem, ſi cõmodè fieri poſſet, vt ne Tibulli principium cum Catulli fine, eodem folio coniungeretur. Cuius meæ cupiditatis quæ cauſſa ſit, facile te ſuſpicaturum puto. Eſſet, vt opinor, munus hoc pacto,* οὐκ οἶδ᾽ ὅπως εὐπρεπέστερον καὶ μουσικώτερον. *Nihil tamen niſi tuo cõmodo velim. Quod tot verſus deletos miraris, dicam tibi quid factũ ſit. E libris quos ad me miſiſti neuter erat, qui non in primo illo folio, tam multa ad marginẽ adſcripta haberet, vt verendum eſſet, ne librarij fallerentur. Concerpſi igitur vnum è meis, ſed tam multa in eo mẽda reperi, vt coactus ſim mutare conſilium. Quod autem numerus verſuum non cõgruebat, eò factum eſt, vt aliquot delendi fuerint. Nam quod ita cecidit, vt à pentametro inciperet pagina, nõ conſilio factum eſt, ſed caſu. Poteſt autem facilè corrigi, Characteres*

tui Græci sanè luculenti; ac dolerem Gallorum nostrorum vicem, quos à te ceteris omnibus rebus iampridem victos, typorum quoq; Græcorum elegantia superatum iri video, nisi plus te quàm plerosque illorum amarem. Edendi autem Syriani consilium, cui tandem displiciturum, displiciturum vero? immò cui, qui quidem homo sit, non summoperè placiturũ putas? Germanum illum iterum tibi cõmendo, bonus vir est & literatus: & bene apud eum beneficium collocabis. Sed ego captus dulcedine quadam ad te scribendi, non sentio tempus effluere. Vale. Hercules Podocatharus miratur te ad binas literas suas nihil respondere: neq; non tamen facile suspicatur, id quod est, te non libenter scribere, nisi vrget necessitas, cum manu tua nũc quidem scribere necesse habeas. Saluebis ab eo, & à Molinio nostro. De epistolis tuis, noli laborare, breui eas habiturus es. Iterum vale. Prid. Non. Maij. Patavio. M. D. LXVIII.

EIDEM.

VI.

SI Pegasi sint isti tui operarij, tamen fieri nullo modo potest, vt vno die chartas quinq; descripserint, quas heri te accepisse oportet: at tuæ hodiernæ literæ significant opus eis deesse. Itaque quid cogitem, nescio. Chartas quinque, cùm istic essem, apud te reli-

te reliqui: alteras quinq; nudiustertius misi; tu, vt omnia iam confecta esse significes, cras tria folia impressa missurum esse de te dicis; iterum tibi dico: quid cogitem nescio. Nam, siue illa ad te perlata sunt: deesse illis, quod agant, non potest: siue non sunt, verendum est, ne eodem modo aut intercipiatur, aut pereat, si quid amplius misero. Itaq; nihil amplius mittam, dum quid illis factum sit, cognouero. Vale. 10. *Kal. Maij.* PATAVIO.

EIDEM.
VII.

Miror quid acciderit, quòd à te nihil hoc triduo literarum; præsertim cùm adhuc ad binas meas nihil responderis; quarum alteras accepisti cum indice eorum, quæ in Catullo peccauerant librarij: alteras cum tertio folio Tibulli. Vtinam ne vera sint ea, quæ mihi veniunt in mentem. Nam, verè vt dicam, summus amor erga te meus interdum vereri me cogit de firmitate valetudinis tuæ. Quæso te, eripe mihi hanc molestiam: & si apud te est, vt volumus, ad intermissum scribendi institutum redi. Ego cùm primùm à te literas accepero, mittam ad te & Tibulli reliquum, & scholia.

Vale. 3. Id. Maij.

PATAVIO.

EIDEM.

VIII.

EGO verò te nihil de me tam improbè suspicatum, certò scio: teq; omnia scripsisse ἀπλούστατα καὶ ἀφελέστατα, persuasissimum habeo. Sed quòd ea de re scripsi, iocatus sum, non tàm in te, quàm me ipsum. Sed quando tu ita vis, omittantur sanè hæc nomina. Catulli quod reliquum est, ad te mitto. Cetera vrgeo. In iis quæ accepi, non admodum multa librariorum menda sunt: nonnulla tamen, sed leuis momenti, in Ode Sapphonis tria aut quatuor, quæ sanè excidisse nollem. At hæc relinquamus. Cogito cui Tibullum, cui Propertium, ex more, dicare debeam: neq; satis explicare me possum. Nam ex iis qui mihi veniunt in mentem, alij σεμνότεροι sunt, alij κενώτεροι. Adolescentes homines vellem, ingenio eleganti & non alieno ab his literis, &, totum, φιλοδόξους magis, quàm φιλοχρημάτους. Omninò Venetiis exeundum est. Nam ista littora planè littora sunt, frustra artes, frustra seras. Tu, si potes, consilio me adiuua. Nam me hercule, si nihil aliud ostendatur, potius amiculo cuipiam meæ sortis hoc munusculum deferam, qui me amet, qui mihi bene cupiat, qui mihi saltem gratias agat, quam cuiquam ex istis splendidis, qui omnia sibi vltro deberi putant. Quæso te, quando ego neq; defugio, neq; defugiam vnquam quicquid tu voles laboris, suscipe hanc cogitatio-

rationem caussa mea, & quid facere debeam, mone. Noui te, vt in ceteris, ita in his quoq; rebus acutissimum & sagacissimum, vbi tu τῇ ἀρίςῃ γνώμῃ, *vt soles, consilium dederis, quicunq; erit euentus, æquissimo animo feram. Vale. A. D. V. Kal. Maij.* PATAVIO.

EIDEM.
IX.

DE *Propertio quietus esto. Libenter hoc & omne militabitur Bellum, in tuæ spem gratiæ. Neq; quod dixeram, eo dixeram: sed tu aliorsum accepisti: tantum enim loquebar* περὶ τῆς προσφωνήσεως. *Accipio tamen, quod das, fore, vt tui isti pegasi minus incitatè volent. Mitto ad te epistolam ad Bembum,* αὐτοσχεδιασμένην. *Mihi crede, semel scripsi: semel relegi, sed eo fidentius, quòd ad te mittitur, tanquam Aristarchum, quidquid minus placuerit* ὀβελίσοντα. *Per me quidem non interpoles modò eam licet; verùm etiam de integro cudas. Tantò melior erit, si tua erit; ac ne sic quidem mea esse desinet. Nam in hoc quidem genere* τὰ τῶν φίλων. *Quid amplius? Reliqua Tibulli cras mittam, ac fortassis etiam scholiorum partem; vt gustum aliquem futuri operis capias. Tabellarij vrgent. Vale.* MOLINIVS *te salutat. Postr. Non. Maij.* PATAVIO.

EIDEM.

X.

CVm Venetiis discederem, reliqui apud Sixtvm Medicem, optimum & humanissimum virum, cuius vt scis, hospitio vsus eram, libros aliquot tuos, itemq́ volumen vnum mearũ variarum lectionum: quæ omnia puto iampridem ad te perlata esse. De Dionysio inieci iam mentionem Cardinali: cùm ipse me de te, tuisq́ rebus perhumaniter interrogâsset. Tu, si me audis, videbis, vt ne res in longum differatur. Nolim enim contingere vt alius quispiam occupet. De sene illo impuro quid vis tibi respondeam? denuo confirmasse se dicitur. Omninò tamen si homo bulla, eo magis senex. Sed ô incertam conditionem nostram. Ille exsuccus, exanguis, exhaustus, senio confectus: & ipse orbis senium, qui iam iamq́ animam efflaturus videbatur, viuit tamen, viuit? imò verò; sed nolo cetera, quæ leuiter immutata, pulchrè, vt opinor quadrarent. At Gallorum Rex, integra ætate, firma valetudine, maximis viribus, florentissimis rebus suis, inopina morte perculsus est. Quo quidem casu valde accisæ sunt spes nostræ, magnaq́ hîc & animorum & vultuum facta mutatio. Sed omittamus hæc. Cùm hîc sunt studiosi nominis tui, & scriptorum tuorum admiratores maximi: tum M. P. Medicus οὐ τῶν τυχόντων homo & Græcarum & Latinarum literarum scientia excultus,

cultus, & Philoſophus, &, ſi quæris, me hercules etiam poëta valde bonus, ita te amat, vt nihil ardentius fieri poſſe videatur. Eſt autem natura comparatum, vt quos amamus, ab iis etiam nos amari velimus. Cupit igitur ad amicitiam tuam mea opera peruenire: & ea re ſcripſit ad te epiſtolam, quam ad te, cum his literis mitto. Videor facturus iniuriam humanitati tuæ, ſi te orem, vt ad ipſius literas reſpondeas. Puto enim ſponte facturum. Sed tamen, quia & ego hominem valde amo, & ipſe te magnoperè obſeruat, mecumq́; diligentiſſimè egit, vt id à te peterem, peto & quæſo. Quid iam? quid aliud? Nihil, niſi vt valetudinem tuam cures, & me ames, & Aldum noſtrum ſalutes meo nomine; quem ego, medius fidius, in oculis fero. Vale. A. D. 14. Kal. Sextil. FERRARIA.

EIDEM.
XI.

HEri ad te ſcripſiſſem, ſed volui gratificari Lazaro Mocenico adoleſcenti optimo, ingenioſiſſimo, ſtudioſiſſimo; quod & ipſe incenſus erat cupiditate cognoſcendi tui, & eum ego cupiebam à te cognoſci, de quo me tam ſæpe prædicantem audiiſſes. Hic enim eſt vnus propemodum, de quo ego mihi omnia ſumma polliceri audeo: neq; metuo, ne me ſpes fallat. Quæſo te, complectere eum mea cauſſa quàm poteris humaniſſimè: dignus eſt enim omni beneuo-

lentiæ

lentia atq; amore. Ingenium summū, industria mirifica, mores optimi atq; incorruptissimi. Denique quicquid dici de illa ætate honorificè potest, id me de eo dixisse, & meritissimò dixisse tibi persuadeto. Accipies ab eo, quod superest Tibulli, & scholia mea in primum librum: de quibus cupio audire iudicium tuum. Quid est, quod hodie ad me Molinius scripsit, mira quædam esse, quæ tu mihi, cùm istuc venissem, dicturus esses? Si me amas, quicquid est, scribe. Ego enim, nisi quid aliud acciderit, nondum me istuc venturum puto. Vale. 15. Kal. Iunij PATAVIO.

EIDEM.

XII.

E*Go verò* HERCVLI *quidem optimo atq; honestissimo adolescenti sua et tua caussa: tibi verò, tua & mea ex animo gratulor. Nam & ipsius studiis & valetudini tuæ præclarè consuletur, & ego epistolas à te accipiam non crebriores tantùm & longiores; verùm etiam, ita me* HERCVLES *amet, nitidiores & alacriores. Vel illa quam hodie accepi, quàm festiua est? quàm hilaris? quàm tua? Itaq;* MOLINIVS *exultat quotidie addi aliquid ad laborem suum: soletq; mihi sæpe in sermonibus dicere, ingenium tuum sibi agrorum Siculorum simile videri: è quibus.*

Æstiua quantum decerpunt luce capellæ,
Tantum fecundus gelida ros nocte reponit.

Herè

Heri misi ad te reliquam partem scholiorum in Tibullum. Nam in quartum librum cur hoc tempore nihil scribam, magna caussa est. Propertium vrgeo: cuius principium paucis diebus ad te mittam: id est, cum Tibulli, quod ab operis descriptum est, accepero. Columbinum tuum misi qui ad me accerseret: sed is negauit se domi esse. Cras si non modò columbinis, sed aquilinis etiam feratur alis, non effugiet colloquium meum. Vale mi MANVTII, *καὶ ἐμὲ, ὥσπερ εἴωθας, ἀντιφίλει. Διατελ*[?] *17. Kal. Iun. Mira illa de quibus mihi Molinius scripserat, si potes, scribe: aut apertè aut συμβολικῶς.*

EIDEM.
XIII.

SI nihil est aliud, præter occultam quandam coitionem factam à duobus ciuibus, amicis nostris, ad deiiciendum eum qui successit in Polyphemi locum: caussa nulla est, cur id tantoperè celatum velis. Nam hîc quidem res omnium sermone celebrata est. De Ferrariensi, neque nihil est, quod audîsti, neque tamen mihi adhuc, quid facere debeam constitutum est. Omninò cuperem aliquam μεταβολήν. Non quin placeat magis in dies Patauium: sed quid intelligam, scio te quoque intelligere. Neque verò ita multum laborarem, SIGONIÓNE *an mihi etiam: si quæris, mihi quidem magis arrideret*

deret ea conditio, qua nunc est Sigonius: idq; cùm aliis de caussis, tum quia tecum essem. Spes est, aliquid super hac re ante Octobrem à III. viris constitutum iri. Neq; sanè facere aliter possunt, nisi paulatim Patauinam scholam exinaniri velint. Expectabimus igitur, & si res succedet vt volumus, gaudebimus: sin, humaniter feremus, & prospiciemus rationibus nostris. Propertium vrgebo, vt iubes. Scholia in Tibullum, cùm inibi erit, vt excudantur, velim ad me paulò diligentius inspicienda mittas. In carminibus quibus celebratur hortorum Deus, iambica quædam sunt, quæ ab omnibus tribuuntur Tibullo. Vnum etiam eiusdem argumenti epigramma reperio in antiquo Tibulli libro. Hanc igitur appendiculam adiiciemus, si voles. Quartus liber tam multa habet quæ non intelligam, vt in aliud tempus differre satius putem. Valde me pupugit, quod scripsisti de Simiolo illo Parisiensi; nunquam putâssem sub tanta simplicitatis specie latere tantam perfidiam. Mihi paucis diebus ad illum alterum necessariò scribendum est: egoq;, si tibi ita videbitur, libenter faciam, vt inseram literis meis, testimonium meum iudicij de eo tui. Tu maximo animo contemne ista omnia, vt facis, & ad valetudinem tuam, vel conseruandam vel confirmandam omne studium confer. Vale 4. Non. Iun.

PATAVIO.

EIDEM.

E I D E M.
XIIII.

CVm conſtituiſſem hodie ad te ſcribere, heſterno die non ſcripſi quòd, ἀτρέκσαρ εἴπερ, ſtomachum mihi mouerant verſus, quos ad me miſeras; de quibus tamen valde amo te. Defunctus enim, vt ſemper, amici officium es; cùm ea quæ ad me tantoperè pertinerent, mihi non ignota eſſe voluiſti. Sed impurum ego illum ſi viuo; etſi rectius tu: qui tætra hæc & impura animalia, vt deſpiciam, mones. Coram igitur colloqueremur. De Dulcio, eum enim ſignificari puto, conſilium tuum ſequar. Ad te ſcribere aliquid te dignum, mihi hoc crede, geſtit animus: & eſt ὑπόθεσις præclara aut innumerabiles potius ὑποθέσεις. Sed ita pridem verſus facere deſtiti, vt valde metuam, ne nihil ſuccedat. Tentabo tamen etſi nunc propter hoc conſilium de migratione, animo non ſum valde apto ad poëticas hilaritates, erat & ad Petrum τὸν ξηρόκρεων (finge aliquod eiuſmodi nomen aut Latinum aut vernaculum, ita quem dicam intelliges) ode vna iampridem ſcripta: de qua, quid faciam, neſcio. Nam neque cum homine in eam ſuſpicionem adducto, niſi prius de illius innocentia conſtiterit, quidquam mihi eſſe negotij volo: & perire eam, etſi nihil eſt, nollem. Ad hæc expecto, quid ſentias. Nunc eſt quod te magnoperè oratum velim. In iis literis, quas ante hos 15.

dies ad Petrum Morinum dederam, narrabam deferri mihi conditionem opimam & honorificam imprimis: neq;, quænam esset, exprimebam; aiebam autem, me eam neq; accipere, neq; planè repudiare audere, nisi bene penitus perspecto eius, qui me ad se vocat, animo. Nunc cuperem (ac vide quàm improbus sim, qui te quoq; mea caussa improbum fieri velim) cuperem igitur, epistolam ad me bene longam eo argumento scriberes, vt laudares consilium meum qui & lucro præsenti, quod, vt scis, offerebatur, & tranquillitati studiorum meorum & aliis eiusmodi rebus, huius familiaritatem, ἢ θεραπείαν, ἢ ἄλλο ὅτι ποτὲ ὀνομαζόμενον μάλιστ᾽ ἂν δέχοιτο, *anteposuerim. Erit tibi campus amplissimus amplificandi conditionem illam quam repudio; & tamen ex contentione ostendendi, quantò sit hæc honestior ac splendidior; dicendi de hominis ipsius laudibus: etiam de iis, qui cum eo sunt: si quis eorum tibi nominatim appellandus ac celebrandus videbitur; idq́; cùm ad meas rationes accommodatissimum fuerit; tum ibi fortassis non inutile ad gratiam ipsius recolligendam, & ad medicinã faciendam animo nonnihil, vt scis, exulcerato. Vellem etiã certo prædiceres fore, vt magnos aliquando ex eo industriæ meæ perciperẽ fructus. Puderet eum fortasse olim, facere te* ψευδόμαντιν. *Eam autem epistolam ad ipsum finem tuarum imprimi vellem. Hoc à te vehementer peto. Ea lege tamen, si tibi quoq; hoc è re vtriusq; nostrum fore videtur. Cras cetera. Vale mi optime & optatissime*

Ma-

Manuti. Epiſtolæ tuæ nullæ præterea ſunt: quas quidē edi oporteat. Sunt enim in aliis pleraq; omnia τῶν ἀποῤῥήτων. Iterum vale. Hodierna elegantiſſima eſt, ſed vt videtur, non diuulganda. Nicolaum tuum, aut noſtrum potius, ἀντασπάζομαι.

EIDEM.

XV.

V*Alde recreatus ſum iis literis quas à te hodie accepi. Etenim qui natura in omnibus rebus meis* δύσελπις πέρα τοῦ μετρίου *eſſe ſoleam, tantum ex indignatione quadam ſuperioribus diebus concepta ad illam naturalem* δυσελπιστίαν *adieceram; vt non tantùm aliis omnibus aſper, moroſus,* ἀπροσήγορος; *verùm etiam mihimetipſi odioſus atq; inuiſus eſſe cœpiſſem. Sed redibo ad me, meq; amabo, ne quid non amem, quod ames tu, in quo eſt, quidquid vſquam eſt, amabile. Roſarium, & illud alterum homini ſomnium* πολλὰ οἰμώζειν *iubeo. Quanquam quæ indignitas eſt, me à tam indoctis tamq; abiectis nebulonibus oppugnari? hóccine ſeculum? Mihi crede; niſi ſuſtentaret me voluptas ea quam ex amicitia noſtra capio, euaderem aut Athenienſis ille* μισάνθρωπος: *aut Bellerophon Homericus, qui* κὰπ πεδίον τὸ Ἀλήϊον οἶος ἀλᾶτο, ὃν θυμὸν κατέδων, πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων. *De Pola, quid ego tibi, mi Manuti, gratias agam?*

aut quibus verbis istam animi tui magnitudinẽ planè regiam prædicem? Ecquod erit vnquam tempus, cùm ego tibi, cum liberis tuis, aliquam beneficiorum partem reponam? Sed quo tu liberalior es, & amantior mei, eo me maiore studio cauere decet, ne maiorem commodi mei, quàm tuarum virium, rationem habuisse videar. Neq; enim æquum est, vt propter me peregrinum hominem, cui nihil est, præter animum bonum & fidem, quicquam de tua re familiari detrahatur. Omnia perpeti satius est; non deerit, vnde viuam, & si hoc deerit, non deerit, vnde moriar. Satis diu vixero, si antequam è vita migrem, insigne aliquod voluntatis erga te meæ testimonium edere potuero. Quanquam quid est, cur hoc sperare debeam? Animus tibi, Manuti, animus pro præmio accipiendus est: quo tu si contentus esse nolles, ad meas maximas acerbitates, accederet illa omnium grauissima; quòd homini vni omnium optimo, & de me optimè merito, gratiam referre non possem. Vale. A. D. 7. Kal. Septemb. PATAVIO. *Scripseram iam nescio quid literarum Ferrariam, ad Petrum Morinum, id cùm, cui traderem, nescirem: visum est, ad te mittere; tuum erit, aliquam viam videre, qua illæ & tutò & celeriter perferantur. Id opinor, per Vincentium Valgristum commodissimè facere poteris. Ille enim solet interdum ad Morinum ipsum scribere. In eis literis illud etiam adscripsi: cùm quid scribere ad me vellet, vt ad te mitteret, te mihi diligenter curaturum. Id, vt facias, peterem à te, si opus esse existimarem.*

EI-

EIDEM.

XVI.

MOriar ſi quicquam vnquam feci inuitus: ſed tamen effugere non poſſum, quin tibi de Tibullo parum obſequar. Etenim quæ in eo libro maximè videntur operam meam requirere, ea ego æquè intelligo, atq; ſi ſcripta non eſſent. In ipſo quaſi limine, eius generis nonnulla ſunt; neq; tamen deſpero fore, vt aliquando vel caſu incidam, vel labore & diligentia perueniam ad aliquid, quod lucem eorum nonnullis adferat. Itaq; quantùm me amas, tantùm à te peto atq; contẽdo, vt me hac in parte animo meo obſequi ſinas. Nam quòd vereri videris, ne dem ſermonẽ hominibus maleuolis, libero te hoc metu. Malo, ſi alterutrum neceſſe ſit, ſilentium meum culpari, quàm audaciam notari. Crede hoc mihi, non ſine ſumma moleſtia facio, vt tibi petenti negem. Sed tamen iampridem conuenerat inter nos, ne quid tu à me peteres, niſi quod vires ferrent; quid autem illæ ferãt, ego vnus omnium optimè noui. Miſi qui columbinum accerſeret. Is ſe cras ſub lucem ad me venturum eſſe dixit. Agam cum eo de re tua accuratiſſimè, & pecuniæ, quantum opus erit, numerabo. Si fieri poſſet, vt ſex aut ſeptem Tibulli, regia charta deſcriberentur, eſſet mihi ſummoperè gratum. Hac de re ipſe ſtatuas. Vale & me ama. Poſtr. Id. Iun. PATAVIO. M. D. LVIII.

EIDEM.

XVII.

OBsecro te, quid tu tibi vis cum istis inscriptionibus? Mureto meo, & si nolit: sed malo volentem. Ego tuus esse nolo? aut omninò esse is, quē & esse me & haberi cupio, nisi tuus sim, possum? Ego verò (tuum enim tibi regeram) tuus sum, & si nolis: sed malo volentis. Quanquam illud verius, nostrum vtrumq; vtriusq; esse, neq; quicquam esse alteri altero carius; idq; quoniam ita vterq; vult, alter etiam debet. An verò me aut oblitum esse, aut obliuisci posse putas, quid tibi debeam? Itaq; valde me sanè conturbâsti: & miror, quid tibi in mentem venerit, vt id faceres. Quæ errata sunt in Tibullo, & Propertij principium, sine vlla dubitatione, cras mittam. Nunc eò non possum, quod omnes mei absunt domo, nonredituri, vt opinor, ante cœnæ tempus: & quatuor illa Tibulli folia sunt in cubiculo Molinij; quod ipse abiens obserauit. De Propertio etiamnùm incertus sum; sed facilis iactura. Nunc ad Columbinum: in quo cupio me falli, sed multa concurrunt, quæ suspicionem faciant, eum non optima fide tecum agere, & vulpina potius calliditate, quàm columbina simplicitate præditum esse. Primùm, quòd totum illud genus hominum, qui ex alienis litibus victitant, quæsticulosq; sibi ex aliena stultitia colligunt, mihi sanè suspectum est; iste autem

tem tuus, nam quæsiui, homo tenuis est: cuius generis, nisi adest, probitas eximia, in tractandis nummis subleſta est, vt Plautus loquitur, fides, at hæc καθολικώτερα *sunt: & à me ne animaduerterentur quidem in eo, quem tu perueterem amicum vocas, nisi alia accederent, ad me nunquã, nisi ter quatérue euocatus, venit; & sæpe, cùm se venturum constituit, fallit; libellis tribus sibi opus esse dixerat ad iter; post, quinq; petiit, cùm ad rem ventum est; aureum præterea nummum poposcit, & abstulit; biduo aut triduo serius profectus est quàm dixerat; cùm tanquã mox in iter se coniecturus, à me discessisset, qui se mox vt redisset, ad me venturũ pollicitus esset; non nisi biduo pòst venit, & quidem ter accersitus. Deinde* σκήψεις & ἀναβολαί; *se ita rem constituisse, vt certissimum sit, his duodecim aut quindecim diebus pecuniam tibi numeratum iri: melius nihil potuisse fieri. Mandaui ei vt ad te de re tota quamprimùm quàm accuratissimè scriberet: isq; ita se facturum recepit: neque tamen fecit, quantum literarum tuarum sermonem audio. Omninò* οὐκ ἀκίβδηλον οὐδ' εἰλικρινὲς, *negotium. Ego eum denuo conueniam, & vrgebo. Literas quas ad Duditium scribis, curabo. Vale. A. D. 6. Kalend. Quintil.*

PATAVIO. *Duditius, cùm hæc scripsissem, venit ad me, & literas tuas accepit.*

EIDEM.

XVIII.

ITeradum eadem isthæc mihi. Tam ἔυλυτοι *sunt istic leges, ut, quo de loco neminem nostrûm* ἐθρυλλεῖτο *cogitare oportere; eum ad locum,* ὃ πολλὰς δ' ἰφθίμους *tam facilè perueneris? Quos equidem puto, si fortè is, cui Græcè è venali silentio nomen est, Bononiam iuerit, eadem prudentia,* τὸν τοῦ Ἀθλωδίου ἑρμηνευτὴν *in locum illius suffecturos. Ecquid tibi videor* σοφῶς αἰνίττεσθαι. *Sed tamen* τὰς τῶν κρατούντων. *Redeamus igitur domum. Mihi vero idem planè videtur, quod tibi: nihil esse ad rationes meas accommodatius, quàm si istic aliquid, quale volumus, confici possit. Quare à te iam non magnoperè postulo, ut de me agas; studere te illi alteri cuperem. Video enim eadem via, mihi quoque aliquid confectum iri. De te quidem (si ego tuos sensus bene cognitos habeo) non est, quod Bononienses cogitent. An tu conditionem quietam, opimam: cum propè certa magnarum rerum exspectatione coniunctam, interposita præsertim & tua & mea fide, illorum caussa relinqueres? teque, abiecta valetudinis cura, suscipiendo laboriosissimo munere, in præsentissimum vitæ discrimen abiiceres? De Barguo iniecisti scrupulũ. Nam si ille professus fuerit, video petitionẽ amico illi nostro difficiliorẽ fore. Absque eo quidẽ certus, ut opinor, esset. Te omnia mea causa facturũ*

non

non dubito, mi Manuti. Scio enim te, quàm conſtanter, quos ſemel complexus es, fouere pergas. Sed gratiſſima mihi tamen eſt, quam tuis literis expreſſiſti, ſignificatio voluntatis tuæ. Ego, vt me aliquando meritò amâſſe dicaris, omni ſpe conabor efficere. Vale. De Philopono oblitus fueram; puto illum apud me eſſe. Prid. Non. Septembr. PATAVIO.

EIDEM.

XIX.

ADOLESCENTES, *qui ad te has literas perferent, ſi genus requiris, nobiliſſimo ac ſplendidiſſimo inter ſuos orti ſunt loco: ſi bona animi, ſtudia laudandarum artium ſpectas, coniecturam facere vel ex eo potes, quòd, cùm ipſis domi in ſummis deliciis & in maxima rerum omnium affluentia viuere liceret, longinquas peregrinationes ſuſcipere, ſeſeque excolendi ingenij cauſſa infinitis difficultatibus obiicere maluerunt. Ii cùm iudicarent idem, quod omnes qui rectè ſentiunt, iudicant, ingenij & eloquentiæ gloria Italiam ceteris nationibus; In Italia autem longè vnum ceteris omnibus* PAVLVM MANVTIVM *antecellere, neq; ſe ſtudio ſuo ſatisfacere poſſe arbitrati ſunt, niſi in Italiam venirent; neque cùm in Italiam veniſſent, niſi Pauli Manutij aſpectu & collocutione fruerentur. Quod autem de ſcriptis vtriuſque noſtrûm intellexerant, quanta inter*

nos voluntatum ac studiorum coniunctio esset; statuerũt se id quod cuperent, nullo modo melius quàm per me, consequi posse, mecumq́ue egerunt, vt se tibi quàm diligentissimè commendarem. Ita igitur facio, petoq́; à te, vt, si vlla vnquam apud te mea commendatio valuit, quod scio valuisse quamplurimas, huic plus etiam quàm ceteris, tribuendũ putes: adiiciasq́; ad illam humanitatem, qua omnes excipere solitus es, quidquid rogante atq; obsecrante me, adiici potest. Vale. Postrid. Non. Septembr. PATAVIO.

EIDEM.

XX.

TIBVLLI *primum folium accepi. Scholia mitto locis aliquot leuiter immutata. Lectionem non perfacilem fore operis puto, tum propter alia, tum propter crebras interpositiones. Sed in te spes est, et si, ne viuam, si non interdum ac sæpe vereor, ne mea scribendi negligentia noceat oculis tuis. Quæso tamen à te, vt hanc molestiam, mea caussa, deuores: curesq́; quod commodo tuo facere possis, ne tam multa hîc peccentur, quàm in Catullo. Ideò admonere te visum est; quoniam in primo illo folio, quod accepi, nouem librariorum errata sunt; leuia quidem nonnulla: sed plura animaduersione digna, quale est charta tertia. Sit diues, iure furorem: cùm*

scri-

ſcribendum ſit: Sit diues iure, furorem & cetera. Multum autem ad ſententiam intereſt, vtrubi nota illa hypodiaſtoles collocetur. Illud etiam grauius, quod charta quarta, vbi vulgo legitur, Capiti: cùm ego è veteribus libris emendâſſem, Capite: neſcio qui factum eſt, vt tui vulgatam ſcripturam retinuerint. Si me amas iube eos omni diligentia in exemplar a me emendatum intueri; pertinet ea res non mediocriter ad vtrumque noſtrûm. Columbinus tuus profectus eſt, quo ſcis, ego nudius tertius ei, mox, vt dicebat, iter ingreſſuro, aureum nummum (tantum enim opus eſſe dicebat) dedi. Puto hodie reuerſurum, quid actum ſit, faciam te cõfeſtim certiorem. Propertium, ſunt qui ſuadeant vt mittam ad Franciſcum Gonzagam. Qua de re aueo ſcire, quid tibi videatur. Valetudinẽ tuam cura diligenter. Salue à Molinio. 11. Kal. Quintil. PATAVIO.

EIDEM.

XXI.

VENIT ad te altera mea ad Pontificem oratio: quam cupio æquè placere tibi, atque iis placuit, qui me dicentem audierunt; quod, cùm mihi venit in mentem tuarum planè Atticarum aurium, & polituli illius ac limatuli iudicij, vel ſperare; improbum puto: cùm cogito, quantum me ames, quamque eſſe ſoleas mearum rerum, non æquus modò

modò existimator, verùm etiam benignus prolixusque laudator, ne posse quidem aliter euenire arbitror. Breui, ni fallor, accipies & tertiam. Quòd si progrediemur ad hoc exemplum, poterimus olim Pontificiarum orationum quasi σωμάτιον quoddam conficere. Me à te amari certò scio: neque dubitare te, quin ego tibi in amore respondeam. Salue à Ludouico Beccatello Archiepiscopo. Molinio meo multam salutem. Vale. A. D. 4. Kal. Ian. M. D. LX. Romæ.

M. ANTON. MVRETVS S. P. D. PAVLO SACRATO.

XXII.

FECI nuper nescio quid verborum de nobili illa victoria, qua Turcæ à nostris ad Naupactum superati sunt: tanto hominum concursu, quantum ipse non facilè credidissem. Quamuis autem res erat nihili, tamen ita multi quotidie petebant describendi sibi potestatem fieri, vt satius visum sit semel, quidquid esset, librariis permittere: præsertim cùm magistratus populi R. iudicarent id ad ipsius populi dignitatem pertinere. Exemplum vnum ad te mitto: quod semel inspectum cum Paludino, Canalio, Iacobo Canano, Antonio Montecatino, ceterisque communibus amicis communicare poteris: vt siue placu-

placuerit, capiatis ex eo aliquid voluptatis: siue minus, intelligatis tamen, conseruari à me, vt decet, memoriam vestri. Vale. ROMÆ. *7. Kalend. Ianuar.* M. D. LXXI.

EIDEM.

XXIII.

IN multis, tenuibus illis quidem, sed ipsa assiduitate molestissimis occupationibus meis, vsus eram ea libertate, quam tu mihi dederas, ne prius ad literas tuas respondere necesse haberem, quàm Episcopus Hadriæ istuc rediret. Quod dum exspecto, etsi quibusdam & meis & ipsius familiaribus negotium dederam, vt me tempestiuè de discessu ipsius admonerent; prius tamen eum abiisse resciui, quàm de abitu cogitare cognossem. Factum id non modò eorum, quibus id mandaueram negligentia: sed & consuetudine quadam multos iam menses à me suscepta, nunquam, nisi cùm vrget necessitas, exeundi domo, & perrarò veniendi in ædes Cardinalis: non quin & ipse me libenter videat: & ego eum, qua debeo, obseruantia colam. Sed tanta me satietas, tantum odium & aulæ & rerum aulicarum cœpit, vt nunquam mihi magis solus videar, quàm in illa turba: nunquam melius comitatus, quam cùm me solus in bibliothecam abdidi. Itaque cum Cardinale ipso ter, opinor, aut ad summum quater collocutus sum, postquam

quam huc venit. Multi fortassis hanc aut asperitatem, aut rusticitatem vocabunt. Vocent sanè, vt libet, mihi ægrè est, quod non iampridem ita viuere cœperim, & tamen viuente Hippolyto Cardinali alia ratio erat. Referta erat domus hominibus eruditis, ex quorum conuictu ac sermone, aliquid perpetuò disceres. Ipse, quanquam doctrina mediocri, magno tamen & excelso ingenio, & mirificè dedito studiis nostris. Itaque domus ipsius Academia quædam videri poterat. Hic amat quidem & ipse mirificè homines bonarum artium scientia excultos: sed sua ei comitas damno est. Dum enim omnes blandè excipit, cum omnibus humanè colloquitur, facilem se atque obuium omnibus præbet, excitat quidē admirabiles amores sui: sed à tam multis gratiam ipsius ambientibus perpetuò obsidetur, vt ei vix ad curandum corpus satis temporis supersit. Quid quæris? Ego qui quotidie cum illo altero suauissimis sermonib. horas aliquot transigere consueuerā, nunc in alium quendam orbem mihi delatus videor. Sed hæc mussanda sunt: quæ tamen semel in tuum hominis amicissimi sinum effundere volui, putās in eo aliquid leuationis fore. Nunc ad alia venio. Quòd tam sæpe me in epistolis tuis tamq; honorificè appellas, gratiā habeo: etsi video te multò plus amori, quàm iudicio tribuere. Sed hoc ipsum non minus iucūdum est, sentire me à te vnicè diligi. Quid nunc præterea scribam, nihil habeo: nisi forte illud scire vis; me hoc anno, si Deus volet, explicaturū publicè libros Politicorum Ari-

ſtotelis: in quibus videor mihi nauaturus operam & multa ab aliis interpretibus non animaduerſa dicturus. Hoc te puto malle, quàm quid de bello aut pace dicatur, & quæ eius generis vulgo à circumforaneis hominibus diſſeminantur. ἕκαστος γὰρ τῶν ἑαυτοῦ ἥδεται. *Viuamus mi Sacrate, viuamus, & cõſeneſcamus in ſtudiis noſtris, contemnentes, ea omnia quæ vulgò maximi fiunt. Deum & æternitatem cogitemus, alia omnia fluxa & caduca ſunt. Vale. Romæ. 3. Id. Iulij. M. D. LXXVII.*

FRANC. DVARENVS M. ANT. MVRETO VIRO DOCTISS. S. P. D.

XXIIII.

Cum nihil à te poſt diſceſſum hinc tuum, vel etiam de te accepiſſem, mi Murete, ac ingenti deſiderio tenerer, de ſtatu rerum tuarum aliquid cognoſcendi, equidem literis tuis tam opportunè mihi redditis, magnoperè delectatus ſum. Illud verò meã auxit voluptatẽ non mediocriter, quòd ex eis intellexi te mei memoriam abſentis ſumma cum fide et beneuolẽtia retinere. Verùm hoc mihi aſperſit moleſtiæ epiſtola tua, quòd dolorẽ illum, aut grauiſſimum mœrorẽ potius non obſcurè teſtetur, quem tibi iſta peregrinatio attulit. At eò magis vicem tuã doleo, quod ante annos, vt opinor, duos & viginti, iſtorũ

Scytha-

Scytharum σκυθρωπίαν & barbariẽ expertus sum: quos ne nunc quidẽ resipiscere, sed ἀρχαϊσμὸν illum suum adhuc tueri ac mordicus retinere demiror. Sed hanc materiam atque segetem gloriæ, integram tibi Deus, opinor, reseruat, vt hostibus, qui bello tentati à nobis & lacessiti sunt profligatis, ac de possessione iurisprudentiæ expulsis, splendidum aliquando de iis triumphum agas. Id quod iam præsentire ac prospicere mihi videor, si ad eas copias quibus abundas, aliæ paulò firmiores atq; instructiores accesserint: quas tibi parare, si neruos in ea re contẽdas tuos, perfacile est. Ac spero fore, vt hæc cogitatio & ἐνελπισία consolationem tibi non minimam adferat, cupio quidem certè. Nam & nos quoq; superioribus annis, cùm eadem cura sollicitaremur, qua te nunc angi video, ea spes valdè confirmauit: nec nos omninò frustrata est. Etsi enim ne hîc quidem confecta adhuc res sit, tamen euentus iam propemodum vicit exspectationem nostram: adeò plausibile apud nos populareq; est, quod Scythæ vestri insolenter, cõtumaciter, superbè contemnunt atq; oderunt. Mitto principis in nos scholamq; nostram studium incredibile. De quo plurib. tecum, si opus fuerit, aliâs. Itaque quod in extrema epistola scribis, vnum istic esse doctorem Cotelium, qui colat nos ac scriptis nostris faueat, at id ego gloriosius fortè & audacius, sed tamen verè, nisi fallor, respondere possum, quod Homericus Agamemnon Achilli παρ' ἐμοί γε καὶ ἄλλοι. In quibus & Cotelium tuum, immò nostrum numera-

numerari vehementer lætor. Qui si talis est, qualem esse mihi facilè ex tuis literis persuadeo, ναὶ εἷς ἐμοὶ μύριοι, vt paucis quod de eo homine sentio dicam. Verùm quia plerique studiosorum, quibus noti sunt doctores qui istic sunt, mihi affirmârunt, neminem in ea vrbe ius profiteri isto nomine, tu velim, Anacharsis hic quisquis sit, paulò plenius me literis edoceas. Quanquā profectò malim, si rationes tuæ ita tulerint, huc ad nos maturè te recipias, vt de rebus omnibus corā inter nos conferamus. Qua de re & certius & subtilius ad te scribam, cùm te mihi totum patefeceris, & quid consilij habeas (nam de animo dubitare me non sinit epistola tua) aliquanto apertius mihi declaraueris. Sic enim habeto, nos quæ te velle, quæque ad te pertinere significaueris, ea summo studio diligentiaque curaturos esse. Vale mi Murete. Auarici Biturig. ipso Hilariûm die. M.D.LIII.

LVCAS FRVTERIVS M. ANTONIO MVRETO S. P. D.

XXV.

INgratus meritò, me dicam improbus, videri possum, MVRETE doctissime, si cùm à te non semel, verùm sæpius humanissimè acceptus fuerim, ne literario quidem officio, tantum in me studium tuum, compensare studeam. Deterruit certè me hactenus

& rusticus quidam pudor, &, vt quod sentio liberius exponam, ingenij mei non obscura tenuitas. Nunc verò cùm didici ex scriptis tuis, ingrati vitio laborare non modò eum, qui beneficiis amplissimis & honorum insignibus acceptis ab aliquo τοῦ περ οὐδ' ἔπος οὐδ' ἔργῳ, vt ait ille, ὀνέϛ, sed & illum, qui præstanti ingenio & singulari doctrina virum, in ea loca, vbi & ipse sit appulsum, non è vestigio liberali quodam scripto honestat: meritò sanè & ego in vitio sim, nisi te post tot colloquia, tot sermones vltro citroque habitos, non quidem opere aliquo laborioso, qui enim possim? sed epistola tamen officiosa munerer. His ego rationibus cum animo meo diligēter expensis, eò deueni audaciæ, vt te & Galliæ totius & Italiæ tuæ clarissimum sidus literarum mearum cruditate, ab opiparis illis & suauibus Græcorum & Latinorum epulis auocare non dubitem: in bonam tamen spem adducor fore, vt his meis legendis aliquid temporis lubens volensq; sis impensurus. Quanquam tamen non ea sint, quæ in doctissimas tuas aures, oculosque veniant; do nihilominus hoc humanitati tuæ, quam non obscurè hactenus & intelligere & agnoscere potui, vt istæc officij mei in te certissima argumenta, non alieno vultu amplexurus videare. Semper enim hoc in doctis viris desideraui & etiamnúm desidero, vt cùm ingenio plurimùm valeant & possint, comi non minus alloquio sint, & in omnes sapientiæ studiosos obuia voluntate. Quod quidē in Mureto suo desiderare Fruterius nec potest nec debet:

bet: non potest certè, quia humanitatem illius semper promptissimam expertus est; & in dies experitur ampliorem; non debet autem, quia mentiri nec nouit, nec veritatē odisse potest. Et hæc quidem in mei excusationem adducenda putaui, Murete doctissime, vt intelligeres, quàm religiosè voluntatem in me tuam conseruare, &, si fieri potest, auctiorem reddere cupiam. Nunc autem, vt quanti apud me sit virtus, & ingenium tuum, exploratius tibi innotescat, libuit quædam ex optimis quibusq; auctoribus per me nuper animaduersa iudicio tuo, vt politissimo; sic humanitatis plenissimo exactius ponderanda relinquere: & hoc quidem, non eo consilio, vt te omnium rerum peritissimū Anagnosten docere videar, quod certè vel cogitare nefas esse duco; sed tamen vt ex te cognoscere possim, sint ne in his meis aliqua quæ vero esse consentanea putes: quinimò vt quæ à me si non corrupta, certè non emendata sunt, diligenti tuo studio nobis aliquando saniora reddantur. Satis verò mihi est, loca quædā obscurè deprauata, quæ possum luce donare, vel certè tibi indicare: Tuum erat vicissim ea in suam lectionē restituere: quod tibi quàm facilè succedat, non obscurè testantur variarum lectionū præclarißima opera, quæ mihi quidem, multò antè quàm in familiaritatem tuā veni, semper carissima fuêre: & nūc, cùm diuino illo amicitiæ tuæ bono affectus sim, cariora indies futura. Sed tandem ad rem: ne multa verborū cruditate offenso stomacho, Theriacam Victorij haurire non Varronis mulsum

bibere videaris. Festus itaq; Pompeius, quem ego auctorem insigniter diligo, tum ob rerum omnium iucundissimam varietatem, tum verborum antiquitatem doctissimam, multis quidem partibus auctior & integrior ex Italia prodiit; non tamen omnibus in locis sui se similem ostendit: quod partim Paulo illi Epitomario, partim temporis iniuriæ debemus. Sed vt tandem quod agimus, probemus, locus est in P. litera, qui satis quidẽ obuius est & expositus, sed tamen haud fideliter editus; si modò nec ætate impeditur iudiciũ meum, nec ipse mihi plus iusto indulgeo. Dicit Festus: Petissere antiqui pro petere dicebant, ea quidem forma verbi, qua sunt lacessere & incessere: sed vt mihi videtur, tum significabant sæpius petere, vt petissant, sæpius petant legendum mihi nuper visum est vt petissunt sæpius petant, alioqui insulsum erit quod Festus dicet, nam cùm subiiciat, petissere sæpius petere esse, non opus est, vt opinor, id tertiũ repetere, & inculcare, sæpius iam explicatum, quinimmò simile quoddam verbum adiunxisse debuit, quod fecisse ipsum vel deierare ausim. Nunc, vt ad reliqua veniamus, faciliora præmittemus, alia quæ exactiori probatione indigent, in finem reiiciemus. Festus carissam apud Lucillium vafram significare vult, malim ego catissam dixisset. Nam catos pro callidis & ingeniosis apud veteres fuisse vel Cato testari potest. At dicat aliquis catissam ductui literarum non respondere, fateor quidem dummodo nec caprissam satisfacere loco huic concedas, quod ab aliquo difficulta-

cultatem ſentienti ad marginem Veneti codicis adiectum eſt: quod verò ad religioſum illum ordinem literarum, nihil eſt. Nam veteres Feſti omninò ſunt confuſiſſimi, vt facilè credam Feſtum Acroſtichidem illam Alphabeticam obſeruâſſe; non tamen in ſyllabis curioſulum fuiſſe. Alio in loco Hirrire Garrire, genus vocis eſt canis rabioſæ, in margine eſt ringere pro garrire, & certè garrire quid ad canes pertineat, non video: niſi fortè, quod r literam canibus eſſe peculiarem velint Grammatici. Herire quidem vetus eſt & prope ignotum, rabire quoque ſi tibi aridebit, vetus eſſe incipiet, & obſcuritate cum hirrio contendere. Nunc in aciem producantur validiſſima illa bellorum robora, quæ in Triariorum vicem ſuccedant, vt illis prioribus ſuapte natura parum ſolidis in auxilium veniant. A veteribus nobis exordium erit: quia ſcimus eam Romanorum prudentiam fuiſſe, vt longo vſu bellorum exercitatos, & annorum ſucceſſibus prudentiores in belli cataſtrophen reiicerent. Prodeant itaque vetuſtiſſima illa ſuccreſcentis Vrbis volumina, Numæ nimirum Pompilij ſanctiſſima inſtituta, quæ vt ſunt antiquiſſima, ita quoque antiquis ſcripta verbis fuiſſe negari non poteſt, Feſtus, cùm, quæ Pellices dicantur, diſertè oſtendit, pœnam quæ huic mulierũ generi per Numam eſt conſtituta, ſubiungit his verbis: Pellex aram Iunonis ne tangito. Si tanget, Iunoni crinibus demiſſis agnũ fœminã cædito. Hanc ego legem vt non eſſe corruptam arbitrer, vetuſtati tamen ſuæ reddendam exiſtimo,

quod qua ratione faciendum putem, subscribam. Pellex aram Iunonis ne tagito, si tagit Iunoni crinibus demessis, arnum fœminam cædito, veram esse & genuinam legis huiusce correctionem affirmare tibi nec ausim nec possim; non ausim quidem, quia id gloriosulum videri possit; non possim verò, quod singulorum exactam rationem nondum inuenerim: hoc tamen polliceri ausim, aut talem omninò aut similem esse debere legis huiusce sententiam. Quod autem pertinet ad singula, non tibi nouum esse debebit, vt nec futurum scio, si tagito reposuerim & tagit vel taget, cùm vel Festo teste notissimum sit veteres ita loquutos qui Pacuuij Teucrum citat, & hunc versum adducit. Vt ego si quisquam me tagit & tagam. Ceterùm quod crines demessos non demissos velim, ratio est; quòd hac lege non leuem quandam pœnam imponi pellicibus sciam; tum quòd existimem Numam vt sapientissimum, ita & politicum maximè fuisse, neque omninò sanctissima coniugij fœdera temerè violari voluisse: quinimmò grauiter admodum in huiusmodi nuptiarum corruptelas animaduertisse, vt iusserit eas Iunoni, quæ & ipsa pellex est, arnum fœminam crinibus demessis immolare: crinibus verò demessis, vt quod in fœminis honorificum est maximè, iis auferret; alioqui obseruare videor in sacris comptissimas fuisse matronas, & lætissimo cultu, quod indicat Tibullus, cùm puellam suam Iunoni sacrificaturam inducit, & Deæ cõmendit, sic autem scribit. Natalis Iuno sanctos cape turis

ris

ris aceruos, Quos tibi dat tenera docta puella manu: Tota tibi eſt hodie: tibi ſe lætiſſima compſit. Staret vt ante tuos conſpicienda focos. Hoc ego in loco non tota, ſed Lota legam cupidius. Arnum fœminam ſcripſi, quod ſciam ex Feſto ſic veteres nominâſſe. Lex alia eſt eiuſdem Numæ apud Pompeium, vbi quid differentiæ ſit inter occiſum & necatum meminit. Lex autem talis eſt. Si hominem fulminibus occiſit, ne ſupra genua tollito. In hac Numæ conſtitutione aliquid deſiderari videtur; aut enim dicendum eſt. Si hominem fulminibus occiſit, nimirum Iupiter, aut hoc pacto legendum. Si hemonē fulmen Iouis occiſit, ne ſupra genua tollito, fuit tempus cùm ſic legerem. Qui hemonum fulminibus occiſu' ſt ne ſupra genua tollitor. Tu, quid ex his duobus ſit ſanius, iudicabis. Mihi ſat eſt, tibi vel indicâſſe quid ſentiam. Supra genua tollere, eſſe puto, ad ſepulturā tradere. Nam Feſtus & aliam legem Numæ adducit, quæ de eadē re agens ſic habet. Homo ſi fulmine occiſus eſt, ei iuſta nulla fieri oportet. Videtur autem mos fuiſſe olim, qui & nunc Galliæ quibuſdā in partibus eſt, vt reſtibus quibuſdā, vel lineis mantilibus feretro circūuolutis, earumq́; extremitatibus manui obuolutis, funus vltra genu ſuſtollerēt; ſicq́; in locum cōmunem Mettia porta transferrent. Hic ego finem legibus eſſe dabo, ſi vnam modo adiecero nō quidem ex Feſto, ſed Macrobio, qui libro primo Saturnaliorū, cùm de noctu concubia diſputat, Decemuiros ait in 12. tab. inuſitatiſsimè nox ꝑ noctu vſurpâſſe, &

hanc legem citat. Si nox furtum factum sit, si iam aliquis occisit, iure cæsus esto. Ego cùm hunc locum legerem, miratus sum cùm de persona non admonuisset lex; tamen subiungere, si im aliquis occisit, statimq; suspicatus sum legi posse hoc modo. Qui nox furtum factum iit si im aliquis occisit, iure cæsus esto: quam coniecturam meam si calculo tuo dignabere, Murete doctissime, erit quod gaudeam; sin minus, patiar certè vel tãtulum temporis subitæ huic emendationi datum esse: Legibus modum imposuisse me fateor: sed tamen omnibus Festi difficultatibus, nego. Sunt enim, præter eas quas tibi adferã, vel plurimæ. Silicernium genus esse farciminis docet Festus, quo, inquit, fletu familia purgabatur; dictum autem silicernium, quia cuius nomine ea res instituebatur, is iam silicem cerneret. Cæcilius. Credidi silicernium eius me esse esurum. Quid sibi Pompeius velit non video, cùm dicit, quo fletu familia purgabatur: nisi fortè distinctio interponẽda est post quo, & intelligamus farcimine, fletu familia purgabatur. Hæc leuia sunt, illud grauius. Multa & accurata cogitatio effecit, vt legendũ putarem, quouis esu, quod ipsum & literarum ductus, & Cæcilij versus probant. Donatus in Adelphis sic de silicernio meminit. Silicernium cœna est, quæ infertur Diis manibus: quòd eam silẽtes cernant, id est, vmbræ possideant; vel quòd qui hæc inserunt, cernant, neque degustent: quod quidem meæ sententiæ opponi videtur. Tuum quidem iudicium esto, ego vel somniis istis meis facilè cessero;

tu verò

tu verò variis tuis lectionibus, quas propediem auctiores expecto, admiſcere poteris hæc loca, genuinæ lectioni ſuæ per te data. Properabam ad alia Feſti loca, & ecce venit in manus meas & alia 12. Tab. conſtitutio, quam eò libentius tibi indicaui, quòd & in eam Auratus tuus cogitationem & coniecturam ſuam interpoſuerit. Talionis mentionem fieri in 12. inquit Verrius hoc modo. Si membrum capſerit, ni cum eo pacit, talio eſto. Auratus cùm legit coniecturam meam ſtatim legi poſſe putauit hoc modo. Qui membrum capſerit & cetera, & capſerit interpretabatur priuauerit, vt in illo, talpæ oculis capti. Verbum non addam de homine & optimo & doctiſſimo, tantùm à te petam, vt quid tu de his legibus ſentias, reſcribas. Nulli certè felicius id negotij committi poteſt, ne Trebatio quidem alicui. Satis enim, ſuperq́ue oſtendiſti in diuinis illis operibus tuis, quantum tibi omnes Latini & Græci auctores & debeant & debere velint amplius, ſi illos melius quidem iam habentes in ipſiſſimam ſanitatem reſtituere pergas. Extremum adiiciam, quod in Feſto corrigendum puto. Taminia, inquit, vua ſilueſtris generis videlicet tertio dicta, quod tam mira ſit, quam minium Legendũ exiſtimo, quod tam rubra ſit quam miniũ. Mecum facit Plin. lib. 23. cap. 1. vbi ſic de Taminia ſcribit: Matureſcit Aſtaphis cum vindemia nigreſcit, cum Taminiæ rubentes norimus acinos. Nunc ſubiiciam loca quædam quæ & obſcura ſunt & correctione indigent; quali verò non dicam; quia neſcio, nec multũ

 ſcire.

ſcire laboraui; tibi verò facillimum erit ea ingenij tui diuiniſſima acie penetrare, & ſuis è tenebris eruere. Ait Feſtus, Redarguiſſe, Scipionem Aphricanum per e literam protuliſſe, eundemq́; pertiſum dixiſſe non perteſum, de quo meminerit Lucillius cùm ait: Quo facetior videare, & ſcire plusquàm ceteri pertiſum hominem non perteſum dicere ferunt, nam genus. Primùm quidem manifeſtò ſcribendum Redarguiſſe videtur cùm id aiat Feſtus, tùm Lucilij verſus quadrati videntur; quibus tamen nigra eſt cauda. Tu his lacunis feliciſſimè impletis, nobis pro tenebris oblatis, lucem reddes. Locus alius eſt eodem in Feſto æquè deploratus; cui quidem aliquid opis attuli: quòd tibi eum indicaui; tuum verò erit, qua es humanitate, nobis eum ſaniorem dare. Sponſis bene, beneq́; volueris in precatione augurali, Meſſala augur ait ſignificare ſpoponderis volueris. Cùm hunc locum attentius legiſſem, ſenſi tandem Meſſalam, qui formulam quandam precationis antiquæ referret, ea verba vtpotè obſcura explicare voluiſſe, cùm dicat ſponſis ſignificare ſpoponderis & volueris, volueris dico ego vel nil cernere me vel ætate impediri iudiciũ meum; aut locum hunc corruptum eſſe; quomodo tamẽ corrigendus ſit ingnoro; niſi fortè vulſis legas aut volſis. itaq; precere, Bene ſponſis, beneq́; volſis. Alia ſunt, quæ mihi ſunt obſcuriſſima, ſed ea coram agentur latius: Nondum tibi moleſta eſſe deſinit infantia mea, quam re vera ſimplicius erit & rectius garrulitatem appellare; quia non tàm infans

eſt,

eſt, quàm indecenter loquax nimis. Sed dabis hoc obſeruantiæ in te meæ. Dij enim meliora, quàm vt tantum temporis, perire cupiam tibi, dum ſingula hæc inſpicias; quinimmò niſi ea eſſent, quæ ſtudioſis olim omnibus, mihiq́; in primis vtiliſſima forent, omninò te ab optimarum rerum ſtudio auocare inanibus iſtis ſomniis meis nollem. Sed audi, quæſo, quod reſtat. Macrob. lib. Satur. 2. cap. 7. cùm de Laberio equite Romano agit, quem Cæſar Iulius quingentis millibus inuitârat, vt prodiret in Scænam, & ipſe ageret mimos, quos ſcriptitârat, hos eius verſus ſubiungit, quos tamen librariorum culpa corruptos nobis edidit. Sunt autem hi, Neceſſitas cuius curſus auerſi, impetum voluerunt multi effugere, pauci potuerunt, Quo me detruſit penè extremis ſenſibus? Quem nulla ambitio nulla vnquam largitio, & cetera. Hi verſus vt ſint venuſti multum: tamen venuſtiores futuri videntur, ſi vnius literæ mutatio acceſſerit. Legerem itaq; libens tertio illo in verſu, Quo me detruſit penè extremis cenſibus? Erat enim Laberio præmium à Cæſare oblatum Quingentorum millium. Quod tu quidem immane eſſe pretium noſti. Quin addit, ſe, cùm iuuenis eſſet, nulla largitione, nullis honoribus de ſtatu moueri potuiſſe. Sic ſcriberem ego, de te nondum certior, ſed breui, ni fallor, futurus. Intelligere poſſim, extremis ſenſibus, in ſenecta ætate; ſed nil ad rem, quia ſubiungit ſtatim, Ecce in ſenecta vt facilè labefecit loco viri excellentis mente clemente edita ſubmiſſa, placida blan-

diloquens oratio? Sequitur. Ego bis tricenis annis actis sine nota eques Romanus è lare egressus meo, Domum reuortar mimus? Sic legi debere & versus ratio & ipse orationis contextus ostendunt. Paulò pòst est, Fortuna immoderata in bono æquè atq; in malo. Si tibi erat libitum literarum laudibus floris cacumen nostræ famæ frangere & cetera. Hæc omnia sunt corruptissima. Quid enim est, literarum laudibus floris cacumen famæ frangere? legendum putarem Ludionum laudibus vel lusibus potius; sic enim locum quendam Propertij emendauit Auratus noster, vbi agitur de Spartæ laudibus; quæ nudas puellas in gymnasium mittebat cum viris decertaturas, sic habet versus. Quod non infames exercet corpore laudes. Auratus ludos legit. Sic itaq; Laberij versus repono. Fortuna immoderata in bono æquè atq; in malo. Si tibi erat libitum Ludionum lusibus florens cacumen nostræ famæ frangere, vel certè florum cacumen, quod erit, floridum. Nam florus dixisse veteres pro eo quod floridus nunc est, exploratum habeo. Sequitur. Cur cum vigebam membris præuiridantibus, Satisfaceres populo & tali cum poteram viro, Non me flexibilem concuruasti, vt caperes? Nec hîc quidam bene habet carmen. Nam qui tandem ille est trimeter, Non me flexibilem concuruasti, vt caperes? lego, vt ceteros, vel ceperas. Certè quiddam huiusmodi substitui debet. Extremum addit Fruterius, non minus, vt sperat, Mureto suo gratum futurum, quàm vel alia omnia. Cùm hæc

scri-

scriberem incidi in librum quendam sodalis mei, ad cuius frontem amylo vel potius visco librario impactum erat folium quoddam membranæ, in quo reperi hæc quæ subscribam. Videbatur autem Grammatici cuiusdam fragmentum aliquod; de quo tamen affirmare non possum, sic habent ea. Inueni marum pro marium, quod tamen in raro est vsu, genitiuus apud Næuium in carmine belli punici. Senex fretus pietate dominum adlocutus summi Dominum regis fratrem Neptunum regnatorem marum; eius ablatiuum Cæsar quinto belli Gallici ponit. Paulò latiores, quàm quibus in reliquis vtimur maribus. In vulgatis codicibus, statim à principio, hunc in modum legas. Ad onera & ad multitudinem iumentorum transportandã paulò latiores, quam quibus in alio mari vti consueuerant. Certè, si hic est locus, quem citat Grammaticus ille, mirum est tam sui dissimilem esse; sed fieri potest vt in alio Cæsaris libro sit hic versiculus. Tu vel optimè id scies, qui optimos quosq; auctores tibi familiares habeas; in primis verò Cæsarem. Hæc pauca sunt de multis, Murete doctissime, quæ ad te scribenda putaui, partim vt ἀχαριστίαν quæ tætrius esse vitium nullum puto, à me amolirer, partim etiam, vt, quo in te animo essem, non ignorares. Bene vale, Galliæ tuæ & Italiæ totius clarissimum decus. Cuperem omninò, Murete optimè, vt his meis non voce, sed tabellis respondere digneris: quod in suffragiis tabellariis factum nosti. Deus ero, si vel literulam à te extorqueo. Iterum vale, & nos ama.

EI-

MVRETVS IACOBO CANANO MEDICO S.

XXVI.

Conualui. Hoc me gratius, aut optatius tibi epistolæ principium reperire nullum posse, certò scio. Febris fuit tertiana duplex, qualem tu à me tertio ab hinc anno Ferrariæ depulisti: nisi quod hæc mitior & remissior fuit. Itaq; octauo me die, postquam corripuerat, reliquit. Curatus sum non medicamentis modò, sed & missione sanguinis: de consilio Angeli Iustiniani nostri, qui medicamenta non solùm ipse præscripsit, sed & magnam partem eorum sua manu confecit, ac concinnauit. Omninò & ipsius & omnium qui hîc sunt; sed præcipuè ipsius, & Petri Normesini, mirificum quendam expertus sum in me amorem, miram in curanda valetudine mea sollicitudinem, sedulitatem, assiduitatem. Neq; ita hos prædico, vt non ceteris quoq; plurimum debere me fatear: Nam & Bartholomeus Ferrus (puto te antea nesciuisse id nomen Theologo nostro esse) & Hieronymus Lippomannus, & Abbas Rossettus contendere, quodam modo inter se videbantur, quis pluribus atq; expressioribus indiciis studium erga me patefaceret suum. Mihi crede, tanti erat ægrotare. Nũc confirmatus auidè expecto, quid vos istinc scribatis de nostro in Italiam reditu. Quanquam enim tuæ literæ certa prope & explorata nunciant; non desunt tamẽ hîc, qui sponsione certare parati sint, nos in Gal-

lia

lia hybernaturos. Alij aliter putant, ſed tamen dubitationis aliquid affert, quòd hic nondũ pro certo auditum eſt, Nichettum abiiſſe, qui ſi media hyeme redierit (& iam vix videtur aliter fieri poſſe) taménne ſe alieniſſimo anni tempore, aſperrimo cœlo, inuiis viis, tam longinquo itineri commiſſurus eſt Cardinalis? Ita diſputant quidam; qui mihi non ſatis cognitum habere ipſius ingenium videntur. Ego enim hoc ipſo argumento vtor, cur magis augurer fore vt abeamus. Herus enim noſter, qua eſt magnitudine animi, hanc ipſam occaſionẽ arripiet declarandi omnibus hominibus, virtutem & conſtantiam ſuam; neq; æſtatis ardoribus, neq; aſperitate hyemis retardari. Quare ſi aliud nihil obſtiterit, ibim⁹ vel ſi cœlũ ruat. Meam voluntatem ſi exquiris: equidem negare non poſſum, quin tanto mihi deſiderio ſit Italia, quanto fortaſſe nemini noſtrum: ſed ad res meas multò accommodatius eſſet expectari à nobis tempus illud, Gelidus canis cum montibus humor Liquitur, & Zephyro putris ſe gleba reſoluit. Mea enim maximi momenti negotia citius explicari non queunt. Sed ꝙ fors feret, vt ille ait, feremus æquo animo. Iter hyeme capeſſendum ſi fuerit, incõmoditatẽ, reditus celeritate compenſabimus: ſin expectandũ ver, commoditate temporis ad conficienda quæ volumus, deſideriũ Italiæ leniemus. Sed vtut futurũ eſt, obſecro obteſtorq; te per amicitiam noſtram, vt expiſcere, ſi potes, aliquid certi, idq; ad me ſcribas, quàm poteris certiſſimè. Permagni mea intereſt, ſcire quid futurum ſit,

pro-

propterea quòd consilium mihi ad rationem itineris dirigendum est, & aliud capiendum, si properatur profectio, aliud, si differetur. Cura igitur pro eo, quanti apud te sum, vt mittas ad me aliquid explorati. Id si tacitum haberi voles, nemini indicabitur. Mi optime & optatissime Canane, Vale & ama me, vt facis. Salutem quibus videbitur. Nostri omnes te salutant, è Karoliloco. Prid. Non. Oct. M.D.LXII.

EIDEM.
XXVII.

E*Go verò iam subuerebar, ne mea hæc noua ad te scribendi ratio parum tibi probata esset: adeoq; (vide quanto in errore versatus sim) medidabar excusationem. Sed gaudeo contrà cecidisse quàm putaueram. Nunc tu à me, & crebras & longas literas expectato. Ea tamen lege, vt mihi liberum sit, nullo ordine, nullo delectu quicquid in buccam venerit, scribere. Literæ tuæ omnes mihi redditæ sunt: neque facilè credas, quantam mihi voluptatem attulerint. Quanquam enim non sum solitus valde magnam curam suscipere de iis quæ ad me nihil pertinent; neq; quisquam vsquam est minus, quàm ego sum, rerum nouarum curiosus; libenter tamen intelligo progressus istius calamitosissimi belli, præcipuè cùm ea nuntiantur, quæ spem adferunt aut victoriæ, aut honestæ alicuius compositionis. De recepto Auarco iam hîc audi-*

auditum erat, multò antè quàm tuas ea de re literas acciperem. Sed videor per nebulam inaudisse quiddam, quod haud scio an literis committere debeam, indicabo leuiter. Etenim si falsum est, nihil periculi fuerit, etiamsi tu, quid sit, non assequare: sin verùm, quamuis leuiter admonitus, facilè totam rem intelliges. Fuêre igitur hîc, qui pro certo ac comperto affirmarent, potuisse oppidum per vim capi, inuitissimis hostibus, nulla deditione, nullis conditionibus, nisi quorundam aut scelerata collusio, aut stulta clementia, alienæ virtuti impedimento fuisset. Quod si est, facilè fuerit iam nunc prospicere, qui futurus sit exitus. Neq; enim dubium est, quin suum quisq; institutum conseruaturus sit ad extremum. O mi Canane, qui tandem finis huius tam molestæ peregrinationis futurus est? Quando erit vt ad Eridani, aut quod malim ad Tyberis ripam inambulantes, concinere possimus illud Euripidis,

Suauis est laborum præteritorum memoria. Sed pedibus nobis ne conficiendum sit iter, metuo; si verum est, quod modò huc allatum est, equos omnes furto sublatos esse. Malam pestem illi abigeo, quisquis est. Sed quid est, quod ait Balbus, feruentius quàm vnquam antehac, agi de pace? Vtinam quidem eueniat: vt nobis tantò maturius in Italiam redire liceat: antequam incidamus in hyemen. Sed hæc, vt opinor, somnia sunt: quæ tamen cui cuimodi erant, scribenda tibi fuerunt. Aliud enim nihil erat, quod scriberem. Præclaras illas historias, quas tibi

superioribus literis promiseram, neq; vacat scribere, neq; nunc quidem satis tutum est. Sed, mihi crede, mirificus homo est ille noster: neq; magis in quoquã deprehẽdi verum esse id, quod ex te sæpissimè audiui, vitandam esse ei familiaritatem eorum omnium, apud quos cõseruare auctoritatem suam vellet. Nostri omnes te salutant. Saluta mihi tu istic, quos videbitur. Contarellum præcipuè, & Gerardinum. Vale. Karoliloci XII. Kal. Octobr. M. D. LXII.

EIDEM.

XXVIII.

VErum est quod audisti. Trepidatum hìc est ab omnibus: neq; sanè iniuria. Quis enim constare animo posset, cùm audiret fusum ac fugatum esse exercitum regium, pedites concisos, equitatum disiectum ac dissipatum, ex ducibus ipsis alios interfectos, alios vulneratos, Comitem stabuli captum. Mihi crede habent iustam excusationem timoris. Nam mea quidem, vt mox audies, non eadem caussa est, quæ ceterorum; sed cùm hìc ita crederetur, nihil propius esse, quàm vt ad hanc domum diripiendam turma aliqua militum accurreret, Theologus noster, homo, vt scis, minimè bellicosus, qui videret sibi aduersus illos homines nihil in Theologia sua præsidij fore, quanta maxima celeritate potuit, collegit sarcinas suas, & iter in Belgium cepit. Comitati e-

um ſunt Abbates duo, neq; de iis quicquam poſtea audiuimus. Ceteri, vt ſcire te puto, Lutetiam ibant: ſed cùm in itinere alium nuntium accepiſſent, huc omnes multa iam nocte redierunt. Ego biduo antè Bellouacum profectus eram; quo me Cardinalis miſerat. Ita autem fors tulit, vt eodem planè temporis puncto, quo illi redibant, ego quoq; redirem. Quo factum eſt, vt priùs rediſſe ſciuerim, quàm abiiſſe ſcirē. Hilaratis igitur omnium animis, multum inter cœnam riſimus; multa in eos qui remanſerant, plura in eos qui fugerant iocati ſumus; mecum omnes præclarè actum eſſe dicebant; qui quaſi proſpicerem ac diuinarem quid futurum eſſet, & fugiſſem ab acerbitate prioris nuntij, & ad poſterioris lætitiam accurriſſem. Nunc hîc ego & Petrus Normeſinus ſuauiſſimè viuimus, venatu, accupio, piſcatu, & quod caput eſt, bonis ſermonibus: neque vobis inuidemus, quos iſtic ambitio aureis compedibus alligatos tenet. Vnum me malè habet, Theologi abſentia: quem deſidero, & vt diſcipulum magiſter, & vt magiſtrum diſcipulus. Operas enim permutare inter nos cœperamus, vt ego eum Græcas literas, ipſe me Theologiam doceret. Valde magnam voluptatem mihi attulerunt literæ tuæ, quod & læta nuntiabant, & omnia accuratiſſimè ac minutiſſimè perſequebantur: Conſerua, quæſo te, iſtam conſuetudinem: ſed noli expectare, vt tecum paria faciam. Tibi enim quæ ſcribas, plurima quotidie ſuppetunt: mihi quod ſcribam ferè nihil eſt, niſi hoc ipſum, nihil eſſe quod ſcribā.

Ego & Petrus Normesinus te communiter salutamus, atq; à te petimus, vt nostro amborum nomine Contarellum salutes. Vale, è Karoliloco. A. D. VII. Kal. Ian. M. D. LXII.

EIDEM.

XXIX.

O Tristem nobis & acerbum nuntium de Rege Nauarræ; quem nos hîc etsi acceperamus ex aliis; sustentabamur tamen aliqua spe, donec allatæ sunt literæ tuæ: quas ego vtrasq; heri vesperi acceptas communicaui cum omnibus nostris: neq; eorum quisquam fuit, qui non ita certò statueret, cùm tu ita scriberes, fieri aliter non posse, quin planè deplorata esset optimi & religiosissimi principis salus. Cuius interitu quantam plagam Gallia, quantam caussa religionis acceperit, vereor, ne paucis diebus magno nostro malo sentiamus. En quos fructus ciuilia bella pariant. Hoc vnum miseræ Galliæ restabat mali, vt veteres illas Thebanas calamitates in suo sanguine renouatas videret. Quid enim interest? nisi quod illic eiusmodi fratres contendebant, vt vtrumq; cadere expediret: quod & contigit. Hîc cùm è duobus fratribus alter errore ductus, & quasi præstigiis quibusdam occæcatus, contra patriam; quodq; grauius est, contra Deum arma ferat; alter nihil vnquam habuerit antiquius, quàm vt & fratrem reduceret, &

famam

famam caputq; illius modis omnibus conseruaret. Ei allata nex est, cuius in vita & fraterna salus, & magna ex parte totius regni tranquillitas nitebatur. Quod si qui pro patria dimicantes mortem oppetiuerunt, eorum memoriam summo cum honore omnes anni consequentes excipiunt: si consecrari ac propè diuinis honoribus affici post mortem solent, qui Christianæ religionis defensionem vita sibi priorem ac potiorem esse duxerunt, quos tandem honores satis amplos congerere posteritas in eum principem poterit: qui pro quarum rerum vtrauis mortuum esse satis est ad immortalitatem comparandam, pro earum vtraq; pugnans, anima spoliatus est? Nunc ille cœlo receptus, ex alto res mortalium despicit: & vt nuper auctoritate, consilio, manu communem Dei & Karoli regis caussam tuebatur, ita nunc precibus ad Deum, cuius aspectu fruitur, fusis, eandem fouere ac sustentare non desinit: inprimisq; vt credibile est, filiolo suo eiusmodi duces ac consiliarios precatur, qui ipsum in paternæ potius constantiæ, quàm in maternæ peruicaciæ imitationem deducant. De fratribus autem, quos sibi superstites reliquit, pro altero petit, vt quàm citissimè mutetur; pro altero, ne vnquam mutetur. Addit alia iis congruentia quæ nos sperare fortasse possumus, optare quidem sine vlla dubitatione debemus. Vides, quàm & ipse otiosus sim, & esse te putem: qui & tecum, Poëtarum more, de iis quæ aguntur in cœlo fabuler, & tibi ad hæc legenda otium suppetere existimem. Sed tua quidem conditio

melior, qui desinere vbi vis, deinde si quando neque dormire vis, & somnus vrget, repetere intermissam lectionem potes: mea detereor, qui homo cùm piger ad omnia, tùm ad scribendum pigerrimus, cogor hæc, tanquam ad clepsidram, scribere. Etenim tum deniq; admoneor, cùm aliquis statim profecturus est. Duplex autem mihi imponitur difficultas: quòd & subitò scribendum est, ne officio desim, cùm tu ad me creberrimas, de omnibus quæ istic geruntur, amantissimè & accuratissimè perscriptas literas mittas: & multa scribenda, quo te expleam: cùm in hac solitudine noui nihil, nisi ea quæ istic adferuntur, audiamus. Dabis igitur veniam nuganti mihi, & quia res non suppetunt, verba fundenti. Scio enim te inanes, dum longas epistolas anteponere aut nullis, aut breuibus. Nunc ad alia venio: hybernaturos in Gallia esse nos, iam, vt opinor, exploratum est; neq; id mihi valde molestum erit, dum aut Lutetiæ, aut in aliquo alio oppido esse liceat. Nam horum quidem nemorum iampridem tædet; neq; mihi quidquam longius videtur, quàm dum tecum sim, vt more nostro legamus vnà aliquid quotidie, seu noui quid suscipere libeat, seu potius Taciti annales persequi; quos ego totos in hoc secessu deuoraui. Interea peto à te, vt quemadmodum instituisti, scribas ad me, quod commodo tuo fiat, quàm poteris sæpissimè. Non enim facilè credas, quàm dulces mihi ac iucundæ sint literæ tuæ. Saluta mihi amicos omnes, inprimis Contarellum: cui dices me de libello ad me misso maximas gratias agere, &

re & mandata ipsius diligenter curaturum esse. Hac ego ad ipsum scriberem: sed noui hominis occupationes. Itaq; scribere me hercules ad eum non audeo, nisi cùm est necesse. Salue ab omnibus nostris, & valetudinem tuam cura, è Karoliloco postrid. Id. Nouemb. M.D.LXII.

HORATIVS CARDANETVS MVRETO S. P. D.

XXX.

Mitto ad te, MVRETE *eruditissime, omniumq; politiorum literarum decus (liceat mihi, quod sentio, ac potius, quod docti omnes sentiunt, sine vlla assentationis suspicione verè loqui) paucas aliquot epistolas tuas, ad me humanissimè ac elegantissimè scriptas: quas Lucas Sempronius noster, optimus iuuenis, & vtriusq; nostrûm studiosissimus, tuo nomine à me petiit. Descripsit eas libenter & eleganter Balthasar Ansideus, tuúsne, an meus dicam? vtriusq; certè quantum alter alterius esse potest, agnosces facilè ipsius manum: qui superiore anno in describendis variis lectionibus operam tibi suam nauauit, tui quidem admirator ac laudator est mirificus. Si de tuarũ epistolarum editione cogitas, rectè cogitas. Nihil enim detrahent de eloquentiæ tuæ fama, quam luculẽtissimæ tuæ orationes tibi pepererũt. Excellis tu*

quidem Murete, ac mirus es in omni ſcriptionis genere, ſeu carmen pangas, idq́; variis numeris: ſeu ſolutam texas orationem: ſeu poëtam, vt Catullum, interpreteris: ſeu oratorem, vt Ciceronē, explices: ſeu Græcos vertas, vt Ariſtotelem; quicquid deniq; quoquo modo literis mandes, elegans eſt, politum, ingenioſum, eruditum, omnibus numeris abſolutum. Tua me ſcripta omnia capiunt, tenent, reuocant, nulla vnquam eorum ſacietas, vel ipſæ epiſtolæ, quas properanter exarare te ſcio, quàm venuſtæ, quàm ſæpe eruditæ, quàm ſemper vrbanæ? Quod ſi volumen ipſarum legatur, ſtudioſorum manibus teretur, ac, ſi vllius foret ponderis auctoritas, iudiciumq́; meum, ad eas edendas te cohortarer. In quo Politianos, Bembos, Sadoletos, Manutios, mitto alios, immitabere. Neq; leuius tibi ſcriptionis genus videatur, tuoq́; ingenio, ac eruditione indignum. Proponam enim grauiſſimos doctrinaq́; principes viros, qui minus ſunt illud aſpernati, laudemq́; ſibi ex eo quæſiuerunt; Plinium, Ciceronem, Platonem. Memini etiam epiſtolam me tuam legere; in qua de bene ſcribendæ epiſtolæ difficultate diſputas; hanc autem ſemper ſequitur laus, illud igitur tui iudicij erit, quo excellis. Verùm hoc hactenus ego, quod iam diu literarum officium intermiſi, hanc arripui occaſionem, velim exiſtimes, tantum me tibi tribuere in literis, quantum alij nemini. Niſi igitur impudentior ſim in petendo, mitte ad nos aliquod ex tuis ſcriptis: quod tanquam ſacrum, Balthaſar & ego cuſtodiemus, nec emanabit vnquam te inuito.

inuito. Appellarem te crebrò per literas, ſed partim vereor ne interpellem nugis, quanquam officioſis: partim per valetudinis infirmitatem, docendiq́ moleſtas occupationes, quibus inuitiſſimè diſtringor, haud commodè licet: cupio tamen conſuetudinem repetere: mercaturamq́ iſtã exercere, quam tu mihi aliquot ab hinc annos propoſuiſti, quam ſi exercuiſſem, multum feciſſem lucri: quod ſi minus mihi licuerit, dabo negotium Balthaſari meo, omniũ quos cognouerim, bonarum omnium literarum cupidiſſimo ac ſtudioſiſſimo, qui iam adeſt cum tuis epiſtolis deſcriptis: ac faſciculum obſignabit. Vale mi Murete, atq; ab eo ſalue. Lucam Sempronium ſemel à me tibi commendatum, quo primùm tempore ad Vrbem venit, nunc iterum commendo, nõ quo ipſe à me petat, ſed mea tantùm beneuolentia in ipſum ſuſcepta, ob eximiam eius probitatem, quibuſcunq; rebus illi commodaueris, mihi commodaueris. V. Id. Ianuarias. M. D. LXXIX.

M. ANTONIVS MVRETVS S.D. HORATIO CARDANETO ſuo.

XXXI.

QVID ni enim te meum vocem, Horati optime, cùm & ipſe te ſingulariter diligam, & me ita tibi carum eſſe ſentiam, vt nulli te veterum

amicorum meorum in me amando cedere profitearis? quod quidem ego, vt, quia summè cupio, facilè mihi persuadeo, vere a te atq; ex animo dictum esse; ita caussas, quibus te ad istam voluntatem erga me suscipiendam adductum esse scribis, non agnosco. Immò verò maiorem in modum à te peto, vt si, cùm me ac mea diligentiùs inspexeris & excusseris, animaduertes, non esse in me eam eruditionem eamque eloquentiam, quam tu fortassis aliquando credidisti, nolis me luere ac sufferre pœnas erroris tui: néue, quasi vitiosum aliquid aut morbosum pro sano emeris, ex ædilicio edicto agere ad redhibendum velis, si me ita amabis, vt hominẽ & honestis studiis deditũ, & ingenuum, apertum, simplicem, rectum, minimè fucatum, minimè tectum in primisq; φιλόφιλον, præstabo tibi ea omnia cumulatè, neque vnquam in eiusmodi rebus fallam opinionem tuam. Eo tu si præterea aliquid addideris, vt multarum rerum scientiam, vt eloquentiam, vt cetera id genus; ipse, quomodo tibi caueas, videris. Ego ea neq; polliceor, neque præstabo, his legibus initam mihi esse tecum & constitutam amicitiam volo. quas a te quoq; nõ grauatè acceptum iri puto, atque equidem cùm multis de caussis antea amauerim Gisbertum Oddum, adolescentem optimum, vt pleno gradu ita tendentem in ea studia, quibus nos delectamur, vt, quod serius in eam viam ingressus est, assiduitate & diligentia compensaturus esse videatur, habebo posthac cariorem etiam hoc nomine, quod is conciliator, quasiq;

πξο-

προξενητὴς huius nostræ coniunctionis fuit. Magna sanè cum voluptate repeto memoria tempus illud, cùm ipse mecum de doctrina tua, deque suauißimis moribus & creberrimè & amantißimè loquebatur. Addebat etiam nonnulla de studio quodam & amore mei tuo, quem tibi ex tuis sermonibus cognitissimum esse dicebat; ego autem & audiebam ea libenter, & ei fidem habebam non inuitus: vt ad credenda quæ iucunda sunt, faciles natura omnes sumus. Itaque eisdem ex eo sæpe & constanter audiendis, sic iam incalueram; vt quemadmodum in aridißimā, siccissimamq́; materiā nulla potest incidere tam parua scintilla, quæ non maximum subitò incendium excitet, ita nulla posset à te dari tam pusilla tamq́; tenuis significatio eorum, quæ de Gisberto audieram, quæ non ad me totum mirifico quodam tui amore inflammandum satis habitura virium videretur. Adhuc hæc erant; cùm afferuntur à te ad Gisbertum literæ, non solùm scriptæ eleganter ac politè, quod tibi proprium ac perpetuum est, verùm etiā illum amorem in me, de quo tam multa tam sæpe audieram, omni ex parte spirantes. Quid quæris? ita exarsi, vt nihil fieri posset ardentius. Successerunt primis illis alteræ, tertiæ, aliæ deinceps, eadem omnes suauitate perfusæ, iisdem insignes amoris notis. Nónne igitur inhumanus sim, planeque ferreus, nisi tam amanter à te vltro appetitus ac prouocatus, tibi in amore respondeam? sed non cōmittam, vt eo nomine accusari possim: semperq́; sine vlla retractatione, si quid accidet,

det, in quo amicitia mea tibi aut vsui, aut ornamento esse possit, ne qua in parte veri amici officio defuisse videar, studiosissimè operam dabo. Quod ad literas tuas tardius fortassis tua exspectatione responderim, scito eas mihi nudius tertius tantùm redditas esse. Vale, postrid. Non. Decembr. ex Vrbe. M. D. LXIV.

EIDEM.

XXXII.

V OLO *tecum, Horati, si modò ab eo voluntas tua non abhorret, quasi mercaturam quandam instituere literarum: vt quando iisdem ferè in studiis nostrûm vterque versatur, si quid & bellum atque elegans, & non vulgare, neq; protritum, dum, vt longinqua littora, ita veterum scripta lustramus, reperisse videbimur, id in commune conferamus, & alter cum altero communicemus. Hoc fecisse veteres illos, quos* ENDO COELO, *vt Cicero in legib. loquitur,* MERITA LOCARVNT, *Hippocratem Coum, & Democritum Abderiten, Platonem Atheniensem, & Tarentinum Architã: tum è nostris (quanquam illos quoq; quid ni nostros vocare liceat?) sed tamen ex illis, quos vsitatius nostros dicimus, idem inter se Ciceronem ipsum, Nigidium, Atticum, Varronem factitâsse, satis apertè ipsorum monumẽta de-*

ta declarant. Quorum ego exemplum, quantum in me est, renouare cupiens ad hanc te societatem, Horati, voco: quam nisi refugis, non dubito fore, vt ex ea primùm vterq; nostrûm; deinde etiam alij, non eorum modò, qui nunc sunt, sed etiam, vt Homerico verbo vtar, τῶν ὀψιγόνων; *si non magnos atq; vberes, aliquos tamen aliquando capiant fructus. Eius autem, nisi tibi secus videtur, eæ leges ac pactiones erunt. Primùm, vt quidquid alterutri nostrûm quocunq; in scriptore antiquo occurrerit, quod aut sit, aut videatur obscurum, ambiguum, deprauatum; de eo, vt ipsi alterius sententiam exquirere ius fasque sit: deinde vt is, qui sententiam rogabitur, re diligenter pensitata, cum amicis etiam, si videbitur, communicata, quidquid aut cõmodè cogitare ipse, aut ex aliis expiscari potuerit, aperiat: tum, si alterutri aliqua alterius opinio non probabitur, liberum ei solutumq; sit, caussas, cur eam non probet, exponere, isq; qui reprehendetur, aut potius admonebitur, non modò lædi se ac violari in eo: verùm etiam beneficium sibi tribui putet: postremò, vt quidquid alter ab altero acceperit, nunquam neq; priuatim, neq; publicè id se ab eo accepisse dissimulet: quin potius vterq; omni ope omnes alterius ornandi atque amplificandi occasiones, non tantùm oblatas arripiat; sed etiam studiosè diligenterq; perquirat. Hæc si faciemus, alter alterius industriam acuemus, ingenium excitabimus, & discemus deniq; vicissim, & vicissim docebimus. Gisberto quidem nostro, quem ego*

ego adolescentem quotidie plus amo, quòd ipse quotidie honesta studia plus amat, præsens ex hac nostra negotiatione lucrum paratum est. Ego enim, qui cùm ad cetera omnia, tùm adscribendum ita piger sum, vt nemo magis, eo posthac, cùm ad te scribam, amanuensi vti cogito. Nam & ipse cùm laborem caussa mea libenter capit, tum hoc studiis suis inutile non fore arbitratur. Vale III. Kalend. Januar. M. D. LXIV.

EIDEM.

XXXIII.

RESPONDEO tibi breuiter, vt & postulas, & occupationes meæ cogunt. Non te præterit, apud optimos vtriusque linguæ auctores reperiri quædam seu de industria, seu ab aliud cogitantibus peccata, quæ Grammatici modò ἀνακόλυθα, modò σολοικοφανῆ vocant: cùm illi non ipsam conformationem orationis, aut vocum conuenientiam, sed id modò, quod sensum est respiciunt. Exempla scio tibi non deesse: sed tamen vt videas me tecum ἀπέχνως καὶ ἀδόλως agere, congeram quæ in mentem venient. Terent. Hecyra. Nam nos omnes quibus est alicunde aliquis obiectus labos, Omne quod est interea tempus, prius quàm id rescitum est, lucro est. Vt omnia conere, non reperies, cum quo cohæreat illud, nos omnes. Sallustius. Sed antea item coniurauêre pauci-

pauci contra Remp. in quibus Catilina fuit: de qua quam veriſſimè potero, dicam. Idem. Interea ſeruitia repudiabat, cuius initio ad eum magna copia cõcurrebant. Idem. Familia noſtra cum populo R. bello Carthaginienſi amicitiam inſtituit: quo tempore magis fides eius, quàm fortuna, pendenda erat, quorum progeniem. Idem. Abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Atq; vt in aliis, ita in hoc quoq; Salluſtius Thucydideus fuit. Apud illũ enim talia ὅσα κόνις. *Plautus; Hos quos videtis ſtare hîc capteiuos duos, Illi qui aſtant, ij ſtant ambo nõ ſedent. Sed ne apud Plautum quidem taliũ modus eſt: huius generis ſunt & illa Homerica,* τέκνον φίλε & ἐννῆμαρ μὲν ἀνὰ στρατὸν ᾤχετο κῆλα θεοῖο. τῇ δεκάτῃ δ' ἀγορὴνδε καλέσατο λαὸν Ἀχιλλεύς *et* ἔθνεα πολλ' ὀρνίθων ἀγαλλόμενα πτερύγεσιν. *& illud Virgilianũ, Craſtina lux, mea ſi non irrita dicta putaris, Ingentes Rutulæ ſpectabis cædis aceruos, &, Pars pedes ire parat campo, pars arduus altis, Fertur equis. Poſſum è Sophocle, Euripide, Pindaro, aliis quamlibet multa congerere: ſed ne longior ſim, &, ne tibi homini eruditiſſimo videar diffidere, pauca tantùm tibi in memoriam ex ipſo Cicerone reuocabo. Ita igitur eſt in ſecundo Tuſculanarum; Etenim ſi orationes, quas nos multitudinis iudicio probari volebamus: (popularis eſt enim illa facultas, & effectus eloquentiæ eſt audientium approbatio) ſed ſi reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, niſi quod ſe imitari poſſe confiderent, & cetera.*

cetera. Scio esse locum quendam vbi ad Atticum scribens, cùm epistolam dixisset, ita reliquum orationis contexuit, quasi literas dixisset, non epistolam. Sed nunc non venit in mentem. Inspice diligenter locum illum ex Catone maiore, vbi citantur hi duo versus Cæciliani: Tum etiam in senectæ hoc deputo miserrimum, sentire ea ætate esse odiosum se alteri, & vide, cum quo ea, quæ statim subiungit, cohæreant: Iucundum potius, quàm odiosum. Neq; enim hoc dicit. Miserum est, sentire, se iucundum potius, quàm odiosum: sed hoc, si quis commodius senex sit & humanus, eum iucundum potius esse, quàm odiosum, Quæ tamen sententia, si verba tantùm spectes, effici nullo modo potest. Reuocabo te ad illos ipsos libros de Oratore. Ita igitur loquitur, in iocorum tractatione. Ex eodem hoc vetus illud est, quod aiunt, Maluginensem illum M. Scipionem, cùm ex centuria sua renuntiaret Accidinum consulem, præcoq; dixisset, Dic de L. Manlio: virum bonum, inquit, egregiumq; ciuem esse arbitror. Vide quàm conueniat, Maluginensem illum, cum verbo inquit: quod postea subiunxit. Eodem igitur modo cùm dixisset: etenim ceteræ ferè artes, & cetera: ita dixit postea, cuius terminis septa teneatur, quasi non benedicere, dixisset, sed ars benedicendi, quod orationis ἀκολουθία postulare videbatur. Habes verbosam & insuauem epistolam, vt scriptam à properante, & occupato: etiamq; vt tibi molestia duplicetur, mea manu scriptam: vt fortassis etiam in legendo aliquid

tibi

tibi negotij futurum ſit. Giſbertus enim noſter, propterea quòd ei hodie ad fores herilis cubiculi aſsidendum eſt, vt ſtatis vicibus omnes cubicularij ſolent, operam mihi dare non potuit. A te peto, vt me ames: quod cùm facies, mutuo te facturum eſſe ſcito. Vale. Romæ. VI. Kal. Martias. M. D. LXV.

EIDEM.

XXXIV.

AD eas literas, quas à te amoris pleniſsimas nuper accepi, ſtatim reſpondiſſem, ſi otioſus fuiſſem, ſed eram occupatus in recognoſcendo volumine quodam orationum mearum, quod à me his ſuperioribus diebus librarij extorſerũt verius quàm impetrârunt. Omninò enim conſtitueram nihil poſthac ſcribere. Sed me, vt conſilium mutarem, amicorum nimis bene de me ſentientium nõ cohortationes modò; ſed preces aſsiduæ coëgerunt. In eo igitur eram occupatus cùm accepi literas tuas: & ſimul cogitaui, ſi paulò ſeriùs reſponderem, damni nihil in mora fore. De loco illo Ciceronis non puto te dubitare, quin ſententia tua vera ſit. Nam vel id ipſum, quod ais videri poſſe obſtare magis etiam eam, ſi accuratè inſpicias, confirmat. Si quid aliud erit, de quo ſententiam meam cognoſcere cupias, ſcribito, non committam, vt quidquam à me, quod ego quidem præſtare poſsim, fruſtra petas. Amo enim te

vehementer, tum quòd multis nominibus digissimus es qui ameris, tum quòd ita me amas, vt inhumanitatis notam effugere non possim, nisi tibi in amore respondeam. Vale. ROMÆ. Prid. Id. Aprilis die ipso natali meo, quẽ tu mihi faustum ac felicem precare. M. D. LXX. Saluta mihi Gisbertum meum: etsi ei subiratus sum: quòd quiddam à me sibi in arcanis commissum continere non potuit. Veniam istuc, vt spero, mense Maio proximo, & præsens ab eo pœnas reposcam. Qui enim tantùm triduum domi ipsius esse decreueram, vlciscendi caussa, totos sex dies manebo. Ad eum scribere nunc non licet per occupationes, propediem scribam.

EIDEM.

XXXV.

NEMINI *aut mirabilius est aut molestius quàm mihi, tamdiu differri aduentũ ad vos meum. Sed nescio quo modo ter iam contigit, vt cùm in viam dare me vellem, iamq́ue sarcinulas componerem, subitò extiterit aliquid inprouisi atque inopinati impedimenti. Itaque nihil amplius ea de re vobis habeo polliceri. Nisi illud certè mihi excuti nullo modo potest, veniendum tamen, & quæ obstant, omnia qualibet ratione superatum iri; sed* ἀργαλέον πρᾶγμα *alieno arbitrio viuere. Præcipuè si quis ei seruiat, qui pro suo commodo omnia aliorum incom-*

moda non nauci faciat. Equidem manibus pedibusque, ut dicitur, omnia faciam, ut vobiscum unà esse possim ante Kal. Iulias; sed si id non potero, certè quidem mense Septembri, si viuam, istic ero. Vos interea me, ut facitis, amabitis, & ad me scribetis, ubi commodum erit. Ego vos vicissim amabo, de vobis sæpissimè & cogitabo & loquar; si quid erit, quod vestra caussa efficere possim, studiosè atq; amicè omnia procurabo. Vale. ROMÆ. IX. Kal. Iun. M. D. LXX. Marcello Vestrio S. Qui etiam meo nomine, nisi molestũ est, Paulum Æmilium Comensem salutabit. Vereor ne ad te perlatæ non sint literæ, quas ipso meo natali die scripseram. Nulla enim in tuis earum mentio.

EIDEM.

XXXVI.

VALDE tardi effecti sunt tabellarij vestri: qui quadragesimo demum die literas huc istinc adferant. Idem mihi accidit haud ita pridem in literis quibusdam Gisberti Oddi, quæ cùm scriptæ ab eo essent de mense Nouembri, perlatæ ad me sunt ineunte Ianuario. Sed hoc tamen commodè, quòd hodie potissimùm: ut qui dies unus ex omnibus summa hilaritate ab omnibus traduci solet, eo potissimùm hilararer iucundissimo sermone literarum tuarum, & recordatione amoris erga me tui;

simulq́; quoniam ab interpellatoribus nihil est periculi (ludis enim & spectaculis omnes hodie detinentur) vacui temporis ad respondendum aliquid haberem. Igitur de me meisq́; studiis iam cognosse te aliquid puto ex iis literis, quas proximè ad Gisbertum dedi: satis enim scio earum te statim participem factum. Terentianum illud, si sit opus, ioci caussa dictum est: quasi euenire vllo modo poßit, vt hoc quoq; facto opus sit. Ergo si sit opus, si quis à me id fieri postulet: si quis hoc sibi à me officium tribui petat: si quis in eo me sibi gratificari velit, si quid eueniat, vt publicè intersit eum laborem à me capi, &, si cogites, multa nos quoque vulgò ita iocantes dicimus. Quando ita iubes sedebo, cùm tamen nemo iubeat. Honoris tui caussa ad prandium ibo, quasi qui id facit, nō sua potiùs caussa faciat; hodie in prandio pulchrè tibi operā dedi, quasi qui bene ac libenter vescitur, non sibi potius operam det quàm amico. Ex eodem genere est illud, si sit opus, de quo satis iam multa. Albedo, latinum non est; non magis, quàm Nigredo. Sed ita sumus omnes, etiam qui paulò melius latinè loqui putamur, quàm vulgus solet. Dum confidimus, nos iam eam facultatem consecutos, vt vel aliud agentes emendatè loquamur, multa inepta, & ne in pueris quidem ferenda effundimus. Isti præcipuè delicati, qui omnia sibi præter Ciceronem putere aiunt, qui sine Nizolio poßint vnam aut alteram epistolam scribere, Germanos se esse Cicerones putant: qui Senecam contemnunt, Plinium irrident, Tacitum

tum damnant: ad inferorũ verò temporum scriptores etiam nauseant, qui me aut mirantur, aut miserantur, aut irrident, quod ex Appuleio ipso, aut Sidonio quædam petẽda esse dicam ad vsum latini sermonis: illi igitur ipsi sæpe ita & loquuntur, & scribũt, vt non eos modò, quos ipsi tanto opere abiiciunt, quos præ se contemnunt; sed eorũ pistores aut coquos multò latinius locutos fuisse constet. Ad omnia epistolæ tuæ capita responsum esse arbitror. Vale. III Kal. Martij. M. D. LXXI. ROMÆ. quo ipso die literas tuas accepi, quibus adscripta erat dies VII. Kal. Febr. Ne me tàm serò tibi respondisse mireris.

EIDEM.

XXXVII.

POSTQVAM ad te nuper scripsi de illo Terentiano, si sit opus, venerunt mihi in mentem alia, quæ apertiùs confirmarent explicationem meam. Simile igitur est illud ex Adelphis.

Tu inter eas restim ductans saltabis M. probe.
Et tu nobiscum vna, si opus sit.

Et illud Catulli ex epigrammate in Vettium.

Ista cum lingua, si vsus veniat tibi, possis.

Sed nolo alterum versum adscribere, neq; puto esse opus. Quamuis igitur sperabam sententiam meam ita tibi probatam esse, vt nihil præterea argumentis opus foret; tamen ne hanc quidem ad te scribendi

occasionem prætermittendam putaui. Vale, & Gisbertum mihi saluta, & si quos istic præterea nosti amantes mei. ROMÆ. Postrid. Non. Mart. M. D. LXXI.

PETRVS IOANNES PERPINIANVS M. ANTONIO MVRETO S. P. D.

XXXVIII.

ONVS Ætna grauius mihi videntur sustinere, qui fidem alteri suam adstrinxerunt: nisi eius, aut cui, aut pro quo spoponderunt, humanitate subleuetur. Scis, credo, quid velim. De versibus illis in D. MARIAM Lauretanam, qui eos à te optabat, propter singularem exspectationem elegantiæ & doctrinæ tuæ, is me vrgere non cessat. Ego, tametsi, inscio & inconsulto te, me temerè recepisse intelligo; tamen hanc temeritatem in spondendo meã tua eximia, in re perficienda, humanitate compensatum iri confido. Si quid possunt fontes & pomaria Tiburtia, si quid iste secessus otij à quotidianis occupationibus tuis attulit, oro te atq; obsecro, vt ostendas, me nonnullum apud te gratiæ locum obtinere. Quædam tecum communicare cupiebã: sed ea melius, vt spero, corã; vbi ad nos redieris. Nam summus nostræ Societatis magister statuit, vt Romæ anno proximo manerem. Nostri omnes te salutant. Vale, Ex vrbe. XIIX. Kal. Sept. M. D. LXIV.

M. ANTONIVS MVRETVS S.D. PETRO IOANNI PERPINIANO Societatis IESV.

XXXIX.

CVPIO equidem & meam, & tuam fidem liberare: ſed mihi adhuc multa, ne id facerem poſſem, obſtiterunt. Primùm quòd quem locum, quodq́ue tempus otij, & quietis pleniſſimum putabam fore, in eo me & multa, & longiſſimè à ſtudijs meis abhorrentia negotia occupatum, atque exercitatũ habuerunt. Nam, vt cetera taceam, his paucis diebus bis mihi Romam eundum fuit; quod etſi leue videri poteſt, tamen eæ mihi profectiones octo amplius dies abſtulerunt. Deinde quòd multos iam & menſes, & annos intermiſi poëtica ſtudia, vt etiam ſi quid olim fuiſſet in me eius facultatis, quod ſanè aut nihil, aut pertenuè quiddam, & perexiguum fuit; effluxiſſe id tamen, & exaruiſſe neceſſe ſit. Poſtremò, δεῖ γὰρ τ' ἀληθῆ λέγειν, tardiorem me, ac timidiorem facit exſpectatio illa, quam de meis verſibus concitatam eſſe ſcribis. Scis enim quàm inutilis ea atque aliena ſit placere cupientibus. Nam ſi illud à me poſtulatur, vt tuorum elegantiam æquem, à te ipſo mihi verſura faciunda fuerit. Vtut eſt, meditabor tamen propediẽ aliquid: ſed ſi me amas, quod quidẽ ita mihi perſpexiſſe videor, vt quin ita ſit dubitare non

debeam, minue, obsecro, quantum potes istam exspectationẽ: ac perspice, vt ille amicus tuus, à me, tanquam a malo nomine, vt nummos, ita versus, etiam si neq; optimæ notæ erunt, neque iusti ponderis, æquo tamen animo accipiendos putet. Bene factum, quod te Societatis vestræ magister Romæ retinendum iudicauit. Mihi crede, magnam molestiam cepissem è discessu tuo. Nunc spero fore, cùm isthuc rediero, vt fruar tua suauissima, mihiq; optatissima consuetudine, quam ego quanti faciam, spero te re ipsa aliquando cogniturum. Vale. Tibure XVI. Kalend. Sept. M. D. LXIV.

PETRVS IOANNES PERPINIANVS M. ANTONIO MVRETO S. P. D.

XL.

TVVM tamen reditum exspectare non possum. Timeo namq; ne sit ille tardior: mihi autem maturato est opus. Quónam inquis, adeò festinas, vt pauculos hos dies exspectare non possis? Nusquam equidem; noli metuere, ne mutata Magistri nostri sententia, mihi sit ex vrbe proficiscendum, rem totam à principio audies. Præpositus iterum Rhetoricæ scholæ, à qua me solutum penitus ac liberum esse arbitrabar, de Præfecti nostri sententia statui Aristotelis de arte dicendi libros explicare, vt

si nihil

ſi nihil tanti magiſtri ſubtilitate dignũ in lucem potuero proferre (quòd ita planè futurũ eſſe video) certè conatus ipſe in re perdifficili, nonnihil ab auditoribus gratiæ, et beneuolẽtiæ conſequatur, ſummiq; Philoſophi nomen apud omnes illuſtre, languidiora iuuenũ ſtudia vehementiùs excitet ad diſcendum. Multa igitur ita vt fit, legenti & meditanti mihi, quæ ad eorum librorũ explicationẽ vſui fore viderentur, quædã occurrerunt, quæ meum animum ita dubiũ et incertum habent; vt non facilè ſit ſtatuere quid ſequar. De his tuam ſententiam exquirere decreueram, vbi rediſſes. Verùm, vt dixi, timeo, ne ſeriùs, quàm mihi eſt opus, reuertare. Quare agam tecum per literas abſens, quòd verbis præſens agere non poſſum, et quid ex te ſcire velim, paucis perſcribam. Non enim dubito, tametſi longè abes à libris, quin omni me dubitatione, nullo negotio ſis liberaturus: eò magis quòd de quibus ambigo, ea tibi iamdudum quæſita, cogitata, tractata eſſe ſcio. Primùm itaq; velim cognoſcere, quid tibi videatur de partitione artis Ariſtoteleæ in III. libros: præteritum ne putes hoc opus, quod nemo Ariſtotelis eſſe negat, à Laërtio, qui duorũ tantùm librorum fecerit mentionem: an in numero librarios fuiſſe mendoſos: an in duas duntaxat partes totum illud quaſi corpus ab auctore diſtributum, ab aliis poſtea in tres fuiſſe diuiſum: num quidnam aliquando legeris apud antiquos Ariſtotelis interpretes, aut alios idoneos auctores, ex quo perſpici poßit, quot in libros partitus ipſe fuerit hanc artem bene dicendi

tam accuratè conscriptam. Deinde περὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἀκροαματικῶν συγγραμμάτων *ecquid comperti habeas? Nam, vt à Cicerone, Gellio, Plutarcho, Galeno, Ammonio, Simplicio diuisionem hanc operum Aristoteliorum confirmantibus dissentiam, nullo præsertim duce, nullo auctore, cuius nomẽ graue apud alios esse debeat, animum inducere nõ queo; argumenta contra sententiũ qua ratione repellam, non video. Cur enim in* I. *lib.* Νικομαχείων, *libros de animo, quos subtilitatis plenos esse omnes confitentur,* ἐξωτερικοὺς *appellat? Cur hos ipsos de moribus libros ad Nicomachum modò vocat* ἐξωτερικοὺς, *vt in* 3. πολιτικῶν *lib. modò ἀπὸ* τῶν ἐξωτερικῶν *seiungit; cùm in ipsis* τὰ ἐξωτερικὰ, *veluti genere prorsus diuersa, citet? cur* τῶν ἀκροαματικῶν *nulla vsquã mẽtio? Quid enim octo libri* τῆς φυσιολογίας, περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως *inscripti sunt, eam ego inscriptionem idcirco Aristotelis ipsius non esse suspicor: quòd nusquam illi ab eo libri hoc nomine citantur. Postremò doceri cupio, an Dialecticæ nomen sic ab Aristotele aliquando vsurpetur, vt non* τὴν τοπικὴν *solùm, sed totam omninò Logicam comprehendat. Alexander enim in proœmio* τοπικῶν *tres tantùm tradit huius verbi significationes: de hac verò vulgari notione, prorsus nihil. At mihi in hoc, quam subiiciam, loco, primi de Rhetorica libri,* περὶ δὲ συλλογισμοῦ ὁμοίως ἅπαντος, τῆς διαλεκτικῆς ἐστὶν ἰδεῖν, ἢ αὐτῆς ὅλης, ἢ μέρους τινὸς, *non alia notio ei videtur esse subiecta. Nolim tibi esse molestior: His nunc ero*

con-

contentus; si quid est aliud, de quo scire velim quid sentias, id ad tuum in Vrbem reditum reseruabo, ne iure queri possis, ne in otio quidem tibi licere esse otioso. De versibus, quos auidissimè expecto, næ tu prudentissimè fecisti, qui tamdiu nostros animos tenueris expectatione suspensos, vt tanquam poculum aquæ frigidæ longinqua siti exarescentes, sic nos illi multum cupientes, & diuturno desiderio flagrantes insolita quadam suauitate perfundant. Accipio tamen excusationem, modò quàm citissimè, quod commodo tuo fiat, eos ad me mittas. Nam quòd vereris, vt expectationem de te concitatam possis explere, vide ne, dum modestus haberi studes, parum de nobis amicè existimare videaris. Quid enim? hic tu nos intelligentiæ communis expertes esse putas, vt quantum à quoq; sperandum sit, videre nequeamus? aut tam parum studiosos tui, vt quemadmodum nobis satisfacias, vehementer sit tibi laborandum? facis tu quidem, quod te decet, vt nihil à te, nisi summa industria elaboratum, atq; perfectum exire patiaris: verùm, sic habeto, tantam esse omnium nostrûm erga te beneuolentiam, eam de ingenio, & doctrina tua existimationem, vt si quid minus dignum tuo nomine editum à te fuisse videremus, id quod accidere nullo modo posse intelligo, sed si quid à te elucubratum scriptorum tuorum dissimile fortè legeremus, noluisse te potius tantum contendere, quantum posses, quàm quantum contendisses, efficere non potuisse crederemus.

M. AN-

M. ANTON. MVRETVS S. P. D. FRANCISCO BENTIO Societatis IESV.

XLI.

VTraq; literæ tuæ mihi gratissimæ fuerunt: hæ posteriores eò etiam gratiores, quod subdubitabam, ne ægrè tulisses, nihil à me ad illas Senenses responsum esse, etsi videbar satis respondisse, cùm quæ petebas, ad te miseram. Mihi enim videtur melius petenti respondere, qui silentio, facit quod rogatur, quàm qui verborum affatim repēdit, rei nihil. Gaudeo te Perusiam venisse, vnde opinor crebriùs à te literas expectare potero. Cupio autem scire, quem potissimùm scriptorem explicandum susceperis. Nam, si nihil aliud, exacuam industriam tuam: teq; fortassis ad locos quosdam diligentius, quàm ab aliis solent, tractandos excitabo. Caue enim putes quicquam mihi accidere posse iucundius, quàm videre te τηλυγέτην, *vt ita dicam, disciplinæ meæ alumnum, florentem laudibus, & quotidie longius progredientem in ea via quam me tibi olim monstrare memini. Et si tu quidem, vt à me discessisti, multò, quàm ego sum, meliores magistros nactus es. Sed quid tum? blandior mihi* γεροντικῶς; *& quia te olim nescio quid docui, videor mihi te, quantus quantus es, aut potius quantus futurus es, produxisse. Sed vt hæc missa faciam, scin, tu me nuper à Pontifice iterum*

iterum antiquo, vt ait Horatius, incluſum ludo? Cùm enim Cæſarius multorum iam ſtipendiorum veteranus miſſionem impetrâſſet, egerunt mecũ primùm Cardinales, deinde etiam αὐτὸς ὁ ἀρχιερεὺς, vt eam prouinciam ſuſciperem. Multa argumenta allata ſunt, quæ me mouerent? ſed vnum ἄλυτον, καὶ ἄφυκτον, quod pro ducentis aureis annuis, quadringentos propoſuerunt. Homini autem egenti, & propter imminentem ſenectutem paulò ad rem attentiori, nullum medicamentum adhiberi potuit efficacius. Itaq; redibo iam ad veteres illos Congerrones meos Ciceronem, Horatium, ceteros, & mihi quodammodò repueraſcere videbor. Tumultuantur tamen, qui ex me Pandectas audiebant, & negant ſe quemquam alium ferre poſſe: Plerią; etiam niſi me habent, Iuriſprudentiæ ſe multam ſalutem dicturos eſſe profitentur; ipſi viderint. Ego ludibundus quadringentos illos quotannis in arcam, θεοῦ θέλοντος, concludam; vt ſit aliquando vnde otio frui poſſim. Beatum te, qui eam viuendi rationem ingreſſus es, vbi à talibus curis animus liber eſt. Noli tamen putare à me ipſo hæc ita curari, vt angar: λαμβάνω τὰ διδόμενα, & quia vſq; huc paulò negligentior fui, ex illa negligentia ita aliquid detraho, vt nihil detraham ex hilaritate. Adoleſcentem, qui mihi literas tuas reddidit, vidi perlibenter: et mihi, quantum ex vna collocutione exiſtimandi poteſtas fuit, viſus eſt tua cõmẽdatione digniſſimus. Saluta mihi ſi quos iſtic noſti ſtudioſos mei. Vale mi Benti optime & ſuauiſſime, & me ama. ROMÆ. *V. Kal Septemb. M. D. LXXII.*

GVLI-

GVLIELMVS CANTERVS M. ANTONIO MVRETO S. P. D.

XLII.

ETsi satis audacter facere videor, vir doctissime, cùm te literis meis interpello; quoniam tamen hunc libellum proximis his mensibus edidi, putaui me non satis ex officio facturum, nisi cùm eundem ad te mitterem, tùm veniam à te rerum duarum peterem. Etenim, cùm id, quo libellus noster est exoratus maximè (Athenæi fragmentum dico) à te primùm in manus nostras deuenerit, postquam tu id cum Aurato nostro communicâras: nemini potius hoc totum, quicquid est mitti debuerat quàm tibi. Iam quod ea fuerim audacia, vt rem à te, κειμηλίου δίκην *habitam publicare sim ausus, non miraberis, si quanta debeat esse studiosorum hominum inter ipsos rerum omnium communitas, tecum cogitâris. Huc accessit, quod non leuiter suspicabar fore, vt alij, nisi ego præuertissem, eam gloriam, cuius ego te participem iure feci, sibi solis essent prærepturi. Quanquam nihil magnoperè video, cur ea res gloriæ tuæ, quæ iampridem est toto orbe clarissima, multum addere ponderis potuerit. Quis est enim in omni quæ incolitur terra ita barbarus & omnis expers elegantiæ, vt Muretum non cognoscat, amet, exosculetur? Ego certè,* ὁ τῶν λόγων ὅσον οὔπω γευσάμενος, *tanti te, liberè*

libere ut loquar, facio, quanti haud ſcio an alium neminem. Sed, ut ad ipſum redeam libellum; in eo ſi fortè alicubi maiorem videbimur habuiſſe veritatis quàm hominum rationem, ſuggeret tibi, ſpero, memoria tua, qua vales plurimum, quid de veritate Socratem Plato ſenſiſſe tradiderit. Quid quod eam præbent optimæ literæ ſuis cultoribus libertatem, ut in utramque partem ſine periculo diſputare poſſint? nec enim hîc opus eſt τοῦ περὶ ψυχῆς δράματος. *Quocirca, ſi hoc à te conſecutus fuero, vir doctiſſime, ut nihil huius libelli editione offenſum te ducas, non admodum timebo, ne quis de me conqueratur alius: ſperabo potius me, quod ille dicebat, ſine inuidia laudẽ deinceps inuenire, & amicos parare poſſe. Et quoniam non facilè fortaſſis me, qui ſim, agnoſces: velim tibi Aurati tui atque mei in mentem veniat, cuius ego conuictu, cùm tu ante annos duos in Galliam veniſſes, fruebar, Fruterij quoque, cum quo me aliquando, ſi non es oblitus, vidiſti. Si quid etiam dignaberis reſcribere (quanquam nos tantum boni nõ meremur) ad Oporinum, vel Petrum Pernam Typographos Baſilienſes, literas curabis. Bene vale, vir doctiſſime, & eum te à nobis haberi crede, ut quod aliquando de nobis Aueatus, condiſcipulorum comparatione, ludens dicere ſolebat, id meritò tibi doctorum omnium reſpectu tribuamus, quid hoc? inquies.* τὰ δ' ἄκρα κορυφοῦται τῷ Μουρήτῳ. FRANCOFVRTI, *nundinis autumnalibus, anni*

M. D. LXIIII.

ALEX-

ALEXANDER IVSTINIANVS M. ANTONIO MVRETO S. P. D. XLIII.

TE post tuum discessum VENETIIS in febrem incidisse, ægrè sanè tuli, ut debui: idq; statim meis literis significâssem: sed præter morbum, tibi molestus esse nolui. Nam indies experior quàm molesta ægrotantibus omnia penè esse soleant. Ceterùm, mitescente iam morbo, nullum παραμυθικοῖς λόγοις in tam magno præsertim elatoq; animo, aduersum omnem fortunæ temeritatem mihi locum relinqui video: & fortassis, ipso iam fugato, conualescenti gratulandum potius, aliquid serij ad te scriberem, nisi id mihi Medicorum legibus πρὸς τῶν ἀνακομιζομένων interdictum scirem. Scribam aliâs, & quod toties recepi, tandem cumulatissimè præstabo, præsertim cùm χρύσεα αὐτὶ χαλκείων à te sperare liceat. Interim cura ut valeas, ego verò, & Ioannes Datianus noster, valeamus, teq; plurimum salutamus, & cùm primum per valetudinem tuam licuerit à te literas expectamus. Vale. VENETIIS. Pridie Kalend. Octob. M. D. LVIII.

EIDEM.

EIDEM.

XLIIII.

VEteris illius familiaritatis ac necessitudinis, quæ mihi maxima tecum olim Venetiis intercessit, minimè te oblitum esse opinor, neq; tot annorum ἀπροσηγορίᾳ, ex animo tuo nostri memoriam effluxisse dubito. Plurimum sanè momenti ad vulgaris cuiuspiam amicitiæ diuturnitatem in assiduitate literarum positum esse non diffiteor: mutuam verò inter nos beneuolentiam, certo iudicio semel susceptam, eam ipsam virtutem, quæ genuit, & continuisse & conseruâsse certò scio. Nam illam sanè παροιμίαν, quam Athenæus iure μισανθρωποτάτην appellat, ad cuius præscriptũ τηλοῦ φίλοι ναίοντες, οὐκ εἰσὶ φίλοι, tibi probari nequaquam credo, cùm amicitiam non locorum spatiis; sed amicorum moribus metiendam esse non ignores. Quod si ad meam erga te beneuolentiam, accessionem quoq; mearum literarum à te desiderari, mihi significaueris, non solùm hoc officij genere tibi posthac satisfaciam, sed etiam eius longo tempore à me prætermissi vsuram cumulatissimè reddam. Quanti verò te faciam, quamquè tui sim memor, testem habes Ioannem Bissonerium, quem tibi cùm morum probitate, tùm doctrina singulari conciliatum esse audio. Eum, mi Murete, sic velim tua humanitate complectare, vt ea omnia, quæ in me, si Romæ essem, conferres, in eum

conferas. Est enim mihi amicissimus tuiq; amantissimus, neq; te vnquam pœnitebit in eum beneficium contulisse. Experieris me hercle re ipsa & grati animi iuuenem, & commodorum memorem. Expectabo literas tuas, quibus & me à te amari adhuc intelligam, & si quid Genuæ à me agi voles, certior fiam. Vale. GENVÆ. VII. Kal. April. M. D. LXXV.

MARTINVS BELLIVICEIVS PANNONIVS M. ANTONIO Mureto S. P. D.
XLV.

IVuenis quidam natione Gallus, vir clarissime, qui Roma huc venerat, scribendarum ad te literarum ansam mihi præbuit: quarum quidem auctor, vel si sæpius eas percurreris, vix tuo innotescet animo. Cùm enim mense Martio te & Paulum Manutium Romæ salutârim, quid miri, si vsq; ad hoc tempus in tanta temporis intercapedine, memoria tua, quæ grauissimis studiis continuò fatigatur, exciderim? Hoc etsi persuasum habeo, non tamen dubito, quin facilè in tui memoriam redigar: præsertim si & album tuum, in quem nomen meum relatum esse voluisti, intueberis, & memineris quibus verbis N. Lucretij editionem collaudaueris: cùm adiiceres nihil esse quod non N. caussa libenter faceres. Quare cùm tibi in mentem rediisse nomen meum existimem,

nem, ad iuuenem illum reuertor, à quo cùm quæſiſſem, quid rerum ageres, an quicquam de Plautina editione cogitares, quam nos iam dudum, & ceteri omnes, qui elegantiarum literarum cupiditate tenentur, auidiſſimè expectant: à Philoſophia naturali ad ciuilem hanc noſtram Philoſophiam, quam tu ante aliquot annos, humanarum literarum cauſſa, intermiſeras, te contuliſſe reſpondit. Qua in re cùm tuum factum vehementer probaui, tum ratus ſum, ad ſtudium iuris illuſtrandum, maximum adiumentum allatum iri, ſi tuum exemplum huius ætatis Iurisconſulti imitarentur, quos & barbarorum interpretum inaniſſimas controuerſias toto animi impetu conſectari videmus, & omnes ſuum ſtudium ad calumnias litium, & ad turpem & inuidioſum quæſtum conferre. Sed quod Cuiatius & tu homines Galli in ſtudiis ſapientiæ conſecuti eſtis, id non ſine munere diuino vobis eueniſſe credo. Idem ſentire videtur N. Cuiacio amiciſſimus, & tibi chariſſimus. In hac enim noſtra Academia Patauina ſuperioribus diebus fuit, atq; de te ſæpius honorificè loquutus eſt, & nullo in ſermone libentius eum verſari vidi, quàm cùm de Plauto loqueretur, exiſtimans ſcilicet, quod res eſt, bene actum cum ſtudioſis literarum forè, ſi tam bonus latinitatis auctor tua diligentia, doctrina, opera nitidior & emendatior in lucem proferretur. Cupit ſanè eſſe in tua gratia, quam, humanitate tua fretus, tuis verbis ei non ſolùm pollicitus ſum, ſed etiam ſpopon-

di. Itaq; non erit tuæ bonitatis committere, vt sponsorem appellet, cùm ipse facilè poßis dependere. Vnum est quod à te contendendum mihi putem, vt duas orationes tuas ad me mittas: quarum altera de laudibus iuris studij scripta abs te nuper est, altera in Collegio Pontificum habita. De Plauto fac promissa appareant. Diutiùs enim deberi politis & ingeniosis hominibus non potest. Et hercle tua maximè gloria agitur. Vale, & saluebis à N. qui Venetiis apud Oratorem Regis Galliæ degit. PATAVIO. *Kal. Decemb. M. D. LXIIII.*

M. ANTONIVS MVRETVS FRANCISCO TVRNONIO S. R. E. Episcopo Cardinali S. P. D.

XLVI.

SI tempus ad te scribendi vsq; eò differre voluissem, Francisce Turnoni, Cardinalis Amplißime, dum par à me aliqua tuis erga me plurimis maximisq; beneficiis reperiretur oratio; magnoperè mihi metuendum erat, ne & in eo quærendo, quod nunquam consequi possem, inani ipse me labore torquerem, & immodica silentij diuturnitate suspicionem tibi aliquam angusti & humilis animi, neq; satis, quantum à quoq; acciperet, sententiis afferrem, cùm igitur, diem aßiduè ex die ducens, sine dubio diutiùs,

quàm

quàm par fuerat, reticuiſſem, planè obſtupefactus admiratione iſtius erga me tam prolixæ, tamq́ beneficæ voluntatis tuæ: confirmaui me tandem, & ad hæc pauca, quoquo modo poſſem, ſcribenda me contuli: quibus, quod tam multis, tamq́ claris & illuſtribus ſignis, me, quamuis nihil prorſus tale promeritum, tibi tamen non vulgariter carum eſſe declaraueris, gratias, quando nihil præterea neq tu expectare, neq ego præſtare poſſum, tibi agerem immortales. Eſt omninò hæc tota gratiarum actio perpuſillum quiddam, perq́ tenue: præſertim ſi comparetur cum magnitudine eorum beneficiorum, quibus tu me à te ornatum eſſe voluiſti: ſed eam tamen, cùm hæc ſcriberem, pro certo atq explorato habebam, tibi non ingratam, neq iniucundam fore: cùm, vt ſcis, ne D E I *quidem bonorum omnium auctoris infinitam in nos beneficentiam vllo alio modo remuneremur. Officiorum viciſſitudo eas amicitias continet, quibus inter ſe eiusdem ſortis homines, aut certè non admodum diſpares deuinciuntur: vobis, quos ſupra ceterorum conditionem euectos, in ipſo rerum humanarum faſtigio diuina prouidentia locauit, illud cum corporibus cœleſtibus commune eſt, quòd vt illa efficientiam quidem ſuam declarant in inferiora hæc, vireſq́ in ea exercent ſuas: ſed ab eis nihil viciſſim accipere, &, vt Græci ſua lingua dicunt, pati queunt: ſic vos poteſtatis quidem copiarumq́ veſtrarum documenta, ſubleuandis inferioribus, datis: ipſi viciſſim quicquam ab eis, præter laudem ac*

prædicationem, testem grati ac memoris animi, percipere non potestis. Ago igitur tibi quàm maximas gratias Cardinalis clarissime, humanissime, optime, agamq́ dum viuam, tibiq́ à summo huius vniuersitatis effectore ac gubernatore Deo assiduis votis fausta ac felicia omnia precabor: non quod me dignum existimem, cuius vota ab eo attendantur: sed quod tu dignissimus, pro cuius salute atq; incolumitate, etiam eorum, qui per se nullo numero habendi sunt, preces non negligantur. Ita igitur faciam: conseruabo diligenter memoriam eius humanitatis, qua tu me immerentem, talis tantusq́ vir, complexus es: vtq́ tuo de me amplissimo atq; honorificentissimo testimonio, quantum in me erit, respondeam, modis omnibus operam dabo. Illustrissimo quidem Cardinali Ferrariensi, ad quem tua potissimum auctoritate adductus, me, cùm primùm potero, conferam, commissurus non sum, vt vnquam venire possit in mentem, quod fidem tuam in me recipiendo secutus sit, pœnitere. Vale, III. Non. Febr. M.D.LVII. PATAVIO.

EIDEM.
XLVII.

NOn puto vlla mihi excusatione apud te vtendum esse, quod ad te rariùs scribam. Nam tum demùm peccare ipse mihi viderer, si tanti me facerem, vt tibi, tanto viro, tantisq́ assiduè occupationi-

tionibus impedito, frequenter literis meis obstreperem, ideoq; contineo me: & cùm quotidie de te cogitem, votaq; , vti debeo, pro tua salute atque incolumitate faciam, in scribendo sum rarior, neq; vnquam id facio, nisi cùm aliquid accidit, vt, nisi scripsero, officio videar defuturus, quale est, quod me hoc tempore, vt scriberem, adduxit. Cùm enim nuper octo variarum lectionum libros edidissem: etsi satis intelligebam, eos leuiores esse, quàm vt tu, quem nihil nisi præclarum atq; eximium capit, vllam magnam voluptatem ex eorum lectione percipere posses: iudicaui tamen, omninò mihi faciendum esse, vt eorum exemplar vnum ad te mitterem: neque dubitaui, quin tu eos libenter accepturus esses: vel quia mei sunt, vel quia scripti ad eum, qui vt à te singulariter amatur, ita te ipse admirabili, non amore solùm, sed cultu medius fidius, atque obseruantia prosequitur. Vnum est, quod quanquam mihi conscius sum, me optimo animo fecisse, tamen, quia fieri potest, vt confidentiùs in eo me gesserim, quàm decebat: per illam & aliis & mihi inprimis perspectam humanitatem tuam, mihi vt ignoscas, etiam atque etiam à te peto. Ausus enim sum quodam ex eis libris loco nominare te: ac versus etiam aliquot ponere, qui mihi in memoria hæserant ex edyllio quod olim ad te misi vnà cum tragœdia, quam de C. Cæsaris cæde factam in tuo nomine diuulgaueram. Qua in re si quid à me peccatum est, (nihil enim debueram te inconsulto facere: præsertim cùm te Venetiis conuenissem)

peccatum est, incredibili quadam abundantia amoris erga te mei: quàm vt æquo animo feras, omnibus à te precibus, atq; omni obsecratione contendo. Etenim verè hoc dicam, nihil videtur esse ita difficile atq; arduum, in quo ego paratus non sim voluntati & auctoritati tuæ morem gerere. Vnum est, in quo tibi, ne quid dissimulem, non possem, nisi inuitissimus, obtemperare: si me iuberes tacere de tuis virtutibus, & continere in sinu immortale illud gaudium, quo efferor, quia me tibi carum esse sentio. Hac vna in re dum me mihi obsequi, & animo indulgere patiaris; quò minus aliud mihi quidlibet imponas oneris, non recuso. Quod scribam, aliud nihil est, nisi omnes hîc omnia tibi fausta & prospera precari, & gratulari aquis istis, quod eas tibi salubres & fuisse & esse audiuimus. Vale.

CORNELIVS VALERIVS M. ANTONIO MVRETO S. P. D. XLVIII.

VIde, quanta in te sit humanitas, eruditissime Murete, & quæ opinio apud exteras gentes. Iustus Lipsius, familiaris & idem discipulus meus, literarum & antiquitatis caussa in Italiam proficisci velle cœpit, petiit à me, amicis quibusdam commendari; in primis autem contendit, vt ad te, cuius cognoscendi & videndi studio mirificè flagrat, literas

literas ſibi darem. Ego autem etſi videbam putidum eſſe, me hominem fortaſſis ne fama quidem tibi cognitum, literas ad te dare, eiuſmodi præſertim quibus onus aliquod officij tibi imponerem, morem tamen geſſi adoleſcenti tam vehementer petenti, & voluntati eius obſequi volui potius, quàm aut naturæ aut pudori meo. Quod feci eò libentius, quòd non ad aliquem neſcio quem duris & aſperis moribus ſcribendum mihi viderem; ſed ad eum virum qui cum humanitatis ſtudiis & iis artibus omnibus quæ ingenuo homine dignæ ſunt, ſit perpolitus, abeſſe nō poteſt, quin cùm in omnes, tùm præcipuè in earundem artiū ſtudioſos propenſo animo ſit ac humano. Accedit ſimilitudo profeſſionis & ſtudiorum noſtrorum, nam & nos pro mediocritate ingenij noſtri, eloquentiæ & humaniorum literarū ſtudia, voce & ſcriptis, quod in nobis eſt, in hac Belgica noſtra excitare conamur, & tu M. Antoni antea quidem in Gallia, nunc in illa Italiæ luce hæc ipſa ſtudia cum immortali tua laude & omnium gentium admiratione tractas. Quare non tàm quærenda mihi eſt excuſatio & prætextus pudoris mei, quod ſcripſerim, quàm gaudendum, oblatam mihi in amiciſſimi mei negotio facultatem ſcribendi ſimul & teſtificandi amoris mei. Sed veniam ad id quod caput eſt epiſtolæ meæ. Mitto ad te, Murete, hunc Iuſtum Lipſium, alumnum, vt dixi, diſciplinæ meæ, adoleſcentem ea probitate, modeſtia, ingenio, eruditione, iudicio, quanta teſtari poſſum equidem me in alio nullo, in iſta imbecillitate

ætatis, adhuc esse expertum, tum verò, quod apud te plurimum valet, studiosum antiquitatis & artium illarum quas tu amas, & in quibus maximè excelles, id est, optimarum. Caue autem existimes me hæc ambitiosè & supra quàm res est, commendantium more, scribere: immò verò minus fortasse, quàm virtus & eruditio adolescentis merentur scribo, ne, dum eum laudo, videar nos ipsos institutionemq; nostram velle extollere. Quamobrem rogo te, Murete mi, vel potius precibus omnibus oro atq; obtestor, per communia studia nostra, per illum amorem quo literas & literatos omnes prosequeris, adolescentem hunc omni studio, amore, beneuolentia tua complectare atq; deuincias. Et quoniam is honesto quidem genere & optimis parentibus natus, ea tamen mediocritate fortunæ est, vt se in longinqua & extera regione difficulter suis facultatibus sustentare possit, verecundè etiam hoc à te petam (vides quantum mihi sumam) vt, si qua in re commendatione & opera tua iuuare eum potes, quod certè potes, ei vt ne desis. Hoc quidem tibi spondeo & in me recipio, te, si quid ei accommodaueris, non minorem ex eo voluptatem percepturum, quàm nos vniuersos. Impedior verecundia, ne pluribus verbis te rogem, illud tantùm dicam, quod in sermone sæpissimè mihi significauit, eum penè non alia vlla de caussa in Italiam è longinquis regionibus venisse, quàm vt te inprimis tuiq; similes eruditos viros videret & cognosceret, quo erit æquius, eius laborem per te ex parte leuari, cui tu

laboris

laboris caussa fuisti. Quod si tu aut amicorum aut familiarium tuorum aliquem hic habes, aut fortasse habiturus es, vtere eadem audacia & familiaritate apud me, qua ego tibi praiui: efficiam vt intelligas mihi ad benignè faciendum nec voluntatem deesse nec facultatem. Literæ hæ meæ si aliquod pondus apud te habebunt, dupliciter gaudeo: primùm enim Lipsio meo, cui vehementer cupio, accommodauero; deinde mihi ad amicitiam tuam quasi fores & aditum patefecero. Quo nihil mihi potest contingere optabilius. Vale. LOVANIO, ante diem XIV. Kal. Septembrium.

M. ANTONIVS MVRETVS
S. D. CORNELIO VALERIO.

XLIX.

R*EDIT ante ad te Lipsius tuus, & redit magno meo dolore. Ita enim me deuinxit sibi, præstantia ingenij & doctrinæ, integritate, suauitate sermonis ac consuetudinis suæ, vt, eo discedente, à memetipso mihi auelli viderer. Felicem te Corneli, cuius ex disciplina adolescens tam rari exempli prodiit. Equidem antea & magni faciebam te ex scriptis tuis, & amabam pro iudicio quod amantissimè de emendatis à me Terentij fabulis feceras. Nunc verò mihi crede, tanta accessio propter Lipsium facta est, & ad opinionem de te, & ad amarem erga te meum,*

te meum, nihil vt magis cupiam, quàm occasionem mihi aliquã dari declarandi tibi re & factis, quanti apud me sis, cuius rei si libebit periculum facere, quæso te, si qui huc venient, quos tu ames, præcipueq́; qui habeant aliquid simile Lipsij, vt eos mihi potissimùm cõmendandos putes. Nam eadem opera & ego mihi videbor abs te beneficium accipere, & conabor efficere, vt ipsi quoq; eo nomine aliquid se tibi aliquando debere fateantur. Vale. ROMÆ. III. Non. April. M. D. LXX.

M. ANTONIO MVRETO N. S. P. D.

L.

CVM V. Id. Octob. anno ab hinc quarto, ROMAM ex Campania rediissem, postridie eius diei magna cum admiratione, te, Murete clarissime, orantem audiui, coram Pio V. Pont. Maximo, cùm Christianißimi Regis legatus, vsitata solemnitate, magnificè exciperetur. Ea ego oratione, etiam si iam antea, ex monumentis scriptorum tuorum, qualis esses cognouissem, ita sum tamẽ admiratione tui inflammatus, vt ex omnibus, quos ego antea præstantißimos existimâssem, tibi vni in Oratoria palmam deberi, certißimò mihi persuaderem. Quin si animo tum obsequi licuisset, vnà cum illo exclamare veritus non fuissem: ὢ σύνεσις. ὢ λόγοι. ὢ μνήμη.

μνήμη. ὢ συνθήκη. μακάριος εἰ λεγομένου τῳ, μᾶλ-
λον δὲ φρονουμένου τῳ δυναμένου. *Cùm autem id,
eo quidem in loco, & in clarißimorum virorum
corona, me non deceret, illo ipſo die te adij, vt amo-
rem tui ſanè ardentißimum, qui oratione tam excel-
lēti in animo iam inflāmatus eſſet meo, apud te ipſum
detegerem, & literis Caſelij noſtri, quas tunc mecum
habebam, amicitiæ tuæ quaſi fores mihi aperirē. Ac-
cepiſti tum me, vt ſoles, humanißimo amplexu, & li-
teris nondū lectis, notum me tibi eſſe, ex ſermone Ca-
ſelij, quem tecum ad oppidum Sancaßianenſe paulò
antè habuiſſet, oſtēdebas. Id certè longè mihi fuit gra-
tiſſimum, cœpiq; vt antea doctrinā, & eloquentiam
tuam admiratus fueram, ita hinc etiam virtutem &
bonitatē tuam ſuſpicere, & exoſculari. Verùm illa
congreſſio, fato quodam meo infelici, diuturna eſſe,
firmasq; radices agere non potuit. Senis enim cuiuſ-
dā interuentu, vix dum inchoata collocutio noſtra,
interrupta eſt: & ipſe etiam, propter comitum feſti-
nationem, & hyemem imminentē, celeriùs opinione,
iſtinc ſum auulſus. Quod itaq; tum neceſſitate qua-
dam impeditum eſt; quid vetat, quo minus idipſum
literis reſtituamus? cuius quidem conſilij auctorem
habui eundem illum qui me primus in animū tuum
inſinuârit. Cum eo enim ego hîc in iiſdem literis &
ſtudiis, in quibus tuæ quoq; lucubrationes non parum
nos adiuuant, viuo amantiſſimè. Quod ſi ille, vt pri-
mò fuit, ita nunc quoq; felix erit, tuamq; mihi hoc
modo beneuolentiam denuo conciliabit, quis me
erit*

erit beatior? quis ipso denique in animis hominum conglutinandis fortunatior? Ego certè Mureti notitiam & beneuolentiam omnibus Crœsi thesauris longè antepo suero. Vale. ROSTOCHIO. Kalend. April. Anno M. D. LXX.

M. ANTONIVS MVRETVS AGAPETO GIDETO SVO S. P. D.

LI.

V*Erè es, qui diceris: neq, quàm tu, ἀγαπητότερος quisquam. Itaq, nihil mihi longius videtur, quàm dum Romam redeam, te vt videam: tecum quotidie vt sim; tibiq, vel prosim re aliqua, vel certè prodesse coner: vt voluntatem erga te meam vel declarē re ipsa, vel tibi saltem conatu probem: quorum hoc, si me tantùm respiciam, satis est: illud, quia te ex animo amo, multò optabilius mihi videtur. Et quanquam nihil mihi iucundius est, quàm abs te quàm maximè amari: tamen, ita mihi eueniant quæ volo, vt, si mihi detur optio, malim, iustam tibi caussam esse, cur me ames, quàm abs te sine vlla iusta caussa amari: Agam caussam meam. Debes & tu talem amicum magnifacere, qui nihil à te aliud expetens, eò te tantum amat, quia dignum iudicat, qui ameris. Quod M. Antonium Bizonum*

potissimè

potiſſimè delegiſti, ad quem ita res, cui crederes, cui te in diſciplinã dares, vehementer te, mi Agapete, laudo, & ut eum aſſecteris, ex eius ore pendeas, eius doctrinam auidiſſimè combibas, ſuadeo. Spero me iſtic fore ante Kalendas Septembres: & , vt ſim, operã dabo: eò magis, quia te videre diſcupio. De Macarano meo, qui mihi perpetuò ante oculos obuerſatur, quæſo, Agapete mi, ſi quid habes, quod me exhilaret, ſcribe. Viuere ipſe mihi non videor, donec vitam ipſius in tuto eſſe cognouero. Nolito ægrè ferre quod dicam. Illum vnum plus amo, quàm te: & , ne hoc tibi durum videatur, te à me proximum habeo: illum æquè amo ac memetipſum. Vale. TIBVRE. III. Non. Auguſti. M. D. LXXVII.

EIDEM.

LII.

VIx auſus eſſem à te poſtulare, vt ad me Latinè ſcriberes: veritus ne id tibi oppido difficile videretur. Quò mihi gratiores fuerunt eæ literæ quas à te Latinè ſcriptas nuper accepi: non illæ quidem omni ex parte emendatæ, multò tamen nitidiores & cultiores quàm crediſſem. Itaq; bene te ſperare iubeo, neq; dubitare, quin aliquãdo, duce me, aliquam ſis huius quoque generis facultatem conſecuturus. Aduentus huc tuus quàm mihi optatus ac iucundus

futurus

futurus fuerit, nihil necesse est affirmare. Satis enim, vt opinor, nosti magnitudinem amoris erga te mei, sed ita multos hic adolescentes, qui Roma venerunt, ægrotare video, vt veritus sim, ne quid tibi ista hoc tempore cœli commutatio periculi adferret. Ego ante nonum Kal. Septemb. spero fore vt nonnihil remittant calores, tunc igitur, si Deus volet, excurram istuc, cupidus videndi tui: teq; statim accersi iubebo. Non habeo nunc ad manum superiores illas tuas, in quibus nescio quid quærebas de dominio directo & vtili, cuius tamen totius quæstionis molestia facilè liberare ipse te potes. Dominium enim directum & vtile, nusquam à Iurisconsultis, nusquam ab Imperatoribus nominantur, sed commenta ac somnia sunt eorum, qui obscurando & ineptiis suis contaminando iure ciuili, sibi se acuminis, & eruditionis laudem quæsituros putârunt. Quod vsu capitur, fit pleno iure eius qui vsucepit. Qui tamen si postea id pro derelicto habeat, æquius est rem redire ad veterem dominum, si eam fortè recuperare studeat, quàm adiudicari ei qui neq; vsucepit, & sine titulo possidet. Datur igitur vindicatio veteri domino aduersus eos qui pro possessoribus, vt dicitur, possident: æquitate quadam: qua fingit lex, eam rem nūquam vsucaptam fuisse. Nam cùm is qui vsuceperat, iure illo sibi quæsito vti velle desierit, prope pro eo est, ac si vsucapta non esset. Erat & aliud quiddam in iisdem literis, de quo quærebas: sed nunc non recordor. Huius generis literas, in quibus aliquid est quod ad studia

dia tua pertineat, & ego libentius ſcribam, & tu maiore cum fructu leges. Heliconio, Antonio, fratribus tuis ſalutẽ. De Matthæo vehementer doleo, ſed gratum eſt quod ſcribis, ſpem eſſe, eum, ſine ope prætoris, in integrum reſtitutum iri. Horatio audio meliuſculè factum eſſe: quòd quàm mihi iucundum ſit, ipſe ſcis. Vale Agapete mi, meq́ ama, vt facis. TIBVRE, *VII. Id. Auguſt. M. D.* LXXVII.

CONSTANTIVS BARGELLINVS EPISCOPVS REATINVS M. Antonio Mureto S. P. D. LIII.

AFFICIOR *lætitia incredibili, quòd vt ex literis tuis accuratiſſimè ſcriptis intellexi, à nonnullis Lutetiæ impreſſoribus vrgeris, vt epiſtolas tuas mittas, quas prælo ſubiiciant. Auguror enim ex eo, bonarum literarum ſtudioſos multum voluptatis, plurimum etiam vtilitatis ad Latinam eloquentiam vel comparandam, vel augendam percepturos. Equidem etſi fateor in his politioribus literis, quæ ab humanitate nomen acceperunt, me nuperrimè non eſſe verſatum, grauiſſimis occupationibus abductum: Sed tamen, vt ſententiã meam dicam, neceſſe eſt. Nihil epiſtolis tuis elegantius, nihil eruditius, nihil vberius fieri poſſe exiſtimo, nihil, quod ad illam Ciceronis maieſtatem propius ac-*

cedat. Atq; id antea testatum apud animum tuum reliquissem, nisi me verecundia mea à rei perspicuæ testimonio non necessariò reuocâsset, nunc, quãdo te amicis tua scripta flatigantibus inuitum gratificari intellellexi, audaciæ notam subire malui, quàm in bonum publicum inofficiosus iudicari. Illa etiam non leuis coniectura ad id me valde impulit: his enim diebus, cùm schedas aliquot, quibus olim in arena mea vti consueuerã, euoluerem, nihil tale opinanti epistola tua in manus venit, quæ me, quòd amantissimè, & disertissimè loqueretur, mirificè delectauit. Itaq; cùm eam ipsam vesperi inter alia scripta, quæ forent magis in promptu, retulissem, postridie mane ecce tuæ literæ, quibus epistolã postulabas; sic admirantẽ ea cogitatio me excepit, vt illam exstare Deus sine dubio velit. Eius igitur exemplũ mitto, teq; hortor, aut si pateris, rogo, ac flagito, vt negotium conficias, néue in aliud tempus reiicias. Quod scire cupis, an æquo animo laturus sim, si quæ à me scriptæ sunt literæ, vnà cum tuis emittantur, vereor, mi Murete, ne quod aiunt κολοιὸς ἐμ μούσαις. Ego profectò non tam tuas admirari, quàm meas improbare soleo: tamen vbi, quoúe pacto amicos sub tuo nomine cohonestare possis, tui consilij est, nec est cur aliorum sententiam exquiras. Quod si tibi statutum est, vt illæ horridulæ meæ literæ exeant, impones extremã manum. Sunt enim indiligẽter scriptæ; quod res ipsa declarat, nec earum editionem aut probarẽ, aut paterer, nisi vt nostra amicitia, in qua non minimũ mihi ornamen-

ornamenti pono, omnibus esset nota, vehementer desiderarem. Vale mi Murete, & de bonis literis optimè mereri, quando id vel vni tibi maximè licet, ne desistas, ac BARGELLINO *tuo ad omnia vtere.*

EIDEM.

LIV.

I*TA diu iucundissimè viuam, mi* MVRETE, *vt allato nuntio de tua valetudine, quæ te in vitæ periculum vocaret, acerbam mihi vitam putabam. Equidem ita fui commotus, vt magis fortasse nemo, cuius præcipuũ aliquod bonum repentè in discrimen esset adductum. Incredibilis est enim amor in te meus. Nihil eum extrinsecus accedẽs, nihil aduentitium peperit, sed virtus, quæ est ipsa per se amabilis, cuiusq; omnia in te elucent ornamenta, & animi inductio cum perpetuo quodam iudicio meo conciliauit. Postea verò quum te morbo leuatũ esse cognoui, difficile dictu est, quanto gaudio penè exiluerim. Ex diuturna enim animi perturbatione ad aspiciendam lucem nunc primùm mihi videor esse reuocatus. Qua quidem de re tibi magnoperè gratulor, etsi nostra certè gratulatio omnibus, qui modò sint & virtutis amantes, & humanitatis pietatisq; nõ expertes, iure debet esse communis. Etenim quis te non amet, tanta probitate, virtute, humanitate, tam denique excellẽti eruditione, atq; industria virum? cui salus*

tua æquè exoptanda non sit, ac sua? Eum profectò ferreum, & ab omni humanitate alienum esse dicã, nihil perspectæ, suspectatæq; virtuti, nihil illustri grauissimi viri gloriæ dare haud temerè affirmârim, qui Muretum omni liberali doctrina politissimum diutissimè viuere non modò non expetat, sed ab immortali Deo precibus ac votis non contendat. Maximam ex eo capio voluptatẽ, gaudeo, triumpho. Iam, vt spero, (id quod Deo optimo maximo acceptum referendum est) poteris Musis tuis operam reddere: cum quibus quoq; præclarè actum putem, cùm omnes delicias, amores, omnia deniq; ornamenta, te incolumi recuperârint, iis omnibus carituræ, si te, quod Deus omen auertat, patronum, te ducẽ, infelici ipsarum fato morbi vis eripuisset. Quocirca mihi gratissimum feceris, si illis incolumitatem tuam meo nomine fueris gratulatus, atq; in earum clientelam me quàm diligentissimè commiseris. Hæc hactenus, mitto tibi nonnullas radiculas ex melle confectas conditasq;, quales fert hæc regio. Exiguum, inquis, munus. At tibi maximè consentaneum: è cuius lingua, quod Nestori tribuit Homerus, melle dulcior fluit oratio. Habebit etiam meæ erga te beneuolentiæ significationem, de qua etsi te pro tua humanitate non dubitare video, eam tamen & omnibus cognitam esse, & studiis, officiisq; quàm plurimis colere, & confirmare desidero. Quod si per tenuitatem meam assequi non potero, certè hanc voluntatis meæ propensionem liberalissimè, vti soles, cõplectere. Inserui valetudini:

huic

huic quantum studij, diligentiaq́ adhibueris, tantum te mihi, publicaq́ utilitati, cui consulere gloriosum est, elargitum esse cognouero. Reate ex ædibus nostris. Non. Feb. M. D. LXXVI.

M. ANTONIVS MVRETVS CONSTANTIO BARGELLINO EPIscopo Reatino. S. P. D.

LV.

NVNQVAM *putâssem fore, non modò vt ex tuo, sed vt ex cuiusquam dolore voluptatem capere possem. Et tamen, si vera dicenda sunt, fatear necesse est, iucundissimum mihi fuisse, quod ex literis tuis intellexi, vehementer doluisse te, cùm primùm de inualetudine mea nuntius istuc allatus est. Dolor enim ille aliunde quàm ab eximio quodam amore erga me tuo, proficisci non potuit; & mihi, ex quo te primum vidi, atque ex aliis plurimis audiui, qua tu eruditione ac virtute vir esses, nihil optatius fuit, quàm vt abs te amarer. Iam optabilium rerum signa atq; argumenta omnia iucunda esse notum est. Incredibiliter igitur gauisus sum, Bargelline vir præstantissime, tanti me a te fieri, vt & mirificum dolorem senseris, cùm me grauiter ægrotare audîsti; & exhilaratus sis, simul atq; Dei beneficio, morbum depulsum esse cognôsti. Quanquam ego ipse nondum satis cõstitui, vtrum mihi satius fuerit, ex huius vitæ*

miseriis quàm primum eripi, an diutiùs hîc manere. Certè enim, cùm omnes summo consensu Medici dictitarent, nullam prope amplius reliquam esse spem euadendi; ita me compararâm, atq; ita animũ composuerã, vt neq; angerer neq; terrerer mortis, vt putabatur, imminentis metu: neq; quidquã aliud à Deo peterẽ, quàm vt mecũ misericorditer ageret; condonaret errata anteactæ vitæ; neq; pateretur me in illa separatione animi à corpore aut diutiùs, aut vehementiùs torqueri, quàm vires meæ ferre possent. Hoc ego tum vnũ agitabam animo; hoc ex animo precabar; hoc ceteros quoq;, qui mihi aßidebant, vt à Deo mihi impetrare conarentur, obsecrabã. Spero tamen, relictũ esse me à Deo in hac vita, vt maculas superiori ætate contractas, lachrymis deleã: tandemq; omissis et abiectis vitiorum illecebris, saltẽ iam senex eam viuendi rationem capessam, quam tenere à principio debuissem. Atq; à te, vir clarissime, etiam atq; etiam peto, vt me ad hoc animi mei propositum persequendum, vt exemplo incitas, ita & monitis ac præceptis & fusis pro me ad Deum precibus adiuuare digneris. Iucundissimũ mihi fuit munus tuũ. Nam radiculæ illæ non tantũ palato suaues sunt, sed etiam ad valetudinem meam valde accõmodatæ. Mitto ad te, vt te pro opibus remunerer, librum vnum orationum mearum, & poëmata quædam, quæ spero te libenter lecturũ esse, non quòd valde bona sint, sed quòd mea. A te peto vti me, amare pergas: tibiq; ꝓ certo persuadeas te à me ita obseruari ac coli, vt paucos admodum

dum habeas tui, quam ego sum, studiosiores. Vale. Romae. XIV. Kal. Mart. M.D.LXXVI.

CONSTANTIVS BARGELLINVS EPISCOPVS REATINVS M. Antonio Mureto S. P. D.

LVI.

AMAVI te semper, mi MVRETE, ex quo primùm die cognitus es mihi, cùm te nunquam antea vidissem, commotus fama laudum tuarum, postea verò quam te de superiori loco docentem audiui, ita tui studio sum incensus, vt nullam amoris accessionem fieri posse putarem. Acceptis tuis literis XIV. Kal. Mart. datis, (fatear necesse est) ad summum amorem tãtus cumulus accessit, quòd fieri iam non posse arbitrabar, vt nunc deniq; videar amare, antea dilexisse. Nam si omni obseruantia insignes doctrina, & grauitate viros colere debemus, quanti fieri à me ipso debes, qui omni liberali doctrina ita sis excultus, vt habeas paucos admodùm pares, superiorem verò neminem, cùm hæc ipsa sint tibi cum tanta Christiana pietate coniuncta? In qua quidem nemo sapiens veras virtutes omnes inesse negabit, quibus nobis ipsi felicitatem comparamus: hanc vnum laudo, & admiror, & ante omnia expetendam esse censeo: hanc non modò Crassi diuitiis, sed omnibus etiam animi ornamentis, quæ humanis

viribus pateat, antepono: hæc ipsa te olim mihi charissimum, longè iam chariorem reddidit. Hinc illa tua in periculosissimo morbo fiducia modò concepta, non angebaris, non terrebaris mortis imminentis metu, sed ad Deum optimum maximum toto animi impetu ferebaris, sperans fore, vt eius beneficio, post has ærumnas, & calamitates, tandem beatiorem vitam consequi posses. Hi sunt nimirum animi fructus, nullius culpa, quæ Dei gratiam discutiat, sibi conscij: qui cùm à corpore separabitur, licet sit periculis, ac terroribus vndique circumfusus, nihil tamen benefactorum conscientia fretus, timendum arbitraretur. Hoc oro non modò vt vtrique nostrûm, sed cunctis salutari renatis aqua contingat. Quod autem dubitas vtrum satius tibi fuerit, ex huius vitæ miseriis quàm primùm eripi, an diutiùs hîc manere, id, etsi est eiusmodi, vt non facilè explicari possit; tamen est quod Deo immortali gratias agamus incredibiles, qui vitam, optabile suapte natura donum, prorogauit, bonarum artium cultoribus consuluerit, teque sine dubio ad maiorem laborum tuorum mercedem reseruârit. Præclara enim ista tua à Deo accepta dona si intelliges te ea conditione accepisse, vt cùm ad communem vtilitatem contuleris, reddere cum fœnore debeas, quis dubitet vberiora, ac præstantiora præmia tibi parata fore? Quare te hortor, ac si æquum est, rogo, vt habeas rationem valetudinis paulò diligentiùs, teque in dies magis magisq; confirmes, sentiasq; in eo verti

commu-

communem cauſſam, quam quidem, vt arbitror, nemo vnquam, qui ſaperet, non priuatis commodis anteponuit. Ego verò etſi me exiguis omninò meritis adiutum eſſe probè noui; tamen à DEO ſummoperè contendam, vt te incolumem diu ſeruet in vita, atq; ad eorum numerum adſcribat, quos antequam orbis conderetur, elegit. In quo quidem ſi minus gratia potero, gaudebo me tamen pietati, amicitiæq; debitum officium præſtitiſſe. Venio ad Orationum ac Poëmatum tuorum librum, quem ſanè legi libentiſſimè. Orationes habitæ de Philoſophia me delectârunt, quantum vix credas: omnes verò ea eloquentia, ac doctrina conſcriptas eſſe video, vt, quemadmodum mea fert opinio, quam tamen ab amore falli non credam, ſumma vigeat eloquentia præſtanti cum eruditione coniuncta. Non verborum elegantiam, aut ſplendorem, non ſententiarum grauitatem deſideres. Quid eſt vel antiquitatis, vel hiſtoriæ, vel exemplorum, quod non ita proferas, vt nihil ignorare videaris? Sed mirari ſatis non poſſum quàm venuſtè, quantaq; cum dignitate Theologiæ locis eas perſpergere conſueris; ita fit, vt & ſummum oratorem exprimant, omniq; ſcientiarum genere perpolitum redoleant. Quas equidem dum lego, etſi ἄφωνοι ſunt, crebrò tamen aures meæ præclara illa voce tua, qua prælegens in publicis gymnaſiis vteris, perſonare videntur. Poëmata mirum in modum me cœperunt. Quid enim vel à diuturno ſtudio, vel à diuite vena proficiſci poteſt, quod non fueris conſecutus?

& quidem tum illa prosunt, tum magnoperè delectant. Crebræ sunt, & acutæ sententiæ; miros pietatis igniculos excitant; stilus quoq;, ita rei consentaneus, vt facilè quiuis intelligat te parem, eandemq; in vtroq; genere laudem assecutum. Quamobrem tibi cùm primùm debeo, tum verò quibus verbis gratias agam, non reperio. Sed caue suspiceris me hoc auribus tuis dare. Nam etsi mirificè amicos colo; plus tamen veritati tribuo. Quod enim ita sentio, idcirco meam de tuis sententiam aperire non dubitaui. Vtinam aliquid esset in me ingenij, vt laudes tuas non detererem, sed augerem. Scio id à modestia tua minimè postulari; malui tamen iudicium periclitari meum dicendo, quàm silentio rem non sine suspicione improbitatis præterire. Da operam vt valeas, atq; meipsum vnà cum vniuersa familia mea ad omnia tua paratissimum esse confidas. REATE. VI. Id. April. M. D. LXXVI.

AD M. ANTONIVM MVRETVM.

LVII.

O Quis flos hominum politiorum es,
Quot sunt, quotquot erunt, quot aut fuerũt.
Doctrinæ decus elegantioris,
Lumen Italiæ, MVRETE, salue.
Salue, & has aliquid puta esse nugas,

Quas mittit tibi maximo Poëtæ,
Longe pessimus omnium Poëta.
Sic Caluus tenero ausus est Catullo,
Saturnalibus optimo dierum,
Dono mittere pessimos Poëtas,
Quis is continuo die periret.
At tu, ni caueas, MVRETE, nugis
Istis, tam illepidis & inuenustis,
Plenus ruris & inficetiarum,
Non dies aliquot velut Catullus,
Sed totum male nauseabis annum.

IVSTVS LIPSIVS.

M. ANTONIVS MVRETVS ALEXANDRO RIPARIO suo S. P. D.

LVIII.

DVlces literæ tuæ, ut omnia quæ à te proficiscuntur: etsi in eis multa peccaueras. Sed vt filioli balbutientes libenter audiuntur à patribus, suntq; eorum etiam ipsi errores voluptati; sic mihi ista tua in literis infantia iucundissima est. Eas ipsas ad te remitto mea manu emendatas. Scis enim ita inter nos conuenisse. Tu, mi Alexander dulcissime ac suauissime, sequere magno animo eam viam ad quã & tua te natura fert, & ego tibi hortator atq; impulsor fui. Magnã de te spẽ meo testimonio apud paren-

parentes tuos concitaui: quæ ne & eos & me fallat, omni tibi cura ac studio prouidendum est. Vale. Nonis Iulij. TIBVRE. *M. D. LXX.*

EIDEM.

LIX.

NE *priores literæ tuæ ad te peruenirent,* CAROLI *incuria factum erat; cuius tu quoque negligentiam nôsti. Nunc vnà cum his meis vtrasque tuas accipies: simulque hoc intelliges, quod tibi gratuleris; posteriores multò meliores esse prioribus: vt, si ad istum modum pergas magna mihi spes sit, te præclarè responsurum expectationi meæ. Vide igitur, si me amas, quod & facis, & facere certè debes; vt omnibus aliis rebus neglectis, quantum quidem valetudinis ratio patietur, vrgeas studia tua: multa legas, multa ediscas, multa audias, frequenter cū iis verſere, quorū familiaritate, ac consuetudine melior, ac doctior fieri potes. Fac cogites grauissimā esse iacturam tēporis: præcipuè autem istà ætate qua tu nunc es, hora nulla tibi perire sine magno dispendio potest. Saluta mihi præceptorem tuum, cui meas ad te literas ostendas licet: Eas quidem quas tu ad me missurus es, nemini prorsus ostendi volo: eas enim mihi gratiores faciunt ipsi errores tui. Vale mi dulcissime Alexander. IIII. Id. Iulij. M. D. LXX.* TIBVRE. *Oblitus eram scribere, heri in mensa iniectum esse ser-*

monem

monem de comœdia: qua occasione multa de te quoque dicta sunt. Valde tibi tunc aures tinniuisse oportet. Omninò spero forè, vt huc tibi ad me veniendum sit.

EIDEM.
LX.

P*Erge vt facis, mi* ALEXANDER, *amare literas, eis te oblectare, in eis omnia & seria & iocatua collocare. Non magnus labor, magno tibi olim honori futurus est. Ista via, quam tu nunc ingrederis, multi humili & obscuro loco orti ad amplissimas dignitates peruenerunt. Atq; etiam si nulla eiusmodi præmia literis proposita essent; ipsa tamen doctrina amanda est per se: neq; quidquam in homine ingenuo turpius est ignoratione earum rerum, quarum scientia sine literis comparari non potest. Voluptas quæ ex rebus turpibus capitur, celeriter transit; dolorem autem in animo diuturnum relinquit: at labor in rebus honestis collocatus, ipse quidem effugit; memoriam autem sui in animo relinquit plenam honestissimæ & solidissimæ voluptatis. Hoc cogita & vale. Postrid. Id. Iulij.* TIBVRE.

EIDEM.

EIDEM.
LXI.

ETsi nihil erat quod scriberem, ac præterea mirum me quoddam scribendi odium tenebat: nolui tamen verberonem hunc meum sine meis ad te literis istuc venire. Amo te quotidie magis, quòd à te literarum studia eodem modo amari confido. Sed velim ad me diligenter scribas, quo te nunc scriptore oblectes, Cicerone, an Terentio, an quod malim vtroq;? Dare etiam operam debes, vt in iis quæ ad me scribes, iis loquendi generibus vtare, quæ in illorum scriptis notaueris; vt ea ipsa res fidem mihi faciat diligentiæ in eis legendis tuæ. Vale. TIBVRE, *V. Kalend. August. M. D. LXX.*

EIDEM.
LXII.

NEmo est omnium ad quem libentiùs, quàm ad te scribam. Sum enim animo ac voluntate erga te planè paterna. Sed vix credas, quàm sim in hoc secessu occupatus; quem tamen plerią; omnes esse plenum otij putant, & quotidie quinas aut senas ab amicis leteras accipio, ad quas si respondere omnes velim, nihil aliud agendum sit. Gratum est mihi, quòd applicuisti te ad consuetudinem P.

Æmilij & Horatij Macarani. Eorum enim vterq; te & doctrina, & exemplo efficere meliorem potest. Tales sectare: qui autem alio ingenio sunt, eorum consuetudinem quasi pestem aliquam vita. Ætati tuæ nihil diligentius prouidendum est, quàm quibus sodalidatibus vtare. Neq; ego seuerum esse te ac tætricum, omniq; generi voluptatum inimicum volo. Hoc tantum moneo, non eas amicitias quærendas quæ dulcissimæ videantur, sed inducendum animum, vt quæ honestissimæ sunt, easdem etiam dulcißimas esse ac suauißimas putes. Mi Alexander etiam atq; etiam vale. TIBVRE. *V. Id. Aug. M. D. LXX.*

EIDEM.
LXIII.

VIde quàm te amem, cùm à multis hodie literas acceperim, nihil mihi prius faciendum duxi, quàm vt ad te potißimùm rescriberem, caue putes, Alexander mi, ipsi te patri tuo chariorem esse quàm mihi. Ac si quæras, quæ caussa sit huius ergate tanti amoris mei, ne viuam, si aliam adferre possum, quàm quod videor mihi animaduertisse in te ingenium excellens, &, si tu volueris, ad omnia summa natum. Sed tu hoc facito tecum cogites: multas res esse suapte quidem natura bonas; sed quæ culpa eorum qui illas poßident, interdum peßimæ ac perni-

niciosissimæ fiant. Bonæ sunt opes, sed si quis non rectè vtatur, malæ. Bonum forma; Sed id bonum multis exitio fuit. Ex eodem genere est ingenium: si rectè vtaris, nullum prope hominum generi dari potest maius, aut præstabilius donum. Sed si ad bonum ingenium mala mens accesserit, itidem erit, vt gladius in manu furiosi. Quò erit melior & acutior, eò plus adferet mali. Ego autem te, Alexander, amo nunc, quia ingenio bono es; amare desinam, si tu bono ingenio malè vti cœperis. Sed id spero non forè, teq́ue bono ingenio bene vsurum esse confido, vel tuapte sponte, vel quia videris mihi valde amare amorem erga te meum: quem tueri, ac conseruare alia ratione nulla potes. Vale, & si me amas, virtutem ac literas ama. Nulla in humanis rebus maiora bona sunt. Iterum vale. TIBVRE. VIII. Kal. Sept. M. D LXX.

EIDEM.

LXII.

ACcepi ternas literas tuas: in postremis autem quædam erant ita negligenter scripta, vt facilè constaret, aliud egisse te, cùm illa scriberes. Ostendam ea tibi, cùm istuc venero, & auriculam peruellam tibi; vt postea in scribendo attentior sis, & saltem eos solœcismos effugias, quos effugerent etiam pueruli, qui primis literis imbuuntur. Noli tamen ex hac mea admonitione molestiam vllam capere.

Non

Non enim propterea volo quidquam de tua hilaritate detrahi, sed ad diligentiam addi. Vale. TIBVRE. *IX. Kalend. Octob. M. D. LXX.*

MVRETVS MARCELLO VESTRIO S. LXV.

V*Ersiculi, quos ad me misisti, ostendunt illi quidem, te, si ad Poëticam ingenium tuum contulisses, & bonos magistros nactus, in eo studio perstitisses, ad aliquam præstantiam peruenire potuisse. Nam & numerosi sunt, & sententias habent, neque incōcinnas, neq; ineleganter collocatas: & ipsum dicendi genus non abhorret à recto. Planeq; sperare posses, te aliquando bonum Poëtam forè, si hoc agere velles. Sed maiora tibi proposita sunt, quæ, quantum potes, vrgeas, censeo: & subsiciuis horis veterum Poëtarum scripta manibus teras, non tàm vt imiteris, quàm vt eis te oblectes; simulq; aliquid ex eis assiduè, quod tibi vsui sit, colligas. In scribendis versibus tempus à te collocari, verum vt fatear, nolim. Malos versus facere, turpe est: mediocres, inglorium: bonos, difficiliùs, quam vt præstari possit ab iis, quibus aliud agendum est. Quid in tuis lima egeat, præsens præsertim monere possem: per literas non æquè facilè possum. Recteq; ac vere mihi videtur Ouidius dixisse, emendandi laborem maiorem esse,*

quàm scribendi. Mihi hoc credas velim: me hodiè non multò difficilius ad saltandum, quàm ad faciendos versus adduci posse. Si quid erit serium, in quo meam operam desideres, non deero: in his leuioribus, si quando de me cogitabis, peto à te, illud quoque cogites, non multò iuniorem esse me quàm erat Horatius, cùm illa de se scriberet.

Nunc itaque & versus, & cetera ludicra pono. Vale. ROMÆ. *Id. Febr. M. D. LXVIII.*

M. ANTONIVS MVRETVS
PAVLO SACRATO SVO
S. P. D.
LXVI.

TAndem ad te remitto epistolas tuas: neque enim per assiduas occupationes, & per molestissimum oculorum dolorem, quo dies aliquot laboraui, citius licuit. Eæ conquerentur, se à me paulò seueriùs acceptas esse: recordari debebis, hoc ipsum à te mihi mandatum esse: vt si mollius ac lenius eas tractare voluissem, verendum mihi fuerit, ne tibi non satis obsequens viderer. Sed de his satis. Nunc exponam tibi totum illud negotium Polonicum: quando literæ quas ad te, re adhuc recenti, scripseram, perierunt. Stephanus Poloniæ Rex, qui & aliis regiis virtutibus ornatissimus est, & hoc supra ceteros omnes Reges, qui multis ab hinc seculis vixerũt,

eximi-

eximium habet, quod & amat vnicè homines eruditos, et ipse omni elegantis doctrinæ genere mirificè excultus est, miserat in Italiam vnum è domesticis suis, qui quasi dilectũ quendam haberet præstantium doctrina virorum, eosq; opimis admodũ propositis conditionibus, in Poloniã inuitaret, ad Academiam nouam, quã Rex, Cracouiæ instituere parabat. In mandatis autem regiis, quod ad alios quidẽ attinet, facta erat potestas ei qui huc venerat, optimũ quemq; & in docendo exercitatissimum deligendi: de tribus nominatim perscriptum erat: de me, de Carolo Sigonio, & de Fuluio Vrsino. Ac mihi merces proposita mille quingenti quotannis aurei nummi. Addebat Rex, si sacris initiari vellem (nondum enim sciebat me Sacerdotem esse) perfecturum se, quò mihi magis liberet manere in Polonia, vt intra breue tempus, honesto aliquo Sacerdotio, ex quo non minus quingentos annuos aureos nummos caperem, cohonestarer. Ea de re vnus è primoribus illius regni, Ioannes Zamoscius qui nunc magnus regni Cancellarius est, literas ad me peramanter perq; honorificè scriptas dedit. Commotus sum non tàm ipsius præmij magnitudine (etsi his quidem temporibus inusitata) quàm tanti regis tam propensa ac benefica erga homines literarum studiis deditos voluntate. Neq; me commouebat itineris difficultas: qui exploratum haberem, cùm lectica, vnà cum filiolo fratris mei, puero sex annos nato, quem mecum illuc ducere cogitabam, ad fanũ Lauretanum (eò enim, religionis ac pietatis caussa,

iter facere decreueram) gestatus essem; posse me cisio Cracouiam vsq; commodissimè vehi. Et iam conuenerat, vt mihi Regis nomine ad iter conficiendum darentur trecenti aurei nummi, ad quos ego ducentos de meo præterea addere cogitabam. Iam mihi illud sanctitatis & doctrinæ specimem Stanislaus Cardinalis Varmiensis gratuitam habitationem in palatio quod Cracouiæ habet amplißimum offerebat. Multæ à summis viris literæ commendaditiæ in Germaniam & in Poloniam promissæ erant: vt cùm eò venissem, nunquam ferè in diuersoria publica ingredi necesse haberem. Neq; verebar illam quæ in Polonia esse dicitur, inclementiam cœli asperitatemq; frigoris. Sciebam illa omnia re multò minora esse quàm fama: & alioqui sim ipse quoq; natus in parte Galliæ maximè montosa ac frigida. Quod autē quidā qui deterrere me cuperent, clamabant gentes illas feras ac barbaras esse; interdū mihi risum, interdum stomachum mouebant. Magna mihi, Sacrate, cum multis Germanis, magna cum permultis Polonis familiaritas, magnus vsus, magna necessitudo fuit. Sēper eos expertus sum bonos viros, rectos, simplices, apertos, humanissimos præterea, & prope omnes eo vitæ cultu, ac munditia, quæ ad elegantiā potius quàm ad vllam barbariem accederet. Nugæ istæ sunt hominum eos qui adulari, & fallere, & aliud loqui, aliud cogitare nesciunt, barbaros vocantium. Vtinam nos eo modo barbari essemus. Vtri verò barbariores sunt: nati in media Italia, quorum vix centesi-

teſimum quemq; reperias, qui latinè aut græcè loqui ſciat, aut literas amet: an Germani, ac Poloni, quorum permulti & earum linguarum vtramq; perfectiſſimè callent, & ita literas ac liberales diſciplinas amant, vt in eis tempus omne conſumant? Olim illi fortaſſis, aſperi ac barbari fuerunt: hoc quidem ſeculo, vereor ne ad nos barbaries, ad illos cultus & ſplendor vitæ, & eruditio atq; humanitas, mutatis ſedibus commigrârint. Itaq;, vt verum tibi fatear, libentiſſimè eò commeâſſem, ſi nihil obſtitiſſet. Quicquid enim commodi mei cauſſa ab eis petebam, id omnes prolixè ac copiosè offerebant: vt iam conſtaret inter nos, ſine vllo negotio conuenturum eſſe. Quid quæris? Fidem eis dederam, venturum eſſe me ſi per ſummum Pontificem, cui ſeruio, & per Cardinalem Eſtenſem, cuius in clientela ac familia ſum, liceret: alioqui enim non poſſe me, niſi eorum permiſſu, de me ipſo quidquam tale polliceri. Putabam autem, neutrum eorum hoc iniquo animo laturum: cùm Cardinalis quidem gratis me alat. Nullam enim ad rem, mea opera vtitur: ſummus autem Pontifex ingentem copiam habiturus eſſet erudititiſſimorum hominum qui ſe in locum meum ſubſtitui poſtularent. Contrà tamen accidit, quàm putâram. Etenim cùm rumor de meo diſceſſu tota iam Vrbe peruulgatus eſſet, Conſeruatores populi R. (is ſummus Magiſtratus eſt eorum qui hodie populi ſuffragiis deferuntur) ad Pontificem accedunt, cùm præſentes etiam adeſſent ij ex Cardinalibus, quibus ſtudiorum cura com-

missa est: remq́ ei exponunt: atq; ab eo supplices petunt, ne me abire patiatur: addunt multa de me, quæ malo te ex aliis cognoscere. Pontifex benignè eos audit: bono animo esse iubet: se, quod opus foret, imperaturum esse confirmat. Paucis pòst diebus, per Ludouicum Castaneum Rupipozæum Christianissimi Regis Oratorem, virum & claritate generis, & virtute, & eruditione præstantem, iubet mihi denuntiari ne abeam: sibi curæ fore, ne me, quòd auctoritati suæ paruissem, pœniteret. Respondi, nullam pecuniam mihi esse tanti, vt mihi quidquam placeret, quod Pontifici displiceret: & honorificum quidē mihi visum esse, quod à tanto Rege vocarer: sed multò honorificentius quod & à Pontifice, & à tali Pontifice retinerer. Pontifex postea epistolam ad me misit amantissimè scriptam, qua ad stipendium quingentorum nummorum aureorum, quod iampridem capiebam, significabat se ducentos præterea addidisse. Eodem tempore Matthæus Contarellus Pontificis Datarius vir & eximia quadam integritate vitæ, & singulari Romanarum rerum intelligentia insignis, & mei, vt scis, amantissimus, certiorem me fecit, sibi à Pontifice mandatum esse, vt mihi quamprimùm adtribueret & adsignaret annuam trecentorum aureorum nummorum pensionem. Itaq; Rex tam longinquus efficit testimonio et iudicio de me suo, & sanctissimi Pontificis liberalitate ad veteres fortunulas meas accesserint annui quingenti aurei nummi. Sed & Cardinalis Estensis, simul atq; istinc rediit, amplo

me

me atque honorifico munere donauit: quod ego eò magis prædicare geſtio, quod ipſe tacere me iuſſit. Parendum tamen eſt, ne dum gratus haberi volo, me illi non ſatis morigerum præbeam. Sed & ego ſcribendo defeſſus ſum: & te ſuſpicor, cùm hæc tam verboſè ſcripta legeris, feſſum forè. Vale. ROMÆ. Pridie Kalend. Maij. M. D. LXXVIII.

M. ANTONIVS MVRETVS IACOBO CVIACIO I. C. S. P. D.

LXVII.

BIennium iam eſt, & eò amplius, Cuiaci V. C. cùm Lælius Vbaldinus, & Octauius Bandinus ſummo genere nati adoleſcentes, in Galliam ſe, ſtudiorum cauſſa, auctore potiſſimùm atq; impulſore me, contulerunt. Nam cùm ex me ipſorum propinqui quæſiſſent, quid eis potiſſimùm faciendum eſſe, quaq; ratione ipſorum ſtudiis optimè conſuli poſſe cenſerem: auctor eis fui, vt Lutetiam primùm irent, ibiq; ſe Græcarum literarum & Philoſophiæ magiſtris recoquendos darent: deinde Ius ciuile, cuius ſtudio incenſi erant, neque vſquam hodie niſi in Gallia, neq; in Gallia, niſi à Cuiacio, rectè ac verè diſci poſſe ſperarent. Ita igitur fecêre: &, quòd meo conſilio paruerint, ſibi magis magiſq; in dies gratulãtur. Ego autem Cuiaci, ambitioſum fateor eſſe me: &, quod Thucidides ait, vnum hoc πάθος ſenij expers

esse, verè ab eo dictum, demum experior. Quare cuperem, eos, qui mihi iam multum se debere agnoscũt, quod indicauerim sibi iter ad fontem, debere etiam mihi, quod à te, mea caussa, libenter viderentur, exciperenturq́; ea humanitate ac comitate, qua tu excipere omnes ingenuo ac liberali præditos ingenio soles. Sed vereor, ne mea iam sera commendatio sit: neúe ipsi, qua sunt & morum & ingenij elegantia, ita te iam, hominem ὑπὸ τῶν τοιούτων δυσάλωτον, *cœperint, vt nouæ commendationi nullus supersit locus. Peto tamen à te, quantum me amas; & puto me à te non vulgariter amari; vt, siue aliquid est, quod addi ad tuam erga eos beneuolentiã possit, id mea caussa adiicias; siue ita iam eos amas, vt nulla fieri possit accessio; reperias ipse tamen, atq; excogites aliquid, quod, commendatione mea adductus, eorum caussa fecisse videaris. Ego te, Cuiaci, eximiè amo: & quantum in me est, excito horum hominum ingenia ad euoluendos libros tuos, & ad cognoscendam doctrinæ tuæ præstantiam; te quoq; æquum est aliquid mea caussa facere. Maius autem facere nihil potes, quàm si his duobus adolescentibus ostendas meam commendationem aliquid apud te valere. Vale.*

ROMÆ. *VII. Kalend. Februarij.*
M. D. LXXIX.

IOAN-

IOANNES CASELIVS M. ANTONIO MVRETO S. D.

LXVIII.

EGo verò quàm sum importunus? Toties te interpello: siue hoc facit tuus in me animus: siue mea de te persuasio: siue hominum tui sitis. Mihi enim quæuis harum caussa sufficit ad excusationem. Vt autem prætercam, quæ in nobis mutua esse lubens mihi persuadeo; nemo est vel modicùm tinctus literis, quin & te magnifaciat, & si istuc proficiscatur, audire vocem tuam, vultum contemplari, & humanitatem experiri velit. Vides quid dicturus sim. Hi amici mei Ioannes Lubecius & Gallus Beccius Germani fama tui nominis permoti, & ipsi te salutare iampridem in animum induxerant. Quod cùm mihi mirificè placere intelligerent, vt qui te iam penitus perspexissem: visi sunt à me epistolam hanc cupere, quam ipsis dedi breuem & incultam, vt vides. Hæc tamen munus suum obierit, si ipsis fores in sermones tuos patefecerit, quod haud dubiè siue illa etiam antequam huc legendo processeris, siue tua humanitas faciet. Si tamen hoc requiris præterea, cognosces viros & virtute præditos, & literis probè excultos, & cùm omnium eruditorum, tùm tui obseruantissimos. Quæ cùm in iis deprehendes, erunt tibi me quoque tacente commendatissimi, cui commen-

 dationi

dationi si fiet quædam quoq; ex hisce literis accessio; multò magis & ipsos & me tibi obligabis. Vale Murete clarissime. FLORENTIA. *Kal. Martiis. Anno, M. D.* LXVII.

ANDREAS DVDITIVS M. ANTONIO MVRETO V. C. S. P. D.

LXIX.

PVDET *me ad te, virum eloquentissimum, scribere. Neq; tamen impetrare à me ipso possum, vt nullas potius, quàm eius generis, cuiusmodi soleo exarare, literas ad te scribã. In quo tu, humanissime Murete, non quàm in scribendo sim infans, sed quàm studiosus, quàm tui cupidus, spectare debes, magnum me hercule beneuolentiæ cum verecundia fuit certamen; sed vicit tandem beneuolentia erga te mea, & ad scribendum me impulit. Neq; verò nullos stimulos addidit ingens illa, perspecta mihi & cognita superiore anno humanitas tua; cùm ego te officij caussa adirem, qua tu me hominẽ tibi ignotum ita obstrinxisti, vt quibus plus, quàm tibi, debere me sentiam, quàm paucissimos habeam. Admirabar equidem antea doctrinam, atque incredibilem quandam in dicendo suauitatem tuam, ac summam in familiaritate, atque amicitia tua gloriam statuebam. Nunc verò, non id modò, sed ex quo die te cogno-*

te cognoui, ita te amare cœpi, vt illis, quibus tua consuetudine frui datum est, demùm inuidiam; illos solos felices esse ducam. Atq; vtinam hac eadem & mihi felicitate frui liceret. Sed non licet; at quod licet facio, meumq; incredibile hoc tui fruendi desiderium leuo, frequentissimis, & honorificentissimis de te, deq; excellenti tua doctrina sermonibus. Ex quo enim ego te die cœpi diligere, omne studium, omnem orationẽ meam, qualiscunq; ea sit, ad laudem, & tui nominis gloriam contuli. Quod sanè non eò dico, quòd meis sermonibus, & prædicatione quidquam ad tuam famam putem accessisse, (neq; enim tam sum à ratione alienus, vt facibus solem illuminari posse credam) sed vt, quanti te faciam, quàm obseruem, quanta beneuolentia complectar, intelligas. Quod tibi persuasum esse ita cupio, vt nihil optem magis. Audio te habere paratos quosdam annotationum libros, quos in manus hominum emittas; quos equidem quales exspecto, futuros auguror, hoc est, omni doctrina elegãti refertos. Quid enim aliud à tali, tantoq; viro exspectari queat? Peto abs te, vt cuius generis id totum sit, ad me perscribas, &, quæ tua est humanitas, si quid iam est à Typographo descriptum, ad me mittas. Nam planè non fero desiderium legendi eius libri. Superioribus annis, cùm Lutetiæ Parisiorum, magna tua cum laude, & omnium admiratione Philosophiam ita doceres, vt non minus sententiarum grauitatem, quàm verborum elegantiam, dicendiq; artificium

homines

homines admirarentur, audio te quiddam in quintum Aristotelis ἠθικῶν νικομαχείων librum scripsisse, quem ego librum iam ab aliquot annis legere discupio, pergratum igitur feceris, si etiam hunc mihi literis tuis adiunctum miseris. Vale mi optime, atq; eruditissime Murete, & meæ libertati ignosce, ac hominem tui studiosissimum, cupidissimumq; mutuo ama. PATAVIO. *VI. Id. Maij. M. D. LIX.*

PETRVS MORINVS M. ANTONIO MVRETO. S. P. D.

LXX.

CVM *Theologum Græcum prædicatione incitatus tua admirari cœpissem, isq; huc venisset, cùm ego discipulo meo fortè operam darem, permolestè tuli, eam me conueniendi hominis doctissimi atque humanissimi potestatem per imprudētiam amisisse. Et quo dolorem meum desideriūq; tanti viri lenirem, & aliquid earum literarum elicerem, quibus inprimis delector, scripsi ad eum, mandauiq; ei, cui literas dederam, vt studiosè percontaretur, vbínam esses, vt valeres, quid ageres. Is te ibi esse renunciauit, se veritum esse tecum loqui, & propter redeundi festinationem exspectare non potuisse, dum esset commodum. A te summo studio peto, mi Murete, vt de rebus, de literis, de consiliis tuis ad me scribas; Amiotúmne conueneris, ecquid ei gratum feceris de Plutarcho,*

tarcho, de Victorino: hic ſi etiam in manibus, an iam deuulgaris: conſiliúmne ſit ſacros & eccleſiaſticos reliquos Scriptores ſtudio et opera ſimili adiuuare, atq; Victorinũ. Iam enim leuiores literæ παιδιά tibi ſunt: σπουδὴ & διαγωγὴ ſanctiores. Tu illa αὐτοσχεδιάζεις. Ad hæc verò, matura iam ætate, animum ſtudiumq; tuum contuliſti. In quibus te iam arbitror, vt ait Theognis, τὰ μὲν μανθάνειν, τὰ δὲ δεικνύναι, ἄλλα δὲ ποιεῖν. Velim item, teq; id etiam atq; etiam oro, ſi quando erit otium, ſi quid homini amiciſſimo & obſeruantiſſimo tui cogitationum tuarum impartiendum putas, perſcribas ad me, quid de his miſerrimis temporibus ſentias, quibus ἐκ τῶν νεωτερισμῶν, ἐκ τοῦ κινεῖν τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ μὴ νῦν γε καὶ χθὲς ζῶντα, in hãc pernicioſiſſima στασιωτείαν & ἀναρχίαν incidimus. Græcum Theologum meis verbis plurimùm iube ſaluere. Vale. CANTILII. A. D. IIII. Kalend. Septembr.

IDEM M. ANTONIO MVRETO VIRO OPTIMO AC DOCTISSIMO, & homini amiciſsimo.

S. P. D.

LXXI.

PROXIMÆ congreſſionis noſtræ grata iucundaq; recordatio facit, vt ſermonis vel non neceſſarij occaſionem & facultatem etiam abſens quæram.

ram. Atq; hoc vel singularis humanitas tua, vel nostra coniunctio, mutuaq; beneuolentia patitur, vel requirit potius, vt nullo scribendi argumento; inter nos tamen per literas nonnunquã colloquamur. Tu quidem, quæ mihi epistolæ materia prope vna fuerat, vt res meas curæ tuæ bonitatiq; committerem, & commendarem, eam mihi singularibus tuis in me studiis, & eximia liberalitate præripuisti. Nam cùm antea semper rationibus meis per te consultum esse voluisti; tum nuper in hac prouincia, quam te potissimùm auctore suscepi, sic dedisti operam, vt ea mihi quàm honestissima & quàm fructuosissima esset; vt si de fratre laborares tuo (& sic me quidem fratris loco semper habuisti) nec diligentiùs à te, nec amantiùs agi potuerit. Quo in munere cùm non solùm rem meam, officium, famam agi viderẽ; sed etiam existimationem & gratiam tuã; effeci quantum potui, vt id in me iudicij, te haud temerè contulisse homines existimare possent. Atq; in eo negotio, quod tuo hortatu susceperam, eò maiorem curam & diligentiã mihi adhibendam esse constitui, quòd in egerendo me intelligerem auctoritati & voluntati tuæ inseruire. In quo, vt coràm tibi significaui, gratiã ab hominibus ineundam mihi duxi esse, τῷ, κατὰ τὸν νέον ὀδυσσέα, χεῖρα εἶχεν ἐργάτιν· γλῶσσα γὰρ ἐνεργὸς *modò in opere, reliquis temporibus cessationi suæ veniam sperauit datum iri,* καὶ συγγνωμόνων ἀνθρώπων τεύξεσθαι: *quod vtinam ne me fefellerit; confido quidem certè. Hoc verò docendi officium cùm consilij & moniti*

tui memor studerem in honorem adducere, processit quidem: sed tamen hominibus valde repugnantibus. Itaque ὑποταγὴν *meditor. Tu, vt spero, conficies,* πᾶν δὲ τέλος ἐν τῶν ἔργων. *Ego te illud tuum honestissimum otium ad Ecclesiæ historiam literis tuis illustrandam conferre, iamque tibi, quod de Basilio Magno Gregorius scripsit Theologus,* λόγους δ' πάρεργον εἶναι, *mirabiliter lætor. Viuent scripta tua in æterna hominum memoria, & valebunt ad sanciendam & stabiliendam veterem perpetuamque Ecclesiæ disciplinam, & eos homines errore prauisque opinionibus liberandos,* οἵ τινες, ὡς ὁ ἡμέτερος ἔφη ἀπόστολος, τοῖς θείοις οὐχ ὁσίως ἐπὶ τὰ θεῖα χρῶνται, διὰ τῆς σοφίας τοῦ θεοῦ τὸ θεῖον ἐνβαλεῖν πειρώμενοι σέβας. *Peto à te, vt Niceto, quas ad eum scribo literas, reddendas cures, eiusque voluntatem tibi quàm maximè ad me tuendum & augendum adiungas. Si quid tu ad me literarum, vt & opto & spero, quod ad Iulianum Granuccium Medicum miseris, is ad me perferendum curaturum se est pollicitus. Vale. Poli. Postridie Non. Sept. M. D. LXVII.*

MORINVS EIDEM.

LXXII.

CVm exspectarem, dum aliquod serium argumentum haberem ad te scribendi, literæ à Niceto

Niceto venerunt comitatæ tuis, ibi ego agnita manu mihi charissima, teneri non potui, quin vel nulla materia, aliquid tamen exararē, & apud te, qui huiusmodi negotium perbellè deuorare soles, περιαυτολογία ineptirem. Ex hoc, mi Murete, tam diuturno literarum mearum silentio intelligere potuisti, quam otio & præter consuetudinē nihil agendo languescerem; in qua tamen desidia narro tibi quid mihi optatißimum & iucundißimum nec opinanti contigerit. Ædes hîc sacra est diuæ Virgini dicata, eius ædis custos & præses, senex optimus & religiosißimus, cœtum habet virorum summa nobilitate, & humanitate præditorum, domi suæ, quæ diuinæ iuncta est. Quo ex numero cùm apud Archiepiscopū esset vir singulari virtute, doctrina, probitate, in eumq́; ego casu incidissem. Quid tu, inquit, in hac solitudine consenescis? & simul me humanißimè inuitauit, vt secum apud eum, quem dixi, æditimum, si quando liberet, esse vellem. Ego eius studium & liberalitatem secutus, pauculis pòst diebus cùm me eò, quò vocauerat, contulissem, hominem offendi cum illo sanctißimo sene Gregorij Theologi scripta studiosè legentem. Adiunxi me vel auditorem, vel interpretandi arbitrum perlibenter, dedi me vtriq́;: alterum etiam aßiduè in Repub. versantem, & studiosum rhetoricorum Aristotelis, ac Demosthenis orationum, vt potui, adiuui. Hi etiam viri humanißimi & probißimi aliquid esse credunt, Gregorium nulla meditatione interpretari, cuius ego librum, tuum lectitando,

do detriueram: & Demoſthenem explicari ab homine Manutij, Mureti talium virorum diſcipulo mirantur: vt mihi, (fatendum eſt enim, præſertim apud te) paulò iam beatior eſſe videar, & hæc noſtra ſtudia non adeò contemnenda ducam. Nunc nobis Magnus ille frater Gregorij eſt in manibus, vt ab ambobus eruditione, ſanctimonia, gloria, Germanis, communia & intelligendi & bene viuendi præcepta ducantur. Tantum eſt, cuius te participem fieri, & mea cauſſa lætari cupiebam. Ab Archiepiſcopo quidem ita liberaliter & à principio ſum acceptus, & quotidie tractor, vt quid illuſtriſſimo Cardinali Sirleto debeam, quid etiam vobis, qui me ei commendâſtis non ſolùm ſcribendo, ſed ne cogitando quidem aſſequi poſſim. Vtor inprimis familiaritate Vicarij: qui Iurisdictionem exercens ſibi demandatam, & diiudicandis controuerſiis operam nauans, mihi ſæpiſſimè, negotiorum moleſtia preſſus, gratulatur, qui rationem cum muſis humanioribus & ſanctioribus literis habeam; dum ipſe, litibus & turbis implicatus, horridas interpretum Iuris chartas non ſine ſtomacho peruolutat. A quibus etiam, ſi quando rogem vtendas, me deterret, nec à veterum Iuriſconſultorum, quos ſæpiuſculè in manus ſumo, vſu diſcedere patitur, nec quicquam proficio, quod dicã conſecuturum me, cùm illa deguſtâro, vt ipſi & Archiepiſcopo in conſilio eſſe poſſim: otium hoc tuear, & nôrim fortunas meas, qui politiorum & elegantiorum literarum ſtudio incultis ſordidiſq; caruerim. Hoc

idem ambo hi mei συμφιλολόγοι dictitant. Qui quidem se suaque omnia liberaliter mihi detulerunt, & nisi meas copias viderent, vti cogerent suis, habent συμμελετητὴν rebus necessariis instructum, non sumptuosum, non grauem amicis; & tamen aliquid à se sumere voluerunt, qui hanc mediocritatem interea tueor. De epistolis, mi Murete, maximam habeo gratiam: iis vtar, si opus erit, id est, si Mediolanum proficiscar. Nondum enim quicquam certi consilij cœpi, ac minimum vnum me hîc mensem etiam commoraturum puto. Vale. Genvæ. Post. Id. Ian. M. D. LXIX.

N. M. ANTONIO MVRETO S. D.

LXXIII.

Etsi *de tua liberalitate atque facilitate multa sæpe in Gallia Auratum, Fruterium, & Canterum prædicantes audiui; atque adeò ipse viderem doctrinam tam egregiam singulari humanitate iunctam esse debere: nunquam tamen, qui meus est pudor, imperare mihi potui, vt, nulla accepta occasione, mea sponte ad te mihi viam aditumque munirem. Nunc eam nactus percōmodam, nihil prius habui, quàm vt studium in te meum, & quo ab ineunte ætate te ob scripta & magnas Dei in te collatas ingenij dotes, licet ignotus, colui, amorem literis ad te*

datis teſtarer. Nam Berleuicaus iuuenis Hungarus, amicus meus, Roma nuper huc reuerſus, cum tuos de me, minimè licet idoneo, humaniſſimos ſermones commemoráſſet: facilè impulit, vt has ad te literas darem. Ego, mi doctiſſime Murete, non is ſum, de quo tam præclarè ſentire & exiſtimare debeas. Dedi quidem ſemper operã, vt cum Iuriſprudentia noſtra, encyclia & humanitatis ſtudia coniungerem: ſed ſentio & agnoſco eam eſſe ingenij imbecillitatem, vt in vtroq; (quando ad Iuris ſcientiam Philoſophiam neceſſariam eſſe non ignoras) ſatis mihi reſpondere votoq; meo non poſſim. Et ſunt tamen ſubciſiua quædam, quæ ſuauiſſimè illi humanitati non poſſum, quin adſignem. Hinc ea in Lucretium perpuſilla, hinc & in Gellium quædam iam diu paramus: quanquam poſt tam malè acceptum Pariſiis à Lambino Lucretium noſtrum, aut me potius, haud ſcio an quidquam in eo genere nauare debeã. Mirificè tamen Gellium expolitum cuperem. Sperabam, quod in Gallia non potui, hîc integrum aliquod idq; peruetuſtum eius exemplum nanciſci. Sed nihil dum reperire potui. Vtinam tu, hac in re nos iuuare velis. Nam vt poßis, non dubito, in tanta librorũ veterum, quos Romæ eſſe audio, copia. Ad ſolos VII. priores libros vetuſtum, hoc eſt, in quo & diphthongi ſint plæreq; integræ, & græca, exemplũ requiro. Nam reliquos ad vetuſtiſſimũ collatos & emẽdatos habeo. Ecce autem meã libertatem, ne dicã impudentiam, qui in primo familiaritatis, vt ita dicã, veſtibulo &

*aditu onus etiam imponere tibi non sim veritus. Sed hoc tuæ humanitati partim vt tribuas, deinde & studiis communibus vt des, rogo. Neq; verò ignoras teneras etiam familiaritates, officiis vtrinq; maximè ali & augeri. Quod reliquum est, te oro, vt eorum loco numeroq; me esse velis ac patiaris, qui te & colere & obseruare ob singularem tuam eruditionẽ consuerunt. Quibus etsi ego rebus aliis facilè concedam, fide tamen, diligentia, summoq; in te studio ne minimùm quidem cedere sum paratus. Vale, & si quid rescribes, facilè poteris, ad ædes Legati Regis. Salutat te Alfonsus Delbenius. V*ENETIIS.

EIDEM.

LXXIV.

N*E me putes, clarissime Murete, vel obliuione tui, vel grauiore culpa tardiùs ad te rescribere; quem cùm aliâs & antehac semper, tùm post literas illas ad me tuas omnis liberalitatis plenissimas, amare & in oculis ferre soleo. Longinqua, mihi crede, peregrinatio culpam omnem sustinet. Domum igitur, hoc est, Venetias, tandem aliquando reuerso nihil prius mihi faciendum putaui, quàm vt humanissimis tuis literis responderem. Quibus vt* ὁμηρικῶς *respondeam, scito illustrissimo Legato nostro gratissimam accidisse voluntatem illam*

tuam,

tuam, qua munus aliquod illi oſtendis. Quòd ſi ille grauioribus rebus diſtrictus, exigere non curauerit; ego tamen vrgere & flagitare pergam, ne tamen noſtri ſenſus ignores, ſi fortè hoc tibi vtile ad eam rem futurum putas, multus eſt in Ariſtotele, eoq́ue inprimis delectatur; maximè phyſiologo. Quod equidem ſæpe miror, ceteroquì omnia tua illi pergrata eſſe & fore, tibi confirmo. De ſtudio in acquirendo Gellij exemplari gratias tibi agam, cùm erit commodum; nunc quàm poſſum habeo maximam. Intellexi poſtea ab iis qui Romæ ſuperioribus menſibus Fuluium Vrſinum, de quo literis meminiſti, ſalutârunt, habere illum Gellium ſatis antiquum, etſi non integrum: vidiſſe namq́ue ſe illum apud Fuluium mihi confirmârunt. Quare etiam atq́ue etiam à te peto & quæſo, mi Murete, vt mihi librum illum ab Fuluio homine, vt audio, perfacili, tibiq́ue amiciſſimo ad paucos dies nobis impetres: eumq́ue commodè compoſitum & inuolutum vel tabellario Veneto, aut amico notoq́ue, ſi qui certus occurret, des huc perferendum. Dabo operam, vt paucis pòſt diebus ad te iſtuc referatur. Nam de fide mea ne dubites, tuam tibi prudentiam & conſtantiam teſtor, qui & apud quem virum agam, memineris, & ipſe me in amicitiā iam ſuſceperis. De fructu & vtilitatibus, quæ ex hoc ſcriptore, mea opera, exſpectanda ſint, etſi pudor multa polliceri me vetat; quædam tamen hîc apponam, ex quibus tu coniector hac in re ſolertiſſimus, coniecturam de reliquo capere re poſſis.

Lib. X. cap. XV. initiò: item casus multiplices, legendum ex vetere libro puto, item castas multiplices. Quid castus, apud Nonium & Festum. Minuebatur, in fine. Eodem cap. legendum cum strue atque ferto, & mox arborem felicem, & quod in rica, ex vetere libro: etsi in vetere erat, IN RITA, *de rica Festus, & de ferto. Cap. XXI. Ælius illo. Legendum ex veteri codice, L. Ælius Stilo, & mox. Quod extremũ, inquit, dicebatur, dici nouissimum cœptum vulgo. Cap. XXV. rumices, trifaces, de vtroque teli genere Festus. Cap. XXIV. Sicut pristini & pristinè: legendum, præfiscini & præfiscinè. Et mox. Sacerdotes populi R. cùm condicũt. Lib. XII. cap. I. Non partitionem solam, tanquam ille. Accipe quoq; versus pulcherrimos Ennij lib. XII. cap. IIII. ita emendatos ex libro vetere.*

Hacce locutus vocat qui cum bene sæpe libenter
Mensam sermonesq; suos, rerumq; suarum
Comiter impertit, magnam cùm lassus diei
Partem fuisset de summis rebus gerendis
Consilio, endo foro lato, sanctoq; senatu,
Cui res audacter magnas paruasq; iocumque
Eloqueret, & cuncta malus quæ & bona dicta
Euomeret, si qui vellet tutoq; locaret.
Quo cum multa volupia gaudia clamq; palamque
Ingenium, cui nulla malum sententia suadet,
Ut faceret facinus leuis, haud malus, doctus, fidelis,
Suauis homo, facundus, suo contentus, beatus,
Scitus, secunda loquẽs in tempore, cõmodus verbum

Pau-

Paucum, multa tenens atiqua sepulta vetustas
Quæ facit & mores veteresq; nouosq; tenentem
Multorum veterum leges, Diuûmq; hominumq;
Prudentem, qui dicta loquiue tacereue posset.

Et mox, L. Ælium Stilonem. Et lib. XVI. cap. IX. versus Lucilij ita legendi ex veteri codice.

Illud opus durum, vt Setinum accessimus finem,
Αἰγίλιποι montes, Ætnæ omnes, asperi Athones.

Eiusdem modi complura adferre possem, adeoq; vellem, nisi illa iam nimia esse vererer. Videbis igitur, humanissime Murete, an expoliẽdum mihi scriptorem illum putes; hoc est, adiuuandum me in Fuluij libro impetrando. In Cæsare similem operam posui: quod ipsum pronuper in epistola ad lectorem Lucretio præfixa sumus testati. Verùm ab Lãbino postea ita verberati: &, quia à iure paulum temporis ociiq; nobis, vt ita dicam, subciditur, omniaq; quàm accuratissimè sine librorum veterum copia expoliri nequeunt: tardiùs fortasse quàm debueram, certè, quàm putâram, Cæsarem tamen breui, Deo volente, daturus sum adiecta explanatione modica gratum, vt spero, opus Celtis nostris, seu Transalpicis futurum, tua illa epistola (eò namq; redeundum est) mirificè recreatus atq; adeò munitus aduersus furores illos Dionysiacos, quem iam audio libellũ illum, qui vulgo Æmilius Probus, à me certissimis rationibus in Lucretium plurimis in locis Cornelius Nepos dicitur, de illustribus imperatoribus Græcis, explanationibus longissimis, vt solet, oneratum in lucem edidisse:

*edidisse: in quo libello, si, quemadmodum in Cicerone, omnia illa quæ in collectaneis Lucretianis emendata proposui, sumpsit, sibiq́ vindicauit: veniam mihi viros eruditos daturos spero, si, manu iniecta, illa, quæ mea legitimis documentis ostendero, asseram & vindicem, incusso plagiario pudore, quando aliud non licet. Vale, doctissime & humanissime Murete. V*ENETIIS. *Idib. Aug.* M. D. LXIX.

EIDEM.

LXXV.

QVIA *Tibure Romam te iam reuersum puto, auctore etiã Tesserano nostro, qui tuam in me singularem voluntatem prædicauit, tertium ad te scribo de Gellio: teq́ etiam atq; etiam oro, vt à doctissimo Fuluio librum illum auferas, quem vel ad paucos dies huc mittas, vel quod commodius fortasse erit, cùm editione aliqua comparandum des, non totum, sed id duntaxat quod in eo exemplo reperietur ad VII. primo libros eius scriptoris. Caue enim putes, mi Murete, nullum scriptorem mendosiorem reperiri posse. Ex posterioribus libris cùm possim adferre loca innumerabilia, tum proximè quædam indicaui. Quo argumento cõmotus, non dubito, quin priores simili malo laborent; præsertim qui iam periculum & in his fecerim, adiutus nonnihil à libris quibusdam sed minimè vetustis. Verbi gratia*

libro

libro primo cap. VII. expauidusq́; Demosthenes auertit iter: in vetere codice reperi, auertitur; hinc legendum fortasse auertit, inducto iter, vt Plato in Phæd. καὶ ἅμα διακρούσας, μεταστρεφόμενος ἀπῄει. *& cap. XX. quales sunt fermè metæ triangulæ quas; sic scilicet legendum, cap. XXVI. Conuertit ad me, sic vetus liber. Et libro secundo capite VIII. Sic in actionibus ciuilibus auctor laudari dicitur, & capite septimo aut pro reo Catilina aliquo, aut Tubullo, aut P. Clodio. De Tubullo, sæpe hic. Habeo emendationes aliquot in Epist. Cic. famil. quas Manutius (eum explanationes scribere, ex filio eius, qui iampridem hinc Asulæ abest, cognoui) si me mittere ad se volet, mittam quamprimùm, sed tua fide & auctoritate. Nam Manutium etsi virum doctißimum esse scio, & filio Aldo sum vsus perquàm familiariter; temerè tamen meis non nimis acutis emendatiunculis interpellare, ipse non ausim. Vale mi humanißime & doctißime Domine.* VENETIIS. *VI. Kal. Decemb.* M. D. LXIX.

EIDEM.

LXXVI.

MAgnam tibi gratiam habeo, MVRETE *humanißime, qui laborem eum ipse cœperis, quo nemo id melius præstare poßit, teq́; rogo, vt, quod facis, reliqua item descripta vsq; ad lib. IX. quæ quidem*

dem reperies, mittere velis. Valde gaudebam de Tubullo. lib. 2. cap. 7. ibi, Catilina aliquo aut Tubullo. Nam ex clarissimi Pinelli libro, minimè tamen vetusto, in quo ita erat, aliquo aut cubant, iam pridem, Tubullo coniecerã, quod an ad te præscripserim, dubito. Sambucus certè ad quem ea de re scripseram nuper ita rescripsit: De Tubullo coniectura non displicet: cùm facilis sit lapsus de Tu. in Bi. nam de Tubullo qui palam ob rem iudicandam, pecuniam accepisset, condemnato, viro improbissimo, Cic. 2. de finibus, 3. de nat. Deorum, & pro Scauro meminit. In fragmentis orationis pro Scauro hæc Ciceronis verba: Si me hercule iudices pro L. Tubullo, dicerem, quem vnum ex omni memoria sceleratissimum & audacissimum fuisse accepimus, & cetera. Ea inquam verba huic loco in primis conueniunt. Existimo in veteri codice vestro, cap. 1. lib. 1. desiderari. Scio namq; varietatem aliquam reperiri in aliis, atque adeò in primis versibus. In cap. XIII. libri 1. Scripsit ad magistrum ἀρχιτέκτωνα molis Atheniensium. In veteri codice quodam vidi, ad magistratum Græcum merè Atheniensium. Ex quibus verbis mendum odoratus, legendum putabã ad ἀρχιτέκτωνα Atheniensium. Hoc igitur consideres velim. Deinde an eodem libro cap. XXIIII. pro, Orchio traditus thesauro, non sit scriptum, Orciuo, & lib. 2. cap. X. Fauisse, duobus SS, an vno S, exaratum sit. De nomine scriptoris etsi ipse dubito. Nam ea quoq; re in Lucretio infinitè illum voco scriptorem nocti-

um At-

um Atticarum: tamen argumenta in vtramq́; partem quæ habeo proximis tibi perſcribã. Nam Lambinus, qui paulo momento huc illuc impellitur, & in Ciceronem plerumq; Agellium vocat, cur nunc ita clamet contra ſe quoq;, tu fortaſſe ignoras: ego nunc etiam tibi indicabo. Et quia vidiſſe te ſentio, ponderoſas illas explanationes in Cornelium Nepotem, ſed Æmilium Probum deprehendimus nos, eum omnes noſtras emendationes in eum ſcriptorem quas de veteri codice quem habemus, deſumptas, in Lucretiana collectanea conieceram, ſibi ſumpſiſſe omnes. Qua de re memini ad te ſcribere timidè. Sed ipſe faciam vt comperias ita rem ſe habere, ſi libebit conferre hæc loca ex collectaneis noſtris, & commentario Lambini quæ hic notaui. Sunt hic eruditi viri, qui, re cognita, fabulam egiſſe dicerent Lambinum: qui, vt aliis perſuadeat, ſe non legiſſe noſtra, Puteanum ὥσπερ θεόντινα ἀπὸ μηχανῆς *adhibet, cùm modus vindice dignus occurrit. Excuſatum me habebis, quæ tua eſt humanitas, mi Murete, qui in rerum noſtrarum vindicatione diligentior fortaſſe tibì videar: in quibus vſurpandis vir ille propriis lapſis, machinas etiam adhibuerit; laudat te: quem ita tamen accepit, ſcit ſcilicet, quem laudet, & cur, metuit, ne offendat ſolido. Valde laboro in prænomine Cornelij Nepotis inueniendo: Tu ſi potes, me explica. Vale mi doctiſſime & humaniſſime Domine. Salutem dixi clariſſimo Oratori. V*ENETIIS. *Kalend. Ian. M. D. LXIX.*

MVRE-

MVRETVS N. S.
LXXVII.

TVm demùm non recuſabo, quin te mihi aliquid debere fatearis, mi N. cùm tua cauſſa laborem aliquem cœpero. Quæ enim vſq; huc à te oratus feci, non magis cauſſa tua feci, quàm mea. Nihil eſt enim quod libentius faciam, cùm quid vacui temporis datur, quàm vt libros peruulgatos cum veteribus conferam. Nondum poſſum ad te mittere quod reliquum eſt, iis occupationibus, quæ tibi quoq; ipſi non ignotæ ſunt, impeditus. Contuli loca, quæ notaueras: & admiratus ſum hominis impudentiam: quã tamen in memetipſo iam pridem expertus eram. Non enim tantùm, cùm multa à me accepta pro ſuis publicâſſet, vltrò conqueſtus eſt, ſua ſibi à me ſubrepta eſſe; ſed etiam (vide, quæſo te, inauditum improbitatis genus) cùm admonitus eſſet à me de locis quibusdam Horatianis; quos ita ſtultè interpretatus fuerat, vt omnibus eruditis debere ludibrium videretur; non eſt veritus dicere ac ſcribere, eam ipſam ſententiam, à qua ipſe monitu meo diſceſſerat, meam fuiſſe; meq; vt illius auctorem, exagitare iiſdem illis argumentis, quæ à me acceperat. Quid eiuſmodi homine facias, aut quid ad tam inſignem impudentiam addi poſſe arbitrêre? Sed bene, quod non in me vnum eo modo iniurius fuit. Reperiet alios minùs iniuriæ patientes, quàm ego ſum. Fortaſſis ne ipſe quidem

dem

dem tacitè hoc tuliſſem calidus iuuenta. Nunc vix credas, quàm mihi à toto illo controuerſandi genere abhorreat animus. Tu quoq;, ſi me audis, non nimis acriter eum inſectabere. Vlciſcentur hominem mores ſui. Vale. ROMÆ, *Id. Ianuarij.*

N. MVRETO S.
LXXVIII.

P*Aulò tardiùs reſcribo, quòd de auctoris nomine quæ requiris denuo mihi conquirenda fuerint. Quæ etſi olim Brugas ad Guidonem Laurinum diligenter collecta perſcripſeram, cùm & ille de Carfania aliisq; id genus contentionibus monuiſſet; nunc tamen in ſchedis, quas huc mecum attuli, reperire non potui. Petendi igitur hinc inde libri, quos ferè nullos hîc habeo. Sed de Lambino* φεῦ τῆς ἀναιδείας, *in quẽ vt omnia pulchrè conueniant, accipe & aliud eius ſtrategema. Cùm Lutetiæ thyrſum, non Lucretianum illum, ſed ſuum in me quatere inſtituiſſet, (ego interim domi virgam tam pueriliter peccato minitabar) prima concione dixit in Belgis omnibus familiaritatem ſibi eſſe, me vnum ſibi malè cupere: protulitq; duodecim ferè Belgarum nomina, qui tum ibi agerent ſtudiorum cauſſa. Multi ex his, admirati hanc publicam teſtationem & citationem, quòd illum ſalutâſſent quidem vnquam; me autem vterentur familiariſſimè. Imò eo ipſo tempore epigrammata*

in illum partim proscripsissent, ad me accurrerunt, & acumen Lambini, artesq́; eius oratorias mihi exposuerunt. Mirantibus omnibus, vnde eorum nomina collegisset, interuenit mox eius conuictor, Bruxellensis, qui scrupulum illum nobis exemit. Se namq́; rogatum & coactum fuisse Lambino petenti domi ea aliquot Belgarum nomina dictare, caussæ ignarum. Atq; ita res in risum abiit. De Agellio quæ adferam, te rogo vt accuratè perpendas: quæ si tibi probabuntur, fac vt ratione aliqua adfirmes. Contuli igitur manu scriptos septem. Louanij Buslidianum antiquum satis, sed minimè integrum; alterum Cuiacij, in quo decem libri posteriores, item bonum: tertium Mæmianum, clarissimi senatoris Henrici Mæmij, eiusdem bonitatis & magnitudinis; duo præterea erant Pinellini; quos tamen, quia minimè essent vetusti, non libuit totos conferre: vt neq; REHLINGERI vnum, iuuenis nobilissimi Germani. Septimus quem Lutetiæ diligentissimè contuli, Danielis, amici cuiusdam mei, aduocati Parisiensis, erat, omnium longè pulcherrimus & antiquissimus; accedat huic, bonitate, ni fallor, proximus Fuluianus. In iis omnibus, vno, eoq́; optimo, excepto, in quo A. Gellij ter scriptum reperi: neq; sæpius nomen in eo codice aderat: constanter vidi exaratum Agellij. Itaq; veterum codicum auctoritate sola, vsitatam inscriptionem mutare nolim. Nam tametsi omnes alij habent, Agellij; vnus tamen omnium antiquissimus habet A. Gellij. Rursus hic etsi iam vetustus est; vnus tamen

habet

habet A. Gellij: cùm reliqui omnes, ex quibus duo aut tres etiam bene vetuſti, habeant Agellij. Hoc igitur ex vetuſtis codicibus argumētum in medio relinquendum cenſeo. Reliqua ſunt duo, prius, meo quidem iudicio egregium: quod hic auctor nunquam adducatur (ſæpe autem adducitur) Gellij nomine, ſed ſemper A. Gellij, vt quidem in vulgatis codicibus perſcribitur. Ab Seruio in Virgilium, minimum ter adducitur, à B. Auguſtino vſurpatur quinquies, à Priſciano ter. Loca ſunt hæc. Priſc. libro VI. A. Gellius noctium Atticarum. IX. Hiſtoria ex libris Heraclidæ Pontici, & cetera, & eodem libro: A. Gellius noctium Atticarum VI. Sole medio, inquit, & arido, & cetera, & libro VII. vnde A. Gellius noctium Atticarum inſcripſit. Auguſt. de ciuit. Dei lib. IX. cap. IIII. in libris quibus titulus eſt noctium Atticarum, ſcribit A. Gellius, vir elegantiſſimi, eloquij, & multæ ac facundæ ſcientiæ, & cetera. Mox ibidem, Narrat A. Gellius, & cetera, poſtea quæſiuit A. Gellius à Philoſopho, &c. in eo libro ſe legiſſe dicit A. Gellius, & cetera, &: hæc vt potui non quidem commodius A. Gellio, ſed certè breuius, & cetera. Sic Auguſtinus in vno eodemq́ capitulo. Seruius in commentario Vergilij: ad illum verſum lib. quinti. Et me ſæuus equis oriens adflârit anhelis: Hæc autem (inquit) plenè exequitur & Cicero in Auguralibus, & A. Gellius in libris noctium Atticarum, & libro VII. ibi. Et quos maliferæ deſpectent nomina, & cetera, & in Georgicis, ni fallor, ſemel.

Alte-

Alterum est argumentum, quod illis omnibus in locis, in codicibus eorum scriptorum manu descriptis, constanter exaratum vidi, Agellius & interdum Agerius. Contuli autem codices Prisciani sex manu scriptos, Seruij duos, Augustini vnum, omnes valde antiquos, sed Augustinum illum antiquissimum. Possum & auctoritates doctorum quorundam hominum adferre, quibus hæc probarem. Nam Lambinus, vt solet, paulo momento huc illuc impulsus, in edendo Cicerone Agellius probat: in Nepote detestatur. Accepi Gabrielem Faërnum Agellij quoque nomen probâsse, commotum maximè versiculo quodam antiqui nescio cuius Grammatici, in quo hæc vel similis fuerit clausula: vt doctus Agellius inquit. Tu si eum Gramaticum & versiculum (Fuluius fortasse eum tibi subiiciet, quem valde familiarem Faërno audio fuisse) mihi indicaris: magnoperè hanc opinionem confirmaueris.

Agellij autem nomen Romæ vsitatum fuisse (vt & Agerij, de quo cùm alia in Pandectis loca, tùm l. qui Romæ) Agerius de verb. oblig. cùm ex inscriptione quadam antiqua, quam reperi in iis, quas multas, & fortasse nimis multas, in paruum libellum suum de orthographia retulit Aldus iunior, & ex Statij Poëtæ matre, quam vocatam Agellinam scribunt, tum ex Prisciano, qui mihi nostrum auctorem αἰνίττεσθαι videtur. Sic igitur ille lib. IIII. In ius desinentia siue à nominibus, siue à verbis deriuata, seruant i ante ius, & cetera, vt seruus, serui Seruius:

uius: ſeruilis Seruilius, agellus agelli Agellius: ſilua Siluius: virgula Virgilius: & cetera. Nunc reſpondeamus obiectionibus, quas puto eſſe poſſe duas. Vna eſt, potuiſſe deprauari manu ſcripta contractione quadam faciliq; lapſu, ſcripto Agellio, pro A. Gellio, vt in Carphania & aliis nonnullis accidit. Altera eſt, Romani hominis nullum fore prænomen, quod nouum ſit & inuſitatum. Prior nullam vim mihi videtur habere. Proferat enim quis nomen aliquod ſcriptoris noti, quod conſtanter & perpetuò ita contractum & deprauatum in plurimis locis reperiatur; quod certè nemo vnquam (aut valde erro) facturus eſt. De prænomine, ea ætate mirum non ſit, qua certum eſt multa Romanorum propria inſtituta iam exoleuiſſe. Fortaſſe & prænomen & cognomen habuit hic noſter, quæ tamen interciderint, aut quæ ipſe auctor, Agellij nomine notior, prætermiſerit adſcribere. Pauli & Vlpiani & omnium ferè Iuris auctorum prænomina quis vnquam audiuit? Poſſem fortaſſe probabiliter, A. Agellium dicere appellatū, ſed coniecturis huiuſmodi non puto eſſe opus. Hæc fere ſunt quæ de Agellio habeam, quæ, ſi probas, obſecro, ſi potes, adiuua, maximè illo Faërni verſiculo: ſi minus probas, tamen vt verſiculum illum, & tua perſcribas. Sed enim volumen vt habeas, teq; ciuiliter laceſſam, cupio mihi explices, tuamq; indices ſententiam, cur Vlpianus Ius a iuſtitia deducat. Ego quidē etymon hoc non grammaticum, ſed philoſophicū eſſe puto: Ius enim vt actionem ex habitu iuſtitiæ mana-

re. Quæro etiam, cur Iuri gentium Florentinus adscribat vindicationem in l. tertia: cùm & beluis ea sit communis. Plura aliâs, iam satis. Vale mi doctissime Murete. VENETIIS. *V. Kal. Feb. M. D. LXX.*

IOANNES ZAMOSCIVS REGNI POLONIÆ VICECANCELLARIVS, Belzensis, Knissynensis, Zamchensis Capitaneus, &c. M. Antonio Mureto S.

LXXIX.

TUm ex constanti fama, tum ex scriptis tuis, quæ in lucem à te edita, manibus omnium, ob eorum elegantiam teruntur, cognoui quantus sis in literis. Facilè igitur tua virtus me, etsi tanto locorum interuallo à te remotum, & eum, qui te nunquam viderim, in tui amorem trahere potuit. Cùm & ipse eas, licet earum ignarus, ac in vita ciuili occupatus, amem. Id tibi literis hisce meis breuiter significare volui. Plenius verò per Generosum Ioannem Zanoscium Serenißimi Regis nostri Secretarium qui istuc à Rege missus est. Cui tu fidem, in iis, quæ tibi nomine meo nunciabit, adhibebis, & me tui amantem, redamabis. Vale, ex castris ad GEDANVM, *III. Kalend. Iulij. M. D. LXXVII.*

SERE-

SERENISSIMO ET POTENTISSIMO PRINCIPI STEPHANO, DEI GRATIA Poloniæ Regi, &c. M. Antonius Muretus S. P. D.

LXXX.

NIhil in vita aut optabilius, aut honorificentius mihi cōtingere potuit, Serenißime Rex, quàm ut homo neq; ingenio, neque doctrina præter ceteros præstans, amplißima & honestißima conditione proposita, à Maiestate tua in Poloniam vocarer. Quò equidem venire cupiebam: non tàm priuati commodi spe, quàm mirifico quodam studio incensus videndi ac venerandi cominus eum Principem; qui solus hodie confirmat vetus dictum, hominis sapientißimi; tùm demùm beatas ciuitates fore, cùm aut Philosophi regnarent, aut Reges philosopharentur. Sed id, cùm ita cuperem, ut nihil vnquam cupierim ardentius, cur efficere non potuerim, Regia Maiestas tua ex Ioanne Zamoscio Secretario suo intelliget. A qua supplex peto: ut ne propterea dedignetur me in suorum numerum adscribere: neq; iniquo animo ferat, me, dū viuam, quibuscunq; modis potero, & loquendo & scribendo, quantū Regiæ ipsius liberalitati debeam profiteri ac prædicare. Deus Opt. Max. Regiam Maiestatem tuam rebus omnibus florentißimam quàm diutißimè seruet. ROMÆ. *Kalen. Decembr. M. D. LXXVII.*

M. ANTONIVS MVRETVS IOANNI ZAMOSCIO REGNI POLONIÆ Vicecancellario, Belzensi, Knissynensi, Zamchensi Capitaneo, &c. S. P. D.

LXXXI.

PRæter spem & opinionem meam accidit, vt cùm inter me & Ioannem Zamoscium Serenissimi Regis Secretarium omnibus prope de rebus conuenisset: iamq́ ego me ad iter accingerem, atque istic animo & cogitatione totus essem: subitò ostenderit Gregorius Pontifex Maximus profectionem meam sibi non placere: meq́ per viros summa auctoritate præditos monendum curauerit, ne ex vrbe discederem: sibi curæ fore, vt ne in vrbe deteriori conditione essem, quàm quæ mihi in Polonia deferretur. Quin etiam ad quingentorum aureorũ nummorum stipendium, quod mihi iampridem constitutum erat: statim ducentos adiici iussit, mandauitq́ Datario suo, primo quoq; tempore quoquo modo efficeret, vt aliunde mihi trecenti aurei nummi quotannis penderentur. Ea re factum est, vt coactus sim deponere consilium quod cœperam veniendi ad vos: à quo, nec viuam, si me alia vlla res, quàm summi Pontificis voluntas atq; auctoritas abducere potuisset. Interea etiam tacente me, facilè omnes vident, quantum Serenissimo ac potentissimo Regi Stephano,

no, quantum tibi, Zamoſci clariſſime, debeam. Vobis enim, niſi planè ingratus ſim, hanc tam luculentam fortunarum mearum acceſſionem acceptam feram neceſſe eſt. Quare dum viuam, me vtriq; tantum debere fatear oportet, quantum ab homine debere homini plurimum poteſt. A te etiam atq; etiam peto, vt mihi veniam à Sereniſſimo Rege impetres: tibiq; perſuadeas, ſi vllum tempus vnquam eueniat, vt me vitam ipſam vel pro Maieſtate ipſius, vel pro tua, clariſſime Zamoſci, dignitate in diſcrimen exponere oporteat, nemini me conceſſurum, qui id promptius aut maiori animo faciat. Vale. ROMÆ. *Kalend. Decembr. M. D. LXXVII,*

IOANNES ZAMOSCIVS REGNI POLONIÆ CANCELLARIVS, BELZENſis, Kniſſynenſis Capitaneus, &c.
M. Antonio Mureto
S. P. D.
LXXXII.

N*Oſtrum tui ſtudium tam bene ceſſiſſe tibi, vt ſcribis, tibi quidem gratulor; mihi gaudere non poſſum, qui te hic careo, vbi & frui è propinquiore loco poteram tuis literis, & eas etiam ornare magis, vti quidem ſummoperè cupiebam. Sed hæc* DEO *committamus, cui neceſſariò obtemperandum eſt. Tu vide, vt ad nos quàm ſæpiſſimè ſcribas, & cùm*

quid habes, quod tuis ipsius oculis atq; auribus dignissimum esse arbitrere, nos quoq; eo beare ne praetermittas. Rem nobis feceris gratissimam, & nostra amicitia dignissimam. Vale. Datum VARSOVIAE, *die XXV. Mart. Anno Domini M. D. LXXVII. Scias te Regi nostro inprimis commendatum esse.*

MVRETVS GERARDO SVO S. P. D.

LXXXIII.

Mihi crede. Irascerer TITIO *nostro, nisi vererer, ne ipse eandem rationem iniret placandi mei, quam iniit abhinc biennium. Etenim, si nescis, cùm ego eum, nescio qua de caussa, subasperè appellâssem, meq; illi iratum esse dixissem: renidens ille, faxo, inquit, istud verbum magno redemptum velis: Eo ipso die sub vesperam, cùm mihi iam parata coenula esset; ecce tibi homo ad fores. Quid tu, inquam, huc? Tecum, inquit, vt coenem, si fortè placare te possim* φιλίαν ἀμφὶ τράπεζαν. *Tu verò coenare mecum potes; placare me neq; tam citò, neque tam facilè potes. Inter coenam, multa, vt solet, festiuè narrare, multa vrbanè dicere: quae omnia ego, non facilè quidem, sed tamen, mihi imperans silentio audiebam; ita composito ad seueritatem vultu, vt ne illud quidem facerem, quod canes iratae solent. Discessurus.*

ceſſurus. Etiámne, inquit, iratus es? Multò, inquam, iratior, quàm prius. Poſtridie eadem hora, cùm, tanquam ad conſtitutum veniſſet, quærenti mihi. Quid tu huc denuo inuocatus? αὐτόματοι δ' ἀγαθοί, *inquit ille. Itáne, inquam, ſalſis dictis & verſiculis cœnam te quotidie nacturum putas? At ego, ne erres, hodie non cœno. Rectè ſanè, inquit, ego igitur, te ſpectante, bona tua comedã. Scio enim, quid tibi in cœnam paratum ſit. Fortè autem eo die amicus quidam ad me turdos & ficedulas aliquot miſerat. Quarum cùm partem coqui, partem in craſtinum ſeruari vellem, prætериēs ipſe, coquo meo, homini ſimplici ac credulo, apud quem valde gratioſus eſt, perſuaſerat, vt omnes coqueret: alioqui enim fore vt corrũperentur. Ita mihi denuo hoſpes habendus fuit non multi tantùm ioci, ſed multi etiã cibi. Vbi adſedimus, tã multa dixit, vt non ceteris tantũ domeſticis, riſu ilia diſtenderit; ſed poſtremò mihi etiam ipſi, qui triſtitiam ſimulare cupiebã riſum inuitiſſimo excuſſerit. Facilè iam perſpicere poterat, iram in ſe meã aut nullam fuiſſe: & ita erat: aut planè depoſitã eſſe: ſed expediebat homini, putare me adhuc iratum ſibi. Rediit tertio: & quærenti, quid hoc negotij eſſet: Volo, inquit, parere veteri ſententiæ.* οὐ χρὴ συμποσίοισι φίλων ἀπέχεσθ' ἑταίρων δηρόν. *Tũ tu igitur, inquã, vnum me ſodalem habes? Ego verò, inquit, te vnico magis vnicum, neq; mihi vnquã bene eſt, niſi cùm et eſſe et comeſſe vnà tecum licet. An tibi igitur diu videris abfuiſſe, qui mecũ & heri & nudiustertius cœnaueris?*

 Quin-

Quinimò, inquit, ita erga te affectus sum, vt Medus ille erga Cyrum καὶ ὅσον σκαρδαμύττω χρόνον πάνυ πολύς μοι δοκεῖ εἶναι. *Abi, inquam, quò dignus es, cum istis tuis ineptiis, an te mihi pro ignoto verba dare postulas? Licuit dicere, licuit obiurgare: ipse tamen absterreri nunquam potuit, quin mecum cœnaret. Sublatis mensis. Quæso, inquam, amoto ludo, an hoc quotidie facturus es? Quotidie, inquit, donec te mihi planè placatum esse cognouero. At ego, inquam, potius iusiurandum in eam rem arbitratu tuo dabo. Quid quæris? Nisi irasci desiissem adhuc opinor eum* σύνδειπνον *quotidianum haberem. Itaq; quiduis iam perpeti possum potius, quàm vt istis irascar, qui se tam bene vindicare nôrunt. Extra iocum, mi Gerarde, neque Titio quisquam vir melior est, neq; officij plenior, neq; cuius aut sermo aut conuictus mihi dulcior sit: sed tamen interdum in me nimis sibi multa permittit. Nihil est in bibliotheca mea ita abstrusum ac reconditum, vt ei non pateat: omnia inspicit, omnia perscrutatur. Fuit etiam tempus, cùm, quicquid visum erat, etiam me inconsulto, auferebat, ac deinde referebat: sed id facere desiit, postquam me ægrè ferre animaduertit. Et tamen sic quoque, absente me, peruolutat omnia, omnes forulos excutit, neq; si quid modo absolutum ac perpolitum est, sed rudia etiam, si collibuit, & inchoata describit. Quis neget hoc nimium? ait Hispanus Poëta: sed sit satis, saltem ne me traduceret: sed, quod semper pollicetur, nũquam præstat, nugas meas legeret solus.*

Nunc,

Nunc, quia ita me amat, vt mea omnia miretur, vos quoq; ſibi eſſe huius erroris ſocios putat: & ea ſæpe vobis, vt admiranda, dilaudat, quæ vos, ſat ſcio, contemneretis. Mitto cetera. Hoc de græca tragœdia quale eſt? Neq; enim vni tibi, vt putas, ſed aliis compluribus amicis dixit, vidiſſe ſe apud me tragœdiam quandam græcam admirabilem: cùm tamen ego latinè quidem duas tantùm adoleſcentulus tragœdias ſcripſerim: de græca tragœdia ſcribēda nunquam, ne per ſomnium quidem cogitârim. Non ea vis animo. Et tamen vix credas, quot mihi tragœdias ficta illa tragœdia concitârit: multis qui ex eo illud audierāt, eius legendæ poteſtatem ſibi fieri poſtulantibus, mecumq;, quod id nō facerem, expoſtulantibus. Narrabo tibi rem totam, vt tu porrò narrare aliis poßis. Sumpſeram haud ita pridem otioſus in manus Senecæ tragœdias, easq; animi cauſſa euoluebam: ac fortè incideram in principium Troadum. Ita enim vocandam puto, quæ vulgò dicitur Troas. Libuit tentare, num quid græcè ſimile poſſem: & ſubitò quodam impetu ita exorſus ſum:

Εἴ τις τυράννῳ θυμὸν ἐξαρθεὶς τύχῃ
φρένας γέγηθε ταῦρος, ἢ κομπάζεται,
ἐς ἀεὶ τὸ θεῖον ταὐτὸν ἐλπίσας μένειν,
ἐμοί τε καὶ σοὶ δύσμορε Τροῖ᾽ ἐμβλέποι (σεμνὰ
οὐ γάρ ποθ᾽ οἱ θεοὶ τὰ πέρα τοῖς θνητοῖς
σαφέστερον ἀπέδειξαν, ὡς πάντ᾽ ἀσθενῆ,
παίδων τ᾽ ἄθυρμα, καὶ καπνοῦ σκιᾶς ὄναρ.
φεῦ, φεῦ τὸ κλεινὸν ἔρεισμα τῆς περιολβίας

ἀσιάτιδος γῆς, θεῶν πεπονημένον χερὶ,
ὡς ὑπ' ἐχθροῦ πολεμίῳ κατασκαφθὲν δορὶ,
κεῖταί τε φροῦδον οἷον ἐξ οἵου φανέν;

Vereor ne proiicias epistolam, si perrexero. Et tamen blandiente progressu, persecutus sum totam illam Hecubæ ῥῆσιν. In illud αὐτοσχεδίασμα absente me, inciderat Titius: & putans se reperisse, quod pueri in faba, auidissimè legere exorsus, superueniente me, destitit. Vix à me digressus erat, cùm, vt in quemcunque amicorum inciderat, spargit, mirificum Poëtam esse me: visam à se tragœdiam græcam meam, δαιμόνιόν τι χρῆμα: sed me non temerè quemlibet ad mea legenda admittere: Iouis, vt ait Horatius, auribus illa seruare. Paucis pòst diebus, vt quisque amicorum mihi obuius factus erat, ita omnes orare, obsecrare, obtestari, vti sibi saltem inspiciendæ præclaræ illius tragœdiæ facerem copiam. Cùm ego, qui vix iam illorum versuum meminerам, negarem vllam vnquam à me scriptam esse tragœdiam græcam, idq; etiam iureiurando confirmarem; neque tamen aut hoc persuadere possem, aut ab eis cognoscere, quis eius fabulæ auctor fuisset, exstitit tandem vnus, qui Titium nominaret. Audito hominis nomine, statim suspicatus sum id quod res erat. Itaque cum quibusdam eorum, iis præcipuè, quos videbam iniquiore animo ferre, quod parum amicè agere me secum putarent, eos versus ostendissem, feci, vt tragœdia in mimum verteretur. Video tibi quoq; illud mendaciolum aspersum. Tu

verò,

verò, mi Gerarde, caue quidquam meorum esse arbitreris, quod ego non tecum libentissimè communicem. Quod si tanti essem, vt quidquam tale scripsissem, non te modò auditorem, monitorem, censorem admiterem; sed alios operis inspectores quàm possem plurimos corrogarem. Neq; enim mihi cornea fibra est. Neq; quisquam vnquam qui bonos versus aut fecisset, aut fecisse se putaret, occultos illos habere voluit. Ego de tua valetudine, de studiis tuis, quid in isto amœnissimo secessu legas, quid scribas cognoscere discupio. Vale, & alumnum tuum præstantissimum adolescentem, Ascanium Columnam, quando me ab eo amari scribis, meo nomine saluta. ROMÆ. Prid. Id. sextil. M. D. LXV.

M. ANTONIVS MVRETVS AVGVSTINO VALERIO Episcopo Veronensi S. P. D. LXXXIV.

SOLEO libenter, quoties incidit occasio, de summis virtutibus tuis loqui, & commemorare in omni sermone eum vsum, qui mihi tecum olim Venetiis maximus ac suauissimus intercessit: cùm & ego te propter tantam doctrinæ copiam tantamq; morum sanctitatem, quantã in homine adolescẽte nunquam videram, colerem, atq; adsectarer, & tu mecũ, quæ tua est humanitas, tua omnia familiarissimè commu-

communicares. Ex eo igitur pleriq; , qui mecũ versantur, in eam opinionem venerunt, vt putent me apud te aliquid posse: neq; ego, vt verum fatear, hanc ipsorum opinionem, aut refello, aut imminuo: confirmo potius, & quantum in me est, augeo: qui præclarè intelligam, quantoperè mihi pulchrum atq; honorificũ sit, arbitrari quamplurimos me à te tali viro amari: Sæpe igitur multi, qui à te obtinere aliquid vellent, egêre mecum, vt ad te sua caussa scriberem: quod tamen facere vsq; adhuc nolui: quòd, quæ ipsi volebant, non erant eiusmodi, vt ea vel me à quoquam, vel à te quemquam petere debere arbitrarer. Nunc cùm ea se res obtulerit, in qua non modò clarissimi viri mihiq; amicissimi commodum; sed quod multò pluris est, existimatio tua quodammodò agitur, putaui me, nisi ad te, præsertim rogatus, scriberẽ, officio defuturum. Iam diu est cùm qui hîc Pauli Sadoleti Carpentoractensis Episcopi, viri præstantis, planeq; magno illo patruo digni, negotia gerunt, conqueruntur, non solui pensiones annuas; quarum alteram ipsi, alteram eius fratri patrueli Camillo ex Ecclesiæ tuæ prouentibus deberi adseuerant. Iamq; hic tertius mensis est, cùm ad te super ea re, ipsorum rogatu, Hippolitus Cardinalis Ferrariensis, cuius ego, vt scis, in familia sum, literas dedit. Cùm hoc omnibus qui te norunt, nouum atq; incredibile videtur, dare te cuiquam caussam vllam de te querendi: tùm te nihil dum ad Cardinalis literas respondisse, non alij tantùm, sed & ipse miratur. Hic ego, te Vale-

te Valeri optime ac ſapientiſſime non orabo: des operam, vt Sadoleto quamprimùm ſatisfiat: noui non integritatẽ modò; ſed & altitudinem animi tui longiſſimè remoti à ſordibus, & præ honeſtate nihili cetera omnia facientis. Hoc tantùm petam, vt cùm ei ſatisfaciendum curaueris, quod te celeriter facturum non dubito, & certò mihi perſuadeo per te non ſtetiſſe quò minus ſuo tempore factum ſit; hoc igitur cùm feceris, vt ſignifices Cardinali literas ipſius tantum apud te quantum debent, ponderis habuiſſe. Vale. ROMÆ. Idibus Mart. M. D. LXVIII.

M. ANTONIVS MVRETVS IOANNI ANTONIO ODISCALCO ſuo S.

LXXXV.

ETSI pro mutua inter nos voluntate tibi dubium eſſe non poteſt, quin tua omnia mihi chara ac iucunda ſint; tamen mihi hoc affirmanti credas velim, literas tuas mihi etiam iucundiores fuiſſe, quàm tu exiſtimare facilè poſsis. Nam & quod ego ſummo opere cupiebam, continebant λεπτομερέστατα *totam rationem itineris tui, & quæ iſtic vita, qui mores, quæ cùm ceterarum artium, tùm iuris docendi ratio, ita diſertè, ac luculenter explicabant, vt Vlixis Homerici narrationẽ Alcinoo, ac Pheacibus*

minus

minus fuisse iucundam putem. Admiscueras, etiam eis plurimum natiui illius leporis & αὐτοφυοῦς urbanitatis, qua præsens sermones tuos condiebas, ut eas legens, tantum non spectare te ac tecum confabulari viderer. Accessit ad voluptatem meam, quod patruus tuus V. C. qui eas mihi usque in Quirinalem, ibi enim nunc sumus, ipsemet attulit; ostendit mihi etiam eas, quas ad alterum patruum scripseras; quibus eadem prope quæ in meis, sed latinè expressa continebantur. Tum demùm agnoui, quid te adduxisset, ut ad me populari sermone scriberes. Neque enim illud te mouit, in quo iocaris Phormionis exemplũ: sed id potius fecisti, φιλοτιμούμενος παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῇ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἰδιώμασιν εὐεπείᾳ. Quod artificium tuũ cùm iam detectum esse videas: censeo posthac ad me quoque latinè, si videbitur, scribas. Quod tamẽ ea lege à te peto, ut ne propterea minus crebras, aut minus longas literas des. Quiduis enim malo, quàm earum fructu carere. Gaudeo metum meũ de iis qui istic Ius ciuile profitentur vanum fuisse: & eos scriptores, quos ego tibi dilaudare consueueram, etiam istic vigere. Felicius hac in parte tecum actũ est, quàm cũ quibusdam aliis συμφοιτηταῖς tuis, qui, ut à me digressi sunt, inter illos συρφετώδεις ac βορβορώδεις, splendidarum ineptiarum magistros consenescunt. Ego, & tibi hoc nomine, ut debeo, gratulor, & cupidè tempus illud exspecto, cùm ad nos non illa inani, δοκησισοφίᾳ; sed vera, ac solida Iurisprudentia instructissimus, reuertaris. Non-

dum

dum audiiſſe te puto, me hîc Pandectas publicè interpretari, non ſine aliqua moleſtia eorum qui nollent configi oculos cornicibus, & quæ iuuenes didicere, ſenes ridenda fateri. Equidem dabo ſtudioſè operam, vt eripiam ex animis hominum ſtultiſſimam illam opinionem, nihil in Iure, aut ſapienter cogitari poſſe, quod non ex illis lacunis hauriatur, aut eruditè dici, quod non inſulsè ineleganterq́ue dicatur. Spero me his æſtiuis menſibus, quibus res proferentur, in Tiburtino ſeceſſu aliquid noui edolaturum. Quidquid erit, ſi quid modò erit, ſum enim mirificè Callipides, ad te mittetur. Interea amabis me, vt facis. Scis enim te id mutuò facere, & ad me, quàm ſæpiſſimè poteris, ſcribes. Vale. Romæ. III. Non. Januar. M. D. LXVIII.

HIPPOLYTVS CARDINALIS FERRARIENSIS ARCHIEPISCOPUS Auſcitanus A. Sorbino Theologo S. P. D.

LXXXVI.

Cum allatum eſſet ad nos de doctrina, & eruditione tibi in rebus ſacris à Deo conceſſa, deq́ue ſtudio quod à te perpetuò adhibetur in vera & Catholica religione defendenda, atque in prauis opinionibus refellendis, ac labefactandis, libenter ſanè fecimus, vt te potiſſimùm deligeremus, qui in Eccle-

Ecclesia nostra Auscitana Theologi locum ac gradum obtineres. Quod munus, hortamur te, vt magno animo suscipias, vtq; te cùm primùm poteris ad ipsam Auscorum ciuitatem conferas: vt animus noster de populo illo dies noctesque sollicitus, aliqua ex parte in tua fide, ac diligentia conquiescat. Multa nobis de te pollicemur, neq; diffidimus ea à te, Deo adiutore, præstitum iri. Laborum, ac vigiliarum quas in populo illo docendo collocabis, vera quidem & solida præmia ab ipso Deo, cui seruies, exspectare te conuenit: sed ne nobis quidẽ vllo aut loco aut tempore ornandi tui voluntas defutura est. Hoc re ipsa verum esse comperies. Vale. ROMÆ. IV. Idib. Mart. M. D. LXVIII.

PETRVS VICTORIVS LVDOVICO CASTANÆO RVPIPOZÆO Oratori Regis Christianissimi ad Gregorium P. M. S.

LXXXVII.

N*OSTI maxime illustris, & omni liberali doctrina erudite Orator, quod literis proditum fuit à M. Cicerone de Themistocle sapiente ac forti viro, respondisse eum, cùm quidam illi pollicitus esset, se artem ei memoriæ traditurum, obliuisci se malle discere. Quæ sanè vox egregia est, & summo hoc homine digna: recteq; fecisset, quicunq; literis* man-

mandâsset, ne prudentiæ plena sententia vetustate interiret. Laudo igitur Ciceronem, qui in illustri loco ipsam collocauit. Nam Plutarchus, qui vitā eius diligenter scripsit, in aliis pluribus eius ἀποφθέγμασιν, hanc non cōmemorauit: non tamen, cùm de ipsa sæpe mecū accuratè cogitârim, probo declarationem ipsius, qui putauit hoc à Theomistocle dictum esse, quòd hærebant in memoria, quæcunque audierat aut viderat. Etsi namque hoc præstare potuit, vt nouū illud artificium despiceret, cùm minimè ipso egeret; nihil tamen valebat ad acrem cupiditatem, sitimque explendā, quæ in animo Themistoclis vigebat, eiiciendi inde, quòd cùm molestum erat, ac dolorem ingentem homini inurebat. Arbitror igitur (vt liberè, quod sentio, loquar) hoc summū illum virum significare voluisse, se valde omni mortali obligatum futurum, qui rationem ipsi viamque monstrâsset, qua penitus obliteraret cuncta, quæ non sine dolore in memoria insideret; præsertim cùm feratur Themistocles in adolescentia culpas non paruas admisisse: famaque ipsius eo tēpore, quasi ad metas hæserit; quod postea ipse quoque confessus est: & simili ad rem declarandam, satis accommodato, purgare conatus est. Et sanè existimo ego paucos mortales inueniri, qui vacui penitus fuerint ab omni labe ac vitio in lubrica illa ætate, & cui voluptas corporis libidoque dominatur, quæ imperium suum durum atque iniustum, exercet aliquādo etiam in graues & moderatos viros. Cùm igitur mecū multum iam de hoc quæsiuerim, exspecto modò de ipso

iudicium tuum: teq; iudicem huius quæstionis statuo, quem ob exquisitam honestarum artium scientiam, magnumq; vsum rerum, spero facilè cogniturum, an verum ego in hac re attigerim, siue contra lapsus opinione fuerim, valdeq; peccârim, qui temerè à tanti viri auctoritate discedere ausus sim. Vale. Florentiæ. VI. Kal. Ianuar. M. D. LXXVIII.

LVDOVICVS CASTANÆVS RVPIPOZÆVS P. VICTORIO S. P. D.

LXXXVIII.

FONTES *quidem ipsi, quod dicitur, sitiunt, Victori, cùm tu, talis tantusq; vir in hoc genere literarum, de eo quod ipse statuisti, cuiusquam tibi sententiam præterea exquirendam putas. Sed si maximè aliquem quærebas, qui de tuo iudicio iudicaret; ego tamen minimè omnium ad eam rem idoneus videri poteram: qui dicis tantum caussa, vt vos loquimini, hæc studia attingo: multisq; ac grauibus curis impeditus exceptas tantũ & subcisiuas horas eorum tractationi tribuo. Facilè itaq; adducor, vt credam, te magis ornandi mei caussa fecisse, vt quæreres, quid mihi de tua Themistoclei dicti interpretatione videretur, quàm quod me valde bonum talium rerum existimatorem esse iudicares. Sed tamẽ, si mihi quoq; in vestro eruditorum hominum senatu sententia di-*

ctio

ctio est, adsentior tibi, Victori, atque ita adsentior, nihil vt putem super hac re verius aut sapientius cogitari posse. Nam vt tu rectè ratiocinaris, si omnia in animo Themistocli, quæcunque aut audierat, aut viderat hærebant; poterat quidem despicere artem illam memoriæ, vt sibi minus necessariam: sed nihil tamen erat caussæ, cur artem præterea requireret obliuiscendi. At cùm gaudium, quod cupiebat è rebus suis præclarè gestis, contaminaretur recordatione eorum quæ adolescens libidinosè ac nequiter fecerat, non immeritò cupiebat eorum obliuisci posse, vt illo gaudio liquido sinceroque frueretur. Habes igitur me adstipulatorem sententiæ tuæ: quod tu quanti facturus sis, nescio: ego ita demùm à te non omninò parui fieri putabo, si me, quod tuo commodo fiat, talibus epistolis sæpe prouocaris. Interea, mi Victori, si quid vides, quod ego hìc aut tua, aut tuorum caussa facere possim, fac vt sciam: atque hoc pro certo habeto, tua omnia maiori etiam studio, quàm mea, semper à me procuratum iri. Vale. ROMÆ. IV. Non. Ianuarij. M. D. LXXIX.

M. ANTONIVS MVRETVS S. D. HERCVLI CIOFANO. LXXXIX.

ITa crebra sunt tua erga me officia, vt ego, quia nihil adhuc caussa tua ex animi mei sentētia efficere potui, quoties de te cogito, id quod facio sæpissimè, totus pudore suffundar. Sed tanta his temporibus in vrbe est ἀπορία *conditionū, quæ quidem ex vsu tuo esse possint, vt nunquam fuisse maiorem putē. Video hîc quotidie homines adolescentes optimo ingenio, amabilissimis moribus, mediocri vtriusq; earum linguarū quæ in pretio sunt intelligentia; qui, cuius domi viuāt, reperire neminem possunt. Non defetiscar tamē experiri, eniti, laborare,* πάντα λίθον, *vt Græci dicunt,* κινεῖν, *donec aliquam rationem reperero, qua nobis vnà viuere liceat. Remitto ad te orationes, quæ mihi non magno vsui fuerunt. Liber est neq; antiquus, neq; descriptus ex vllo valde antiquo, & negligentissimè scriptus. Ago tamen de eo tibi gratias sanè maximas. Priscianus, qui mihi incredibiliter gratus fuit, spero, aut potius video multò meliorē fore. Si frater Vincentij Stampæ eos ad me libros, de quibus scribis, mittere voluerit, obstringet me sibi memoria beneficij sempiterna. De Gellio, amabo te, da operā, vt noster sit. Sumptuū quidquid factū erit, statim tibi diligenter et cum fide curabitur. Sardum tuū, aut potius meum quoq;, salutabis meo nomine diligenter. Velim, dū istic es, si qua ratione potes, græci sermonis saltē prima elemēta perdiscas. Ex labore non magno magnos fructus, si feceris, capies. Mi Ciofane optime & suauissime etiam atq; etiam vale.* XIV. *Kal. Apr. M. D.* LXIX. *Ex Vrbe.* SARDVS *ecquid literarum à me acceperit scire cupio.*

M. ANTONIVS MVRETVS M. ANTONIO CIOFANO S. P. D.

XC.

TV verò neq; mihi illiberalis viſus es, neq; videri vnquam potes: neq; tantũ apud me pondus habere debuit abiectiſſimorum hominũ cupiditas, vt quidquam de te ſuſpicatus ſim alienum à moribus & natura tua. Munus quidem tuum mihi ſuprà quàm dici poteſt, gratum atq; acceptũ fuit: partem autem illius interceptam fuiſſe antequam ad me perueniſſet, ex tuis primùm literis intellexi. Factum quidẽ ab eis eſt ſordidè & illiberaliter, qui ſi quid à me eo nomine amplius pecuniæ poſtulâſſẽt, dediſſem nõ inuitus plus etiam, quàm quanti erat, quo ipſi me fraudârũt. Sed in ea re eſt quod tibi gratias agam, vt ſanè ex animo facio, valdeq; cupio occaſionem mihi aliquam obiici declarandæ voluntatis erga te meæ. Ipſos propterea in iudicium vocari nolim: obiurgari modeſtè poſſunt: vt diſcant poſthac, ſi poſſunt, eſſe fideliores. Ad Herculem fratrem tuum quod attinet, ego in eo amando vix tibi ipſi cedo. Itaq; curabo & adiuuabo quacũq; re potero, ipſius cõmoda; neq; commitam, vt vllum à me munus hominis verè amici, aut ipſe aut tu vllo aut loco aut tempore deſiderare poſſitis. Interea peto à te, vt amare me pergas, et tibi planè perſuadeas te à me fraternè amari. Vale. X. Kal. Maij. ROMÆ. M. D. Lxx.

EIDEM.

XCI.

ET ad literas tuas, & aduersus suauissimi adolescentis Iulij Roscij citiùs respondissem, si habuissem per quem arbitrarer literas meas ad vos perlatum iri. Cœpi tandem hoc consilium, vt eas mitterem ad amicum quendam, qui mea caussa eas perferret in seminarium ad Roscium; à quo spero has quoq; tibi redditum iri. Eadem caussa est cur nihil rescribam ad literas Germani illius, quas tu à Manutio tibi datas ad me misisti. Scribit enim ad me Rostochio, cuius ego oppidi nomen nunquam antea audiueram, neq; vbi terrarum sit scio. Et alioqui, vt verum tibi fatear, non admodùm libenter scribo ad homines ignotos; præsertim ortos in iis regionibus, vbi vulgò à recta & vera religione homines desciuerunt: vereor enim ne imprudens ad aliquem τῶν μεμιασμένων *literas dem: cum quibus ego nihil mihi esse aut familiaritatis aut commercij volo. Nec caussa quidem vlla est, cur hoc quidem tempore, præsertim occupatus, respondeam ad literas fratris tui, quibus mihi gratias agit, quod se Episcopo Sulmonensi commendandum curauerim. Ego semper, quæ ad te, quæque ad illum pertinebunt, studiosissimè procurabo: neque in tanta nostra coniunctione vllus vnquam gratiarũ actioni futurus est locus. Manutium, si adhuc istic est, meis verbis salutes velim;*

eiq́ adfirmes, inualetudinem ipſius mihi ſummo dolori eſſe: qui ſi fortè animum induceret huc ad nos ſecedere, & nobiſcum tranſigere hos æſtiuos calores, fortaſſe perciperet eandem vtilitatem è ſalubritate cœli Tiburtini quam multi alij capiunt: a me certè exſpectare poſſet ea omnia officia, quæ vetuſtiſſimæ inter nos amicitiæ & ſummis ipſius erga me beneficiis debentur. Salutabis etiam meo nomine optimum & eruditiſſimum hominem Fuluium Cardulum: eiq́, quod adductus mea commendatione rationibus tuis conſulere conetur, ex me quoq́ gratias ages. Plura ſcriberem: ſed auocor. Vale. XI. Kalend. Sextil. M. D. LXX.

EIDEM.

XCII.

GRATVLARE *mihi*, CÆSAR *valet: cuius inualetudo tantum mihi mœrorem attulerat, quantum ego ipſe nunquam credidiſſem. Mihi crede, non putabam eum tanto opere a me amari. Fuit ille quidem ita propinquus, vt Poëtæ loquuntur, ἀδἑπύλαις, vt iam iamq́ue efflaturus animum videretur. Aliter Deo viſum eſt, qui maluit, eo conſeruato, quam ſublato, ſibi gratias agi. Potero nunc, antea enim non poteram, ad fratrem tuum ſcribere, eiq́ vt decet, gratias agere, & de vaſis quatuor quæ ad me miſit ſanè elegantibus & operis eximij,*

& de literis amantissimè scriptis. Interea tu cùm ad eum scribes, significabis ei, munus mihi fuisse gratissimum: purgabisq; me, quòd ad ipsum non statim scripserim. Nihil tunc aliud quàm de Cæsare cogitabam. Nunc quoq; exspectandum est, dum hoc recens gaudium conquieuerit. Ita sumus homines: & dolore & gaudio æquè impedimur. Vale. TIBVRE. *V. Id. Septembr.* M. D. LXX.

M. ANTONIVS MVRETVS IVLIO ROSCIO S.

XCIII.

EX *elegis, quos à te nuper accepi, dici non potest, quantum cœperim voluptatis: non tantùm quia me laudabant, etsi* ἥδιστον ἄκουσμα ὁ ἔπαινος, *sed quia id elegantissimè venustissimeq; faciebant. Omninò multa mihi Hercules noster de ingenio tuo, deque præstantia in pangendis versibus dixerat: Sed tu eam opinionem, quam ego ex ipsius sermonibus de te conceperam, longè multumque superâsti. Verè hoc tibi adfirmo; nullum à multis iam annis vidi æqualem tuum, quem tecum in hoc genere conferendum putem: neque dubito, si perrexeris, quin possis aliquando inter optimos huius seculi Poëtas censeri, Insignemque tuo capiti petere inde coronam, Vnde prius paucis velârint tempora musæ. Sin te, quod fore auguror, grauius aliquod studium,* pro-

progrediente ætate, ab amœnitate poëmatum abduxerit; tamen te, mi Roſci optime & ſuauiſſime, hortor, ne Muſas vnquam planè deſeras, néue vnquam ita te addicas cuiquam illarum ſeuerioris, vt ita dicam, ſupercilij artiũ, vt non tibi identidem ex Muſarum cantibus ſi nihil aliud, petendam certè grauiorum cogitationum alleuationem putes. Neque te hoc facturum eſſe diffido. Μοῦσαι γὰρ ὅσους ἴδον ὄμματι παῖδας, ἀχευ βίου πολίους οὐκ ἀπέθεντο φίλους. *A me verò vt poſthac omnia officia expectes, quæ ab homine amiciſſimo expectari poſſunt, te etiam atque etiam oro. Cùm iſtuc rediero, erit mihi gratiſſimum, ſi interdum ad me, quod modò permiſſu eorum fiat apud quos educâris, ventites; meque ac rebus omnibus meis æquè liberè vtaris ac tuis. Spero autem conſuetudinem ſermonesque noſtros ad iſtam ipſam laudem, ad quam adſpiras, conſequendam tibi non prorſus inutiles fore. Vale mi Roſci, tibique perſuade, te à me planè in filij & quidem* ὀψιγόνου *loco amari. XI. Kalend. Sextil. M. D. LXX. Literas, quas cum his accipies, peto vt Ciofano, cùm primùm poteris, reddendas cures.*

EIDEM.
XCIIII.

IN hac commutatione conſilij de inſtituenda ratione ſtudiorum tui, nihil me magis ſollicitum ha-

bet, quàm, quod nescio, quos progressus in Græcis literis feceris. Quarum sine mediocri saltem cognitione caue putes ad vllam doctrinæ præstantiam perueniri. Eis si ita imbutus es, vt possis Aristotelem suapte lingua loquentem intelligere, eiusq́; etiam interpretes Græcos sine cuiusquam interpretatione latina consulere, non inuitus patiar te ad studia Philosophiæ gradum facere: etsi, vt verum fatear, Demostheni, Thucydidi, Herodoto, Xenophonti, & huius generis scriptoribus, prætereaq́; Poëtis Græcis annum adhuc vnum dari maluissem. Volo equidem, quicquid ages, prosperè tibi ac feliciter euenire: sed tamen non committam, vt si absq; illo instrumento te ad Philosophiam contuleris, dicere vnquam possis. Muretum tibi eius consilij auctorem fuisse. Neq; hæc à me ita disputantur, quasi tibi in iis literis, quæ humaniores dicuntur, consenescendum arbitrer. Longè semper ab ea sententia meus abfuit animus: sed tu & ea ætate es, vt properare non debeas: & eo ingenio, vt, si firma ac solida doctrinæ fundamenta ieceris, ad summa omnia facilè peruenturus esse videaris. Nam quod ais, sine eloquentia multos ad summam amplitudinem peruenisse, sine sapientia neminem: verius dixisses & sine sapientia, & sine eloquentia, & sine vllo vero bono multos ea, quæ vulgò habentur amplissima, & olim consecutos esse, & quotidie consequi. De quibus constitueram hoc loco pluribus disserere: sed auocor. Tres enim hîc habemus Cardinales, Augustanum, Varmiensem, Alciatum: qui

mihi omne prope tempus eripiunt. Mi Rosci, ignosce occupationibus meis & vale. TIBVRE, *III. Non. Octob. M. D. LXX.*

M. ANTONIVS MVRETVS HERCVLI CIOFANO SVLMONENSI S. P. D.

XCV.

ACcepi volumen orationum: de quo amo te, ut debeo, plurimùm, eò simul atq; vsus ero, remittam. Demere partem de solido die apud Horatium, sine vlla dubitatione est, meridiari, id est, ipso meridie horam vnam aut alteram dormire: quod qui faciunt, diem quodammodò frangunt ac diuidunt; neq; eum vnum ac solidum & ὁλόκληρον *esse patiuntur. Itaq; is, qui demit partem de solido die, dicitur id facere, nunc viridi membra sub arbuto stratus, nunc ad aquæ lene caput sacræ. Et hoc ipsum Varro alicubi vocat, diem diuidere. De verbo deducendi, cur eo vim vllam significari putes, non sanè video. Cleopatra quidem neq; volens, neq; inuita in triumpho ducta est. Ac non est tamen dubium neminem volentem* θριαμβεύεσθαι. *Nemo enim volens vincitur, aut pœnas dat ei aduersus quem bellum gessit. Versus tui non insuaues sunt: & erit mihi gratum, si te, cùm licebit, in hoc quoq; genere exerceas. Vale.* ROMÆ. *IV. Id. Martias. M. D. LXIX.*

P. GIL-

P. GILBERTVS MALLOCIVS M. ANTONIO MVRETO V. C. S. D.

XCVI.

Dupliciter sum delectatus tuis literis; & quòd ad me ad amicitiam applicare, propiusq; adiungere cupientem, tam humaniter, tamq; beneuolè exceperis; & quòd Francisci Flehardi Episcopi nostri caussam ita sis amplexus: vt in ea iuuanda, & consilio tuo promouenda, non mediocrem naturæ tuæ bonitatem, & humanitatem expresseris. Qua quidem de re, non solùm apud me, qui tibi multa debere cupio: sed apud illum quoq; suosq; omneis, summã, mirificamq; gratiam iniisti. Ille igitur, te admonente & hortante, maximè sacris initiatus, in numerosque relatus est, vt quæ antea rebus absolutè perficiundis difficultas opponebatur: nunc penitus sublata, ereptaq; videatur. Adeò vt ex postrema literarum tuarum parte, in spem certam venerimus: totam negotij istius explicandi rationem perfacilem iam fore atq; expeditam. Quod totum prudentissimis tuis consiliis, amantissimisq; admonitionibus acceptum ferre volumus. Episcopum itaq; nostrum rursus tibi commendare, necesse non habeo: commendo tamen: hoc enim ad officium meum adeò pertinere arbitror, vt nunquam nisi re perfecta, & absoluta de illa, & laborare, & sollicitus esse desinere neq; possim, neque debe-

debeam. Te verò vehementer oramus, obteſtamurque, vt quemadmodum præclarè initia poſuiſti: ita in eadem voluntate perſeueres. Quod de te, & ſperamus, & ſanè confidimus. De turbulento rerum noſtrarum ſtatu, nolo quicquam ad te ſcribere. Neque enim id ego præſtare poſſum ſine mœrore, neq; tu ſine ſummo doloris ſenſu intelligere poſſes. Sanius eſt igitur res noſtras ſilentio inuoluere & obtegere: quæ aliud nihil ſunt, quàm bella infanda, neces, incendia, furta, rapinæ, vt vno verſu complectar omnia. Nolo enim tibi eſſe moleſtus in recenſendis particulatim noſtris miſeriis. Tametſi non dubitem, te patriæ quoque calamitatibus etiam longè diſſitum, non mediocriter affici, & commoueri. Neq; enim ſolus Vliſſes amans eſt patriæ. Ad rem nunc redeo: Ego certè, MVRETE, *vir clariſſime, niſi pro illo tuo tam propenſo, ad me amandum, complectendumq; ſtudio, proq; illa, quam de me habes, opinione, tibi perpetuò deuinctus, obſtrictuſq; permaneam: ingratus planè ſim, meiq; diſſimillimus. Quod nulla neq; dies, nec anni efficere poterunt conſequentes. Extremum illud erit, vt Drachium ad nos, re peracta, lætum contentumq; quamprimùm demittas. Vale.* GRATIANOPOLI. *XII Kal. Octob.*
M. D. LXXV.

M. AN-

M. ANTONIVS MVRETVS S. D. SINIBALDO Antonino suo.

XCVII.

IN summis occupationibus meis, Sinibalde Antonine, quæ me respirare vix sinunt, legi tamen Dialogum tuum, & voluptatem longè maximam ex eius lectione percepi. Delectârunt me argumenta, & ingeniosè excogitata, & densa, & viuo (vt ita dicam) ac spiranti orationis genere expressa. Itaque vt Pythagoram aiunt è modulo pedis, quanta corporis mole fuisset Hercules, iudicâsse: sic & ego ex hoc breui commentariolo facilè de tui ingenij magnitudine, ac præstantia iudicaui. Amor autem erga me tuus, quem planè singularem omni ex parte declaras, noli quærere, quanto opere mihi gratus ac iucundus fuerit. Neq; enim vllum vnquam mihi maiorem fructum vigiliarum, ac laborum meorum proposui, quàm vt à tui similibus amarer. Quare etsi non agnosco eas laudes, quas tu αὐτῷ τῷ θυλάκῳ, *vt aiũt, in me congeris: summè tamen amo istum amorem, qui tibi homini tam acuto, ac perspicaci tenebras offuderit; eaq; de me sentire, ac prædicare coëgerit, quæ ne tu quidem, quanquam disertus es, alij cuiquam facilè persuadere posses. Dialogum edas, censeo: nolo enim ita modestus videri, vt gloriæ tuæ mea mode-*

stia obstet. Auctor enim tibi sum, vt alia meditere, ac procudas: neq; reformides obtrectatorum voculas: quæ in proscœnium prodeunti nonnihil fortaßis molestæ futuræ sunt: vbi tibi semel ipse audientiam feceris, conticescent. Vale. ROMÆ. *Id. Decemb. M. D. LXXVIII.*

M. ANTONIVS MVRETVS P. FRANCISCO BENCIO, è Sodalitate IESV, S. D.

XCVIII.

QVod non difficile modò factu, sed prope incredibile suapte sponte videri potest, id mihi tecum vsu venit, Francisce Benci: vt inter homines summa inter se caritate deuinctos, intercedat tamen prope quotidiana contentio: dum & tu, alienorum officiorum benignissimus æstimator, summa quædam mihi debere te prædicas: & ego contrà tantum mihi à te tributum esse profiteor, vt omnis mihi spes planè præcisa sit tecum vnquam paria faciendi. Nam si rationes putandæ, & ad calculum res vocanda sit: quid à te mihi aliud acceptum ferri potest, quàm, quod multos abhinc annos, efflorescentem ingenij tui vim admiratus, ducem me tibi ad eas artes præbui, in quibus postea, Dei ope & industria tua fretus, eos

progres-

progressus fecisti, vt in te iam pridem & eximia dicendi vis, & minimè vulgaris eruditio, vno omnium ore celebretur? Cuius qualiscunq; officij erga te mei abundè mihi magnam gratiam percipere videor, cùm qui ad te audiendum confluunt, ad Mureti auditorem atq; alumnum ire se prædicant, eaq; in te viua ac spirantia agnoscunt, quorum in me olim vmbra fortassis aliqua ac simulacrum fuit. At ego, nisi prorsus ingratum haberi me velim, quæ quantaque tibi à me deberi agnoscam, necesse est? Tu me primus; tanto adolescentior tanto seniorem, humana contemnere, & pleno gradu ad diuina properare docuisti: cùm in ipso vernantis ætatis flore, posthabitis voluptatibus, ambitione deposita, reiectis aliis omnibus curis, in istam te sanctissimam & orbi terrarum fructuosissimam hominum cultui diuino mancipatorum sodalitatem contulisti: cùm in suscepto semel consilio tam constanter perstitisti: neq; cessisti illorum vocibus, qui cùm in Collegiis vestris educati essent, & illic didicissent istud nescio quid quod iactant literarum, à quo ipsi ordine flagitiosè desciuerant, in eum ne nomen dares absterrere te conabantur. In quem tu semel admissus, ita vitam instituisti, vt facilè declaraueris, non illum cæcum quendam, vt ipsi mentiebantur, ac temerarium impetum, sed diuini numinis instinctum atque afflatum fuisse: &, vt ad ea redeam, quæ ad me propriè pertinent, nunquam ex illo consiliis, præceptis, cohortationibus iuuare me, & faces ac stimulos animo meo ad pietatem subdere desti-

desti-

deſtitiſti. Meritò itaque ita te amo, & vt patrem filius, & vt filium pater: his enim nos, quæ maxima ſunt, caritatis vinculis bonitas diuina copulauit. Quare, quod & in ceteris rebus, quoad potero, ſedulo faciam, libenter his paucis diebus obſecutus ſum ſtudio tuo: &, qui pridem conatus eſſem ſecundum Rhetoricorum Ariſtotelis librum latinè reddere, quanquam hoc tempore & multis, vt nôſti, occupationibus obrutus, & moleſto ac difficili pedum morbo octauum iam menſem impeditus, in tuam tamen gratiam, etiam primum addidi. Tertium, vt ſæpè ex me audiiſti, latinè reddi poſſe vix puto. Sed ſi quid vnquam mihi vacui temporis dabitur, quod optare magis quàm ſperare poſſum, non ego quidem illum interpretabor: ſed Ariſtotelea præcepta, quæ eo continentur, meo more tractare, & latinis exemplis illuſtrare conabor. In his autem quos nunc ad te mitto, quosqúe amoris erga te mei monumentum eſſe cupio, facilè proſpicio fore, vt multi multa mirentur, partim longè aliter à me accepta, quàm ab aliis, partim etiam à vulgata Græcorum librorum editione diſcrepantia. Qui hoc velim cogitent, neque cauſſam mihi vllam fuiſſe ſuſcipiendi noui laboris, ſi nulla in re diſſenſiſſem à ceteris: & ipſos inter ſe Græcos libros ita variare, vt à multis diſcedere neceſſe ſit, quicunque vnum ſequi velit. Spero autem me breui breues quaſdam notas in hos libros editurum, ex quibus, quid in eis aut præſtiterim, aut præſtare voluerim, curqúe locis aliquot, non ab aliis modò, ſed ab ipſo

quoque eruditorum Coriphæo Petro Victorio, cui debetur, quidquid fructus hac ætate ex horum librorum lectione percipitur, dissentire ausus sim, commodius intelligatur. Romæ. Id.Feb. M.D.LXXXV.

M. ANTONIVS MVRETVS IACOBO PONTANO, E SODALITATE IESV. S. D.

XCIX.

QVOD ad te scribendi principium capiam, nescio, ita me pudet tam diu in ære tuo fuisse, & humanißimè scriptis à te literis nihil adhuc respondisse. Sed magna mihi spes est in facilitate & comitate tua, daturum te non grauatè veniam occupationibus meis, quæ me ita vndique districtum tenent, vt erga plerosque amicos parum officiosum videri cogant. Magnam etiam metus partem mihi demit Franciscus Bencius, qui mihi omni adseueratione confirmat, ita te cupidum esse literarum mearum, vt quidquid à me mittetur, in solutum accepturus sis. Quod ego te, vt facias, Pontane optime, vehementer oro: idque ea lege, vt me posthac, iam enim, vt spero liberior ac solutior futurus sum, copiosius tibi satisfacturum esse pollicear. Interea, quoniam Δῶρα, *vt ille ait,* θεοὺς πείθει, *mitto ad te, quo te facilius placem,* λογάριον *quod-*

quoddam meum, & verſus neſcio quos illuſtratos notis cuiusdam familiaris mei. Hoc munuſculum qualecunqúe eſt, peto à te vt boni conſulas, meqúe quanquam immerentem amare pergas. Vale. Romæ. Ibid. Iulij M.D.LXXXIV.

EIDEM.

C.

CVR & tam rarus, & tam breuis in ſcribendo ſim, puto te ex Bencij noſtri literis cognouiſſe: cui cùm promiſiſſem heri me hac nocte aliquid ad te ſcripturum: ita poſtea ſum totam propè noctem acerbiſsimo ſiniſtri pedis dolore vexatus, vt neque de legendo, neque de ſcribendo cogitare potuerim. Nunc albeſcente cœlo, cùm paulùm ſe remiſerit dolor, cuperem quidem ſcribere: ſed quod ſcribam hoc quidem tempore nihil habeo, niſi te à me mirabiliter amari, quod tibi, etiam tacente me, dubium non eſſe arbitror. Vtinam quidem eſſet aliquid, in quo id tibi re ac factis teſtari poſſem: ſed quando aliter non licet, curabo, vbi quid ſcriptorum meorum edetur, vt ad te quàm primum perferatur. Etſi hoc ipſum non video, cur aut tibi, aut cuiquam valdè gratum eſſe debeat: quid enim tale in ſcriptis meis ineſt, vt ſatius ſit vel nihil agere, quàm eis legendis operam perdere? Obſequa-

mur igitur ſtudio veſtro : ne dum arrogantiæ crimen effugere conor, hoc ipſo in id incidam, ſi iudicium meum iudicio veſtro anteponere voluero. Quid iam? quid ſcribam aliud? etiam vt & tu & quos iſtic habere diceris tui erga me amoris ſocios, hunc miſerum ſenem precibus veſtris Deo commendetis, atque ab eo petatis, vt qui tot annis in vitiorum ſordibus vixi, beneficio ipſius, hac ſaltem extrema ætate aliquid efficere & edolare poßim, quod & ad gloriam ipſius, & poſterorum vtilitatem pertineat. Vale. Pontane mi, vale & me ama. Romæ XVI. Kalend. Ian. M.D. LXXXIV.

FINIS.

M.An-

M. ANTONII MVRETI I. C. ET CIVIS R.

HYMNORVM SACRORVM LIBER.

SERENISSIMO PRINCIPI GVILIELMO GONZAGÆ DVCI MANTVÆ, Montisferrati, &c.

MAGNE Ducum, fetam populis cui fortibus vrbem
Pulcher olorifero Mincius amne lauat:
Sume datis à te scriptos mihi legibus hymnos,
Neue parum culti despice vatis opus.
Illi etiam quorum hic meriti celebrantur honores,
Lucida quos constans vexit ad astra fides,
Non indignantur paruo sibi ture litari:
Atque animum magni muneris instar habent.
Forsitan his olim iuuenis meliora dedissem,
Et mulcere aures dulcius apta tuas.
Sed veniens etiam ingenio est damnosa senectus:
Nec tantùm vires corporis imminuit.

Cùm mihi turgerent meliori sanguine venæ,
Nec curarum animum pondera deprimerent:
Sponte sua numeris carmen mihi mollibus ibat:
Et subitò versus fundere ludus erat.
Nunc & corpus habet senio, & mens ipsa pigrescit;
Quodque habuit ludo, nunc onus esse putat.
Dulce onus hoc tamen est, quod te mandante subitur,
Et leuiora facit iussa iubentis amor.
Atque vtinam hæc roseo legat & VINCENTIVS ore
Phœbi & Musarum maxima cura puer:
Qui florescenti paullatim attollitur æuo,
Vt sata se ad fluuij subiicit alnus aquas.
Felix, cui teneris Helicon lustratur ab annis,
Et bibitur volucris fons pede factus equi.
Quem iam ipsa Vranie blandis complexa lacertis,
Stellatas Superûm vexit ad vsque domos:
Ostenditque astrorum ignes, cœlique meatus,
Queisque suos peragant legibus illa choros.
Quis scit, an &, cœlo dum singula dispicit, inter
Cetera maiores viderit astra suos:
Et quos purpureo contexit Roma galero,
Et qui regali sceptra tulêre manu?
Fortunate puer, magnum patris incrementum,
Cui Lachesis net plena aurea fila colo,
Viue diu, vtque dati poscit tibi nominis omen,
Tende atauos omni vincere laude tuos.
Neu graue sit, dum dona tibi grauiora parantur,
Interea partem carminis esse mei.

HYM-

HYMNI SACRI.

IN ADVENTV.

VERBVM, quo omnipotens condidit omnia,
Summi prævalidum consilij Angelum,
Vatum plena Deo pectora dixerant
Venturum, vt fieret caro.
Primi quo maculam dilueret patris,
Serpentisq; vafri contereret caput:
Præclusamq; homini morte recluderet
In cœlum propria viam.
Ergo turba patrum, carcere liberos
Qui longo per eum se fore viderant,
Cœlum suspiciens, luctisonis dabat
Carmen lugubre vocibus.
O qui pollicitis applicitos tuis,
Quamuis cuncta potes, fallere non potes,
Longas tolle moras, & citò, quem tibi
Certum est mittere, mittito.
Simplex ætherij numinis vnitas
Quæ distincta eadem est veraq; trinitas,
Aeternis vigeat semper honoribus,
Et terra simul & polo.

IN DIE S. BARBARÆ.

QValis, nulla polum nubila cùm tegunt,
Inter clara nitet sidera phosphorus:

Talis martyrio conspicuas micat
Inter Barbara virgines.
Cui solus teneris Christus ab vnguibus
Vßit cor nitidum perpetua face,
Cui desiderium, cui fuit vnicus
Spretis Christus amor procis.
Quamuis imperio barbarus aspero
Terreret genitor, quem furor, & malæ
Perduxit rabies, vt gladio caput
Natæ demeteret suæ.
Vinclis illa quidem libera corporis
Felix ad Superos protinus euolat.
Sed Christus sceleratum in Stygias patrem
Sedes fulmine deiicit.
Simplex, &c.

AD LAVDES.

SAnctæ triumphum virginis
Læti canamus Barbaræ,
Palmæq; honorem duplicis,
Quam virgo martyr obtinet.
Non stirpis illam regiæ
Splendor superbam reddidit,
Quin se à tenellis vnguibus
Christo regendam traderet.
Insanus infremit pater,
Omnesq; pœnas admouet,
Tandemq; sacrum filiæ
Caput cruentus amputat.

At virgo casti corporis
Soluta vinclis emicat,
Volatq́ȝ stipata Angelis
Ad expetitum coniugem.
Aeterne cunctorum pater,
Aeterne fili par patri,
Et par vtrique spiritus
Soli tibi sit gloria.

IN NATALI DOMINI.

O *Nox vel medio splendidior die,*
Cuius per tenebras virginis integræ
Ex aluo nitida sol nouus emicat,
Complens omnia lumine.
Aeterno imperio qui regit omnia,
Humanumq́ȝ Deo conciliat genus,
Is nunc sub tuguri vilis operculo
Nascens, pauperiem docet.
Pastores ouium, dum gregibus suis
Intenti vigiles excubias agunt,
Primi hunc angelico carmine nuntium
Lætis auribus hauriunt.
Grata est haud dubiè simplicitas Deo.
Grata est vita, dolis quæ procul omnibus
Rectum sponte sua perpetuo colit,
Et priscam retinet fidem.
Simplex, &c.

IN DIE S. STEPHANI.

LEuitæ iuuenis fortia pectora
Ornari solitis tempus honoribus,
Primus martyrij qui sibi lauream
Vitæ prodigus induit.
Tundebat lapidum, grandinis in modum,
Denso turba fremens imbre sacrum caput:
Nunquam mota suo sed tamen est loco
Mens sancto ebria spiritu.
Sed sese in mediis ictibus erigens,
Et cœlum penetrans, En, ait, en eum,
Pro quo dulce mori est, iam video Patris
Ad dextram positum Dei.
At tu Christe sinu suscipe me tuo,
Atque his, qui, tenebris turpibus obruti,
Quo sese impediant crimine, non vident,
Quæso te, veniam dato.
Simplex, &c.

IN DIE S. IOAN. EVANG.

CHristo præ reliquis carus Apostolis,
Qui supra Domini pectus in vltimis
Discumbens epulis composuit caput,
Festa luce canendus est.
Felix, cui Dominus iam rigida in cruce
Pendens, iamq; neci proximus, & Patri
Sanctam sancto animam tradere cogitans
Matrem crediderit suam.

Felix, qui se aquilæ more super polos
Tollens, & nitida in luce Deum videns,
Diuino eloquij flumine filium
Aequalem docuit Patri.
Felix, qui senio iam grauis, & sacræ
Multa canite tempora consitus,
Vt si membra leuis corriperet sopor,
In Christi rediit sinum.
Simplex, &c.

IN DIE SS. INNOCENTIVM.

CAntemus tenerorum agmina Martyrum,
Quos regis rabies abstulit impij,
Cunas innocuo sanguine proluens,
Christum perdere dum furit.
O nullis feritas cognita seculis,
Materno pueros è gremio rapi,
Perfusa vt rutilis corda mucronibus
Lac pro sanguine funderent.
Heu quis, cum solido raptus ab vbere
Districtumq; pauens ad gladium puer
Blandas carnifici porrigeret manus,
Siccis adspiceret genis?
Augent angelicos nunc pueri choros,
Et Christum liquido gutture concinunt:
Herodem meritis debita talibus
Pœna in perpetuum premit.
Simplex, &c.

IN FESTO S. SYLVESTRI.

PRiscos Roma Duces desine laudibus
Efferre immodicis, qui valida manu
Fines imperij protulerunt tui,
Quacunque Oceanus patet.
His solus tibi plus contulit omnibus
Sanctorum eximium Pontificum decus
Syluester, dominam qui prius vrbium
Christi supposuit iugo.
Multo te ille prius sanguine Martyrum
Respersam, docuit parcere cædibus,
Et quos mille modis sæua peremeras,
Illorum monitus sequi.
Romam idem precibus nunc quoque, cœlitûm
Adscriptus numero, perpetuis iuuet,
Et tanti ossa suo quæ gremio viri
Seruat condita Mantuam.
Simplex, &c.

IN DIE CIRCVMCISIONIS.

CIrcumciso agitur lux Domino sacra.
Quæ iam, si Dominum ritè libet sequi.
Impura è tumidis omnia nos monet
Circumcidere cordibus.
Vmbra Euangelij lex fuerat vetus:
Sed sol exoriens vt tenebras fugat,
Sic sol iustitiæ legitimis suum
Finem ritibus attulit.

Nobis corporeo nil gladio est opus:
Sermo quippe Dei viuus & efficax,
Sese instar gladij mentibus inferens,
Ad viuum omnia persecat.
Quæ semper vitij germina pullulant,
E nostris vtinam cordibus amputet,
Anni principium sit simul vt noui
Vitæ principium nouæ.
Simplex, &c.

IN DIE EPIPHANIÆ.

QVæ vos caussa Magi, dicite, perpulit
E vestris iter huc carpere finibus?
Quem tanto studio quæritis anxij?
Quóue hæc munera pertinent?
Nos stella insoliti luminis huc trahit
Et dux certa viam perpetuo præit,
Iudææ populis quæ cupientibus
Regem significat datum.
Auri istæ sed enim quid sibi pondera,
Myrrhæ mirificus quid sibi vult odor?
Aut quæ, cùm populus sacra Deo facit,
Aris thura solent dari?
Rex auro colitur, thura Deum decent,
Nostri myrrha homines post obitum linunt.
Huic ergo hæc pariter munera congruunt,
Qui & Rex est, & homo, & Deus.
Simplex, &c.

A SEPTVAGESIMA AD CINERES.

EHeu quàm ſcelerum non tolerabilis
Nos vrget miſeros ſarcina, quæ Dei
Noſtris principio mentibus inditam
Obſcurauit imaginem.
Si nos pro meritis accipiat Deus,
Cauſſæ nil fuerit, quo minus agmine
In triſtes tenebris perpetuis domos
Vno præcipites agat.
Sed ſemper facilis flecti in eos fuit,
Quos culpæ ex animo pœnituit ſuæ.
Numquam horum lacrumis & gemitu tulit
Se fruſtra veniam peti.
Hac ſpe, quam ipſe dedit, poſcimus vt graui
Preſſos exoneret pondere, néue ſe
In noſtro rigidum crimine iudicem,
Sed mitem exhibeat patrem.
Simplex, &c.

A DIE CINERVM, &c.

MVltis tenſa epulis viſcera dum tument,
Mens oppreſſa nihil cogitat arduum:
Et more indomiti luxurias equi
Pugnat ſpiritu caro.
Sed ſub tracto eadem comprimitur cibo,
Et ſe ſpiritui morigeram exhibet:

Qui,

Qui, cùm nulla grauant pondera sordium,
In cœlum celer euolat.
Primus corporeo legifer à cibo
Bis binos decies abstinuit dies:
Quem Christus numerum nos itidem sequi
Exemplo docuit suo.
Sed frustra vetitis os tenet à cibis,
Qui factis animum turpibus inquinat.
Ieiuno adsiduæ conueniunt preces,
Cumq; his munificæ manus.
Simplex, &c.

IN DOMINICA PASSIONIS.

AEquæua ingenito progenies Patri,
Vitam morte suis redderet vt sua,
Se Christus niuei velleris hostiam
Vltro supplicio obtulit.
O erga immeritos mirus amor Dei,
Natum, quæ pietas, tradidit vnicum:
Vt pro mortifera fraude nocentium
Pœnas solueret innocens.
O non visum alias sacrifici genus,
In quo æterna Deo sacra facit Deus,
Et mortem moriens opprimit, & sibi
Ipse est victima pontifex.
O crux tincta sacri flumine sanguinis,
Olim supplicium mancipiis graue,

Nunc

Nunc regum capiti præcipuum decus,
Te flexo colimus genu.
Simplex, &c.

IN DOMINICA IN RAMIS PALMARVM.

Regem pacificum, mœnia dum subit
Vrbis celsa suæ, turba manu ferens
Palmarum grauidos obuia termites,
Faustis vocibus excipit.
Hic lætas spoliat frondibus arbores:
Hic serta ante pedes florea proiicit:
Supplex ille manus porrigit, hic suis
Terram vestibus obtegit.
Heu mentes hominum. Quis fore crederet,
Quem tantis studiis exciperet frequens,
Post paucos vt eum turba eadem dies
Suffixum adspiceret cruci?
Nil in vita homini perpetuum datur.
Rebus ne nimium fidite prosperis,
Plerumq́; hic lacrumis gaudia temperat
Certo consilio Deus.
Simplex, &c.

IN DIE PASCHÆ.

Ponatur lacrumis iam modus, & nouis
Templorum resonent atria canticis.

In vitam reduci nam Domino ſacer
Poſcit lætitiam dies.
Lux poſt Chriſti obitum tertia venerat,
Cùm ſpes ſancta, moræq; impatiens amor
Matronas parili nomine nobiles
Viſendum ad tumulum vocat.
Tum motum lapidem, tum lapidi vident
Innixum niueis veſtibus Angelum:
Qui, quo ſollicitis eximeret metum,
Pauca & certa locutus eſt.
Non hoc amplius eſt quem petitis loco.
In vitam rediit Chriſtus ab inferis.
Ite, & diſcipulis hæc eadem date
Summi nuntia gaudij.
Simplex, &c.

IN DIE ANNVNTIAT. B. VIRGINIS.

AD te ſidereis miſſus ab arcibus
Cùm venit Gabriel, virgo, renuntians,
Te ſummo ante alias complacitam patri,
Mox matrem Domini fore:
Turbata tibi tunc purpureus genas
Sparſit mente pudor; neſcia quod viri,
Caſto, ſponſa licet, pectore virginem
Semper te fore voueras.
Verum idem cubi.. o nuntius addidit:
Iſtos pone metus: nam tibi iam datum eſt,

Vt virgo maneas, & tua compleat
Sanctus viscera spiritus.
Tunc ore ex roseo vox tibi prodiit,
Testis mirificæ certa modestiæ:
Ecce ancilla Deo subdita, nil moror:
Fiat, quod Dominus iubet.
Simplex, &c.

IN FESTIVITATIBVS S. CRVCIS.

GEntes, nulla quibus notitia est Dei,
Armis, imperio, prole superbiant:
Nobis, queis melior spiritus obtigit,
Sola est in Cruce gloria.
Lignum prima homini pernicies fuit,
Cùm primus vetitam contigit arborem
Captus fœmineis illecebris parens,
Quo se perdidit ac suos.
Sed pòst, lignum homini certa salus fuit,
Cùm scandens patulam Christus in arborem,
(Aeternus fieri sic voluit parens)
Vitæ restituit suos.
Crux hostes hominum sola procul fugat.
Crux sola insidiis munit ab omnibus.
Aduersa in trepidus despiciat, licet,
Cuius spes Cruce nititur,
Simplex, &c.

IN

IN DIE ASCENSIONIS.

VIctæ in perpetuum mortis & inferum
Insignis spoliis, luce nitens noua,
Primusq; insolitum Christus iter secans,
Arces in patrias redit.
Natus, nasci iterum nos quoq; dum cupit,
Mundo, mortuus est, nos cupiens mori,
Surgens & repetens æthera, nos quoq;
Vt poßimus idem, dedit.
Christo nunc igitur viuere nos decet,
Et Christo pariter detur inemori.
Surgentes eadem nos quoq; gloria
Puro lumine vestiet.
O per qui te, hominum conditor, ingredi
Castæ adduxit amor viscera virginis,
Nos dignare, tuis artubus insitos,
Voti reddere compotes.
Simplex ætherij numinis vnitas,
Quæ distincta eadem est veraq; trinitas,
Aeternis vigeat semper honoribus,
Et terra simul & polo. *Amen.*

IN DIE PENTECOSTES.

LVstra nostra tua pectora lampade,
Qui quondam, altisono spiritus à Patre,
Lustrâsti vnanimes, missus, Apostolos,
Linguis deditus igneis.

Confirma dubios, dirige deuios,
Consolare tui muneris indigos,
Letaliq́ animos frigore torpidos
Sanctis ignibus excita.
Mens doctrinam auidè nostra bibat tuam,
Perstetq́ adsiduè tota Deo calens,
Et spem firmam in eo constituens sibi,
Terram pro nihilo putet.
O rerum alme sator, certè homines sumus,
Quamquam indigna, tuæ plasmata dexteræ.
Ne fer, quos tua vis ex nihilo extulit,
Aeterno exitio obrui.
Simplex, &c.

IN DIE S. TRINITATIS.

O Nullis hominum peruia sensibus,
Naturæ penitus sola capax tuæ,
Cuius condita sunt omnia numine,
Aeterna & monas & trias.
Nato æquéue pater, nateq́ par patri,
Et manans ab vtroq́ inclyte spiritus,
Circumfusa tuo nubila lumine
Nostro discute pectori.
Da, mens per speculum cernere queat
Nostra, & posthabitis te petat omnibus.
E iussisq́ tuis pendeat, & tibi
Soli dedita seruiat.
Tu clemens miseris da veniam pater.
Tu fili miseris sterne iter ad patrem.

Tu sanctum miseris pneuma vagantibus
Præfer conspicuam facem.
Simplex, &c.

IN FESTO CORPORIS CHRISTI.

COelestes epulæ, certa piis salus,
Quas apponit amor, pura capit fides,
In queis ipse cibi perpetui loco
Cœnæ se pater exhibet.
Hic verbum Domini fallere nescij
Cæcis iudicium sensibus abrogat:
Quod non est, oculi cernere se putant,
Nec, præsens quod adest, vident.
Sub panis specie viua latet caro,
Sub vini specie sanguis: & vtraq;,
Seu tantùm species sumitur altera,
Christus sumitur integer.
Felix qui Dominum sedulus hospitem
Abstersis animi sordibus excipit.
Qui contra facere id negligit, ah miser
Ipse est exitio sibi.
Simplex, &c.

IN DIE TRANSFIGVRATIONIS.

QVam crebrò dederat discipulis fidem,
Confirmare modis dum studet omnibus,

Tres secum comites montis in ardui
Adsumpsit Dominus iugum.
Illic frons radiis cincta micantibus,
Solaris nituit lampadis in modum:
Tum, qua tectus erat, protinus est niui,
Vestis reddita concolor,
Cum Christo gemini visi etiam senes,
Et iussa ad populum cui dederat Deus,
Et qui sidereas visus erat domos
Quadrigis petere igneis.
E nubis nitidæ quinetiam sinu
Hæc dicta omnipotens intonuit pater:
Hic est, quem eximiè diligo, filius.
Huius iussa capessite.
Simplex, &c.

IN DIE S. LAVRENTII.

LAurenti canibus nobile prælium,
Qui cum visceribus flammam aleret suis,
Et cratem roseo sanguine spargeret,
Subiectis ruber ignibus.
Constanter Domini perstitit in fide.
Ambustumq; latus carnifici exhibens,
En istam rabiem quo magis expleas,
Hoc iam coctum, ait, est: vora.
Tanto corporeis ignibus acrior
Christi ardebat amor pectore in intimo:
Sic mens tota Dei feruida spiritu
Sensum corporis hauserat.

Nunc nobis ſolito more rogandus eſt,
Iratum vt meritò conciliet Deum,
Et quos mirifici roboris inſtruit
Exemplo, præcibus iuuet.
Simplex, &c.

IN DIE ASSVMP. B. MARIÆ.

REgnator Superûm quo nitidam die
Matrem ſidereis arcibus intulit,
Et ſupra Angelicos conſpicuam choros
Stellanti ſtatuit throno.
Quæ cœlo fuerint iubila, qui ſonus,
Quæ ſanctis animis gaudia, non modò
Humanis nequeat vocibus exprimi,
Sed nec pectore concipi.
Illa eſt arca noui conſcia fœderis,
Concluſus, Domini deliciæ, hortulus,
Raſtro intactus ager, ſidere pulchrior
Et ſponſa & genitrix Dei.
Felix quisquis eam ſuppliciter colit,
Rebusq; in dubiis ſedulus inuocat.
Numquam hoc qui ſtatuit præſidium ſibi,
Spe luſus doluit ſua.
Simplex, &c.

IN FESTO S. HADRIANI.

CHristi in militiam nomina ne darent,
Multos impediit supplicij metus:
Multos qui dederant, vis cruciatuum
Illam deserere impulit.
Non sic ille, hodie quem colimus, fuit,
Qui nomen tumido duxit ab Hadria:
Quin constantem animum Christicolum videns
Horum se ad numerum appulit.
Prudenter reputans, non sine numine
Tales cuncto viros aspera perpeti,
Nec se illos temerè sponte sua ratus
Pœnis obiicere omnibus.
Ergo his se agglomerans, credidit: & simul
Index ipse sui, supplicium appetens,
Quæ mente imbiberat, mox eadem suo
Sanxit dogmata sanguine.
Simplex, &c.

IN DIE S. MICHAELIS.

COelestis canimus militiæ ducem:
Qui periura bonus dissipat agmina:
Et deiecta locis non sibi debitis,
Sedes trudit ad inferas.
Horrendo imbiberat pectore septiceps
Bis quinisq́; ferox bellua cornibus,
Intactæ sobolem virginis vnicam
Sæuis mandare dentibus.

Aeterni

Aeterni imperio ſed Michaël patris
Conatus Satanæ reddidit irritos:
Et monſtrum innumeris fraudibus obſitum
Victor ſtrauit humi potens.
Idem depoſito pondere corporis
Exſortes animas criminis excipit,
In cœlumq́ alacres tollit, & in loco
Lucis perpetuæ locat.
Simplex, &c.

COMMVNE BEATÆ VIRGINIS.

O Solis nitido lumine pulchrior
Virgo, conſtituit quam Deus vnicam
Expertem maculis omnibus, vt fores
Nato digna parens ſuo.
Te quondam Gedeon vellere in vuido,
Intactaq́ nouis imbribus area:
Te cincto innocuis legifer ignibus
Agnorat prius in rubo.
Rebus principium qui dedit omnibus,
A te, dum ſe hominum cauſſa hominem facit,
Sumpſit principium, quiq́ alit omnia,
Paſtus lacte tuo eſt puer.
Per te quod mulier perdiderat vetus,
Humano generi redditur auctius.
Tu clauſas miſeris heu nimium diu
Cœli prima aperis fores.
Simplex, &c.

COMMVNE ANGELORVM.

MEntes beatæ, lumine
Quas ambit æterno Pater,
Sacroq; lustrans spiritu,
In se intuentes perficit.
O queis supremus omnium
Primis Creator insidet,
Quos luce complet aurea
Amoris ac scientiæ,
O qui potentis dexteræ
Virtute cuncta vincitis,
Dei regentis omnia
Fortissimi satellites.
O ter beati Principes,
Archangeliq; & Angeli,
Nos rite vobis supplices
Hinc in superna tollite.
Aeterne cunctorum, &c.

COMMVNE VNIVS CONFESSORIS PONTIFICIS.

PAstor beate, qui tuæ
Concreditum curæ gregem
Sacris luporum faucibus
Patere numquam passus es,
Tu læta dux ad pascua,
Fontes recludens limpidos,
Oues videbas florido
Semper nitentes vellere.

Quod si qua forsan tabido
Languere morbo cœperat,
Salubria, vt mitis pater,
Illi admouebas pharmaca.
Cuius laboris nunc tui
Digna assecutus præmia,
Fauore, nam potes, tuo,
Qui te precantur, adiuua.
Aeterne cunctorum pater, &c.

COMMVNE VNIVS VIRGINIS.

O Virgo, pectus cui sacrum,
Amoris expers improbi,
Diuini amoris lampade
Sanctus perußit spiritus.
Non te voluptas dulcibus
Fallax venenis molliit,
Solas amantem persequi
Cœlestis agni nuptias.
Sic te ille natus virgine
Suo decore cœperat,
Amore vt ardens illius,
Mundana cuncta temneres.
Beata cui cœlestibus
Templis receptæ nunc licet
Inter canentes Angelos

Tuis potiri amoribus.
Aeterne cunctorum, &c.

IN FESTO D. AMBROSII.

QValis periclitantibus,
Totoq; iactatis mari
Tranquilitatis nuntia
Se stella nautis obiicit.
Talem, procellis Arij
Ecclesiam turbantibus,
Qui lumen orbi redderet,
Elegit Ambrosium Deus.
Nondum renatus flumine,
Sed iam renatus flamine,
Concordibus suffragiis
Episcopus delectus est.
Vt ex ministro Cæsaris
Minister effectus Dei,
Humana liquens ceteris,
Diuina iura panderet.
Non alligatur tempore
Diuina certo gratia:
Sed dum libet, quidquid libet.
Puncto vel vno perficit.
Hunc ipse Cæsar horruit,
Contra nec ausus hiscere est,
Cædes ob admissas sacræ
Exclusus ædis limine.

Magnam suis fiduciam
Benignus inspirat Deus:
Semperq́ pastoris boni
Multum potest auctoritas.
Salue, bonorum maxima
Episcoporum gloria,
Plebemq́ deuotam tibi
Cœlo receptus adiuua.
Aeterne cunctorum pater,
Aeterne fili par patri,
Et par vtriq́ue spiritus,
Soli tibi sit gloria.

AD BEATISS. VIRGINEM DEI MATREM, QVÆ RELIGIOSISSIME COLITVR in Æde Lauretana.

VNDE *mihi insolitus præcordia concutit horror,*
Et perfusa metu trepidat, velut icta Deo, mens?
Fallor, an hoc facit ipse locus, stimulosq́ pauenti
Subiicit, atque animum præsentia numinis vrget?
O cœlo dilecta domus, postesq́ beati,
Quos ego iam pridem tota mihi mente cupitos,

Nun

Nunc primùm, veteris voti reus, aduena viso:
Saluete, adspectiq; mihi feliciter este.
Vósne per ætherias Iudææ à finibus oras
Aligerum, mandante Deo, vexêre manipli?
Hîc virgo genitura Deum, genitricis ab aluo
Prodiit, & blandis mulsit vagitibus auras?
Hîc quoque, virginei seruata laude pudoris,
Sancta salutifero tumuerunt viscera fetu?
Ille opifex cunctorum, illa æterno vnica proles
Aequa Patri, ille homini, primæua ab origine lapso
Spem cœlo vitamq; ferens, hac lusit in aula
Paruulus, & sanctæ blanda obtulit oscula matri?
Quænám igitur regum sedes, quæ templa per orbem
Huic se ausint conferre loco? ter & amplius omnes
Ante alias felix Piceni littoris ora:
Cui Solymos spectare domi, cui munere diuum
Fas calcare domi est pedibus vestigia Christi.
En ego iam supplex procumbam, atq; oscula figam
Parietibus sanctis, spargamq; hoc puluere crines.
Adspice me superis è sedibus, adspice, virgo
Prostratum, atq; imo gemitus ex corde cientem,
Et pectus tundentem, & fletibus ora rigantem:
Neu, quamquam culpis ad opertum turpibus, arce
Adspectu me diua tuo: si pectore toto
Te veneror, si te, dubiis in rebus, ad vnam
Confugio, teq; auxilium sanctißima posco.
Pœnitet ex animo vitæ me Diua prioris
Pœnitet, & meritas horret mens conscia pœnas.
Quod nisi tu casto pendentem ex vbere natum

Con-

Concilias, placasq; mihi, quò tendere cursum,
Quóue malis fessam tentabo aduertere puppim?
At tu, namq; soles, placida dignare querelas
Aure meas, & ades lapsis mitißima rebus.
Certè equidem tota pendentes æde tabellas
Adspicio, quæ te miseris præsto esse loquuntur.
Hic, te animo spectans, torrentem viscera febrim
Depulit, ille hyadas tristes, hœdumq; cadentem
Spectauit tutus, vertentibus æquora ventis,
Et duce te patrias enauit saluus ad oras.
Criminis ille reus falsi, sub iudice duro,
Dum mortem expectat, tenebroso carcere clausus,
Munere Diua tuo detecta fraude, reuisit
Vxorem, & natos, exoptatumq; parentem.
O ego nunc morbis multò grauioribus æger,
Naufragiumq; timens longè exitiosius illo,
Et iam pridem animum peccati compede vinctus,
Si poßim morbis liber, vinclisq; solutus,
Fluctibus & ventis laceram subducere puppim:
Quas tibi lætus agam grates, dum vita manebit?
Te, cum luce noua sparget sol aureus orbem,
Te recinam, quoties abscondet opaca polum nox:
Et tua præcipuo venerabor numina cultu.

IN D. BARBARAM.

BArbara, qui laudes speret se æquare canendo
Posse tuas, idem pulsantes littora fluctus,
Et Libycas numero comprendere tentet arenas.

Te pater insanus turri concluserat alta:
Sed veram Danaen verus te Iuppiter illic
Despondit sibi Christus, & arcto fœdere iunxit.
Illo & tu triplices fieri inspirante fenestras
Mandâsti, & niueo sculpsisti in marmore signum,
Quo reparata salus, & deficiente ministro
Ipsa tuos mersisti vndis lustralibus artus.
Quid memorem, vt tibi mons fugienti cesserit, aut quæ
Cœperit indicij væsanus præmia pastor,
Qui dum miratur pecudes in marmora versas,
Ipse suum pariter sensit lapidescere corpus.
Non tu carnifices, non tu tormenta timebas,
Non gladios, animosa, & Christo plena virago,
Qui te ad cœlestem meritis pro talibus aulam
Euexit, regniq́; libens in parte locauit.
At tu Diua graues hominum miserata labores,
Pacem illis, veniamq́; ora, & nocitura repelle.
Præcipuè antiquo prognatum ex sanguine regum
Gonzagam, felix quo se duce Mantua iactat,
Qui virides Minci ad ripas tibi Diua sacrauit
Templum augustum ingens, cura quod & ipse tuetur
Peruigili, vt flammam latè spargentibus aris
Sæpe manu propria meritos imponit honores,
Hunc tu Diua tuo protectum numine sancto
Conserua: populumq́; simul, qui sacra, secutus
Principis exemplum, puro tua corde frequentat.

GVstanda vita, non fruenda, homini datur.
Nam, cùm fruendi tempus est, tum deserit.

Fie-

Felicius maritus, an cælebs agat,
Priuata vita sitné regno dulcior,
An vita regia solium attingat Iouis:
Peregrè morari suauius sit, an domi:
Qui, quamq; multi, & quo parandi more sint,
Quo habendi, amici: nullus hæc curat puer:
Rarus adolescens: nec senex omnis videt.
Et hæc tamen vitam prope omnem continent.
Quæ si quis acri cura & vsu peruigil
Longo notârit, iamq; secum statuerit,
Quid fugere, quid contemnere, & quid persequi
Expediat homini, vix eam ingresso viam,
Quam maximè vnam ex omnibus probauerit,
Obstat senectus inuida, & cursum impedit:
Mox auida tristes Lachesis iniicit manus.
Sic viuere meditantibus vita euolat.

SI expectes, Pamphile, ipsa dum negotia
Te accersant vltro, & dormientem exsuscitent,
Vehementer erras. taciti discedunt dies:
Nec obliuiosos officij admonent sui.
Superba res est rei gerendæ occasio.
Semel contempta, numquam post idea redit.
Vigiles oportet, & tua accures memor.
Nam, si ipse rem curare negligas tuam,
Fugit illa, & facile, qui se curet, inuenit.
Tu rem quam cures postea haud facile inuenis.

MEmini magistrum puero mi olim hoc dicere,
Summum Iouem facere item, vt caupones solet:

Qui vina vt vendant, turbant, miſcent, diluunt:
Nec cuiquam vini ſimplicis donunt cadum.
Itidem illum aiebat in vita mortalium
Numquam fortunam ſimplicem quoiquam dare:
Sed temperare fata lætis triſtia.

E Græco Callimachi.

NAmq́; & ego nitido capiti, flauisq́; capillis
Serta olim Aſsyrio ſparſa liquore dedi,
Et bona in ingratum congeſſi plurima ventrem,
Cuncta ſed in ventos illa abiere leues.
Seruârunt ſolæ commiſſa fideliter aures.
Corporis hac vna eſt parte reperta fides.

RAPHAELIS VRBINATIS PICTORIS EXIMII TVMVLVS.

Ipſe loquitur.

SIc mea naturam manus eſt imitata, videri
Poſſet vt ipſa meas eſſe imitata manus.
Sæpe meis tabulis ipſa eſt deluſa, ſuumq́;
Credidit eſſe, meæ quod fuit artis opus.
Miraris, dubitasq́;? audito nomine credes.
Sum Raphaël. hei mi, quid loquor? immo fui.

Et tamen, his dictis, quid opus fuit addere nomen?
Alterutrum poterat cuilibet esse satis.
Nam mea & audito est notissima nomine virtus:
Et præstare vicem nominis ipsa potest.

QVidquid agam, Claudi, seu quo me vertere tentē,
Seu nihil, vt soleo desidiosus, agam:
Ante oculos tua mi adßiduè obuersatur imago:
Vnaq́; tristitiam gignit, & vna leuat.
Angor enim infelix, quod te, quod sospite solum
Esse velim sospes, quo moriente mori.
Nunc, vbi sis, quid agas, veterem tibi cura medentum
An nondum, morbum pectore depulerit.
Nec scio, nec iam scire vlla ratione potis sum:
Quæ me res angore vnica penè necat.
At rursus nihil est, quo me ipse hoc tempore soler,
Quodq́; oculos tristi tergeat imbre graues,
Te nisi cum vana sibi mens sub imagine fingit:
Seu vigilem, dulci siue sopore premar.
Hoc mihi Nepenthes curas dissoluere promptum est:
Luctibus hæc vna est apta medela meis.
Tecum ego nunc videor teneros percurrere versus,
Siue Catulle tuos, siue Tibulle tuos:
Nunc etiam rerum caussas tentare latentes,
Discere & vnde fluant omnia, quoq; fluant.
Nunc herba in viridi, latæ porrectus ad vmbram
Arboris, & riuum molle strepentis aquæ,
Aurasq́; & dulces auium captare susurros,
Perq́; vices tecum multa iocosa loqui.

Gratia dis, qui mentem homini celeremq́ dederunt,
Et quæuis habilem fingere spectra sibi.
Illa & plumipedem superârit Persea cursu,
Et celerem inuicti Bellerophontis equum.
Nec mihi ipse cuius rerum natura creatrix
Expressam in tabulis cernit, vt in speculo,
Tam bene te docto Titianus pollice pingat,
Quam mens te adsiduè pingere prompta mea est.
Atque vtinam tibi sit de nobis mutua cura.
Nec, quin sit, dubito: sed tamen esse precor.
Non ego vulgari te, Claudi, amplector amore.
Hac face rara Deus tangere corda solet.
Me me ipse odissem, nisi tu me gratus amares:
Nec nisi me, quoniam sum tibi carus, amo.
Deniq; cùm fuero nulli credenda locutus,
Pars tamen illa mei paruula amoris erit.
Di faciant, longos producere detur in annos
A pueris cœptæ fœdus amicitiæ.

O Lingua lingua: vt magna eges custodia:
Quæ & aliis sæpe, & sæpius Domino noces.
Multum assecutus, qui bene didicit loqui:
Qui bene tacere, non minus assecutus est.

NIuibus hyems exuberat, ver floribus,
Aestas aristis affluit, lacrumis amor.

SI mihi lacerti, quales olim, nunc forent:
Non lingua potius tibi opem ferrem, quàm manu.

Nunc

Nunc tarda membra, & sanguis adstrictus gelu
Conserere id acie cum hostibus manum vetant:
Prodesse patriæ voce & consilio sinunt.
Corpus abit annis: consilio animus viget:
Viresq; senibus defluunt, verba affluunt.

HEre, si querelis, eiulatu, fletibus
Medicina fieret miseriis mortalium,
Auro parandæ lacrumæ contra forent,
Nunc hæc ad minuenda mala non magis valent,
Quàm nænia præficæ ad excitandos mortuos.
Res turbidæ consilium, non fletum, expetunt.

VT imbre tellus, sic riganda mens mero:
Vt illa fruges, hæc bona consilia efferat.

AD P. FVLVIVM CARDVLVM.

SAepe transactos mea mens per annos
It retrò, & vitæ relegit prioris,
Qua potest, cursum, veteres reuoluens
Ordine culpas.
Quid puer, quid dein iuuenis, quid autem
Temporis iam vir malè collocauit:
Dulcibus dum me furiat venenis
Dira voluptas.
Quas mihi imprudens maculas inussi?
Quo modo ah demens animum inquinaui,

Quem salutaris nitidum lauacri
Fecerat vnda?
Corporis nec pars vacat vlla probro:
Os, manus, aures, oculíq; turpe
Heu iugum infamis dominæ tot olim
Lustra tulerunt.
Paululum hoc saltem fugientis æui,
Viribus cassæ reliquum senectæ,
Quantulum Christus superesse vult mi,
Vindicet ipse.
Ipse me pridem Veneris perustum
Improbæ flammis rapiat, nouoq;
Flaminis sancti iecur & medullas
Igne pererret.
Tu tui instilla mihi Christe amorem:
Vnicum mens te mea concupiscat:
Te nihil præter sibi persequendum
Iudicet vnquam.
Nil opes, nil me capiant honores:
Exulet luxus simul & libido:
Vana delusæ procul hinc facessant
Gaudia mentis.
Quiq; florenti malesanus æuo
Nil nisi obscœnum, piget heu, canebam,
Nunc tuum tantum repetam senili
Carmine nomen.
Tu quoq; hunc votis precibusq; Fului
Adiuua ardorem: quotiesq; sumis

Mysticum Christi trepidus nitentem
Corpus ad aram.
Mente tunc tecum memori volutans,
Trade me Christo: mea vota nam si
Negligat, certè tibi nil petenti
Tale negabit.
Hoc idem cari mihi præstet oro
Cura Maffæi: & mea dicta quondam
Qui nimis forsan cupida bibebat
Bentius aure.
Bentius, quem rectum iter euagantem,
Et parum cauta calidum iuuenta,
Contigit virga Deus, in suumq́;
Duxit ouile.
Nunc vbi expletus meliore mentem
Paublo, currit per iter salutis;
Heu procul segnem sua post reliquens
Terga magistrum.

P. FRANCISCO BENTIO.

BEnti, nihil me, sicut antea, iuuat
Peruigili studio nil profutura quærere:
Nec quas per vrbes cautus, exciso Ilio,
Saxa Ithacæ repetens, Laertis errârit puer:
Nec quot Ithacenses circa pharmacis potens,
Vultu hominum posito, grunnire porcos iusserit
Curæ magis mi est, lustra iam decem miser
Qualibus in vitiis defixus ipse errauerim:

Cùm me, Dei vix iam manente imagine,
Mortifera induerat fœdam voluptas in suem.
Quis me sequetur fructus, vbi pernouero,
Quot mala Graiugenis Achillis ira inuexerit:
Si nesciam væsanus, in quæ me mala
Præcipitem ira Dei, nisi resipiscam, actura sit?
Hei mi laboris, hei dierum ac noctium,
Quas memini in studiis me talibus consumere,
Malè metuentem, ne quis vsquam æqualium
Certius ac melius plures teneret fabulas.
Et tamen ab æquis non grauatè improuida
Iudicibus veniam fortaßis ætas impetret.
Sed nunc columbis concolor cùm sim caput,
Et mihi sarcinulas breui legendas sentiam,
Nisi meliora mente tota cogitem:
Bis puerum merito, Francisce, me vocaueris.
Beatus ille, quem inuentæ in limine
Abstrahit à vitiis ipse & sibi adstringit Deus.
Nec tamem habendus ille in infelicibus,
Ad meliora, Deo vocante, qui venit senex.
Verum est poëtæ nobilis verbum vetus:
Si bene quid facias, sero licet, prodest tamen.
Communi vterq; gratias agat patri.
Sors tibi prima data est: mihi secunda contigit.

MVRETO FRANCISCVS BENTIVS.

Mu-

MVrete, me nunc, ſicut antea, iuuat
Quæ mihi, quæq́ alijs das profutura carmina
Expreſſa ſancti ſpiritus molimine,
His auidis oculis & tale quæritantibus
Et lectitare & lectitando ediſcere.
Labitur inde mihi furtim humor vdas in genas,
Palam arguens quæ pectus intrant gaudia,
Pectoris exigui maiora clauſtris gaudia,
Conuerſa ſtudia quando vtriuſq́ refricas.
(Grata vtriuſq́ Deo & mortalibus conuerſio)
Nam vterq́ nigro noctis è ſilentio
Cœpimus aſpicere Chriſti benigna lumina.
Vterq́ noctis tum relictis artibus,
Depoſitis tenebris & arma lucis induit.
De te ſed ipſe multa deploras modis
Flebilibus: lacrymas: & ad gemendum me vocas.
Eheu dolor: quid vlcus antiquum nouas?
Iam memini, miſer, heu, quod pœnitet, piget, pudet.
Cùm vilis ancillæ expaueſcens voculas
Immemor officij, Chriſtum negaui ſæpius.
Gallo at canente, cum me amico lumine
Intuitus Deus eſt: prior mihi tunc mens redit.
Ad me ipſe tandem triſte poſt tempus redij,
Exilienſq́ foras, laxaui habenas fletui.
Abſterſit inde lacrymas Chriſtus meas,
Speq́ data veniæ, perduxit in gregem ſuum.
Eduxit idem, quod fateris, improbæ
Seruitio dominæ, & vindicauit te ſibi.

Quid restat ergo? hortetur alter alterum.
Nunc si aliquis grauior fortasse se offeret labor,
Feramus hunc, Murete, mente qua decet,
Atq; ducem Dominum forti sequamur pectore.
Quod si vna vtrumq; ad vineam hora non vocat,
Vnus vtriq; tamen promittitur denarius.

SVmmus amor domini medio mi in pectore feruet.
Namq; meas clemens audiit ille preces:
Excepitq; meas facili bonus aure querelas,
Illum igitur, fuerit dum mihi vita, colam.
Letiferi hærebam vinctus quasi fune doloris:
Nec procul à duræ limine mortis eram.
Summe Deus, dixi, solo te vindice fretum
Eripiat tantis me tua dextra malis.
Vt bonus est, vt opem cito ritè vocantibus adfert:
Iustus vt, & nitidæ simplicitatis amans?
Attritus prope eram, cùm me consurgere iussit,
Depulit & capiti cuncta pericla meo.
Quid trepidas anima? ad solitam te verte quietem.
Plurima supremi munera regis habes.
Ille à morte animam hanc, à tristi lumina fletu,
A lapsu infirmos eripuitq; pedes.
Viuam igitur posthac illo duce & auspice tutus:
Et mea semper erit cura placere Deo.

QVid gloriaris perfide, quid tumes?
An ista verum nescia proloqui
Te ceteros supra ferocem
Lingua bonis inimica reddit?

Cura vna & vnum est id studium tibi.
Noctes diesq; hanc, vt potes, asperas
Nouaculæ in morem: & latentes
Insidias struis huic & illi.
Te læta damnis improbitas iuuat,
Egensq; semper pluris iniquitas:
Tu fœda facta & fraudulenta
Vsq; nouis cumulare gaudes.
Queiscunq; verbis, ô scelerum artifex,
Posse in ruinam præcipites agi
Confidis insontes amicos,
Illa tibi didicisse melli est.
Quapropter vltor, ne dubita, Deus
Tandem à merenti supplicium exiget:
Radicibusq; euulsum ab imis
Sedibus eiiciet tuis te.
At hæc videntes, artubus intimis
Iusti intremiscent: & magis ac magis,
Ne prouocent in se quoq; iram
Numinis, admoniti cauebunt.
Tu risus illis interea miser
Iocusq; fies. En sibi qui Deum
Temnebat adiutorem: & in se
Sat sibi præsidij putabat.
Quid nunc, quid illum per scelera & dolos
Exstructæ in altum diuitiæ iuuant?
In pulverem omnia & fauillam
Et tenues abiere fumos.

Ego autem, in vno ſpem mihi qui Deo
Omnem locaui, liber agam metu:
Florens oliuæ inſtar nitentis,
Quam domini ſtudium tuetur.
Semperq́ regum maxime te canam:
Nec me ſonoris deficiet tuum,
Plaudente iuſtorum corona,
Carminibus celebrare nomen.

O Populi lato quoſcunq́ue alit vbere tellus,
Ingeminate alacres plauſum, luctuq́ fugato,
Læta triumphali reſonent, facite, omnia cantu.
Ille etenim regum ter maximus, ille tremendus,
Quem ſola terrarum, cœli quem templa verentur,
Subiecit nobis populos, faſtuq́ repreſſo,
Ferre iugum admota pedibus ceruice coëgit.
Ipſemet elegit clemens patrimonia, nobis
Quæ daret, æterno Iſacidæ ſuccenſus amore.
Euge pater, pater euge, tuum hæc ſunt omnia munus.
Aſcendente Deo, litui ſonuêre, tubæq́:
Prodidit ipſe nouis ſua gaudia vocibus æther.
Pſallite nunc pia corda Deo: nunc pſallite Regi,
Pſallite, qui terras omnes ditione coërcet:
Et mulcete pias doctis concentibus aures.
Imperium ſine fine Deus toto obtinet orbe,
Et ſancto innixus ſolio regit omnia ſolus.
Ductores populorum illius ſigna ſequuntur.
Namq́ Abrahami alios longè Deus anteit omnes.
Scuta ſua extulit ipſe alte ſuper ardua terræ.

Quiſnam,

QVisnám, ô rex æterne, tuam admittetur in aulā?
Cui dabitur montis culmen adire tui:
Perpetua vt tecum compostus pace fruatur,
Carpens nota vnis gaudia cœlitibus?
Qui nulla ingreditur macula suffusus, amatq́ue
Ex animo rectum, iustitiamq́ue colit.
Cui neque cor fraudes agitat, neque subdola lingua est:
A quo se læsum dicere nemo potest,
Quem fugiunt iniusti, & quo præsente liquescunt:
Quo viso, iustis mens animusq́ue redit.
Quem mutare fidem numquam iactura coëgit:
Fœnore qui partas odit & horret opes.
Nullo vnquam iudex potuit qui munere vinci,
Vt duro insontes læderet ore reos.
Qui facit hæc, is demùm in cœli templa receptus,
Tecum vna dempto fine beatus erit.

MEnte Deum pura quisquis veneratur amatq́ue,
Vis illi exterior nulla nocere potest,
Non si illum obsideant hostiles vndique turmæ,
Quas sitis innocui sanguinis exagitet:
Non toto coëat si quidquid in orbe ferarum est,
Et quot in Oceani gurgite monstra natant.
Ille, licet tristes agitent maria alta procellæ,
Vndarum in medio vertice tutus erit.
Ille interq́ue feras atque agmina sæua latronum
Noctu etiam in medio tutus erit nemore.
Non quæcunq́ue truces adhibent tormenta tyranni,
Illius vnquam animum terrificare queant.

Pix, rota, robur, equus, candentis lamina ferri,
Omnia pro Christi nomine ludus erunt.
Felices, quorum ille imis amor ossibus hæsit.
Quanta illos obita præmia morte manent?
O si me quondam numero Deus aggreget illi:
Quæ tunc sors melior fortè futura mea est?
Ah Christe vre meum tandem face pectus amica,
Eq́ue pigro inuisum discute corde gelu:
Vt nec auarus opes secter, neq; vanus honores:
Sed flagrem solo totus amore tui.

TIBVR.

QVicunq; Herculei spectabit Tiburis arces,
Qua pater Hippolytus, sacri pars magna senatus,
Cura Deum, loca perpetuo prius aspersa saxo
Molliit, & leui iussit mitescere cliuo,
Omnia deprendet longè superantia famam.
Nec tam regifico constructa palatia sumtu,
Auroq́; illusas ædes, radiataq́; tecta,
Quam semper virides mecum admirabitur hortos,
Et gelidos fontes, & aquam in sublime volantem,
Seq́; in multiplices vertentem, vt Protea, formas.
Præcipuè tamen illi animum nouitate mouebit
Excisus, res mira, silex, rupesq́; cauatæ,
Et via facta manu longi per viscera montis:
Qua se Anio pater insueto peruolueret alueo.
Qui longum per iter tenebroso tramite lapsus,
Exit, & arboribus gelidæ non inuidet vndæ.

Stant habiles propter Nymphæ, lymphasq́; paratis
Exceptas vrnis in vaſa capacia fundunt.
Parte alia ipſe ſuis altricibus adſtat Iacchus,
Materniq́; memor caſus, flammæq́; paternæ
Gaudet aquis, illisq́; libens ſua munera miſcet.
Dum ſtupeo, tam multa videns miracula rerum:
Ecce nouus procul alituum concentus ad aures
Fertur, & inſolita mentem dulcedine tangit.
Adſpicio: & greſſum propius fero, corpora cerno
Parua ex aëre auium, aëratis nitentia ramis,
Dædala queis variam tribuit ſollertia vocem.
Quamcunq́; adſpicias, deluſus imagine, veram
Eſſe putes volucrem: niſi quòd non euolat vſquam:
Sed ramis affixa ſuis cantu æthera mulcet.
At veræ mirantur aues: &, cedere dum ſe
Turpe putant, liquidis latè omnia queſtibus implent.
Hic Lucæ egregius labor eſt, quem Sequaua partu
Ediderat, Siculi renouantem inuenta magiſtri.
Quid? quem non moueat cygnum mentitus adulter,
Illudens ſimili ſpirantem è marmore Ledam,
Deliciisq́; ſuis, & aquarum murmure lætus?
Multaq́; præterea veterum ſimulacra Deorum,
Artis opus priſcæ. cunctos verùm arduus inter
Eminet Alcides: qui ſpectans omnia circum,
Heſperidnm veteres hortos præ Tibure temnit.
Sed quid ego hæc verſu nequidquam includere tẽto?
Iampridem exiguum præſcripti carminis orbem
Exceſſi: & dictis ſemper maiora ſuperſunt.

IDEM.

DElicię veterum Tibur voluentibus annis
Conciderat, priſcum perdideratq́ decus.
Et nuſquam riui, nuſquam pomaria, nuſquam
Vlla ſuper tanti ſigna decoris erant.
Illa loca antiquis toties celebrata poëtis
Horrebant turpi ſqualida facta ſitu.
Mœrebant erepta ſibi ſua gaudia Nymphæ,
Languentes Anio mœſtus agebat aquas.
Omnia tempus edax ita deformarat, vt hoſpes
Quæreret in medio Tibure, Tibur vbi eſt?
Non tulit hanc ſpeciem diuini pectoris heros
Hippolytus, ſacri gloria magna chori.
Ille loco ſenium abſterſit, vultusq́ priores
Reddidit, & ſolito iuſſit honore frui.
Illius imperio iuſſæ reuireſcere ſiluæ
Cœperunt ſparſis luxuriare comis.
Ille nouos paſſim fontes emergere iuſſit.
Nec mora fit: fontes proſiluere noui.
Quos circum ſtatuit priſcis egeſta ruinis
Plurima Phidiaca ſigna polita manu.
Ipſe Anio frontem pallenti incinctus oliua
Affuit, & proprias conſociauit opes.
Iure igitur fontesq́ ſacri, ſiluæq́ virentes
Certatim Hippolyti nomen ad aſtra ferunt:
Et, quoties molli increpuit leuis aura ſuſurro,
Hippolytum alternis vocibus ingeminant.

AD

AD PETRVM GERARDIVM.

O Delicati blanda ruris otia,
Curis & ambitu procul:
O dulce murmur limpidorum fontium,
O grata nemorum opacitas,
O sibilantes arborum ingentum comæ,
O prata verè gemmea,
O solitudo amica cogitantibus,
O horror, ô silentium,
Cui nunc canoro gutture obstrepunt aues,
Nunc canna pastoris vagi,
Seu mane oues in læta ducit pascua,
Seu vespere reducit domum.
O mensa nec luxu affluens, nec sordida,
Dapibus parata rusticis,
Quas non, heri languentem vt irritet gulam,
Doctus saporauit coquus:
Sed filiis iuuenibus & seni viro
Seuera coxit villica.
O bibliotheca nota paucis, ô libri,
Quos rara contrectat manus.
O cella tantum lectuli vnius capax,
O somne liber, & leuis:
O ad beatam tuta vitam semita,
Ignota vulgi sensibus:
Vt vos requiro: vt mente vos tota expeto,
Alia perosus omnia.

Vt lætus ad vos tendit, & gazis libens
Vos anteponit Persicis,
Quicunque puro pectus Olmeo lauit,
Frondemque mordet Delphicam.
Quid tu, Gerardi, cui profanis inuios
Adire fontes contigit,
Partésne easdem sequeris, an siti malæ
Opum, aut perustus gloriæ,
Amœnitati ruris & dulci otio
Vitam anteponis aulicam?
O per lycei cognitos paucis specus,
Quos sæpe lustrâsti puer,
Ne sperne amicus consili quod dat senex,
Quodque sibi, sed sero capit.
A litterato te otio auocantibus
Occludito aures, & fuge:
Canora monstra vt auribus cera oblitis
Laertis effugit puer.
Beata vita non metallo aut Indici
Spoliis paratur æquoris.
Animo appetenti pauca, quod sat est, sat est:
Auido, atque inexpleto, nihil.
Cùm tibi sit, vnde liber, & planè tuus
Vitam quiete transigas:
Quis, heu, furor te, quis, rogo, impellit furor,
Vincla vltro vt induas tibi,
Et more pulchrum viuere alieno putes,
Nutus timentem diuitis?

Age,

Age, rumpe nexus, & iugum collo excute,
Vindexq́; & adsertor tui,
Aude esse felix, & procul cuncta amouens,
Quæ mentem humo adfixam tenent,
Per liquida puri spatia decurre ætheris,
Aeterna tantùm cogitans:
Et ista sortis lubricæ ludibria
Miranda vulgo desere.
Vtinam mihi olim, flore cum primo rudes
Iuuenta opacaret genas,
Amicus aliquis ista monstrâsset senex,
Quæ nunc tibi ipse cantito.
Non ego perisse lustra tot in aula mihi
Vanis dolerem questibus.

Dedicatio hortorum Tiburnorum.

NEC labor Alciden fregit, nec blanda voluptas
Vmquam animum casti molliit Hippolyti.
Ambarum hos hortos virtutum accensus amore,
Herculi, & Hippolyto dedicat Hippolytus.

IDEM.

AVrea sopito rapuit quæ mala dracone
Alcides, eadem nunc tenet Hippolytus.
Qui memor accepti, quos hic conseuerat hortos,
Auctori voluit muneris esse sacros.

Bacchus fonti impositus.

Nondum natus eram, cùm me prope perdidit ignis.
Ex illo fontes tempore Bacchus amo.

Idem ex aduerso respiciens fontem Nympharum.

Qui colitis Bacchum, comites simul addite Nymphas.
Nam sine ope illarum munera nostra nocent.

In tabulam Tantali

Si quando admittant sua te ad secreta potentes,
Quisquis es, exemplo disce tacere meo.

In tabulam Iasonis nauigantis, & Herculis raptum Hylam quærentis.

Viribus auferres, quod fraude parabis Iason:
Eripit Alciden sed tibi raptus Hylas.

PROLOGVS IN PHORMIONEM TERENTII.

Cùm eam aliquot nobiles adolescētuli Hippolyti Cardinalis Ferrariensis iussu acturi essent.

Etsi

Etsi scio esse hîc neminem, qui nesciat
Quid apparatus noster hic velit sibi,
Tamen mearum partium esse existimo,
Interea dum se mei sodales comparant,
Bona cum venia vestra pauca dicere,
Quæ scire vos, & vestra, & ipsorum interest.
Comœdiam Terentij acturi sumus,
Cui Phormioni nomen ipsius indidit,
Quod parasitus in ea Phormio primas agit.
Neq; hoc videri debet aut mirum, aut nouum:
Quandoquidem in omni vita, nedum in fabulis,
Parasiti, scurræ, sycophantæ, omne id genus,
Bonis repulsis, ipsi iam primas agunt.
Quod si quis est, parum decorum qui putet,
Iuuenes ingenuos personatos conspici, in
Scœnam prodire, & quasi facere histrioniam:
Is sibi responsum hoc habeat: nulla re magis
Diiudicari omnia, quæ mortales agunt,
Quàm fine, quem is, qui quid agit, proponit sibi.
Qui scœnicam artem victus caussa factitant,
Et, vt coquis ac laniis risum excitent,
Distorquent ora, insulsa dicta dictitant,
Contendunt pugnis se inuicem, atq; horum omnium
A plebe viles exigunt mercedulas,
Meritò histrionum nomen & famam ferunt.
Nil simile nostrûm est. Nos, vt nostram industriam
Vobis probemus omnibus, vt communi hero
Hilaremus animum, cui debemus omnia,
Vnum id petentes, hunc laborem cœpimus.

Quamquam ô ſupremi cœlites, quem iam omnium
Pudere debet perſonatum conſpici,
Cùm id omnis ætas, omnis ordo factitet?
Sed nolo nunc vlcera cuiuſquam tangere,
Ne quis ſatyram hanc eſſe dicat, non comœdiam.
Nunc vnũ à vobis, priuſquam hinc abeam, poſtulo:
Si vos, quod veſtri honoris cauſſa fit, iuuat,
Fauete, & vigilate animis, vigilate auribus,
Dormite linguis. qui tacere non queunt,
Bene fecerint, ſi ceſſerint iis, qui queunt,
Ne & turbent alios, & morbum prodant ſuum.
Facite, ad conanda in poſterum nos talia
Bonitas vt veſtra, atq; æquanimitas excitet.

Ad Antonium Montecatinum.

TAndem querelis pone modum tuis,
Et fata mœſtis inuida vocibus
Clamare, crudeleſq; Diuos
Cum gemitu lacrumiſq; parce.
Nam, quid Lycei iuuerit auios
Luſtrâſſe ſaltus, fontibus ac ſitim
Ex vulgo inacceſſis leuâſſe,
Ingenioq; adiiſſe Diuos.
Si mentis iſtud præſidium tuæ
Perrumpit, & ſeſe intus agit dolor,
Imiſq; feruens in medullis,
Te quaſi perdomito triumphat?

Magnam doloris fata quidem tibi
Caussam obtulerunt, quæ tibi cognitum,
Longoq; carum vsu sodalem
Hannibalem ante diem abstulerunt.
Qui quamquam auitis sat titulis domi
Forisq; clarus, non tamen id sibi
Satis fore ornando putauit,
Ni proprios etiam ipse honores
Labore magno quæreret impiger,
Comamq; lauro duplice necteret,
Et qua ferox Gradiuus, & qua
Pulcher Apollo suos coronat.
Heu quis Deorum mentibus addidit
Famæ illam honestis immodicam sitim?
Quam sæpe multis ille tristem
Funeris accelerauit horam.
Sed, quorsum inanes iam quærimoniæ?
Ille ipse, quem vrges questibus, Hannibal,
Felix, & insertus Deorum
Concilio, mala nostra ridet.

M. ANTONII MVRETI INSTITVTIO PVERILIS COMPREHENSA VERSIBVS AD CAPTVM puerulorum, qui primis literis imbuuntur, accommodatis.

AD M. ANTONIVM FRATRIS F.

DVM teneres, Murete, auidis hæc auribus hauri:
Nec memori modò conde animo, sed & exprime factis.

Inprimis venerare Deum: venerare parentes:
Et quos ipsa loco tibi dat natura parentum.

Mentiri noli. numquam mendacia prosunt.
Si quid peccaris, venia est tibi prompta fatenti.

Disce libens. quid dulcius est, quàm discere multa?
Discentem comitantur opes, comitantur honores.

Si quis te obiurget, malè cùm quid feceris, illi
Gratiam habe, & ne iterum queat obiurgare, caueto.

Ne temerè hunc credas, tibi qui blanditur, amicum.
Peccantem puerum quisquis non corrigit, odit.

Qui semel incautum blando sermone fefellit,
Ille idem, dabitur quoties occasio, fallet.

Nec cuiuis sapiens, nec nulli credere debet.
Fallitur alter sæpe. fidem sibi detrahit alter.

Si quid fortè mali aut facias, aut mente volutes,
Vt lateas homines, certè Deus omnia cernit.

Non nisi spectatis arcana sodalibus effer:
Quodq; tacere voles alios, prior ipse taceto.

Nil cupidè specta, nisi quod fecisse decorum est:
Turpia corrumpunt teneras spectacula mentes.

Auerte impuris procul à sermonibus aures:
Et qui illis gaudent, horum consortia vita.

Principio studij radix inamœna videtur,
Sed profert dulces paruo pòst tempore fructus.

Ludo indulsisti? subitò euolat illa voluptas.
Legisti? vtilitas studio percepta manebit.

Vt moderata quies prodest, viresq; ministrat:
Sic hebetat corpus nimia, ingeniumq; retundit,

Si prodesse aliis studeas, tibi proderis ipsi:
At nisi ames alios, & te quoq; nullus amabit.

Successus faustos numquam admirare malorum.
Sera licet, tamen olim illos sua pœna sequetur.

Si tibi grata quies, iuuenis ne parce labori:
Dux ad honoratam est homini labor ipse quietem.

Inspice te in speculo: & bona seu tibi forma videtur.
Moribus obscœnis illam fœdare caueto.

Seu tibi subtraxit vultus natura decorem,
Ingenio vt formæ compenses damna, labora.

Nil facito, quod turpe putes fecisse videri:
Et cura, vt multis tibi sis pro testibus ipse.

Vt nos pauca loqui, plura autem audire moneret,
Linguam vnam natura, duas dedit omnibus aures.

Quæ seruare voles, ne crebrò inuisere parce:
Namq; minus furem metuunt, quæ sæpe videntur.

Blanditur primo, sed perdit inertia famam:
Aspera res primo est, sed fert industria laudem.

Aut vinum ne tange, aut multa prolue lympha:
Cùm vino indulges, igni puer adiicis ignem.

Fac tibi sit vultus comis, sermoq́; modestus:
Sic multos facilè tibi conciliabis amicos.

Semper opum studio præfer virtutis amorem.
Non opibus virtus, sed opes virtute parantur.

Disce, & quæ discis, memori sub pectore conde,
Aut facies, tantundem ac si cribro hauseris vndam.

Irasci noli temerè. nil fœdius ira:
Quam quæcumq́; mouere solent, ea temnere laus est.

Venti agitant celsis positas in montibus ornos,
A quibus in media tuta est arbuscula valle.

Sic & opes agitant maiora pericula magnas:
Tutior angustos comitatur vita penates.

Pauca loqui puero, sed tempestiua, decorum est:
Hæc etenim ingenium res indicat, illa pudorem.

Scire cupis, quæ sit famæ via certa parandæ?
Talem te præsta, qualem te poscis haberi.

Verbera non metuet, metuet qui iussa magistri:
Hæc qui contemnet, meritò miser illa timebit.

Quàm felix puer est, virtus in quo anteit annos.
Illum omnes meritis certatim laudibus ornant:

Et spectant cupidè, & felicia cuncta precantur.
At contra nemo alloquio dignatur inertes.
Sperñuntur cunctis, & vulgi fabula fiunt:
Vix oculis pater ipse illos satis aspicit æquis.

Non tantùm in præsens obsunt peccata: sed hoc plus,
Ad mala quod procliuem animũ adsuetudine reddunt.

Quæ bona sunt, sectare: etiam si dura videntur
Principio, longus paulatim ea molliet vsus.

Acceptum officium memora atq; extolle: sed abs te
Collatum extenua, & potiùs sine prædicet alter.

Vtilitas quoties pugnare videtur honesto,
Ne dubitare quidem fas est, quin vincat honestas.

Pauca quidem hæc: sed quæ studio seruata perenni
Mirificos fructus progressu temporis edent.
Adspiret tantum cœptis Deus: omnia cuius
Consilio æterno & certa ratione reguntur.
Quem tu & luce puer prima, cùm strata relinquis
Impiger, & dulcem repetis cum vespere somnum,
Supplicibus facito places ante omnia votis,
Ille tibi ingeniumq; sagax, corpusq; salubre,
Et multò meliora dabit. diffidere noli.
Tu modò ad illius semper refer omnia laudem.

ORATIO

ORATIO IN FVNERE M. ANTONII MVRETI.

Habita Romæ in templo sanctæ Trinitatis in colle hortulorum.

A FRANCISCO BENTIO SACERdote Societatis IESV, XIV. Kal. Quintil. M. D. LXXXV.

TRISTE *sanè atque acerbum, sed solemne tamẽ ac iustum, Cardinales illustrißimi, insigni pro vestra pietate, atque egregia erga eum voluntate, qui vos viuens perpetuò obseruauit, officium soluitis* M. ANTONIO MVRETO *mortuo: cuius vel ipso commemorato nomine, singularis quædam species omnis eruditionis, atque eloquentiæ animis audientium occurrit. Nihil videlicet prætermittitis, quod pertineat ad viri illius clarißimi mortem celebrandam, qui cùm viueret, summorum virorum funera laudationibus persæpè amplißimis honestauit, Quo in officio, & si sapienter il-*

lud etiam cogitâstis, vt quemadmodum homines plerunque quibus viui florebant maximè, iis mortui honoribus afficiuntur; sic etiam princeps ille oratorum non careret cultu aliquo orationis, & qui dicendo tam multa tractauit argumenta, fieret ipse dicenti argumentum: Ego tamen, qui & vestra auctoritate, & superiorum meorum permissu, & mea etiam nonnulla, ingenuè vt fatear, inclinatione voluntatis, atque vt ipse interpretor, erga magistrum meum pietate, hoc dicendi onus non postulaui quidem, sed oblatum non recusaui, vereor ne & præter expectationem vestram, & contra voluntatem meam, mea apud vos infantia, mortui desiderium non minuam, sed augeam: neque illud tantùm dicendo confirmem quod vos vel nemine dicente intelligitis, ad MVRETVM *laudandum, eo ipso qui laudatur, laudatore opus fuisse, sed admoneam etiam eloquentiam ipsam decessisse cum homine eloquentissimo.*

Sed quoniam æquissimum est, vt qui plurimum debet, etiamsi reddere non possit quantum debet, velit reddere quantulum potest, illud in hoc præstando, futurum mihi persuadeo, vt si minus eloquens ac prudens, at certè beneuolus habear & pius: cùm ostendam illud vnum, quod sciunt permulti, huius vocis, qualiscumque tandem est, fructum ei potissimùm deberi, qui illam aliquamdiu hortatu præceptisque conformauit. Incitant præterea currentem diuersis stimulis, & amor & dolor, qui mihi non tantùm à vobis veniam impetrabunt, sed per se etiam afferent, vt spero,

opem.

opem. Nam si amor, vt est in veteri prouerbio, musicam docet, docebit fortasse & lamentationem; & si doloris magnitudini vis quædam dicendi proportione respondet, patefaciet ille se quidem in oratione maximum, vt debet: ac simul aperiet non elegantis quendam dictionis ornatum, quem aspernatur ac respuit, sed gratum dicentis animum, atque eximiam voluntatem. Amor porrò erga MVRETVM *meus, is est, quem per ipsos duos & viginti annos spectata amplissimi viri virtus, & erga me beneuolentia excitauit: dolor verò ex eius desiderio tantus, vt cùm emineat è vultu atque exstet, nihil opus sit, cur id faciam, quod olim histrio Polus, qui ad verum dolorem imitandum in scœnam filij ossa & vrnam dicitur intulisse: cùm præcipuè sanctissimum hoc templum, in quo condi testamēto voluit, ipsum mihi videatur ante oculos, ac propè in conspectu constituere.*

Dicam igitur, quando ita res tulit, paucas quasdam è plurimis M. ANTONII MVRETI *laudibus: neque enim possunt tam breui tempore numerari omnes: atque ad eius formam, & præscripta me fingens, ea vtar ratione dicendi, quam ille si præsens esset corpore, quem animo intueor, probaturus videretur. Vos autem, Auditores, quibus pleraque nota sunt omnia: totos enim annos quinque & viginti, vir omni honore ac laude dignissimus, in hac vrbe vixit, id est, in hac luce ingeniorum, in hoc clarissimo orbis terrarum theatro, & quidem cùm esset primarum partium: nolite, quæso, ex iis rebus potius, quæ à me dicun-*

dicuntur, quàm ex iis, quæ ſciuntur à vobis, eius laudes ponderare, qui fuit ingenio, doctrina, eloquentia, ratione vitæ mirabili ad laudem, ac prope ſingulari. Sed hoc agite. Quæcumque à me non ponentur in oratione mea, ea vos taciti mentibus veſtris ſubiicite: & quarum rerum quaſi capita breuiter attingam, ac ſi in formula & carmine præirem voce, eas excipiẽtes, reliquas aſſenſu & cogitatione proſequimini. Vnde igitur in te ornando & laudando, quo minus tam multis præſentibus reprehendar ipſe, MVRETE *incipiam? An à patria, & genere, & parentibus? hæc certè talia ſunt, vt cùm ipſa magnam tibi attulerint laudem, tùm verò etiam à te acceperint non minorem.*

Natus eſt enim Auditores M. ANTONIVS *anno poſt* CHRISTVM *natum* CIƆ. IƆ. XXVI. *menſe Aprili, in Gallia, in pago ſuburbano Lemouici, cui Mureto nomen, loco honeſtiſſimo, patre Iuriſconſulto, genere perantiquo & nobili: quippe quod & pagum illum antiquitus poſſederit, vnde etiam familiæ nomen; & quadringentis abhinc annis tulerit Stephanum Grandimontenſium ordinis auctorem, virum ſanctiſſimum, atque hominem in corporis afflictatione ſingularem: cuius dies feſtus in Idus Februarias incurrit. Sed non nititur maiorum meritis* MVRETVS: *talis enim fuit ac tantus, vt etiã ſi præclari generis ornamenta defuiſſent, ſummum ipſe generi ornamentum eſſe poſſet; & ſuarũ ſplendore virtutum, afferret lucem maioribus etiam obſcuriſſimis. At ſi hoc omittimus, dicemus ne, quod eſt proximum, de bonis corporis, & quadam oris dignitate?*

tate? At turpe dicebat quidam è Romanis imperatoribus, cùm animum habeat homo, laudem captare ex corpore. Itaque hæc etiam prætermittantur: non quidem, quòd non præstanti specie, ac decora forma fuerit ipse, talis nempe, qualem eum plerique vidistis, vt videretur pulcherrima eius anima aptissimum sibi diuersorium in quo habitaret, vel optâsse, vel finxisse: sed quod multò maior atque excellentior animi pulchritudo rapiat atque absorbeat orationem meam, quæ etiam vt hæc minora relinquam, hortatur. At in præstantissimis eius animi virtutibus, quas potissimùm delibabo, vt magis prædicandas? quas etiam, in hisce angustiis temporis, minore iactura præteribo? Nimirum hoc illud est quod antè audiueram, æquè magnum esse ac difficile, eum laudare, in quo maximæ sunt laudes, atque eum, in quo nullæ: quod in altero res ipsæ desint orationi, in altero, rebus ipsa desit oratio. Perstringámne paucis ipsius initia discendi, atque educationem puerilem? Sed vereor, ne si dicam id quod res est, videar multa quidem veritati tribuere, sed plura beneuolentiæ. quod tamen nemo existimare debet.

Egoné hoc suscepto vitæ instituto, in hoc templo, in tam nobili consessu, in tam ampla materia, atque vberi, ea sciens dicam, quæ sciam posse vel tacentium iudicio refelli? Velim ne tàm multos viros primarios esse cupiditati meæ ac mendacio conscios? quàm multi è vobis verum esse illud sciunt, quod vix verisimile aliis fortasse videatur, ab ipsa pueritia MVRETVM nostrum tam admirabili fuisse ingenij magnitudine, vix vt

vllam desiderauerit disciplinam? vt penè prius discipulos habere cœperit quàm magistros? Nam vt primùm imbutus est literis, quibus informari ad humanitatem ætas puerilis solet, in patria sua, Lemouici primùm, deinde verò Aginni, quæ est vrbs in Aquitania penè princeps, ea docere incepit cùm esset adolescentulus, aut potius puer, quæ nunc quidem, communi more atq; vsitato, ea ætate si quis disceret; in summa laude poneremus. Quippe vt ingenio doctrinam, sic etiam vsu præcurrebat ætatem. Aginni verò eodem tempore vsus est suorum duce & adiutore studiorum, IVLIO CÆSARE SCALIGERO, *viro in omni eruditionis atq; humanitatis genere perfecto ac perpolito. Hunc ille vt parentem colebat, à quo etiam vt filius diligebatur: admirabatur enim vir omninò admirabilis excellentißimum ingenium adolescentis, eiq; volens ac libens rectam ac breuē, quæ ad rerum scientiā ferret, viam monstrabat: quo sua eum natura ducebat. In qua tamen bonitate naturæ, atq; ingenij abundantia (rem admirabilem) tanta vtebatur contentione animi atq; industria, quanta vtēdum est homini, qui quo minus ingenio potest, subsidio sibi cōparat diligentiam: vt & ingeniosos diligentia vinceret, & ingenio diligentes: & totum illud sibi tempus perire crederet, in quo non aut doceret aliquid, aut disceret.*

Cùm igitur aliquādiu Aginni fuisset, eiusq; doctrina atq; ingenium omniū fama, & oratione celebraretur; ad illud domicilium doctrinarum, & vt ita dicā, orbis terræ Musæum, Lutetiā profectus est: vbi cùm itidē explica-

plicaret diuitias illas ingenij, nec latere posset in tanto vrbis splendore, tam illustre lumen eloquentiæ, non magno negotio omniũ ad se studia atq; ora conuertit. Nouus videbatur exortus Demosthenes Christianis Athenis: ita docente MVRETEO, *& quidem adhuc peradolescente, cõcursus audiendi caussa ex tota vrbe fiebãt, magna hominũ frequentia gymnasium celebrabatur, loci ipsi in gymnasio occupabãtur, aditus cõplebantur, ne pes quidẽ relinquebatur præ maxima auditorũ multitudine, vbi pedẽ doctor ipse ponere posset: ita, per illorũ humeros, quasi per vndas gradiebatur ad suggestum: è quo & si magno ab omnibus audiebatur studio ac silẽtio, nihil magis timentibus, quàm ne cito faceret dicendi finẽ, vbi tamen fecerat finem, mirifico omnium clamore & plausu excipiebatur. Quid plura? nihil fermè aliud erat Lutetiæ magis eo tempore in hominũ sermonibus, quàm* MVRETVS: *quem ipse etiã rex aliquando & regina. At bone* DEVS, *qui rex, & quæ regina? vt quod fama & auditione acceperant, re ipsa experirẽtur, audire voluerunt. Onerâsset profectò alium tam mirabilis omniũ expectatio & sermo: at* M. ANTONIVS, *quasi iam non cũ aliis, sed secũ ipse certaret, quotidie sese admirabilior fiebat, & melior. Vt quanta ad diligentiam & doctrinam, tanta ad famam eius & gloriam fieret accessio.*

Multa mihi necessariò, Auditores, prætermittenda sunt, vt seruem certum aliquem & laudandi & dicẽdi modum: quamquam difficile est admodum seruare modum dicẽdo in iis laudibus, quæ modũ re ipsa superauerunt: cùm et qui eas cognitas habẽt, alia potius quàm

ea quæ dicuntur, dici potuisse; & qui incognitas, ne ea quidem debuisse, quæ maiora sint hominum opinione ac fide, arbitrentur: vt & ex horum sententia afficta nonnulla, & ex illorum, detracta non pauca videantur. Vestram hîc ego Pictauienses, Burdigalenses, Auscitani, Tolosani: nam Tolosæ ille iuris ciuilis docendi primùm quidem facultatem, deinde verò etiam potestatē accepit: sed tamen vestram ego, omnes quos dixi, vniuersæ Galliæ populi nobilißimi, imploro & auctoritatem, & fidem: nónne cùm iuuenem excellētem, omniq́; laude cumulatum videbatis, cùm eius voce ac doctrina fruebamini, Mercurij vobis filium, vt nonnulli è vestris, ex ipsius literis nominis aptè traiiciendis, scitéque connectendis quasi omen coniicientes ingenij, dixerunt, aut ipsum potius Mercurium, vt dicebant alij, videre, & audire videbamini? Et fuerunt fortasse qui adolescentis gloriæ, qua ita se extollebat, vt aliquorum luminibus officeret, vel detraherent occultè, vel inuiderent apertè. Semper enim nascentis gloriæ comes fuit inuidia, vt solis vmbra. Quæ tamen gloria, progreßione vsa admirabili, & cursu penè incredibili, vt Sol cùm est in altißimo cœli vertice, vmbram; sic ipsa cùm perueniſſet ad summum, inuidiam planè omnem extinxit: vt quoniam cum sole virum clarißimum comparaui, consequens illud fuerit, vt posteaquam omnem propè Galliam illuminârat, suam illam lucem diffunderet in Italiam. Itaque Venetias, id est, ad illam vrbem, quæ veterem huius vrbis splendorem ac speciem æmulatur, cùm annum ageret duodetricesimum, venit: neque verò hîc

latuit

latuit diutius: statim enim præclara eius eloquentia, vt Phidiæ statua, & perspecta & probata est: quæ etiam habita est in aliorum comparatione præclarior. Venetiis verò apud Lauridanos, Bembos, Contarenos, Sorianos, Manutios, ac ceteros clarißimos viros, tanto in honore ac pretio fuit, vt dulcis quædam inter eos contentio nasceretur, qui maximè amarent MVRETVM, *aut admirarentur: incerti omnes, vtrúmne ipsi admirarentur magis, an amarent: admiratio enim è virtutibus nascebatur, ex admiratione amor: vt è Thaumante Irim, ex Iri amorem nasci poëtæ voluerunt. Paulò pòst conceßit Patauium, in optimam illam & vetustißimam in Italia officinam ingenuarũ disciplinarum & artium. Neque hîc etiam diu versatus est: Anno enim ætatis circiter quarto & tricesimo honestissimis conditionibus inuitatus, ad summum illum doctorum Mæcenatem* HIPPOLYTVM *Cardinalem Estensem se contulit: in cuius comitatu, & cohorte cùm rediisset in Galliam, mox etiam in Italiam, Romæ tandem, Anno* CIↃ. IↃ. LXIII. *ipsius Cardinalis suasu, atque eorum rogatu, quorum consiliis literarum studia regebantur, Aristotelis Ethicen docere publicè incepit: tanta, vt memini, hominum voluptate ac frequentia, vt Aristoteles quidem ipse Romæ docere, sed nostra lingua, & lux quædam huic vrbi reddita videretur veteris eloquentiæ. Non licet, Auditores, sed ne decet quidem, cùm Romæ loquamur, de iis rebus agere, quæ Romæ per hosce annos vnum & viginti; tot enim annos Romæ docuit vir præstanti sapientia; agebantur à*

MVRETO. *Quid docuerit, breuiter ego cursimq́ perstringam: quo enim modo docuerit, vobiscum ipsi recordamini. Docuit videlicet annos quatuor libros Aristotelis de moribus, totidem ius ciuile, nec vulgari sanè via, spinosas illas iurisconsultorum concertationes cum sermonis nitore coniungens: reliquos postremò annos, vsque ad annum ætatis vndesexagesimum, qui fuit annus superior,* GREGORII XIII. *cuius mortui gloria viuet semper in memoria viuorum, auctoritate ac liberalitate permotus, in eorum librorum, qui non solùm acuere, sed alere etiam ingenium solent, vt Platonis, Senecæ, Horatij, Taciti, Ciceronis, explicatione collocauit. Quo interim tempore, cùm à* STEPHANO BATHOREO *Serenißimo Polonorum Rege, qui & consiliis, & factis, Romanorum veterem imperatorum æquare videtur gloriam, in Poloniam accerseretur amplißimis præmiis; morem geßisset optimi principis voluntati; nisi cum eo, quem Romani gymnasij lumen & columen appellabat, egisset idem* GREGORIVS, *ne discederet: atque id quidem tum sua sponte, tum Romanorum monitu magistratuum, qui* MVRETO *ipsi aliquot ante annis vltrò detulerant ius Romanæ ciuitatis. Qua etiam ratione effectum est, vt tantum stipendium decerneretur homini amplißimo, quantum haud scio, an vnquam antea nemini. Parcite, Cardinales illustrißimi, properanti: parcite etiam dicẽti: tam enim variam & multiplicem laudationem suppeditat nobis* MVRETI *laudũ seges & copia, vt & oporteat properare, & nonnulla tamen attingere sit necesse.*

Diximus

Diximus nonnihil de iis quæ docuit: de iis quæ scripsit, in quibus eius spirat imago atque ingenium: adhuc quidem nihil; de quibus etiam nihil est, quod multa dicamus, cùm in promptu sint omnia omnibus. Quid enim variis eius lectionibus, vt inde potissimũ incipiam, vberius? quid pictius? quid omni lepore cõditius? Quid magnificentius aut grandius orationibus? quid magis pium, aut eruditum versibus? iis dico versibus, quos Romæ cùm esset, composuit: illa namq; poëmatia, quæ cùm esset annorum circiter viginti, iuuentutis quodam calore atque impetu profudit in Gallia, & conuenienti quodam nomine appellauit IVVENILIA. IVVENILIA, inquam, dicam clarius, vt melius exaudiar ab omnibus: sæpe mihi in sermone dicebat, sibi adeò non placere, vt ea tanquam sua, non modò probaret, sed ne agnosceret quidem. Et cupiebat huiusce suæ voluntatis, si vitæ suppeteret, extare testimonium. Quod ego nunc ipse oportuno sanè loco & tempore, apertè testificor, planequé denuntio. Quid igitur senilibus MVRETI versibus, magis pium, eruditum, addo etiam iucundum? Quid subtilius atque elegantius iis disputationibus, quas scripsit de iure ciuili? Quid dulcius epistolis? Quid verius iis notis et scholiis, quæ scripsit ad auctores vtriusqúe linguæ probatissimos? Hæc certè omnia ea sunt, vt non septem Thebarum portæ, non pyramides Aegyptiorum, non Romanorum trophæa ac monumenta, quorum hodie vix cadauera proiecta iacent, ad tam diuturnam posteritatis memoriam pertinuerint, ad quantam ipsa pertinebunt.

Quæ quidem omnia, vt flumina, quæ eo magis augentur, quo longius à fontibus & capitibus suis recesserunt, temporis beneficio fient, non suis modò virtutibus, sed alienis etiam vitiis (liceat enim hoc mihi dicere, quandoquidem iam feruent omnes, ac feruntur scribendi studio) præstantiora. In quibus tamen scribendis, vtrum admirer magis, maximam scribentis elegantiã, an incredibilem eiusdem siue facultatem, siue copiam? Mihi credite, Auditores: loquor enim id, quod non opinor, sed scio: nõ accepi auribus, sed oculis: neq; semel atq; iterum, sed quoties se offerebat occasio: vt omnis non tãtùm assentationis, sed amplificationis etiam suspicio abesse debeat. Nihil vnquam bis scribebat MVRETVS, cùm tam multa scribebat: vix adeò bis legebat idipsum quod scripserat: rarò interpolabat: non sæpè mutabat aliquid, aut emendabat: rarius demebat: delebat: ita, cũ vno quasi tenore fluerent omnia, nihil nisi aptum et accomodatum ad manum, mentemq; veniebat: vt multo meliora fortuitò illi exciderent, quàm alij, qui aßiduo opere eandem tundunt incudem, extundant atq; excudant labore. Accipe quoduis vnum de præclaris ipsius voluminibus, non dico ex iis quæ adhibito acriore studio scripsit ac diligentia, sed ex iis quæ effudit ludibundus: vna cuiuslibet argumenti sententiola, non dico pagina; vna cuiuslibet paginæ vocula, non dico cõprehensio; manifesto ostendet nihil fieri potuisse MVRETO in scribẽdo perfectius: vt non sine caussa inuenti sint qui, cùm esset morti proximus, quasi quiritántium more opem implorarint Romanorum ciuium: quod Metellus fecit Macedo-

cedonicus mortuo Africano: nō eam quidem ob caussam, quòd Romanæ vrbis mœnia essent euersa, vt dicebat ille: sed quod Romanæ eloquentiæ splendor extingueretur.

Quæ omnia vt ad summam faciunt laudem, viri ornatissimi, ita communem augent nostrum omnium dolorem. Accipite enim, Auditores, quod & si erit auditu acerbissimum, erit tamen & dictu verissimum, nec fortasse ingratissimum scitu. Cùm in diuinum hominis ingenium, & in diuturnam eius, ac penè incredibilem industriam, quia vim sibi, & propè mortem afferre visus est: ad summum enim singulis noctibus, somno quinas horas, quaternas plerumq́ue, aut etiam ternas tribuebat; cùm in aureum illud, vt ita dicam, flumen eloquentiæ, animum mentemq́ue conuerto, cùm & quæ olim pepererit cogito, & quæ iam diu parturiret; etiamsi magna & multa ab illo exierunt, ea tamen omnia haud posse conferri existimo, cum iis quæ parabat, vt nō tantùm MVRETI mortem, qui viuere poterat diutius, sed eius etiā operū, quæ vt dicebat Sappho, æterno quodam vere florere potuissent, lamentari ac dolere possimus. Nam quis tandem nobis Aristotelis Ethicen, Rhetoricen, Politicen, quis Platonis de Republica libros, ac de Legibus, in quæ ferè omnia inchoatos habebat commētarios, quis insignes illas, quas meditabatur notas, ad Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Plutarchum, Liuium, Pliniū, Tacitum, ad iuris ciuilis auctores, ad eos deniq; quos euoluit libros (quos autem non euoluit?) repræsentabit? O vita iis quidem qui nihil agunt, persæpe longa, MVRETO certè, qui nunquam non agebat aliquid, nimiū

breuis. Agebat ille quidem cùm est mortuus, annum sexagesimum: qua ætate qui essent etiam decennio minores, à Theræis non lugebātur, quasi vixissent diu. Sed ego tamen sic arbitror, semper acerbā esse eorum mortē, qui immortale aliquid cogitant, vt prosint omnibus mortalibus, etiamsi vitā duxerint quàm longissimam. Etsi tu quidē, MVRETE, si spectamus quod facere poteras, parum vixisti; si quod fecisti, satis: si præclari memoriam nominis quam reliquisti, semper victurus es. Semper enim viuunt, etiam mortui, qui quamdiu vixerunt, vixerunt bene. Bene autem viuere ij dicendi sunt, qui in omni vita prosunt aliis, potius quàm sibi: & in ea sunt cogitatione defixi, vt sibi perpetuò migrandum putent ad vnum illum qui omnia audit & videt DEVM.

Quæ duo quoniam hunc in locum incidit oratio, vt prætermittenda non sint, ita extiterunt in MVRETO, vt non admirationi magis, quàm imitationi esse possit. Nam quod pertinet ad benignitatem: quis tandem fuit, non dico è summis viris ac principibus, quales vos estis, Cardinales illustrissimi, quibus ille omnibus fuit, tum propter summam doctrinam & eloquentiam, tum verò propter suauitatem morum & elegantiam, longè carissimus: sed è mediis, sed ex infimis etiam hominibus: non dico ex illis, qui ei essent familiares & cogniti, sed ex ignotis atque externis, quorum nonnulli, vel ex vltima Europa, hominis conueniendi & consulendi caussa Romā confluebant: qui tamen profitebantur omnes atq; apertè prædicabant omnia se maiora re ipsa cōperiisse.

periſſe, quàm fama: quis fuit, inquã, ex omnibus, quin ſi vellet, eius auxilio vteretur & conſilio? Eccui vnquã ſuam ille domum, bibliothecam, quam habebat inſtructiſsimam, aures, arcam denique, patere noluit? cui non aut opera benignè fecit, aut pecunia? Tribunorum olim domus in hac vrbe nunquam claudebantur, vt eſſent portus quidam ac perfugium omni ciuitati: ſimile quiddam mihi videntur MVRETI *ædes fuiſſe, quem nunquam ferè ſolum, aut vacuum inuenires: quaſi à* DEO *eſſet, vti erat ad communem omnium vtilitatẽ datus. Rogares vt perobſcurum aliquem, aut Latini ſcriptoris, aut Græci declararet locum? declarabat: vt carmen corrigeret, aut orationẽ? corrigebat: Vt epigramma inſcriberet in ſepulcro? inſcribebat: Vt epiſtolam ſcriberet? ſcribebat: Vt eclogium in ponte, aut in baſi ſtatuæ ponendum excogitaret? excogitabat: Vt hæc ipſa recognoſceret? recognoſcebat: vt interdum mihi diceret (ſæpè enim mecum perquam familiariter loquebatur) ſibi nõ licere viuere. Et viuebat quidẽ ipſe, ſed vt dixi, viuebat magis aliis, quàm ſibi. Docebat enim quæ poterat, id eſt, quæ diſcere velles, omnia: quid enim velles diſcere, quin poſſet docere? ab eo verò quem docebat, nullam omninò mercedem exigebat: ne illam quidem, quàm Thales Mileſius à Mandrayto Priennenſi quem docuerat, quanta eſſet ſolis magnitudo, exegiſſe dicitur, cùm ab eo cauit, vt ipſum tantũmodo tam præclari inuenti laudare auctorem: vt non mirum fuerit, ſi inuenirẽtur interdum, qui quæ à* MVRETO *gratis acceperant, pro ſuis venditarent. Atq; hæc pauca de benignitate in homines.*

Quid

Quid de religione ac pietate in DEVM*? Nolite expectare, Auditores, dum commemorem, quod pleriq; meministis, catholicã semper ab eo seruatã, seruatam dico? immò verò etiam defensam, & pro virili parte ornatã, religionẽ ac fidem: cùm tamẽ non defuissent in Gallia homines nequißimi, qui omni machinatione, admirabile illud ingeniũ ad suas partes abducere conarẽtur. Itaq; propiora videamus. Hîc verò mihi quàm multa occurrunt, quàm ingentia? quot conturbant in hac ipsa extrema, in qua versamur oratione, dicentem? cùm & videam multa esse omittenda, & vnumquodq; quod occurrit, præcerpendum esse videatur? Nouem iam sunt anni, Auditores, cùm sacris est initiatus M.* ANTONIVS*, ac sacerdos factus: ex quo tempore tam sæpè, tam religiosè, tam sanctè, fecit rem diuinam, vt inter sacrificandum, nec lacrymas teneret ipse, et easdem etiam audientibus excuteret. sacras verò quotidianas precationes quàm diligenter ac sedulo obibat? vt se aßiduè ad Sanctorum &* CHRISTI *exempla limabat? quàm solicitè in se inquirebat? quàm attentè videbat, ne quid aut faceret, aut diceret, quod aut reprehensum, aut reuocatum vellet? Quid? quod sæpè mecum (credo etiam cum aliis) de morte tanquam de migratione loquebatur? quod cùm laboraret molesto morbo ac difficili pedũ, iam iamq; sibi esse cedendum domo, cuius iam labarent fundamenta, prædicebat? quod cùm ei requietem suaderem atq; otium, nec tamen persuaderem, requietem sibi æternam abesse propius præsagiebat? Et certè, tam insignis vita, quasi fabula, quæ tam præstantes habuit*

ceteras partes, extremo debuit actu præstantißimo terminari: qui talis fuit, vt haud sciam an meliorē nosipsi exitum optare poßimus.

Mortuus est enim ille, si tamen moritur, qui consequitur immortalitatem, ornatus omni instrumento & viatico, quod Christiana religio tribuere homini atque impertiri solet, quem parat ad mortem; à XYSTO *etiam Quinto Pontifice Maximo non priuatim modò veniam peccatorum impetrauit, sed ad eorum expiationem, eiusdē etiam illam publicam adhibuit indulgentiam, qua qui ritè vteretur, ei verò non liberationē modò culpæ, sed remißionem etiam pœnæ* CHRISTI *Vicarius benignißimè concedebat: vt scilicet Muretanæ illam mortis opportunitatem, non lamentatione & misericordia, sed gratulatione & beneuolētia prosequi debeamus. Sed effodit mihi pectus memoria illius diei, post quem diem obiit die tertio: quo cùm esset sacrosanctum* CHRISTI *corpus Christiano more suscepturus, omnibus qui eò conuenerant præsentibus atq; audientibus, lōgo exordio supplex veniam à familiaribus petiit, atq; vt sibi ignoscerent postulauit: quod eo fecit animi sensu ac dolore, vt ex illo numero, qui sibi à lacrymis temperaret, inuenires neminem. Post quem diem, toto eo tempore quo potuit loqui, in magnis totius corporis doloribus, illas modò voces interruptis suspiriis, ô* IESV, *ô* DEVS, *moribundus iterabat: vt quoniam interpres mentis est lingua; eum constat aliud nihil eo tempore in quo potißimùm moriente corpore disceptabat animi salus,*

habuisset

habuisse in mente, nisi illum quem habebat in ore, cũ quo, & ad quem, vt confidimus, euolauit.

Hem M. ANTONI MVRETE, vir clarißime: vt verè es natus ad omnem dignitatem & gloriam, contemnebas illam tu quidem inter homines, illis etiam tẽporibus, cùm eras gloriatione dignißimus: cùm in sacrosancto purpuratorum patrum Senatu, in illo sanctitatis ac religionis domicilio, in illa arce regum ac nationũ omnium, fulminabas, tonabas, splendidißimorum verborum, & grauißimarum sententiarum flumina effundebas: sed nunc tandem æternam istam atq; immortalem, quam sperabas, DEI munere & concessu, pro summa tua erga eum pietate, atque erga homines benignitate, es consecutus. Nos autem, nos inquam, afflicti iacemus ac mœrentes desiderio tui; quod longinquitas temporis non leniet, sed duplicabit. Et conati quidem sumus, vt horum illustrißimorum principum obsequeremur studiis, tuarum aliquot suscipere laudum commemorationem: sed earum pondere oppreßi nostrarum ostendinus virium imbecillitatem. In quo tamen, illa nos cogitatio consolatur, quod illud fecimus: quod potuimus, quod voluimus, quod debuimus: quod etiam haud scimus, an vnquam postea, viro eruditiori, atque homini eloquentiori, officiũ simile præstare poßimus.

DIXI.

TV-

TVMVLVS M. ANTONII MVRETI.

EODEM AVCTOE.

HIc Marci caros cineres Roma inclyta seruat,
Quos patria optâsset Gallia habere sinu.
Stat colle hortorum tumulus, stat proximus astris,
Quæ propius puro contigit ille animo.
Tu sacros latices lacrumans asperge viator,
Et dic: heu linguæ hìc fulmina fracta iacēt.

Constat 24 gl.